

ARCHEO LOGICKÉ ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LIX–2007, sešit 4
Recenzovaný časopis
Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Praha, v.v.i.

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.

<http://www.arup.cas.cz>

<http://www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm>

Adresa redakce

Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1
fax: 00420/257532288

Vedoucí redaktor – Editor in chief

Martin Ježek
jezek@arup.cas.cz; tel.: 00420/607942455

Technická redakce

Filip Laval
laval@arup.cas.cz; tel.: 257014321

Redakční rada – Editorial board

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jiří Doležel, Luboš Jiráň, Jan Klápště,
Petr Květina, Jiří Macháček, Martin Oliva, Vladimír Salač, Josef Unger

Pokyny pro autory viz AR 1/2007, s. 200, nebo internetové stránky AR. – Instructions to authors on the AR Internet pages, or in AR 1/2007, p. 200.

Sazba: Marcela Hladíková. Tisk: PBTisk Příbram.

Vychází čtyřikrát ročně. Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, CZ-147 00 Praha 4; tel. 241433396; dupress@tnet.cz

Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, CZ-180 21 Praha 9, Czech Republic, nakup@suweco.cz; Kubon & Sagner, P.O.Box 341018, D-80328 München 34, Germany postmaster@kubon-sagner.de

Tento sešit vyšel v únoru 2008.

Doporučená cena 80,– Kč

© Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.

ISSN 0323–1267

**NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR, PRAHA, v.v.i.
NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE**

Jan Fridrich – Ivana Sýkorová: BEČOV IV: SÍDELNÍ AREÁL STŘEDOPALEOLITICKÉHO ČLOVĚKA V SEVEROZÁPADNÍCH ČECHÁCH. Praha 2005. 285 s. Czech with English summary. 465 Kč / 15 €.

Ladislav Hrdlička: TÝNSKÝ DVŮR A STŘEDOVĚKÁ PRAHA. Archeologický výzkum 1976–1986. Praha 2005. 347 s. Czech. 450 Kč / 17 €.

Ladislav Hrdlička: PRAHA. PODROBNÁ MAPA ARCHEOLOGICKÝCH DOKUMENTAČNÍCH BODŮ... Praha 2005. 530 s. Czech. 390 Kč / 13 €.

Martin Kuna – Nad'a Profantová a kol.: POČÁTKY RANÉHO STŘEDOVĚKU V ČECHÁCH. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách. Praha 2005. 593 s. + CD. Czech with English summary. 595 Kč / 20 €.

Václav Moucha: HORTFUNDE DER FRÜHEN BRONZEZEIT IN BÖHMEN. Praha 2005. 292 S. German with Czech summary. 1103 Kč / 35 €.

RURALIA V. Water management in medieval rural economy. Les usages de l'eau en milieu rural au Moyen Âge. Jan Klápště ed. Památky archeologické – Suppl. 17. Prague 2005. 269 pp. French, English, German. 600 Kč / 20 €.

CASTELLOLOGICA BOHEMICA 10. Tomáš Durdík ed. Praha 2006. 534 s. Czech with German summaries. 550 Kč / 20 €.

CASTRUM PRAGENSE 7. Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.2. Kateřina Tomková ed. Praha 2006. 282 s. Czech with German summary. 300 Kč / 11 €.

Radomír Pleiner: IRON IN ARCHAEOLOGY. EARLY EUROPEAN BLACKSMITHS. Praha 2006. 384 pp. English. 730 Kč / 26 €.

Slavomil Vencel ed.: NEJSTARŠÍ OSÍDLENÍ JIŽNÍCH ČECH. PALEOLIT A MESOLIT. Praha 2006. 475 s. Czech with English and German summaries. 540 Kč / 19 €.

Anthony Harding – Radka Šumberová – Christopher Knüsel – Alan Outram: VELIM. VIOLENCE AND DEATH IN BRONZE AGE BOHEMIA. The results of fieldwork 1992–95... Prague 2007. 192 pp. English. 318 Kč / 12 €.

Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, v.v.i., Knihovna, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1, Czech Republic
knihovna@arup.cas.cz
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas–Müntzer–Str. 103, D–08134 Langenweissbach, Germany; verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport–Import, P.O.Box 341018, D–80328 München, Germany
postmaster@kubon-sagner.de
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D–53115 Bonn, Germany; info@habelt.de

OBSAH

<i>Andrea Bartošková</i> , Výpověď keramiky z polohy Žabník k vývoji pohřbívání a sídlení v mikulčickém podhradí – The testimony of pottery from the site of Žabník on the development of burial and settlement activities in the outer bailey of Mikulčice	675–712
<i>Zdeněk Smrž – Antonín Hlušítk</i> , Polní opevnění z roku 1813 mezi Postoloprty a Budyně nad Ohří: výsledky letecké prospekce a historického bádání – Field fortifications dating from 1813 between Postoloprty and Budyně nad Ohří: results of aerial prospecting and historical research	713–746
MATERIALIA	
<i>Zdeněk Vašíček</i> , Z pravěku prehistorie. Obrázky z dějin archeologie – Aus der Urzeit der Vorgeschichte. Eine kleine Bildergeschichte der Archäologie	747–761
<i>Pavel Snítělý</i> , Fragment neolitické zoomorfní nádoby z Květnice – Fragment of the Neolithic zoomorphic vessel from Květnice (Central Bohemia)	762–764
<i>Marc Haller – Anne-Lyse Gentizon – Martin Kuna</i> , Mazanice z pozdní doby bronzové z Roztok – Les fragments de torchis de l'Age du Bronze final de Roztoky (Tchéquie)	765–778
<i>Jarmila Valentová – Radka Šumberová</i> , Nález spony typu Almgren 43 na sídlišti v Chotusicích a osídlení dolního Podoubraví v době římské – Find of an Almgren Type 43 fibula at Chotusice and settlement of the lower Doubrava river during Roman period	779–792
DISKUSE	
<i>Zdeňka Nerudová</i> , Bečovské křemence a listovité hroty – Bečov quartzite and leaf points	793–798
<i>Ruth Megaw – Vincent Megaw</i> , Celtic lyres on a Celtic kylix? A further note on the copy of an Attic red figure two-handled cup from Plzeň-Roudná – Keltské lyry na keltském kyliku? Znovu k imitaci attické červenofigurové keramiky z Plzně-Roudné	799–804
<i>Ivo Štefan</i> , Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém – The change in burial rites in the Early Middle Ages as an issue for archaeology and cultural anthropology	805–836
AKTUALITY	
<i>Martin Gojda</i> , Mezinárodní projekt o historii evropské krajiny	837–838
<i>Jana Maříková-Kubková</i> , Pocta Ivanu Borkovskému	838–839
<i>Jan Frolík</i> , Konference „Život v památkách“	840

<i>Zdeněk Dragoun</i> , Přichází nevyhnutelná bída	840–841
<i>Výbor SPS</i> , Časopis Společnosti přátel starožitností – oznámení	841–842
<i>mj</i> , Stoleté výročí úmrtí a zrodu	842

NOVÉ PUBLIKACE

<i>L. Košnar</i> , Valentin Lavrent'jevič Janin: Středověký Novgorod v nápisech na březové kůře (Červený Kostelec 2007)	843–846
<i>Miroslav Plaček</i> , František Musil: Úvod do kastelologie 1, 2 (Hradec Králové 2006)	846–849
<i>Eva Čujanová</i> , Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- u. Südböhmen. Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy. 15. Treffen. 15. bis 18. Juni 2005 in Altdorf bei Landshut (Rahden/Westf. 2006)	850–852
<i>Jiří Hošek</i> , Archeologia technica 18 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2007	852–853
<i>Jan Kypka</i> , Martin Dohnal: Vesnická sídla a kulturní krajina na Táborsku v 15.–19. století (Praha 2006)	853–854
<i>Z. S.</i> , Hana Havlůjová: Okouzlení Egyptem. Ludmila Matiegková (1889–1960) (Praha 2005)	854–855
<i>Z. S.</i> , Ladislav Hrdlička: Praha – podrobná mapa archeologických dokumentačních bodů na území pražské památkové rezervace (Praha 2005)	855–856
<i>Jan Kypka</i> , Rudolf Krajč – Jiří Chvojka: Táborský poklad. Archeologický výzkum domu čp. 308 (Tábor 2007)	856–857
<i>Andrea Bartošková</i> , Michal Lutovský: Po stopách prvních Přemyslovců I. Zrození státu (872–972). Od Bořivoje I. po Boleslava I. (Praha 2006)	857–858
<i>kv</i> , Miroslaw Masojć: The Mesolithic in Lower Silesia in the Light of Settlement Phenomena of the Kaczawa River Basin (Wrocław 2004)	858
<i>Lubomír Košnar</i> , Andreas Motschi: Das spätrömisch-frühmittelalterliche Gräberfeld von Oberbuchsiten (SO) (Zürich 2007)	858–860
<i>Petra Stránská</i> , M. Murphy Eileen: Iron Age Archaeology and Trauma from Aymyrling, South Siberia (Oxford 2003)	860–862
<i>Kateřina Tomková</i> , Na prahu českých dějin. Sborník prací Jiřího Slámy (Praha 2006)	862–863
<i>mj</i> , Věra Němečková – Jiří Sejbal: Nález mincí a slitkového stříbra z Černožic. Penize posledních Přemyslovců a počátky české grošové měny (Hradec Králové 2006)	863–864
<i>R. Křivánek</i> , Harald von der Osten: Geophysikalische Prospektion archäologischer Denkmale unter besonderer Berücksichtigung der kombinierten Anwendung geoelektrischer Kartierung, sowie der Verfahren der elektromagnetischen Induktion und des Bodenradars (Aachen 2003)	864–865
<i>Michaela Křivanová</i> , Václav Smrčka: Trace elements in bone tissue (Praha 2005)	865–866
<i>Miroslav Plaček</i> , Studia archaeologica Slovaca mediaevalia V, 2006. Zborník príspevkov zo sympózia Človek – sacrum – prostredie, Kláštorisko 12.–27. augusta 2005 (Levoča 2006)	866–867
<i>kv</i> , Andrej A. Sinicyn red.: Osoběnnosti razvitija verchněgo paleolita Vostočnoj Evropy. Kostěnki v kontekstě paleolita Jevraziji. Trudy kostěnkovskoj expedicii IIMK RAN. Vyp. 1. (Sankt-Petěrburg 2006)	868–869
<i>Marie Zápotocká</i> , Vít Vokolek: Katalog sbírky Oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea II. Nálezy do roku 1913 (neolit a eneolit) (Praha 2007)	869–870
OBSAH ARCHEOLOGICKÝCH ROZHLEDŮ LIX–2007	871–880

Výpověď keramiky z polohy Žabník k vývoji pohřbívání a sídlení v mikulčickém podhradí

The testimony of pottery from the site of Žabník on the development of burial and settlement activities in the outer bailey of Mikulčice

Andrea Bartošková

Archeologickým výzkumem v poloze Žabník, vzdálené 500 m na JZ od obvodového valu centrální části velkomoravského hradiště v Mikulčicích, byly v r. 1968 a 1976 zachyceny pozůstatky raně středověkého pohřebiště a sídliště. Podle vertikální stratigrafie bylo pohřebiště dvoufázové a sídliště jednofázové. Rámcové datování do 9.–10. stol. vyplývá z charakteru hrobových a sídlištních nálezů, přičemž významnou roli hraje keramika. Zatímco hrobové nádoby vykazují znaky velkomoravské produkce, sídlištní keramika představuje typologicky pokročilejší zboží povelkomoravského charakteru. Navíc sídlištní keramiku reprezentuje výrazný keramický typ se specifickými morfologickými i technologickými znaky, který v rámci mikulčické sídelní aglomerace nebyl dosud ve výraznějším zastoupení zaznamenán – byl proto pracovníčně označen jako keramika „typu Žabník“.

raný středověk – Velká Morava – Mikulčice – podhradí – sídelní vývoj – keramika

In the years 1968 and 1976, the archaeological excavations at the site of Žabník, situated app. 500 m to the south of the perimeter wall of the central part of the Great Moravian castle of Mikulčice, revealed remains of an early medieval burial ground and settlement. According to vertical stratigraphy, the burial ground consisted of two phases and the settlement of just one. The approximate dating to 9th–10th century results from the nature of the grave and settlement finds. An important role is played by pottery. While the grave vessels bear witness of Great Moravian provenience, the settlement pottery is represented by typologically more advanced products of post-Great Moravian nature. Moreover, the settlement pottery represents a distinctive ceramic type with specific morphological and technological features that has not yet been documented within the Mikulčice agglomeration in a more numerous representation – that is why it has been preliminarily designated as the Žabník pottery type.

Early Middle Ages – Great Moravia – Mikulčice – outer bailey – settlement development – pottery

1. Nálezová situace a dosavadní zpracování výzkumu

V rámci rozsáhlých plošných odkryvů na hradišti v Mikulčicích (okr. Hodonín), bývalém mocenském centru Velké Moravy, se v letech 1968 a 1976 uskutečnil archeologický výzkum v poloze „Žabník“. Nachází se v jihozáp. části mikulčického podhradí, ve vzdálenosti ca 500 m od obvodového valu mikulčické akropole a ca 350 m od IX. kostela v poloze „Kostelisko“. Ještě v 60. letech 20. stol. byla v uvedených místech znatelná písčité duna (jevila se jako malé zalesněné návrší)¹, která v porovnání se čtyřmi hlavními mikulčickými po-

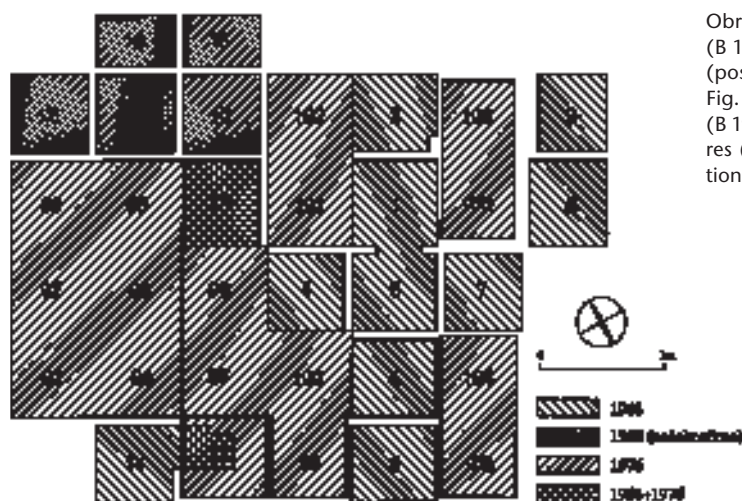
¹ Přesné rozměry písčité duny „Žabník“ nejsou k dispozici; odhadem dosahovala max. výšky 160 m n. m. a v průřezu měla ca 50 m (Havlíček – Poláček – Vachek 2003, 15–16, obr. 11).

Obr. 1. Situační pláněk mikulčické sídelní aglomerace s vyznačením polohy „Žabník“ (plocha B 1968+1976).

Fig. 1. Sketch map of the Mikulčice agglomeration with the site of „Žabník“ (area B 1968+1976) highlighted.

lohami na písčitéch dunách („Vally“, „Těšický les“, „Kostelisko“, „Štěpnice I“) byla tou nejmenší a nejnižší (obr. 1). Než byla duna „Žabník“ v 2. pol. 70. let zplanýrována lesní těžbou, proběhl zde v r. 1968 archeologický výzkum, který měl kvůli lesnímu porostu charakter sondáže – vytyčení čtverců 5 x 5 m (čtv. 1–17) se řídilo podle volných míst mezi stromy. Další etapa archeologického výzkumu pak proběhla v r. 1976 (po vykácení lesního porostu) – šlo již o plošný odkryv, přičemž čtvercová síť (čtv. 91–106) navazovala na sondy zkoumané v r. 1968. Tím bylo dosaženo celistvosti archeologicky zkoumané plochy (B 1968+1976; č. 27), jejíž výměra dosáhla okolo 800 m²; některé čtverce skryvané v r. 1968 však v důsledku náhlého zaplavení výzkumu rozvodněnou řekou Moravou nebyly dokončeny (obr. 2). Vedoucím obou etap výzkumu byl Zdeněk Klanica, v závěru výzkumné sezóny 1976 se terénních prací účastnila i autorka tohoto článku.

Obr. 2. Mikulčice – Žabník (B 1968+1976). Plán čtverců (postup výzkumu).

Fig. 2. Mikulčice – Žabník (B 1968+1976). Plan of squares (progress of the excavation).

Výzkum čtverců postupoval po mechanických horizontech (o mocnosti 5–10 cm); archeologicky skrytá plocha se vyznačovala jednoduchou stratigafií. Pod dnem se do hloubky 20–35 cm vyskytovala homogenní vrstva tmavého humusu, která představovala sídlištní vrstvu – kromě četných archeologických nálezů pravěkého a středověkého stáří v ní byly zachyceny pozůstatky dvou otopných zařízení (jedno z raného a druhé z vrcholného středověku).² Tmavá sídlištní vrstva překrývala sypký, humusem nestejně promíšený žlutý písek, který již představoval písčité podloží, zasažené v horní úrovni průsaky tmavého humusu v jeho nadloží. Promíšený sypký podložní písek postupně přecházel v čistě žlutý, který v hloubce 60–100 cm dosedal na značně nerovný povrch tvrdého, prorezivělého písku.

Po odstranění tmavé humusové vrstvy se v sypkém promíšeném písku rýsovaly tmavé hlinité výplně zahloubených objektů, které byly nepravidelně rozmístěny po celé ploše a ani v jednom případě se nepřekrývaly. Celkem bylo zachyceno 15 sídlištních objektů (obj. 666–672, 943–949, 953), z nichž 14 bylo raně středověkých, pouze jeden objekt pocházel z období vrcholného středověku. S výjimkou tohoto jediného vrcholně středověkého objektu, představujícího s největší pravděpodobností zahloubený příbytek (obj. 670)³, se všechny ostatní objekty jevily jako rozličné jámy. Kromě zahloubených sídlištních objektů byly v syké písčité vrstvě objeveny také kostrové hroby. Zásypy hrobových jam se v promíšeném písku neprojevovaly, pouze v několika případech se vyrýsovaly těsně nad kostrou. U většiny hrobů se při snižování písčité vrstvy narazilo vždy až na kosterní pozůstatky, které byly v tak špatném stavu, že některé z nich se při vyzvedávání zcela rozpadly, nebo se z celé kostry zachovaly jen šupiny lebečních kostí či jednotlivé zuby. Během vý-

² Raně středověké ohniště je označeno jako kontext 27/2, vrcholně středověké jako kontext 27/10 (obr. 4).

³ Obj. 670, jenž nebyl v důsledku náhlého zaplavení výzkumu (v r. 1968) zachycen v celém svém půdorysu, měl kolmé stěny a rovné dno, do kterého byly podél zachycené delší strany (d. 440 cm) zapuštěny v pravidelné vzdálenosti tři kulové jamky a přibližně uprostřed odkrytého dna se nacházelo ohniště.

zkumu bylo evidováno 74 raně středověkých kostrových hrobů (hr. 901–942, 990–991, 1401–1402, 1405–1432)⁴, z nichž 44 se vyskytovaly v sypkém, místy promíšeném žlutém písku, 13 hrobů leželo na povrchu tvrdého prorezivělého písku a v 17 případech byla v tvrdém prorezivělém písku zachycena hrobová jáma s kosterními pozůstatky pohřbené osoby. Uvedené hroby však nepředstavují konečný počet pohřbů na zkoumané ploše. Vzhledem k výjimečně špatné zachovalosti antropologického materiálu (*Bartošková – Stloukal 1985*) je nanejvýš pravděpodobné, že samostatně nalezené nádoby (ať již ve vrstvě sypkého promíšeného písku, nebo v podélné jámě bez kosterních pozůstatků zahloubené do tvrdého prorezivělého písku) pocházejí z hrobů, jejichž kostry byly ve vlhkém písčitém, tj. agresivním půdním prostředí zcela stráveny.⁵ Totéž platí i pro hrobovou jámu bez kosterních pozůstatků s náušnicí na dně.⁶ Hlavní koncentrace hrobů byla přibližně uprostřed odkryté plochy ve čtvercích 1, 3, 4, 13, 97, 98, 101, kde se hroby porušovaly či překrývaly. Zároveň ve čtv. 1, 3, 13, 101 byly ve stratigrafickém vztahu k zahloubeným sídlištním objektům, které překrývaly nebo byly jimi samy překryty (podrobně – *Bartošková v tisku*). Seskupení hrobů vytvářelo v uvedených místech jakýsi půloblouk, dokreslený v nepravidelnou elipsu či ovál (o rozměrech ca 20 x 30 m) pohřby ve čtv. 5, 6, 99, 104 (příp. též ve čtv. 100)⁷, avšak již v podstatně menší koncentraci. Ostatní zjištěné hroby se pak rozptýleně nacházely severozáp. směrem od uvedeného ústředního místa pohřbívání – ve čtv. 13, 17, 91–92, 94–95 (*obr. 4*). Okraj písčité duny s pozůstatky raně středověkých pohřbů a středověkého i pravěkého osídlení⁸ byl zachycen jen ve východní části odkryvu ve čtv. 8, 9.⁹

O výzkumu v poloze „Žabník“ byly zatím zveřejněny předběžné zprávy, které přinesly jen kusé informace (*Klanica 1970a*, 49–50; 1978, 53). Se stručným archeologickým komentářem k pohřebišti byl publikován pouze rozbor velmi špatně dochovaného antropologického materiálu (*Bartošková – Stloukal 1985*). K vyhotovení řádné nálezové zprávy (*Bartošková 2006*) a k podrobnému zpracování a vyhodnocení výzkumu (*Bartošková v tisku*) došlo až v letech 2004–2006,¹⁰ v rámci projektu GA ČR reg. č. 404/04/0013 „Nejbližší zázemí velkomoravského centra v Mikulčicích – vývoj a sociálně-ekonomická struktura“.

⁴ Ve skutečnosti se jedná o 73 hrobů, neboť v průběhu zpracování byly kosterní pozůstatky hrobu 918 ztotožněny s hrobem 903 (*Bartošková 2006*, 7, 67, 73).

⁵ Těmto nádobám nebyla v průběhu zpracování dána čísla nových hrobů, nýbrž čísla nově určených kontextů (*Bartošková 2006*, 5, 92–96 – jde o kontexty 27/15, 27/17, 27/18, 27/20, 27/23–29). Číslem nově určeného kontextu byly označeny i lidské kosti, které sice figurují v původní kresebné, příp. i fotografické dokumentaci, avšak v průběhu výzkumu nedostaly žádné číslo hrobu – jde o kontexty 27/4, 27/16, 27/19, 27/30–32, 27/35 (*obr. 4*).

⁶ Jde o kontext 27/34 (*obr. 4*).

⁷ Ve čtv. 100 byly nalezeny samostatné nádoby bez kosterních pozůstatků (kontext 27/25–29). S ohledem na velmi špatný stav zachovalosti kosterního materiálu ve zkoumané poloze považují tyto nádoby za inventář kostrových hrobů, kde došlo k úplnému strávení kostry.

⁸ Pravěké osídlení písčité duny zanechalo po sobě stopy jen ve formě archeologických artefaktů, které byly spolu se středověkými nálezy obsaženy v sídlištní vrstvě tmavého humusu, ve vrstvě promíšeného podložního písku a ve výplních raně středověkých sídlištních objektů včetně jednoho vrcholně středověkého (obj. 670) – k tomu podrobně *Bartošková v tisku*.

⁹ Zbývající plochu čtv. 8, 9 vyplňoval tuhý naplavený jíl šedohnědé barvy (kontext 27/13) – viz *obr. 4*.

¹⁰ Pro druhou etapu výzkumu (r. 1976) sice disponujeme nálezovou zprávou (*Klanica 1977*), avšak ve značně zjednodušené podobě – NZ postrádá základní stratigrafické hodnocení včetně popisu nálezové situace a obsahuje jen popis hrobů a sídlištních objektů.

2. Hrobové a sídlištní nálezy

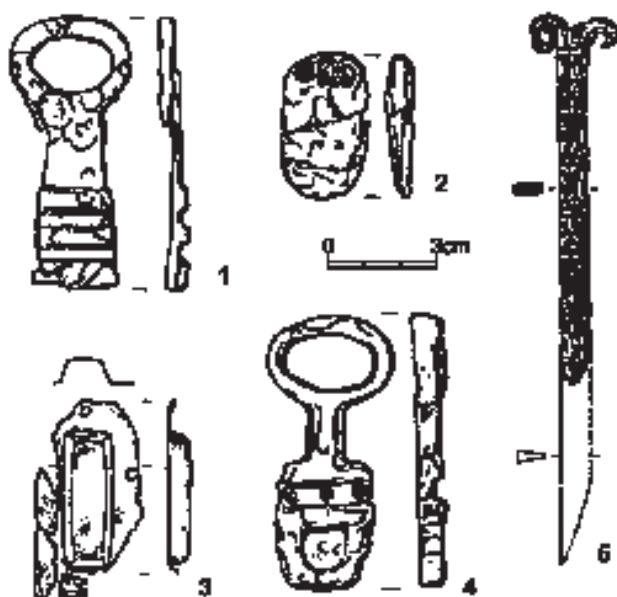
Hrobové nálezy byly zjištěny v 28 kostrových hrobech a ve 4 hrobových jamách bez kosterních pozůstatků zemřelého. V 8 případech se v podložní vrstvě promíšeného písku zachoval jen hrobový inventář v podobě samostatně nalezených nádob. Podle charakteru hrobových nálezů jde o chudě vybavené pohřby. Nejpočetnějším hrobovým nálezem byly keramické nádoby, celkem 19 kusů. Nacházely se v 8 kostrových hrobech, ve 3 hrobových jamách bez dochovaných kosterních pozůstatků a v 8 případech byly samostatně nalezené nádoby ve vrstvě sypkého promíšeného písku, příp. tmavého humusu. V převážné většině byla keramická nádoba jediným inventářem v hrobě, pouze ve třech hrobech se spolu s nádobou vyskytoval ještě další předmět (hr. 908 – železná přezka, hr. 914 – železný nůž, hr. 1424 – bronzová náušnice). Druhým nejpočetnějším hrobovým nálezem byl železný nůž – celkem 10 exemplářů bylo nalezeno v 9 hrobech. Dva nože se nacházely jen v hr. 1401, kde byly pohromadě s železnou otkou, ocílkou a pazourkem. Ocílka a pazourky patřily na zkoumaném pohřebišti k ojedinělým nálezům – kromě hr. 1401 se ocílka a čtyři pazourky nacházely ještě v hr. 1428, kde byly pohromadě s nožem a železným pásovým kováním, které bylo na pohřebišti jediné (obr. 3: 2). Lze předpokládat, že ocílka a pazourky byly původně uloženy v nějakém váčku či kapsáři (křesací souprava), jenž byl součástí oděvu zemřelého. Součástí oděvu byla nepochybně také přezka, která byla v železném provedení nalezena ve 4 hrobech. Šperky byly na pohřebišti zastoupeny jen jednoduchými bronzovými náušnicemi podunajského typu¹¹ a skleněnými korálky. Náušnice byly nalezeny celkem v 6 kostrových hrobech, vždy v blízkosti lebky nebo přímo na ní (hr. 902, 929, 1409, 1420, 1424, 1427), a v jedné hrobové jámě bez kosterních pozůstatků (kontext 27/34). S výjimkou hr. 902, v němž kromě dvou náušnic se v blízkosti lebky nacházel také korálek, a hr. 1424, v němž kromě jedné náušnice byla 30 cm pod lebkou nalezena ještě keramická nádoba, se v ostatních výše uvedených hrobech vyskytovaly jen náušnice (v počtu jednoho či dvou kusů). Stejně tak korálky¹², nalezené (vždy v blízkosti lebky) v počtu jednoho, dvou, tří nebo sedmi kusů celkem v 5 hrobech (hr. 902, 911, 924, 940, 990), byly s výjimkou hr. 902 jediným nálezem v hrobě. Hrobovým nálezem je zřejmě i bronzová rolnička¹³, objevená 30 cm pod kosterními pozůstatky hr. 917; příslušnost rolničky k uvedenému hrobu není jednoznačná. V poslední řadě byly na pohřebišti nalezeny železné součásti vědérka – vyskytovaly se v nohách zemřelého v hr. 1417 a 1430 (v hr. 1417 se navíc ještě nacházel železný nůž).

Oproti chudě vybavenému pohřebišti byl obsah sídlištních objektů i sídlištní vrstvy nálezově poměrně bohatý. V sídlištních objektech se vyskytovala především keramika, spolu

¹¹ Zastoupeny jsou: 1. jednoduché kroužkové náušnice; 2. kroužkové náušnice s uzlíky; 3. náušnice s trubičkovitým závěskem; 4. náušnice s kuželovitým spirálovým závěskem; 5. náušnice s dutým bubínkovým závěskem (podrobný rozbor hrobových nálezů: *Bartošková v tisku*).

¹² Mezi nalezenými korálky jsou tvary: 1. kotoučkovité; 2. vícenásobně příčně členěné; 3. válečkovité (soudkovité) podélně žebrované; 4. válcovité s výraznými podélnými žebry; 5. válcovité s natavenou jinobarevnou nití (podrobně k jednotlivým tvarům korálků: *Bartošková v tisku*).

¹³ Rolnička je kulovitého tvaru (Ø 2,5 cm), nahoře opatřená malým ouškem a naspodu dvěma pravouhle překříženými štěrbinami ukončenými kruhovými otvory; zdobená je třemi horizontálně vedenými paprčitými rýhami (*Bartošková v tisku*, obr. 3: 917.1).

Obr. 3. Mikulčice – Žabník. Výběr z kovových nálezů. 1, 4: železné průvlečky s prodlouženým týlem; 2: železné pásové kování (nákončí); 3: bronzové kvadratické kování s puklicí; 5: železný nůž s volutovým ukončením rukojeti.

Fig. 3. Mikulčice – Žabník. Attractive metal finds. 1, 4: iron sleeves with extended backs; 2: iron belt fitting (strap-end); 3: bronze quadratic fitting with an umbo; 5: iron knife with a volute hilt ending.

s ní však i nekeramické nálezy¹⁴ – zejména různé železné předměty (často fragmentárně zachované), z nichž některé, jako nůž s volutovým ukončením rukojeti z obj. 667 (*obr. 3: 5*)¹⁵ nebo průvlečka s prodlouženým týlem z obj. 672 (*obr. 3: 1*)¹⁶, představují luxusní předměty, které nepatří k běžným sídlištním nálezům. Další železná průvlečka s prodlouženým týlem byla získána z promíšeného podložního písku (*obr. 3: 4*)¹⁷, v němž bylo nalezeno např. i bronzové kvadratické kování s puklicí (*obr. 3: 3*)¹⁸, bronzové náušnice či skleněné

¹⁴ Hlinité výplně zahlobených sídlištních objektů neobsahovaly stejně jako vrstva tmavého humusu téměř žádné zvířecí kosti.

¹⁵ Volutově ukončená rukojeť nože, jenž má odlomenou čepel, je oboustranně zdobená vybitým ornamentem (v šesti stejně velkých obdélníkových polích pod sebou se opakuje stejné výzdobné schéma – motiv překřížených úhlopříček v obdélníkovém rámu). Podle *N. Profantové* (1992, 642–644) spadá největší rozšíření dosavadních nálezů železných nožů s volutovým ukončením rukojeti ve středním Podunají a okolí do 7.–8. století.

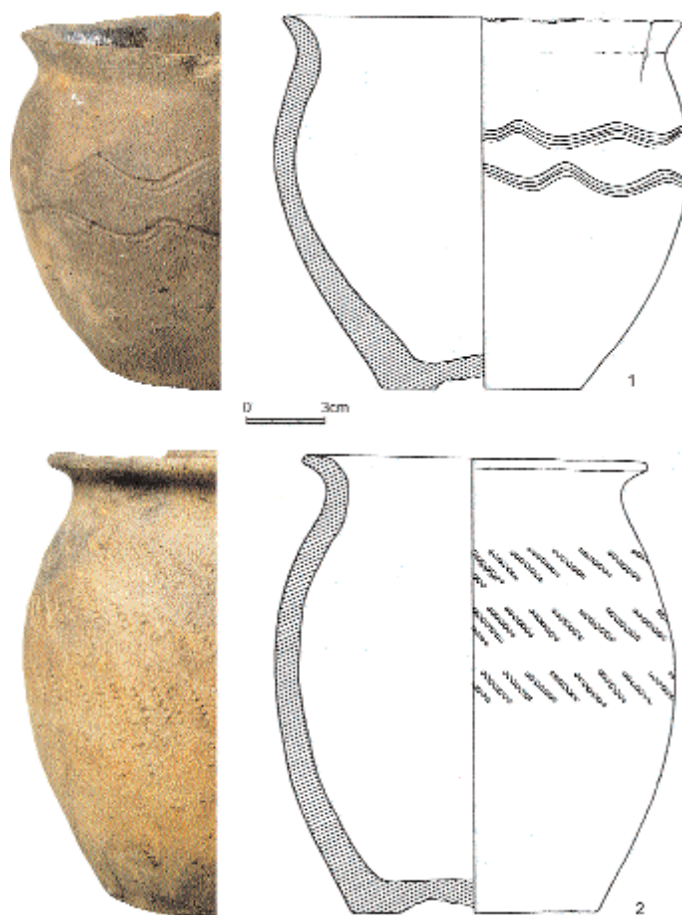
¹⁶ Průvlečka z obj. 672 (d. 7,4 cm) má poměrně široký krček, jenž plynule přechází v lichoběžníkovou tylní ploténku zdobenou plastickými vodorovnými žebry. Průvlečky s prodlouženým týlem jsou tradičně spojovány s okruhem památek tzv. blatnicko-mikulčického horizontu datovaných do 1. pol. 9. stol.; pro tento výrazný okruh památek vymezila *N. Profantová* (1997, 88–93) pojem *raně velkomoravský horizont*. Je s podivem, že v převážné většině jsou průvlečky s prodlouženým týlem nacházeny v sídlištních situacích a jen zcela výjimečně v hrobech, v původní funkci kovové součásti upínacího řemene meče.

¹⁷ Průvlečka (d. 7,4 cm) má oválný rámeček, který je tenkým krčkem spojený s jazykovitou tylní ploténkou, jež má v záhlaví vodorovný žlábek se třemi otvory po nýtech a uprostřed markantní prohlubeninu, nejspíše po vypadlé kamenné či skleněné ozdobné vložce.

¹⁸ Fragmentárně zachované bronzové obdélné kování (d. 5,4 cm, š. 2,8 cm) s obdélným, kónicky vypouklým středem a s otvorem po hřebíčku či nýtu uprostřed každé ze zachovaných rovných stran. Analogická obdélná kování, avšak zhotovená ze železného plechu, s oválnou středovou vypouklinou, převážně s mírně vykrojenými stranami a s otvorem po hřebíčku či nýtu v rozích kování, označila *D. Bialeková* (1989–1990) jako kování s puklicí a na základě doprovodných nálezů a stratigrafických pozorování v Pobedimi, v Mužle-Cenkově a v Thunau am Kamp je zařadila do 1. pol. 9. století.

Obr. 5. Mikulčice – Žabník. Nádoby z kostrových hrobů. 1: hr. 1424; 2: hr. 1423.

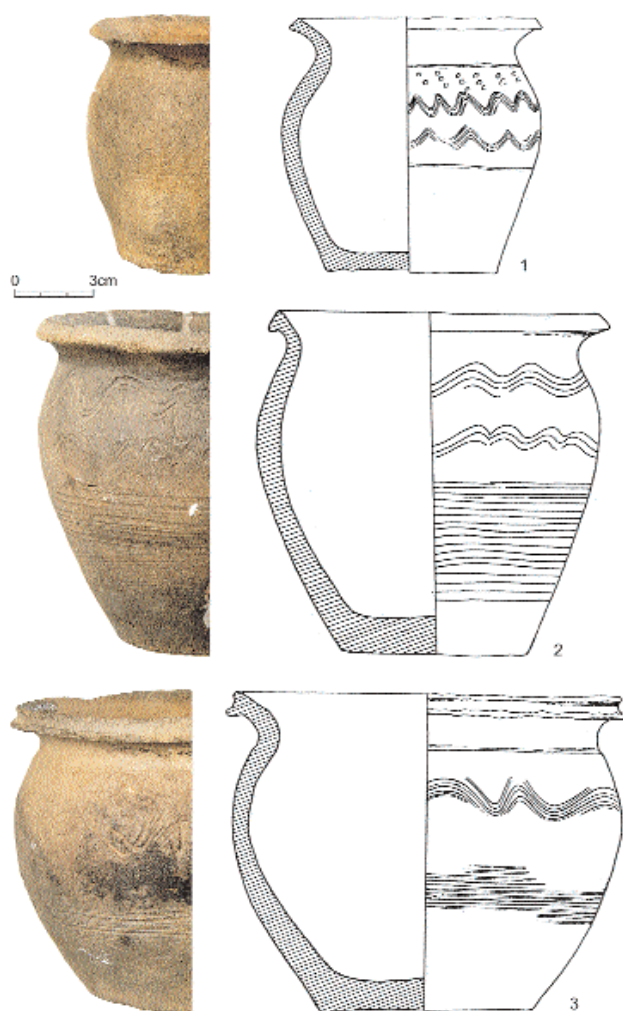
Fig. 5. Mikulčice – Žabník. Vessels from inhumation graves. 1: grave 1424; 2: grave 1423.

korálky. Kovové, kamenné a zcela ojedinělé kostěné předměty představují menší část nálezového souboru; pozornost budí početný výskyt kamenných brousků – 28 kusů. Většinu sídlištních nálezů tvoří keramika, která je natolik specifická, že si zasluhuje zvláštní pozornost, nejlépe v porovnání s hrobovou keramikou.

3. Rozbor hrobové keramiky

Hrobovou keramikou v poloze „Žabník“ reprezentuje 19 keramických nádob (včetně jednoho, z více střepů splepeného torza nádoby – kontext 27/23). Nádoby se po jednom kuse vyskytovaly v 8 kostrových hrobech (*obr.* 5–7), z nichž v pěti se nacházely v okolí nohou (hr. 907, 908, 914, 915, 936), ve dvou v okolí lebky (hr. 1423 – u lebky, hr. 1424 – pod lebku 30 cm) a v jednom případě nebylo možné polohu nalezené nádoby k pohřbenému stanovit, neboť v hrobě bylo jen několik úlomků kostí, které se po vyzvednutí zcela rozpadly (hr. 939). Ve 3 případech se nádoba nacházela v hrobové jámě, v níž se žádné lidské

Obr. 6. Mikulčice – Žabník. Nádobý z kostrových hrobů. 1: hr. 939; 2: hr. 915; 3: hr. 908.

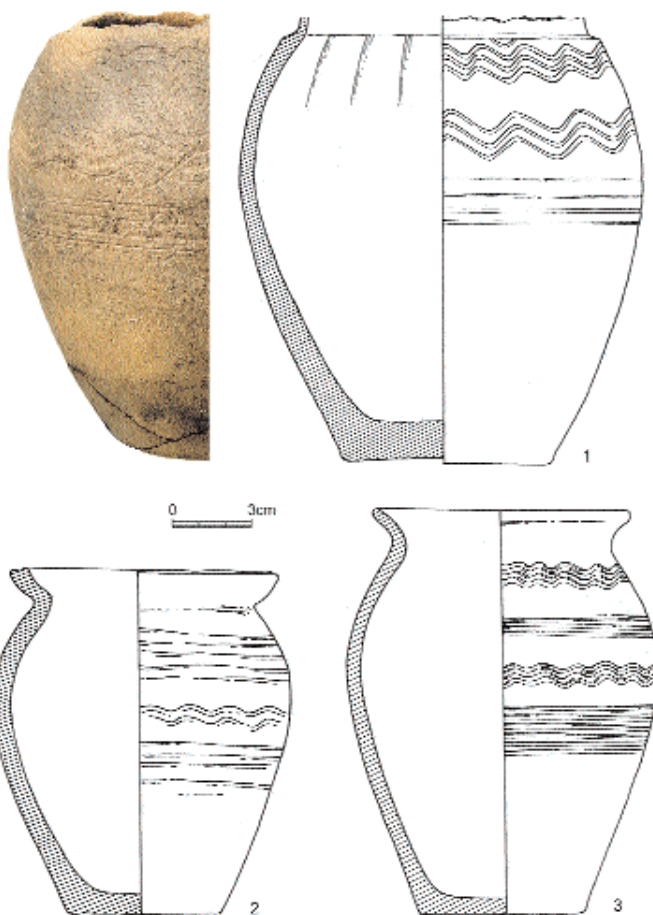
Fig. 6. Mikulčice – Žabník. Vessels from inhumation graves. 1: grave 939; 2: grave 915; 3: grave 908.

kosti nedochovaly (kontext 27/17–18, 27/29 – obr. 8). V 8 případech pak na existenci kostrových hrobů poukazují jen samostatně nalezené nádoby, které se vyskytovaly ve vrstvě sypkého, místy promíšeného žlutého písku (kontext 27/20, 27/23–28 – obr. 9: 1–2; 10: 1, 3; 11: 1; 12: 1–2), příp. ve vrstvě tmavého humusu (kontext 27/15 – obr. 10: 2). Jeví se, že uvedených 19 nádob pochází z 19 kostrových hrobů¹⁹, z nichž se však kosterní pozůstatky zemřelého dochovaly jen v 8 hrobech.

¹⁹ V případě nádoby samostatně nalezené ve čtv. 13 ve vrstvě tmavého humusu (kontext 27/15 – obr. 10: 2) však nelze jednoznačně říci, že pochází z hrobu, jelikož v humusové vrstvě nebyly žádné doklady kostrových pohřbů zjištěny. Sídlištního původu by mohlo být i torzo nádoby nalezené ve čtv. 96 v promíšeném písku (kontext 27/23 – obr. 12: 2), neboť oproti ostatním nádobám (s min. výškou 9,7 cm a max. výškou 18,7 cm) pochází z markantně většího hrnce (výška zachované spodní části nádoby je 16 cm) a hrobové nádoby nejen na „Žabníku“, ale i na jiných středohradištních pohřebištích, jsou převážně menších rozměrů, o výšce 10–15 cm (viz Dostál 1966, 78).

Obr. 7. Mikulčice – Žabník.
Nádoby z kostrových hrobů. 1: hr. 914; 2: hr. 907;
3: hr. 936.

Fig. 7. Mikulčice – Žabník.
Vessels from inhumation
graves. 1: grave 914;
2: grave 907; 3: grave 936.

Tvary nádob. Všech 19 hrobových nádob jsou hrnce – mezi nimi rozlišujeme tvary:

1. vejčité –
 - a) štíhlejší (výška hrnce je větší než max. \varnothing jeho výdutě)
 - b) širší (výška hrnce je menší nebo stejná jako max. \varnothing jeho výdutě)
2. soudkovité – a) štíhlejší (viz 1a)
b) širší (viz 1b)
3. mísovité (výška hrnce je menší nebo stejná jako \varnothing jeho okraje).

Na pohřebišti zcela převažují štíhlejší vejčité tvary (9 kusů); ostatní tvary hrnců jsou zastoupeny po dvou kusech, pouze mísovité hrnce jsou zastoupeny třemi kusy.

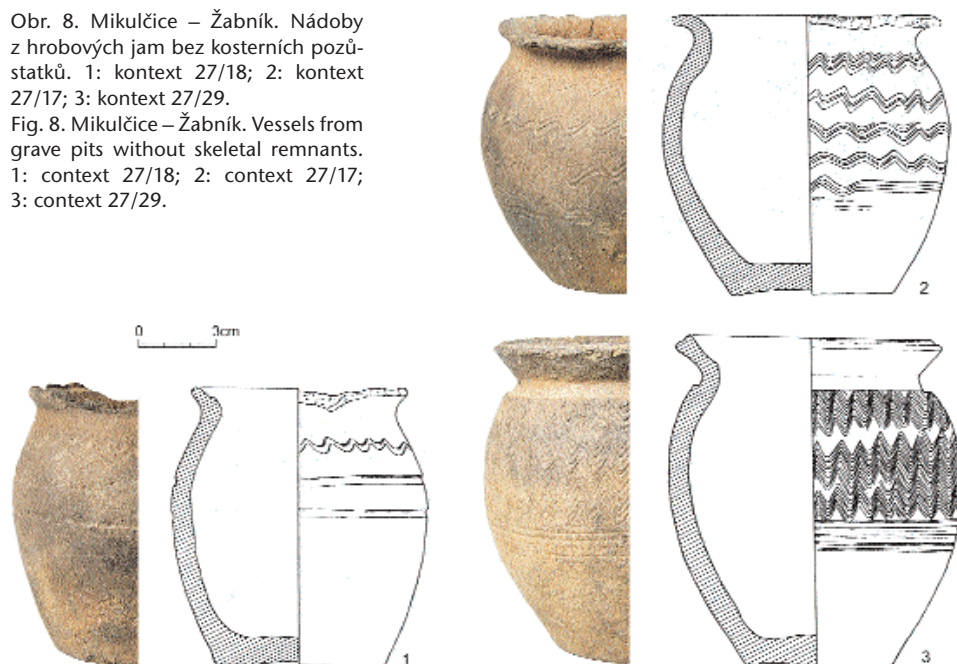
Podle velikosti lze rozlišit:

- A) malé hrnky (výška do 15 cm)
- B) střední hrnce (výška 15–20 cm)
- C) velké hrnce (výška nad 20 cm).

Hlavní zastoupení mají malé hrnky, jichž je celkem 13 kusů, přičemž u tří nejmenších se výška pohybuje okolo 10 cm (*obr. 6: 1; 8: 1–2*). Střední hrnce představuje 5 exemplářů, přičemž nejvyšší z nich (kontext 27/26) je vysoký 18,7 cm (*obr. 11*). Z velkého hrnce pak pochází jen torzo (kontext 27/23 – spodní část nádoby), které však vzhledem k větší rozměrnosti (max. \varnothing zachované výdutě je 22 cm, výška zachované části je 16 cm), fragmentární zachovalosti (z více střeptů spleené torzo nádoby) a náleзовým okolnostem

Obr. 8. Mikulčice – Žabník. Nádoby z hrobových jam bez kosterních pozůstatků. 1: kontext 27/18; 2: kontext 27/17; 3: kontext 27/29.

Fig. 8. Mikulčice – Žabník. Vessels from grave pits without skeletal remnants. 1: context 27/18; 2: context 27/17; 3: context 27/29.

(střepy byly nalezeny pohromadě ve vrstvě promíšeného písku bez doprovodu kosterních pozůstatků) může být i sídlištního původu (obr. 12: 2).

Profilace okrajů. Při třídění okrajů nádob vycházíme z rozdílů v ukončení okraje a ve formování jeho celkového rozevření, přičemž profilace okraje někdy souvisí s utvářením hrdla. V rámci prezentovaného souboru hrobových nádob (15 exemplářů se zachovaným okrajem) můžeme rozlišit následující typy okrajů:

I – jednoduché okraje na konci zaoblené nebo rovně seříznuté jsou šikmo rozevřené s vypouklou (konvexní) nebo rovnou vnitřní linií okraje a s ní souběžnou vnější linií; v případě zaobleného ukončení okraje se obě linie mohou i sbíhat.

1 – jednoduchý okraj ukončený zaoblením (obr. 5: 1–2; 7: 3; 8: 1; 11: 1)

2 – jednoduchý okraj ukončený rovnou ploškou

a) kuželovitě seříznutou (obr. 6: 1)

b) nálevkovitě seříznutou (obr. 9: 2)

II – jednoduché okraje ukončené lištou (vytvořenou vytažením dolní, nebo dolní a horní hrany okraje) mají vnitřní linií vypouklou (konvexní) nebo rovnou, přičemž vnější linie je s ní souběžná nebo se s ní mírně rozbíhá.

1 – jednoduchý okraj ukončený lištou vytvořenou plynulým či odsazeným vytažením dolní hrany okraje

a) kuželovitě seříznutá lišta je rovná (obr. 6: 2)

b) kuželovitě seříznutá lišta je prožlabená (obr. 6: 3)

c) nálevkovitě seříznutá lišta je mírně prožlabená (obr. 10: 2)

2 – jednoduchý okraj ukončený lištou vytvořenou plynulým vytažením dolní a horní hrany okraje

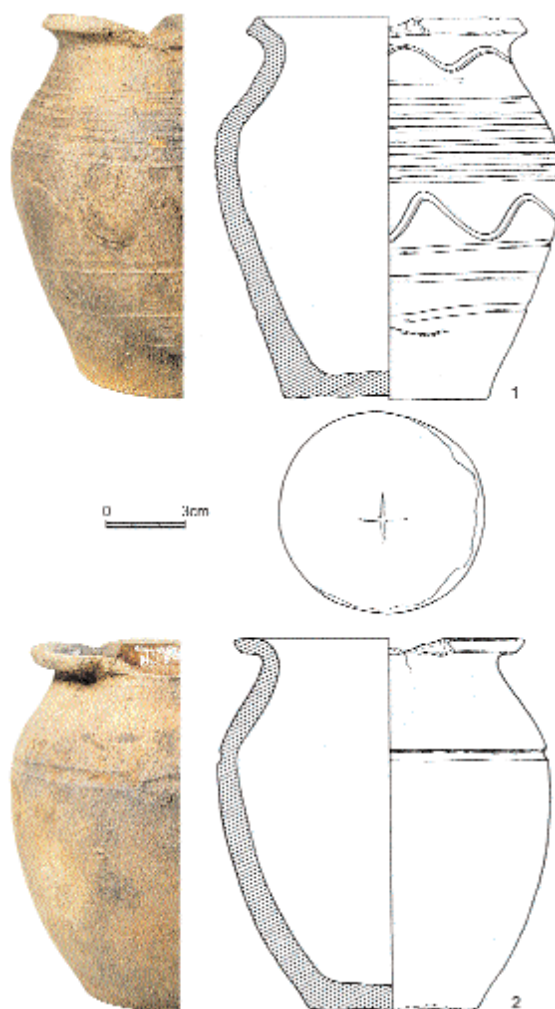
a) kuželovitě seříznutá lišta je rovná (obr. 9: 1; 10: 3)

III – okraje s projmutou (konkávní) vnitřní linií (vnější linie okraje je s vnitřní souběžná nebo se s ní rozbíhá) a s rozmanitým ukončením

1 – ukončené ploškou (prožlabenou, příp. rovnou)

Obr. 9. Mikulčice – Žabník. Nádoby nalezené samostatně v (promíšeném) podložním písku. 1: kontext 27/28; 2: kontext 27/25.

Fig. 9. Mikulčice – Žabník. Vessels found separately in (mixed) underlying sand. 1: context 27/28; 2: context 27/25.

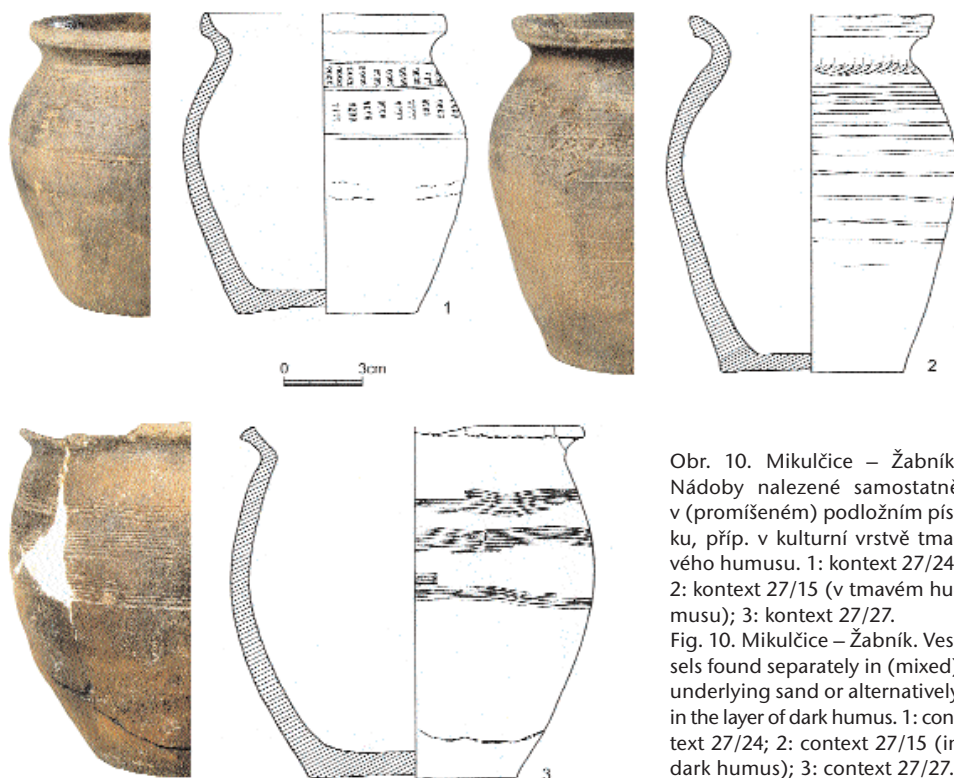

a) vodorovně nebo kuželovitě seříznutá ploška je prožlabená – tzv. kalichovitě rozevřený okraj v kombinaci se zaškrnceným nebo žlábkovitým hrdlem, které je většinou ztenčené a ostře oddělené od výdutě (obr. 7: 2; 8: 3)

2 – ukončené lištou vytvořenou výrazným vytažením horní hrany okraje

a) válcovitě seříznutá lišta je zaoblená (obr. 10: 1).

Mezi hrobovými nádobami z polohy „Žabník“ převládají jednoduché okraje ukončené zaoblením nebo rovně seříznutou ploškou (7 nádob); 3 nádoby mají jednoduchý okraj ukončený užší lištou; 5 nádob má okraj s projmutou (konkávní) vnitřní linií a s rozličným ukončením – z nich dvě nádoby (s tzv. kalichovitě rozevřeným okrajem ukončeným prožlabnutou ploškou a se zaškrnceným nebo žlábkovitým hrdlem) reprezentují v Mikulčicích Klanicův typ 3 (Klanica 1970b, 104, tab. 4: 2), nebo na Pohansku u Břeclavi Dostálovu skupinu 4 (Dostál 1975, 163–164) či Macháčekovu typologickou skupinu B (Macháček 2001, 138, 142, obr. 100). Keramika takto formovaných okrajů (zde – typ III 1a) se v Mikulčicích vyskytuje v sídlištních objektech současných s poslední fází opevnění knížecího hradu a zastoupena je i v kostrových hrobech –

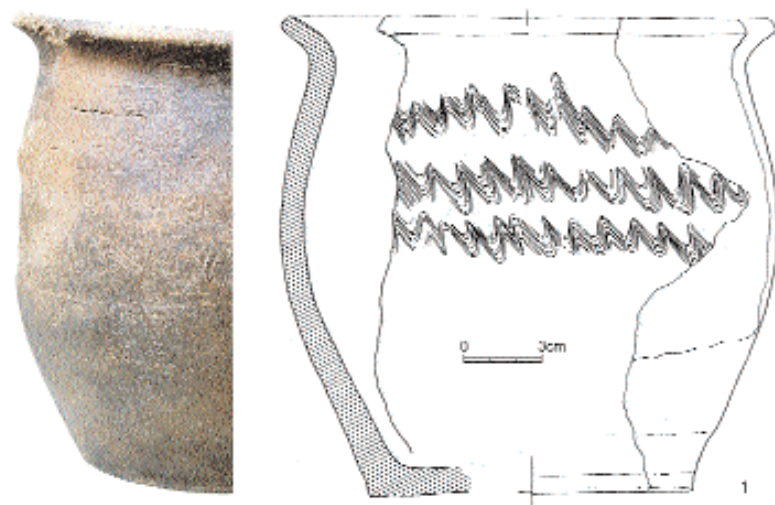
Obr. 10. Mikulčice – Žabník. Nádoby nalezené samostatně v (promíšeném) podložním písku, příp. v kulturní vrstvě tmavého humusu. 1: kontext 27/24; 2: kontext 27/15 (v tmavém humusu); 3: kontext 27/27.

Fig. 10. Mikulčice – Žabník. Vessels found separately in (mixed) underlying sand or alternatively in the layer of dark humus. 1: context 27/24; 2: context 27/15 (in dark humus); 3: context 27/27.

podle Z. Klanici (1970b, 104, 112) se začíná objevovat koncem 9. stol. a trvá po celé 10. století; všeobecně na nalezištích v Pomoraví je považována za reprezentanta mladší vývojové fáze středohradištní keramiky (Poláček 1994, 212).

Výzdoba všech nádob z polohy Žabník je rytá, provedená je nejčastěji hřebenem (12 nádob), méně častěji jednohrotým rydlem (5 nádob) a ojediněle oběma výzdobnými nástroji (2 nádoby). Hřebenová výzdoba sestává z vodorovných pásů, hřebenových vlnic, hřebenových vpichů a z různých kombinací těchto prvků. Výzdobu provedenou jednohrotým rydlem tvoří jednoduché vlnice a jednoduché vodorovné rýhy, které jsou v různých vzájemných kombinacích (někdy i v kombinaci s hřebenovou výzdobou); zvláštním typem jednohrotým rydlem ryté výzdoby je spirála jednoduchých obvodových rýh (tzv. šroubovice) v kombinaci s jednoduchými záseky v podhrdlí.

Vodorovné hřebenové pásy jako jediná výzdoba nádoby jsou zastoupeny jen 1 kusem, zdobeným třemi mírně zvlněnými hřebenovými pásy (obr. 10: 3). Hřebenové vlnice (v počtu dvou, tří nebo pěti) se jako jediná výzdoba nádoby vyskytují na 3 exemplářích (obr. 5: 1; 8: 2; 11: 1) a hřebenové vpichy (ve třech řadách pod sebou) jen na 1 nádobě (obr. 5: 2). Kombinace hřebenových vlnic a vodorovných hřebenových pásů v různém počtu a pořadí obou prvků je na 6 nádobách (obr. 6: 3; 7: 1–3; 8: 3; 12: 1); na 1 nádobě jsou hřebenové pásy ve spodní části výdutě (v kombinaci s hřebenovými vlnicemi v horní části výdutě) kladeny tak hustě za sebou, že působí jako spirála tenkých jednoduchých rýh (obr. 6: 2). Kombinace výzdoby ryté hřebenem a jednohrotým rydlem se vyskytuje na 2 nádobách – hřebenové vlnice a hřebenové vpichy v kombinaci se dvěma jednoduchými vodorovnými rýhami (obr. 6: 1) a hřebenové vpichy v kombinaci s jednoduchými vodorovnými rýhami (obr. 10: 1). Jednoduchá vodorovná rýha jako jediná výzdoba nádoby je zastoupena jen 1 kusem (obr. 9: 2); o něco málo větší zastoupení má kombinace jednoduché

Obr. 11. Mikulčice – Žabník. Nádoba nalezená samostatně v (promíšeném) podložním písku. 1: kontext 27/26.

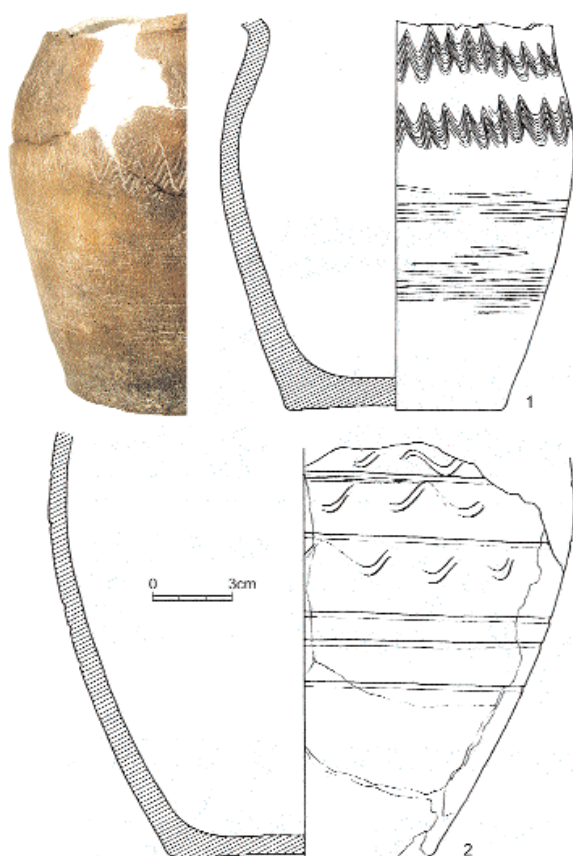
Fig. 11. Mikulčice – Žabník. Vessel found separately in (mixed) underlying sand. 1: context 27/26.

vlnice (jedna, dvě a více) a jednoduchých vodorovných rýh, jež se v různých obměnách vyskytuje na 3 nádobách (*obr. 8: 1; 9: 1; 12: 2*). Spirála jednoduchých obvodových rýh s uvolněnými spodními závitů (tzv. šroubovice) v kombinaci se záseky v podhrdlí pak zdobí pouze jedinou nádobu (*obr. 10: 2*).

Dna prezentovaných nádob jsou většinou rovná (z vnitřní i z vnější strany), jen někdy jsou při rovné vnitřní straně z vnější strany mírně dovnitř vklenutá, jindy zase při rovné vnější straně jsou mírně dovnitř vklenutá z vnitřní strany; v jednom případě má rovné dno při obvodě plastický, nepatrně zvýšený lem (*obr. 10: 2*). Značka (ve tvaru rovnoramenného křížku) je pouze na 1 nádobě (kontext 27/28 – *obr. 9: 1*).

Výrobní technologie. Nádobky jsou vyrobené z hlíny silně ostřené středně hrubým a hrubším pískem (velikost písčitých zrn se pohybuje okolo 1 mm, u hrubšího ostřiva okolo 2–3 mm) a ojediněle i jemnějším pískem o velikosti zrn 0,2–0,5 mm (hr. 908, 915, 936, kontext 27/24). Příměs slídy není žádná, jen ve 3 případech je zcela nepatrná – sem tam probleskují jemné třípytky slídy (hr. 1424, kontext 27/23–24). Povrch nádob je většinou jemně drsný nebo krupičkovitý, výjimečně je přihlazovaný (zrnka písku nevystupují na povrch – hr. 908, kontext 27/23, 27/26), nebo hladký (zrnka písku nejsou na povrchu viditelná – kontext 27/24). Barva převažuje v hnědých odstínech, na jednotlivých nádobách je však proměnlivá (skvrnitá) – kolísá od světlých šedohnědých odstínů až k tmavým hnědočerným.²⁰ Vypálení nádob je nekvalitní – svědčí o tom skvrnitý povrch a především drolivost keramiky; dobře vypálená je jen 1 nádoba (kontext 27/24 – *obr. 10: 1*). Téměř všechny nádoby se vyznačují nepravidelným tvarem a nepravidelným, nerovným povrchem – nádoby byly formovány z hliněných válečků jednoduchou nálepovou technikou a jen některé z nich byly v horních partiích (při okraji) obtáčeny. Vyspělejšího charakteru se stopami intenzivnějšího obtáčení na ručním kruhu jsou jen 4 nádoby (*obr. 6: 3; 7: 1; 10: 1; 12: 2*). Nesouměrný nepravidelný tvar, značně nerovný povrch a špatné vypálení naprosté většiny nádob by mohlo naznačovat, že nádoby byly zhotoveny podomácky k funerálním účelům.

²⁰ Barva nádob je výsledkem nejen složení keramického těsta a vypálení v rámci výrobního procesu, nýbrž i charakteru prostředí, v němž byly nádoby nalezeny. Určitý podíl na dnešním zbarvení může mít i původní využívání nádob (to se obecně týká nádob, které byly využívány k tepelné úpravě potravy a nebyly zhotoveny výhradně k funerálním účelům).

Obr. 12. Mikulčice – Žabník. Nádobý nalezené samostatně v (promíšeném) podložním písku. 1: kontext 27/20; 2: kontext 27/23.

Fig. 12. Mikulčice – Žabník. Vessels found separately in (mixed) underlying sand. 1: context 27/20; 2: context 27/23.

Třídění keramických nádob. Prezentovaný soubor 19 hrnců tvoří s výjimkou jednoho exempláře povelkomoravského charakteru (*obr. 10: 2*) nádoby velkomoravské produkce. Mezi nimi nacházíme zástupce několika již dříve stanovených a obecně akceptovaných keramických typů:

Nádoby tzv. *blučinského typu*²¹ s charakteristickou výzdobou ostře ryté vysoké jednoduché vlnice (obvykle na hrdle a na výduti) střídané spirálou jednoduchých obvodových rýh, které jsou stejně jako vlnice výrazně ryté a poměrně široké (š. 2–3 mm), reprezentuje na Žabníku 1 exemplář (*obr. 9: 1*). Ten jako jediný ze souboru je na dně opatřen hrnčířskou značkou (ve tvaru rovnoramenného křížku). Po technologické stránce má keramika blučinského typu vykazovat znaky dokonalé výroby – tj. tenké a stejnoměrně silné stěny nádob, velmi dobré vypálení (*Poulik 1948, 21*). Komentovaná nádobka ze Žabníku je však silnostěnná, nepravidelného tvaru, nerovného povrchu a špatně vypálená. Tenkostěnná, souměrná a s přihlazovaným povrchem byla nádoba, z níž se dochovala jen dosti rozměrná spodní část (*obr. 12: 2*), kterou podle technologických znaků a charakteru jednohrotým rydlem

²¹ Keramiku „blučinského typu“ rozpoznal, vymezil a popsal *J. Poulik (1948, 19–30, obr. 21)*; k nevhodnosti terminu viz *Bubeník – Frolík 1995, 130*: věcně správné je označení keramika „blučinského okruhu“.

aplikované výzdoby (jednotlivé jednoduché vlnice odděluje od sebe jednoduchá obvodová rýha) by bylo možné označit za derivát blučinského typu. Keramika blučinského typu byla vyráběna po celé 9. stol. až do poč. 10. stol. (Poulik 1989–1990, 36).²² Podle dosavadního třídění mikulčické keramiky, jež vychází z Klanicova deskriptivního systému (*Klanica 1970b*), jsou zástupci blučinského typu řazeni k široké, nedůsledně definované skupině keramiky, označené jako typ 2 (viz Poláček 1995, 135, 143, 147–149, obr. 10: 32–34) – spolu s nimi figurují v této skupině např. i reprezentanti typologicky výrazně odlišné keramiky tzv. pomoravského typu (viz Poláček 1995, obr. 10: 35–37).

Nádoby tzv. *pomoravského typu*²³ se obecně vyznačují velmi střídou výzdobou rytou vesměs jednohrotým rydlem, vzácněji hřebenovým rydlem o 3–6 hrotech; nejčastějším výzdobným motivem umístěným vždy v horní části výdutě je kombinace jednoduché (vzácně hřebenové) vlnovky se dvěma jednoduchými obvodovými rýhami (š. 2–4 mm); občas se místo vlnovky objevují jednoduché vrypy. Na rozdíl od pravidelných, rytmicky rytých vysokých vlnic na keramice blučinského typu je na pomoravském typu nádob vlnovka nedbale rytá, nepravidelná a nízká. Nádoby jsou většinou soudkovitého tvaru²⁴, mívají vodorovně vyložené a zaobleně ukončené okraje (Poulik 1948, tab. XVIII–XXIII). V souboru hrobových nádob ze Žabníku je pomoravský typ keramiky zastoupen 2 kusy, a to soudkovitou nádobou s vodorovně vyloženým okrajem, zdobenu v horní části výdutě jen jednou, poměrně širokou obvodovou rýhou (obr. 9: 2), a soudkovitou nádobkou (jednoduchý okraj je na konci olámaný) zdobenu v horní části výdutě jednoduchou nepravidelnou vlnovkou a pod ní dvěma širšími obvodovými rýhami (obr. 8: 1). Obě nádoby mají nepravidelný tvar, nerovný povrch a jsou špatně vypálené. Keramika tzv. pomoravského typu je většinou datována do 2. pol. 9. až 1. pol. 10. stol., podle posledních výsledků výzkumu jsou však její počátky kladeny již do 8. stol. (Galuška 1995, 104–105).

Třetím výrazným keramickým typem jsou nádoby s tzv. *kalichovitě rozevřeným, na konci prožlabeným okrajem*²⁵, které se kromě specifické profilace okraje vyznačují zaškrceným nebo žlábkovitým hrdlem, jež je většinou ztenčené a ostře oddělené od výdutě; výzdoba sestává z různých kombinací hřebenových vlnic a vodorovných hřebenových pásů (Poláček 1994, obr. 3: 3). Tento typ keramických nádob je na Žabníku zastoupen nejméně 2 kusy – štíhlou vejčitou nádobou se zaškrceným hrdlem zdobenu kombinací (nepříliš zřetelných) vodorovných hřebenových pásů a povlnové hřebenové vlnice (obr. 7: 2) a vejčitou nádobkou se žlábkovitým hrdlem ostře odděleným od výdutě, která je zdobena třemi hustými hřebenovými vlnicemi a vodorovným hřebenovým pásem (obr. 8: 3). Uvedeného keramického typu je s největší pravděpodobností i štíhlá vejčitá nádoba (výzdoba sestává z kombinace dvou povlnových hřebenových vlnic a vodorovného hřebenového pásu), která má

²² Na rozdíl od J. Poulika, jenž počátek výroby nádob blučinského typu klade na přelom 8. a 9. stol., datuje M. Mazuch (2000, 96–114) začátek výroby této keramiky, pro niž používá termín *blučinský keramický okruh*, až do průběhu 1. pol. 9. stol. (do doby blížíci se spíše polovině 9. stol. než jeho počátku).

²³ Keramiku „pomoravského typu“ rozpoznal, vymezil a popsal J. Poulik (1948, 81–82, obr. 21); v současné době se stejně jako v případě „blučinského okruhu“ užívá spíše termín „pomoravský okruh“ (Macháček 2001, 247).

²⁴ Soudkovitý tvar je příznačný pro hrobové nálezy nádob pomoravského typu, v sídlištních nálezech je soudkovitý tvar víceméně výjimečný, převážně se vyskytují tvary vázovité, méně vejčité (Galuška 1993, 107).

²⁵ V rámci mikulčického keramického inventáře jde o Klanicův typ 3 (*Klanica 1970b*, 104), který je na Pohansku u Břeclavi srovnatelný s Dostálovou 4. skupinou velkomoravské keramiky (Dostál 1975, 163–164) či Macháčkovou typologickou skupinou B (*Macháček 2001*, 138, 142, obr. 100).

sice ulomený okraj (*obr. 7: 1*), avšak na základě silně ztenčeného a od výdutě výrazně odsazeného hrdla usuzujeme, že před odlomením byl okraj kalichovitě rozevřený a na konci nejspíše prožlabený. Keramika takto výrazně profilovaných okrajů reprezentuje na nalezištích v Pomoraví mladší vývojovou fází středohradištní keramiky (*Poláček 1994, 212*). Podle Klanicova deskriptivního systému jde o keramiku typu 3, která se podle něj začíná objevovat koncem 9. stol. a trvá po celé 10. stol. (*Klanica 1970b, 104, 112*); *B. Dostál (1975, 163)* datuje tuto keramiku rámcově do 2. pol. 9. až 1. pol. 10. století.

Ostatní nádoby velkomoravského charakteru jsou již dosti různorodé a neumožňují vyčlenit nějaký specifický keramický typ. Většina nádob je archaického rázu, s tradicí podunajské keramiky – s jednoduchým zaobleným nebo kuželovitě seříznutým okrajem a s nepravidelnou hřebenovou výzdobou (*obr. 5: 1–2; 6: 1; 7: 3; 8: 2; 10: 3; 11: 1; 12: 1*).²⁶ Jen několik nádob je vyspělejšího charakteru – s okrajem ukončeným užší, různě tvarovanou lištou a na výdutí s rytmicky rytou hřebenovou výzdobou (*obr. 6: 2–3; 10: 1*).

Keramiku povelkomoravského charakteru zastupuje v prezentovaném souboru jediná nádoba, která je na výdutí zdobená spirálou jednoduchých obvodových rýh (tzv. šroubovice) a v podhrdlí jednoduchými záseky (*obr. 10: 2*). Takto zdobená keramika se na Žabníku hojně vyskytuje v sídlištních nálezích. Komentovaná nádoba se však od sídlištních nálezů odlišuje technologickými znaky – je nepravidelného tvaru, nerovného povrchu a uhnětená ze středně hrubé keramické hmoty, která neobsahuje slídu.

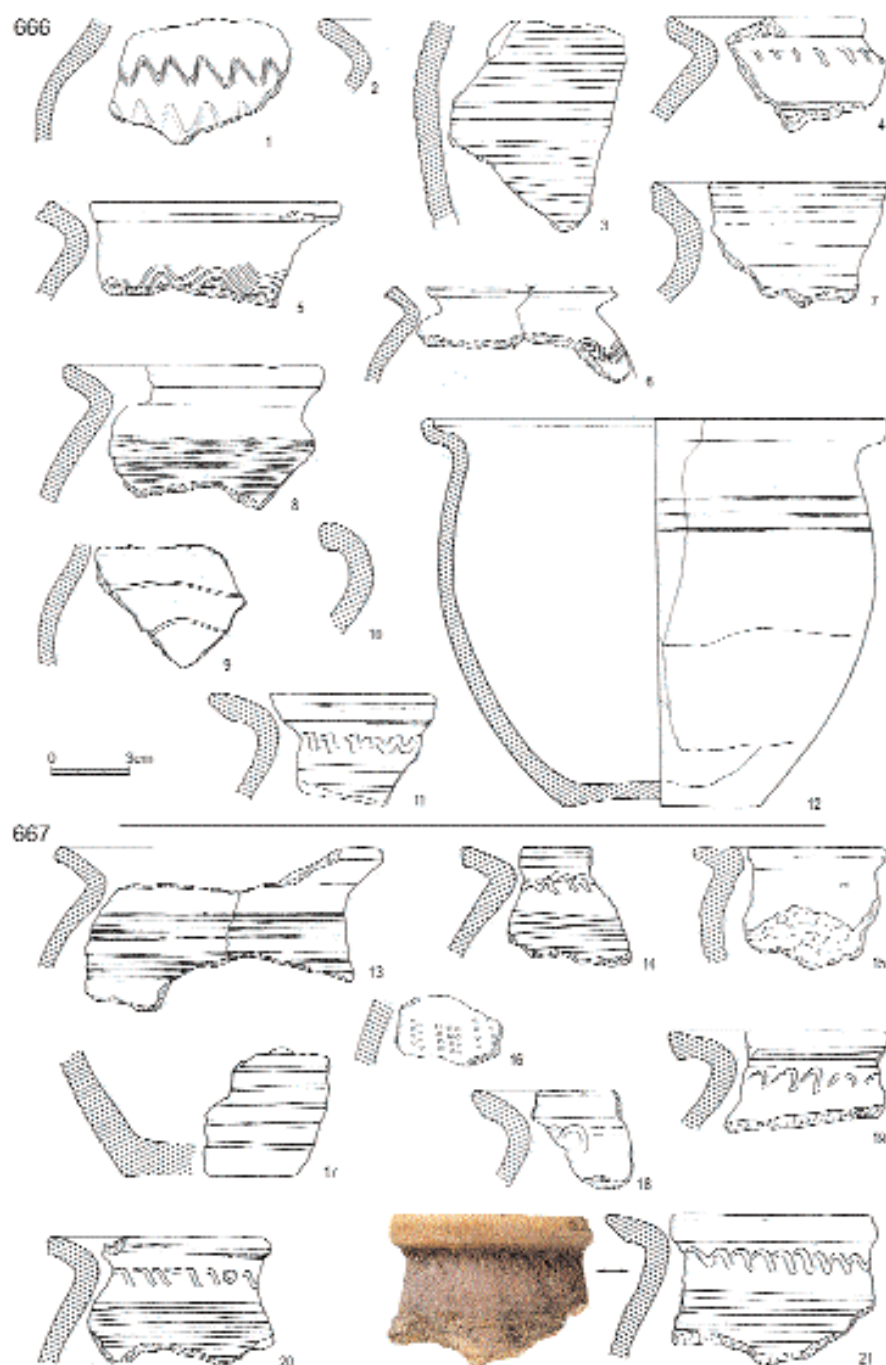
Podle typologických kritérií náleží komentovaný soubor 19 hrobových nádob do období od přelomu 8. a 9. stol. do konce 9. až průběhu 10. století. Do 1. pol. 9. stol. lze zařadit některé archaické nádoby tzv. podunajských tradic, do průběhu celého 9. stol. (s možným přesahem do 10. stol.) můžeme datovat nádoby blučinského a pomoravského typu. Do 2. pol. 9. stol. až 1. pol. 10. stol. jsou datovány nádoby s tzv. kalichovitě rozevřeným, na konci prožlabeným okrajem a patří sem i některé tvary s okrajem ukončeným různě tvarovanou lištou. Do průběhu 10. stol. lze pak klást nádobu povelkomoravského charakteru zdobenou na výdutí spirálou jednoduchých obvodových rýh a v podhrdlí jednoduchými šikmými záseky.

4. Rozbor raně středověké sídlištní keramiky

Většinu sídlištních nálezů v poloze „Žabník“ tvoří raně středověká keramika – nacházela se ve výplních zahloubených sídlištních objektů, v kulturní (sídlištní) vrstvě tmavého humusu i v humusem promíšeném podložním písku. Prezentovaný výběr keramických střepů (příp. torz nádob) předkládá všechny zdobené i dobře zachované nezdobené fragmenty okrajů nádob a vybrané zdobené střepy z výdutí (reprezentanti zastoupených typů výzdoby), které pocházejí z jednotlivých sídlištních objektů (*obr. 13–21*).²⁷ Dále jsou předloženy zdobené fragmenty okrajů nádob, které byly nalezeny ve vrstvě tmavého humusu a v humusem promíšeném podložním písku a reprezentují specifickou a zároveň pro polohu Žabník charakteristickou sídlištní keramiku (*obr. 22–24*).

²⁶ Charakteristiku horizontu s obtáčenou podunajskou keramikou podává *B. Dostál (1975, 137–140)*.

²⁷ Vyjma vrcholně středověkého obj. 670 a nedatovatelného obj. 947, v němž se žádný archeologický materiál nevyskytoval.

Obr. 13. Mikulčice – Žabník. Keramika ze sídlištních objektů. 1–12: obj. 666; 13–21: obj. 667.

Fig. 13. Mikulčice – Žabník. Pottery from settlement features. 1–12: feature 666; 13–21: feature 667.

Tvary nádob. V sídlištní keramice jsou (stejně jako u hrobových nádob) zastoupeny jen hrnce.

Celkový tvar a velikost nádoby bylo možné určit pouze v 1 případě (*obr. 13: 12*). Z více střepeů slepený hrnec, u kterého jako jediného (v sídlištním materiálu) bylo možné stanovit celkový tvar a velikost, byl nalezen ve výplni obj. 666. Hrnec je malé až střední velikosti (v. 14,8 cm), mísovitého tvaru s široce rozevřeným okrajem (\varnothing 17,7 cm) a užším dnem (\varnothing 7,2 cm), na plecích je zdobený třemi jednoduchými vodorovnými rýhami (*obr. 13: 12*) – představuje pomoravský typ nádoby. Přímé analogie k tomuto exempláři nacházíme ve Starém Městě u Uherského Hradiště (*Hrubý 1965*, obr. 82: 1; *Marešová 1983*, tab. 7: 1; *Galuška 1995*, obr. 4: 5), kde v případě stratifikovaných nálezových okolností je datován do přelomu 9. a 10. stol. (*Hrubý 1965*, 270, 274, 285, obr. 82: 1).

V 5 případech bylo sestaveno větší torzo (horní část nádoby), které však neumožňovalo stanovit celkový tvar a velikost hrnce. Podle průměru ústí okraje a zachované části nádoby lze jen usuzovat, že ve dvou případech jde o velké hrnce s předpokládanou výškou nad 20 cm (*obr. 15: 8; 22: 1*), dva hrnce patří do kategorie střední velikosti s předpokládanou výškou 15–20 cm (*obr. 18: 5; 22: 4*) a v jednom případě jde o malý hrnek s předpokládanou výškou do 15 cm (*obr. 21: 8*).

Profilace okrajů. Při třídění okrajů nádob pocházejících ze sídlištních situací navazujeme na schéma vytvořené podle profilace okrajů hrobových nádob. Vzhledem k tomu, že typologická skladba okrajů sídlištní keramiky je oproti hrobové výrazně pestřejší, muselo být schéma vypracované pro hrobové nádoby doplněno (v rámci stanovených typů I–III) o nové varianty a podvarianty. Tím se schéma vytvořené pro hrobové nádoby nejen rozšířilo, ale zároveň bylo i nepatrně pozměněno.

Následující typologické třídění zahrnuje všechny okraje raně středověkých nádob (sídlištní i hrobové keramiky) nalezené v poloze „Žabník“²⁸ – třídění okrajů nádob vychází z rozdílů v ukončení okraje a ve formování jeho celkového rozevření:

I – jednoduché okraje na konci zaoblené nebo rovně seříznuté jsou šikmo (příp. vodorovně) rozevřené s vypouklou (konvexní) nebo rovnou vnitřní linií okraje a s ní souběžnou vnější linií; v případě zaobleného ukončení okraje se obě linie mohou i sbíhat.

1 – jednoduchý okraj ukončený zaoblením (*obr. 13: 2, 15; 23: 7, 10; 24: 11*)

2 – jednoduchý okraj ukončený seříznutou ploškou (rovnou, mírně zaoblenou, prožlabenou)

a) kuželovitě seříznutá ploška – rovná či mírně zaoblená (*obr. 13: 13; 15: 3; 17: 2; 18: 7; 24: 1*)

b) kuželovitě seříznutá ploška – prožlabená (*obr. 13: 5; 16: 1; 19: 13*)

c) nálevkovitě seříznutá ploška²⁹ – rovná či mírně zaoblená (*obr. 13: 18, 21; 17: 7; 21: 1, 17; 23: 12; 22: 4, 5; 24: 5, 8*)

d) nálevkovitě seříznutá ploška – prožlabená (*obr. 23: 11, 16; 24: 6*)

e) válcovitě seříznutá ploška – rovná či mírně zaoblená (*obr. 13: 14, 20; 14: 3; 15: 5; 21: 7; 23: 8, 14, 15; 22: 3*)

f) válcovitě seříznutá ploška – prožlabená (není zastoupen)

3 – jednoduchý okraj ukončený zašpičatěním (*obr. 22: 1; 24: 3, 10*)

4 – jednoduchý okraj s obloukovitě zaoblenou dolní hranou (ploška na konci okraje tím splývá s vnější linií okraje, která nabývá esovité profilace; spojení vnitřní a vnější linie okraje je v místě horní hrany a může být i zaoblené) – *obr. 13: 4, 8; 20: 9; 22: 2*

²⁸ V případě, že některá podvarianta vymezeného typu okraje není na Žabníku zastoupena, nebo je zastoupena pouze u hrobových nádob, uvádí se to v závorce. Jinak jsou u jednotlivých typů okrajů v závorce vždy odkazy na jejich vyobrazení.

²⁹ Mnohdy je obtížné rozlišit, zda jde o jednoduchý okraj ukončený nálevkovitě seříznutou ploškou – rovnou či prožlabenou (typ I 2c-d), anebo nálevkovitě seříznutou lištou – rovnou či prožlabenou, vytvořenou plynulým vytažením dolní, nebo horní hrany okraje (typ II 1c-d, nebo II 2c-d) – viz např. *obr. 23: 4, 16; 24: 6, 9*.

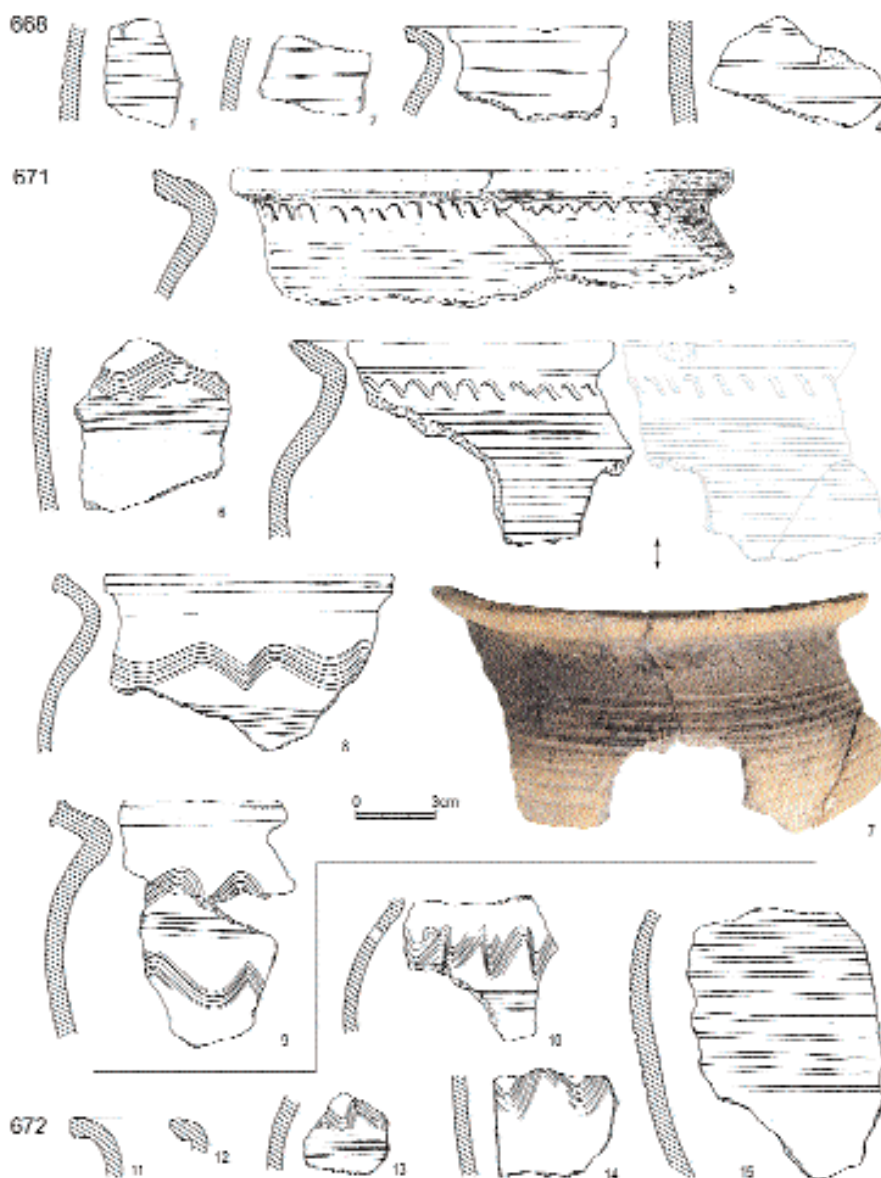
II – jednoduché okraje ukončené lištou (vytvořenou vytažením dolní či horní, příp. dolní i horní hrany okraje) mají vnitřní linii vypouklou (konvexní) nebo rovnou, přičemž vnější linie je s ní souběžná nebo se s ní mírně rozbíhá.

- 1 – jednoduchý okraj ukončený lištou vytvořenou plynulým či odsazeným vytažením dolní hrany okraje
 - a) kuželovitě seříznutá lišta – rovná či mírně zaoblená (*obr. 17: 11; 23: 9*)
 - b) kuželovitě seříznutá lišta – prožlabená (zastoupen jen v hrobě – *obr. 6: 3*)
 - c) nálevkovitě seříznutá lišta – rovná či mírně zaoblená (*obr. 13: 11; 15: 12; 18: 5; 20: 2, 6*)
 - d) nálevkovitě seříznutá lišta – prožlabená (není zastoupen)
 - e) válcovitě seříznutá lišta – rovná či mírně zaoblená (*obr. 13: 10; 14: 11; 15: 1; 23: 6*)
 - f) válcovitě seříznutá lišta – prožlabená (není zastoupen)
- 2 – jednoduchý okraj ukončený lištou vytvořenou plynulým či odsazeným vytažením horní hrany okraje, která může být i zaoblená
 - a) kuželovitě seříznutá lišta – rovná či mírně zaoblená (*obr. 19: 12, 15*)
 - b) kuželovitě seříznutá lišta – prožlabená (není zastoupen)
 - c) nálevkovitě seříznutá lišta – rovná či mírně zaoblená (*obr. 14: 7; 17: 1, 4; 19: 5, 6; 21: 12*)
 - d) nálevkovitě seříznutá lišta – prožlabená (*obr. 15: 4; 17: 6; 23: 17*)
 - e) válcovitě seříznutá lišta – rovná či mírně zaoblená (*obr. 13: 7; 14: 5; 17: 3; 19: 11; 20: 3; 24: 2*)
 - f) válcovitě seříznutá lišta – prožlabená (není zastoupen)
- 3 – jednoduchý okraj ukončený lištou vytvořenou plynulým či odsazeným vytažením dolní a horní hrany okraje
 - a) kuželovitě seříznutá lišta – rovná či mírně zaoblená (*obr. 14: 8; 18: 6*)
 - b) kuželovitě seříznutá lišta – prožlabená (*obr. 14: 9; 15: 8; 17: 5; 18: 8; 21: 19*)
 - c) nálevkovitě seříznutá lišta – rovná či mírně zaoblená (*obr. 13: 19; 24: 4*)
 - d) nálevkovitě seříznutá lišta – prožlabená (*obr. 22: 7*)
 - e) válcovitě seříznutá lišta – rovná či mírně zaoblená (*obr. 21: 5, 8, 20; 23: 3*)
 - f) válcovitě seříznutá lišta – prožlabená (*obr. 15: 2*)

III – okraje s projmutou (konkávní) vnitřní linií (vnější linie je s vnitřní souběžná nebo se s ní rozbíhá) a rozmanitě ukončené

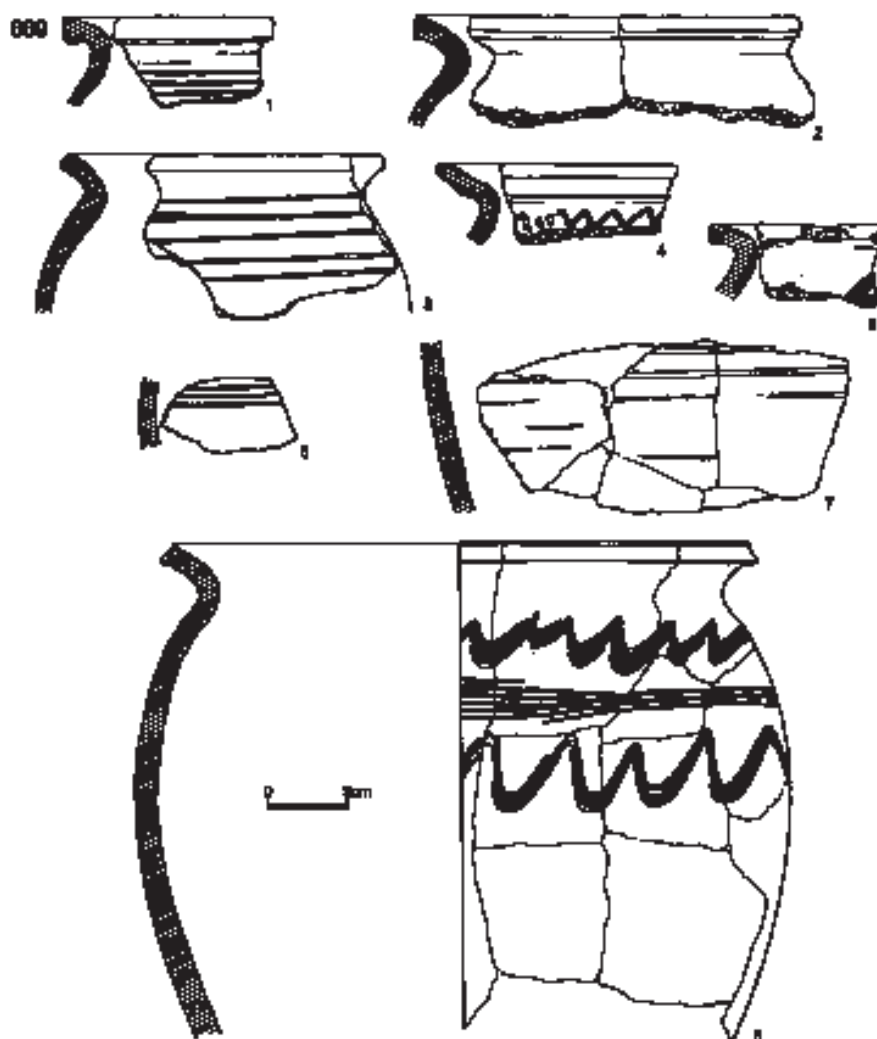
- 1 – ukončené ploškou (prožlabenou, příp. rovnou)
 - a) vodorovně nebo kuželovitě seříznutá ploška je prožlabená – tzv. kalichovitě rozevřený okraj v kombinaci se ztenčeným zaškrnceným nebo žlábkovitým hrdlem, které je ostře oddělené od výdutě (*obr. 13: 6; 21: 4*)
- 2 – ukončené lištou vytvořenou výrazným vytažením horní hrany okraje
 - a) kuželovitě seříznutá lišta – rovná či mírně zaoblená (není zastoupen)
 - b) kuželovitě seříznutá lišta – prožlabená (není zastoupen)
 - c) nálevkovitě seříznutá lišta – rovná či mírně zaoblená (*obr. 16: 2*)
 - d) nálevkovitě seříznutá lišta – prožlabená (není zastoupen)
 - e) válcovitě seříznutá lišta – rovná či mírně zaoblená (zastoupen hr. kontextem 27/24: *obr. 10: 1*)
 - f) válcovitě seříznutá lišta – prožlabená (není zastoupen)
- 3 – ukončené zaoblením
 - a) se zaoblenou lištou vytvořenou plynulým vytažením horní hrany okraje, která je zaoblená; vnější i vnitřní linie okraje jsou esovitě prohnuté a souběžné (víceméně stejná síla střepu – rozevření okraje, hrdlo, podhrdlí) – *obr. 13: 12; 19: 14; 21: 3*
 - b) s projmutou (konkávní) vnitřní linií okraje je souběžná vnější linie, na konci okraje se obě linie plynule zaobleně spojují (*obr. 16: 3*)
 - c) tzv. kalichovitě profilovaný okraj – s projmutou (konkávní) vnitřní linií okraje je esovitě profilovaná vnější linie víceméně souběžná nebo se s ní rozbíhá a ke konci okraje se s ní sbíhá – spojení obou linií tvořící ukončení okraje je víceméně zaoblené (*obr. 21: 6*).

Výzdoba raně středověké keramiky pocházející ze sídlištních situací v poloze „Žabník“ je rytá; na rozdíl od hrobových nádob zdobených hlavně hřebenem převažuje u sídlištní keramiky výzdoba jednohrotým rydlem.

Obr. 14. Mikulčice – Žabník. Keramika ze sídlištních objektů. 1–4: obj. 668; 5–9: obj. 671 (7: šedou barvou znázorněný dodatečně přilepený stěp pochází z obj. 944 – viz obr. 19: 6); 10–15: obj. 672.
 Fig. 14. Mikulčice – Žabník. Pottery from settlement features. 1–4: feature 668; 5–9: feature 671 (7: the gray highlighted and additionally affixed shard originates from feature 944 – see fig. 19: 6); 10–15: feature 672.

Hřebenová výzdoba sestává u sídlištní keramiky z vodorovných hřebenových pásů (obr. 13: 13; 19: 3, 8), hřebenových vlnic (obr. 13: 1; 21: 11) a z různých kombinací hřebenových pásů a vlnic (obr. 14: 6, 8, 9; 15: 8; 16: 1, 4). Výzdoba hřebenovými vpichy je

Obr. 15. Mikulčice – Žabník. Keramika ze sídlištních objektů. 1–8: obj. 669.
 Fig. 15. Mikulčice – Žabník. Pottery from settlement features. 1–8: feature 669.

ojedinělá (obr. 13: 16; 19: 24). Jednohrotým rydlem aplikovanou výzdobu tvoří jednoduché vodorovné rýhy, jednoduché vlnice, příp. kombinace obou výzdobných prvků. Nositelem této výzdoby je např. keramika tzv. pomoravského typu – výzdobu, umístěnou v horní části výdutě, zde tvoří tři jednoduché obvodové rýhy (obr. 13: 12; 19: 4). Stojí za povšimnutí, že charakteristická výzdoba tzv. blučinského typu keramiky nemá v sídlištních situacích na „Žabníku“ žádné zastoupení.

Zvláštním typem jednohrotým rydlem ryté výzdoby a zároveň nejpočetněji zastoupeným výzdobným motivem sídlištní keramiky na „Žabníku“ je spirála hustě kladených jednoduchých obvodových rýh na výduti (tzv. šroubovice), která je v naprosté většině v kombinaci

s jednoduchými, převážně esovitými záseky (příp. drobnou jednoduchou vlnovkou) v podhrdlí či na hrdle nádoby. Vzhledem k tomu, že jde o výraznou, početně zastoupenou keramiku, která byla zatím zaznamenána jen v podhradí mikulčického hradiště, a to pouze v poloze „Žabník“, pracovně jsem ji označila jako keramický typ nesoucí název tohoto naleziště.

5. Keramika „typu Žabník“

Pro polohu „Žabník“ příznačná sídlištní keramika se vyznačuje specifickými morfologickými i technologickými znaky. K prvním patří především charakteristická výzdoba a určitá profilace okraje. Výzdobu rytou jednohrotým rydlem představuje spirála poměrně hustě kladených jednoduchých obvodových rýh či mělkých žlábků o šířce 0,5–3,0 mm (tzv. šroubovice), která většinou pokrývá téměř celou výduť nádoby a je v kombinaci s jednoduchými (převážně esovitými) záseky nebo drobnou jednoduchou vlnovkou v podhrdlí. Esovité záseky v podhrdlí (příp. na hrdle) nádoby jsou často reziduem nestejně ryté vlnovky (obr. 13: 19–21; 14: 5, 7; 15: 4; 19: 5–6; 20: 2–3; 21: 8, 20), kdy rydlo bylo při aplikaci drobné vlnovky v pravidelných intervalech nadlehčováno, čímž se vytvořil pás esovitých záseků, které buď mají mezi sebou odstup (tzv. rozpadlá vlnovka), nebo se hustým řazením za sebou dotýkají.³⁰

Keramika s uvedenou specifickou výzdobou má vazbu na okraje typu I 1–4 (tj. jednoduché okraje ukončené zaoblením, seříznutou ploškou, zašpičatěním, se zaoblenou dolní hranou) a typu II 1–3 (tj. jednoduché okraje ukončené lištou vytvořenou vytažením dolní, nebo horní, příp. dolní i horní hrany okraje). Z nich mají naprostou převahu okraje ukončené nálevkovitě (příp. válcovitě) seříznutou ploškou, která je rovná či prožlabená – **typ I 2c-d**, příp. **I 2e** (obr. 13: 14, 20–21; 21: 1, 17; 23: 8, 11–12, 15–16; 22: 3–5; 24: 5–6, 8), a okraje ukončené nálevkovitě (příp. válcovitě) seříznutou lištou (rovnou či prožlabenou), vytvořenou vytažením horní hrany okraje – **typ II 2c-d**, příp. **II 2e** (obr. 13: 7; 14: 5, 7; 15: 4; 17: 4, 6; 19: 5–6; 20: 3; 21: 12; 23: 4, 17; 24: 2, 7), nebo horní i dolní hrany okraje – **typ II 3c-d**, příp. **II 3e** (obr. 13: 19; 21: 8, 20; 23: 3; 22: 7; 24: 4). Lze konstatovat, že okraje ukončené nálevkovitě seříznutou ploškou nebo lištou (rovnou či prožlabenou) vytvořenou plynulým vytažením a zaoblením převážně horní hrany okraje jsou pro tuto keramiku nejvýznačnější.

Po technologické stránce se keramika „typu Žabník“ projevuje drobně až jemně zrnitou keramickou hmotou (hlína je poměrně silně ostřena středně hrubým, někdy až jemným pískem s občasou příměsí větších zrněk o průměru 2–3 mm) – charakteristická je příměsí slídy (probleskující jemné třípytky). Kromě slídy v keramické hmotě se nalezené keramické fragmenty vyznačují okrově hnědou až cihlově načervenalou barvou (místy s šedými nebo černými skvrnami na povrchu střepů, přičemž z vnitřní strany mohou být i černé)³¹

³⁰ Naprosto ojedinělá je kombinace spirály jednoduchých obvodových rýh na výduť se dvěma drobnými jednoduchými vlnovkami v podhrdlí (obr. 23: 6) nebo se dvěma hřebenovými vlnicemi na plecích nádoby (obr. 16: 5). Uvedené dva fragmenty nádob však nemusejí představovat keramiku „typu Žabník“, zvláště první z nich, jenž je tenkostěnný, vypálený lépe než ostatní a neobsahuje téměř žádnou slídu, která je pro tuto keramiku příznačná.

³¹ Výjimečně se vyskytují i střepy šedohnědé zbarvení (obr. 22: 1).

a špatným vypálením (třívrstvý, sendvičový efekt na lomu střepů).³² Souměrně tvarovaná keramika je obtáčená, s rovným přihlazovaným povrchem.

Podle morfologických znaků (výzdoba poměrně hustě ryté šroubovice na výduti v kombinaci s jednoduchými záseky v podhrdlí nádob, jejichž okraje jsou ukončené převážně nálevkovitě seříznutou ploškou nebo lištou)³³ jde o keramiku povelkomoravského charakteru, která v rámci mikulčické sídelní aglomerace byla zatím evidována jen v okolí hradiště, v poloze „Žabník“, kde se vázala výlučně na sídlištní náleзовé situace.³⁴

6. Výpověď keramiky k vývoji raně středověkého pohřbívání a sídlení v poloze „Žabník“

Archeologický výzkum na dnes již zcela zničené písčité duně „Žabník“ v jihozáp. podhradí mikulčického hradiště zachytil pozůstatky raně středověkého pohřebiště a sídliště. Rámcové datování do 9.–10. stol. vyplývá z charakteru hrobových a sídlištních nálezů, přičemž významnou roli zde hraje keramika. Zatímco hrobové nádoby vykazují znaky velkomoravské keramiky (od typologicky nejstarších nádob podunajských tradic, přes nádoby pomoravského a blučinského typu, až po chronologicky nejmladší velkomoravské nádoby s tzv. kalichovitě rozevřeným, na konci prožlabeným okrajem), sídlištní keramika představuje převážně typologicky pokročilejší zboží hlásící se k povelkomoravské produkci – zastoupeny (byť sporadicky) jsou i grafitové střepy³⁵, které jsou nezdobené nebo s výzdobou tzv. šroubovice (obr. 25).

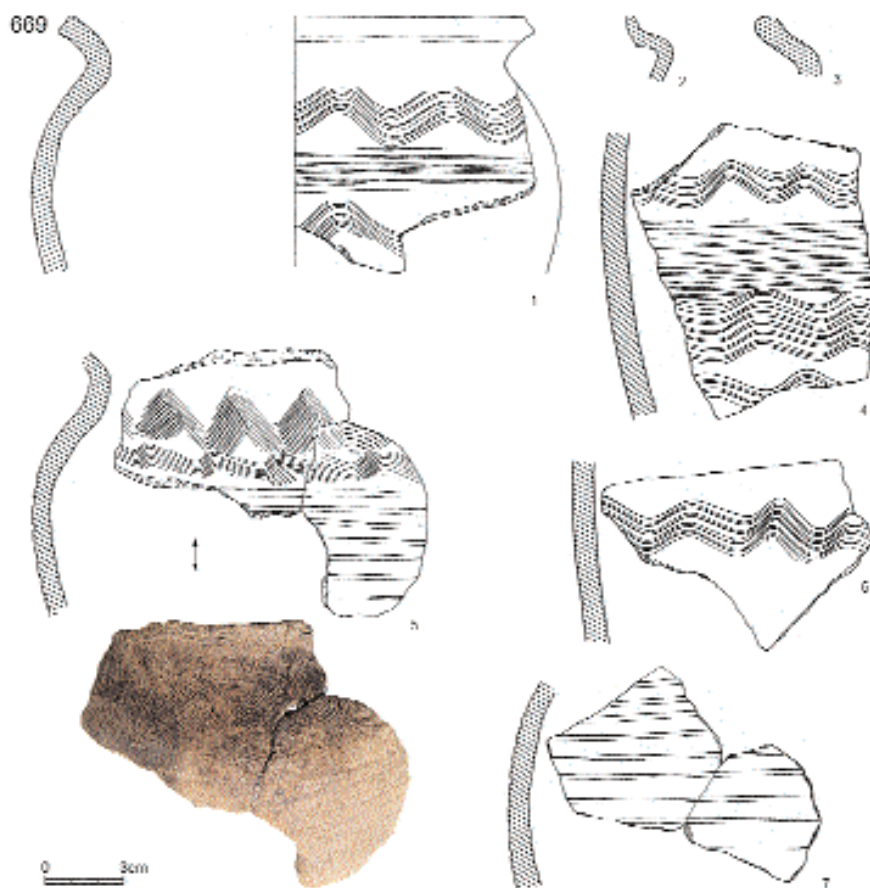
Typologicky pokročilou sídlištní keramiku reprezentují především fragmenty nádob zdobené na výduti spirálou hustě kladených jednoduchých obvodových rýh (tzv. šroubovice) a v podhrdlí či na hrdle jednoduchými, nejčastěji esovitými záseky, příp. drobnou jednoduchou vlnovkou. Takto zdobená keramika, vyznačující se kromě specifických morfologických znaků i specifickými technologickými znaky (viz kap. 5), byla v rámci mikulčické sídelní

³² Mezi hnědé až hnědočervené střepy „typu Žabník“ poněkud nezapadá fragment nádoby zdobené spirálou širších obvodových rýh na výduti, avšak bez výzdoby jednoduchých záseků v podhrdlí (obr. 21: 5), který je spíše béžové barvy a vyrobený z hlinitého těsta silně ostřeného hrubším písekem s příměsí větších křemičitých kamínků vystupujících na povrch (střep je na omak drsný z vnější i vnitřní strany); přítomnost slídy v hrubozrné keramické hmotě je zcela zanedbatelná. Přestože podle morfologických znaků lze tento fragment začlenit mezi ostatní keramické střepy „typu Žabník“, podle technologických znaků jde spíše o jiný typ keramiky.

³³ Je třeba poznamenat, že v rámci kompletního analytického zpracování raně středověké sídlištní keramiky z Pohanska u Břeclavi nebyly exempláře takovéto kombinace morfologických znaků registrovány (viz *Macháček 2001*, 194–210, obr. 99–104, 177–184).

³⁴ Pouze v případě nádoby zdobené na výduti spirálou jednoduchých obvodových rýh a v podhrdlí jednoduchými záseky (kontext 27/15 – obr. 10: 2), která byla v úplnosti nalezena v kulturní vrstvě tmavého humusu a byla hodnocena v rámci rozboru hrobových nádob, není zcela zřejmé, zda jde o hrobový nebo sídlištní nález. Tato nádoba má s keramikou „typu Žabník“ společné morfologické znaky (výzdoba, profilace okraje), technologickými znaky se však od ní liší – neobsahuje slídu v středně zrnité keramické hmotě a není obtáčená (je nepravidelného tvaru a nerovného povrchu).

³⁵ Mapování sídlištních nálezů raně grafitové keramiky v Mikulčicích, jejíž nástup zde můžeme hledat nejdříve na poč. 10. stol., ukázalo výraznější zastoupení této keramiky na akropoli hradiště, zejména v okolí 4. a 5. kostela, a pak v podhradí u 6. a 9. kostela (*Poláček 1998*, 144–156; *1999*, 741–747). Z polohy „Žabník“ pocházejí jen ojedinelé nálezy grafitových střepů – byly získány z humusem promíšeného podložního písku (např. inv. č. 1760/76, 1765/76, 1767/76, 1768/76, 1772/76, 1774–1776/76, 1778/76, 1800/76), příp. z humusové výplně sídlištního objektu (inv. č. 1247/76 – obj. 944).

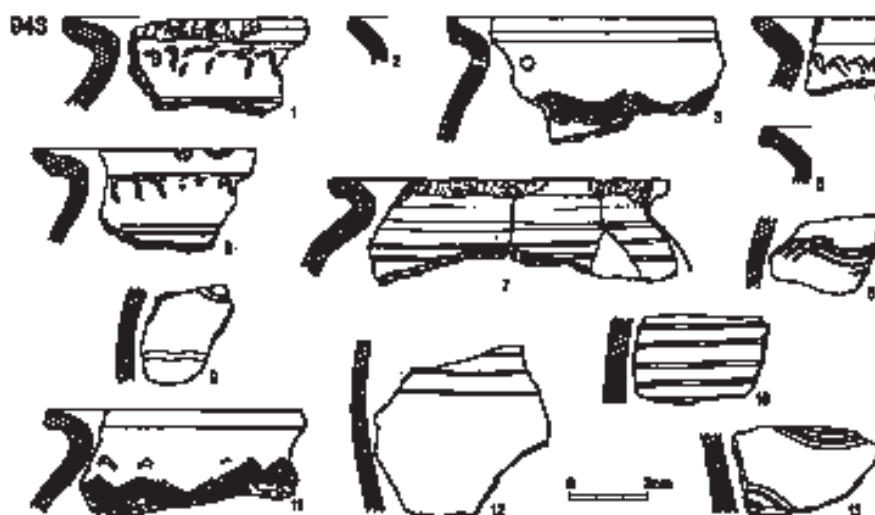
Obr. 16. Mikulčice – Žabník. Keramika ze sídlištních objektů. 1–7: obj. 669.

Fig. 16. Mikulčice – Žabník. Pottery from settlement features. 1–7: feature 669.

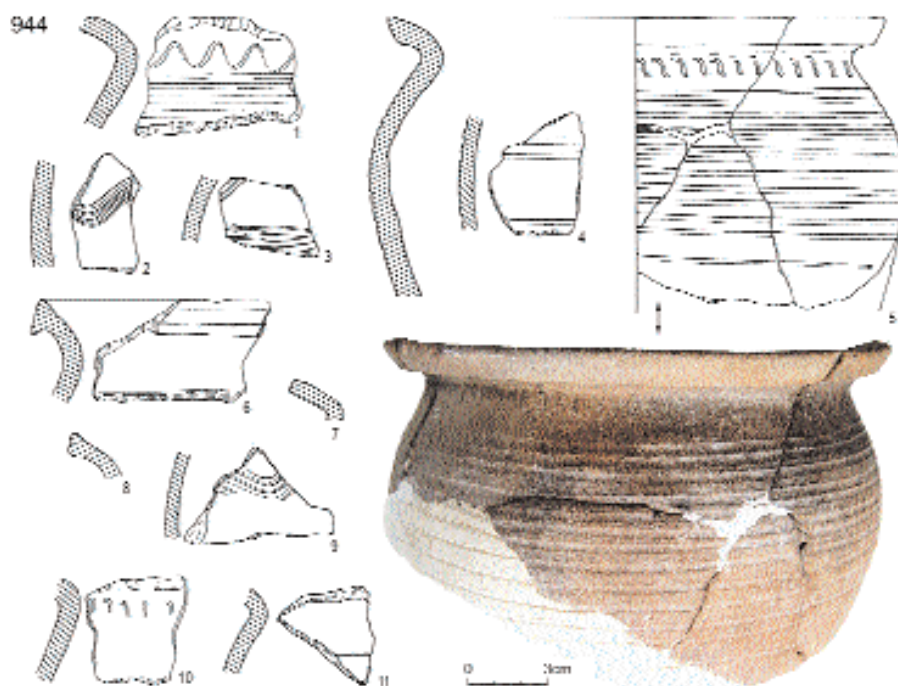
aglomerace dosud registrována jen v komentované poloze. Vzhledem k tomu, že se tato zcela specifická keramika povelkomoravského charakteru vyskytovala ve výplních všech raně středověkých sídlištních objektů³⁶, které se ani v jednom případě nepřekrývaly, můžeme soudit, že objekty zanikly relativně současně, nejspíše někdy v průběhu 10. století. Zároveň lze předpokládat, že víceméně současně tyto objekty i fungovaly a na lokalitě představovaly jednu sídlištní fázi.

Ve třech případech byly sídlištními objekty porušeny nebo překryty starší hroby (objektem 666 byl porušen hrob 910, objektem 667 byl překryt hrob 932, objektem 672 byla překryta hrobová jáma 27/17). Na druhé straně pak několik sídlištních objektů bylo překryto mladšími hroby (obj. 667 byl překryt hrobem 914, obj. 948 byl překryt hroby 1417 a 1429, obj. 953 byl překryt hrobem 1406). Z toho lze usuzovat na dvoufázové pohřbívání na „Žabníku“.

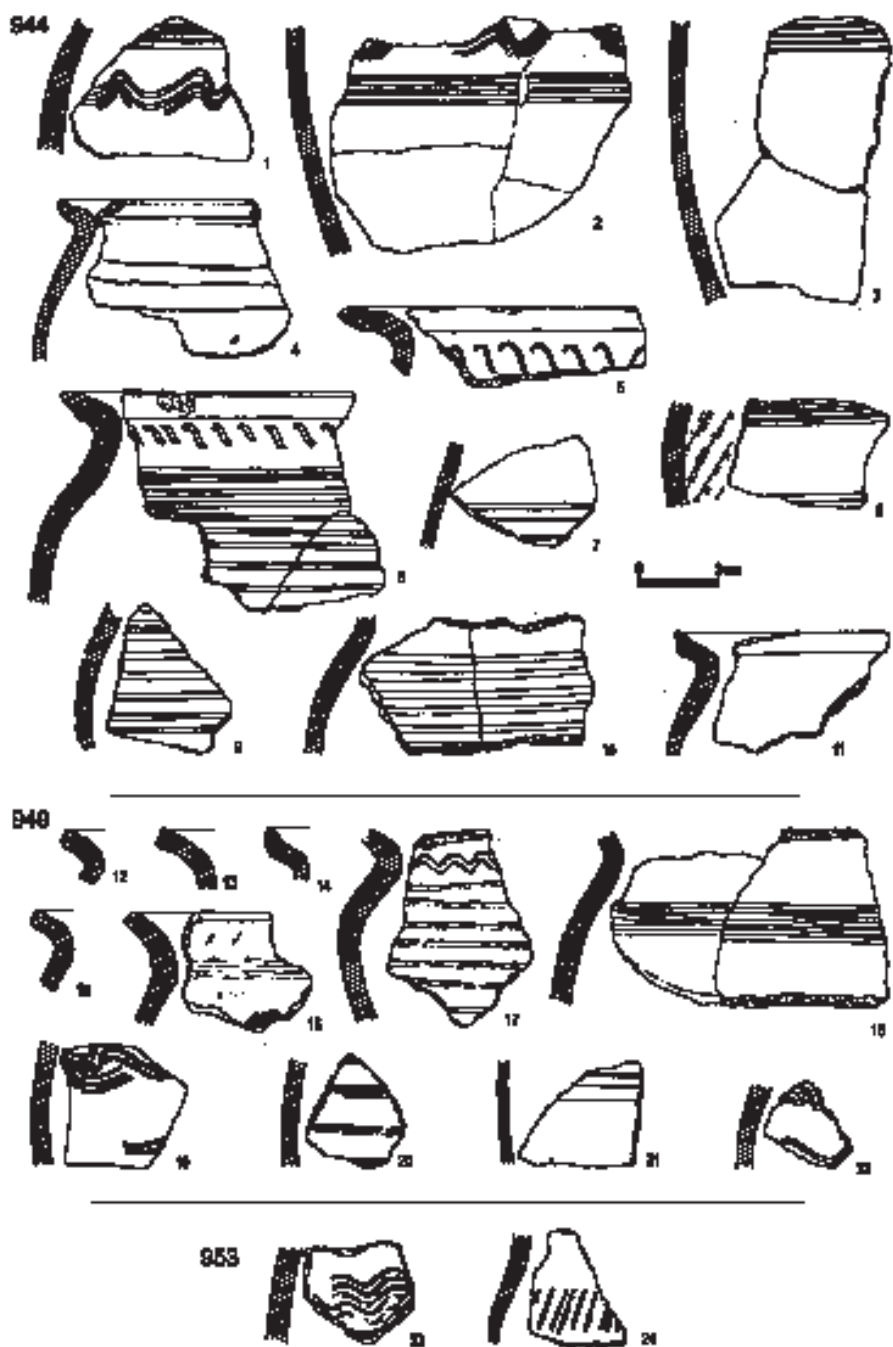
³⁶ S výjimkou obj. 953, v němž byly nalezeny jen 3 malé střepy, z nichž 2 jsou zdobené (obr. 19: 23–24), a obj. 947, v němž nebyly vůbec žádné archeologické nálezy.

Obr. 17. Mikulčice – Žabník. Keramika ze sídlištních objektů. 1–13: obj. 943.
 Fig. 17. Mikulčice – Žabník. Pottery from settlement features. 1–13: feature 943.

Obr. 18. Mikulčice – Žabník. Keramika ze sídlištních objektů. 1–11: obj. 944.
 Fig. 18. Mikulčice – Žabník. Pottery from settlement features. 1–11: feature 944.

Obr. 19. Mikulčice – Žabník. Keramika ze sídlištních objektů. 1–11: obj. 944; 12–22: obj. 949; 23–24: obj. 953.
 Fig. 19. Mikulčice – Žabník. Pottery from settlement features. 1–11: feature 944; 12–22: feature 949; 23–24: feature 953.

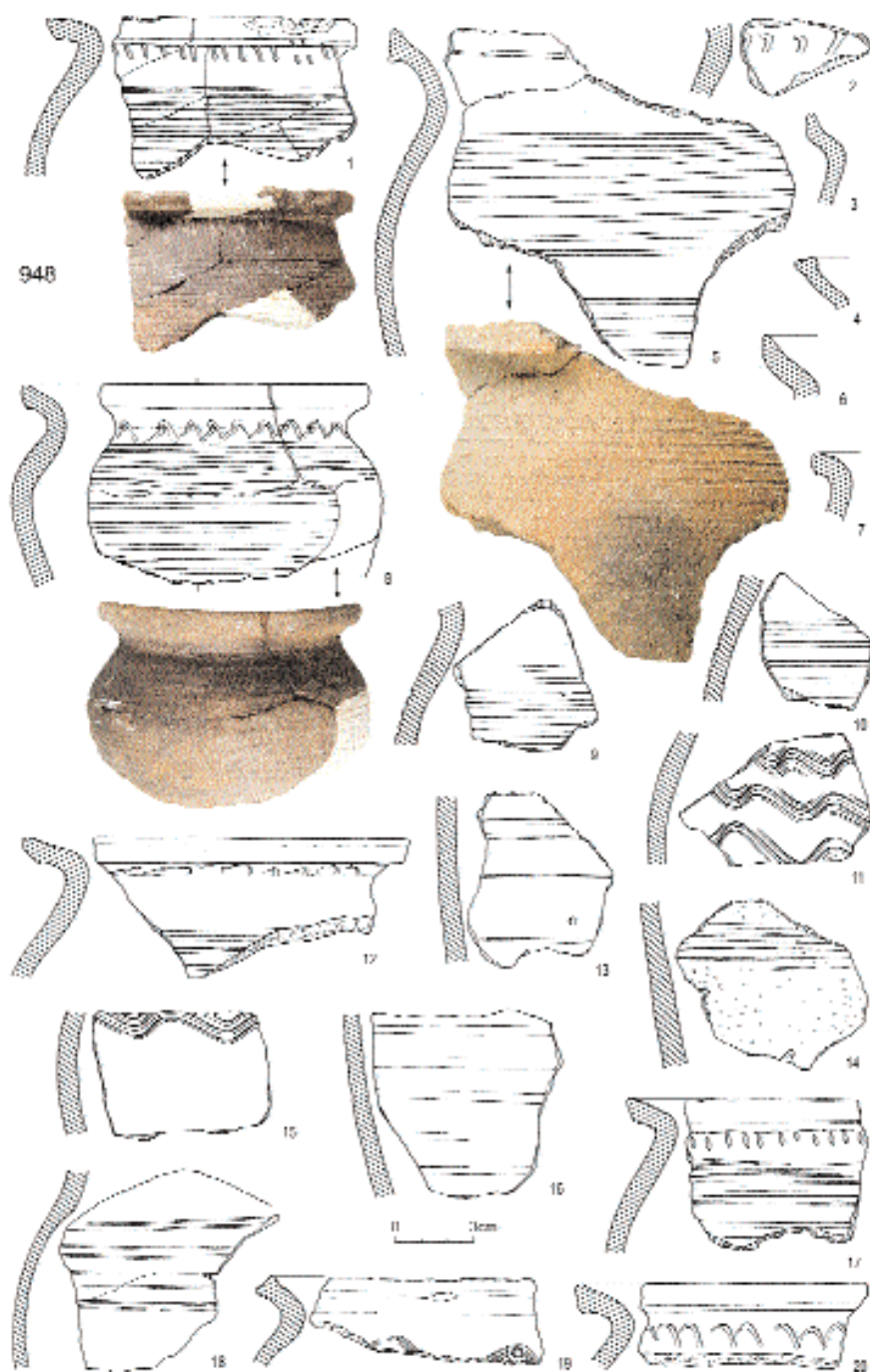
Obr. 20. Mikulčice – Žabník. Keramika ze sídlištních objektů. 1–10: obj. 945; 11–18: obj. 946.
Fig. 20. Mikulčice – Žabník. Pottery from settlement features. 1–10: feature 945; 11–18: feature 946.

Které hroby, kromě výše uvedených, můžeme spojovat se starší fází pohřbívání, a které s mladší fází, nelze jednoznačně rozhodnout. V hrobové jámě 27/17, kterou překrýval obj. 672 s keramikou velkomoravského i povelkomoravského charakteru (keramika „typu Žabník“ – obr. 14: 15) ve výplni³⁷, se nacházela archaická, v ruce robená nádoba podunajských tradic zdobená nepravidelnými hřebenovými vlnicemi³⁸ (obr. 8: 2). V hrobě 914, který naopak zasahoval do výplně sídlištního obj. 667 s nálezy keramiky „typu Žabník“ (obr. 13: 14, 17–21),³⁹ byla vyspělá velkomoravská nádoba – obtáčená, s rytmicky rytou

³⁷ Ve výplni obj. 672 byla také nalezena železná průvlečka s prodlouženým týlem (obr. 3: 1), která je tradičně spojována s okruhem památek tzv. blatnicko-mikulčického horizontu datovaných do 1. pol. 9. století.

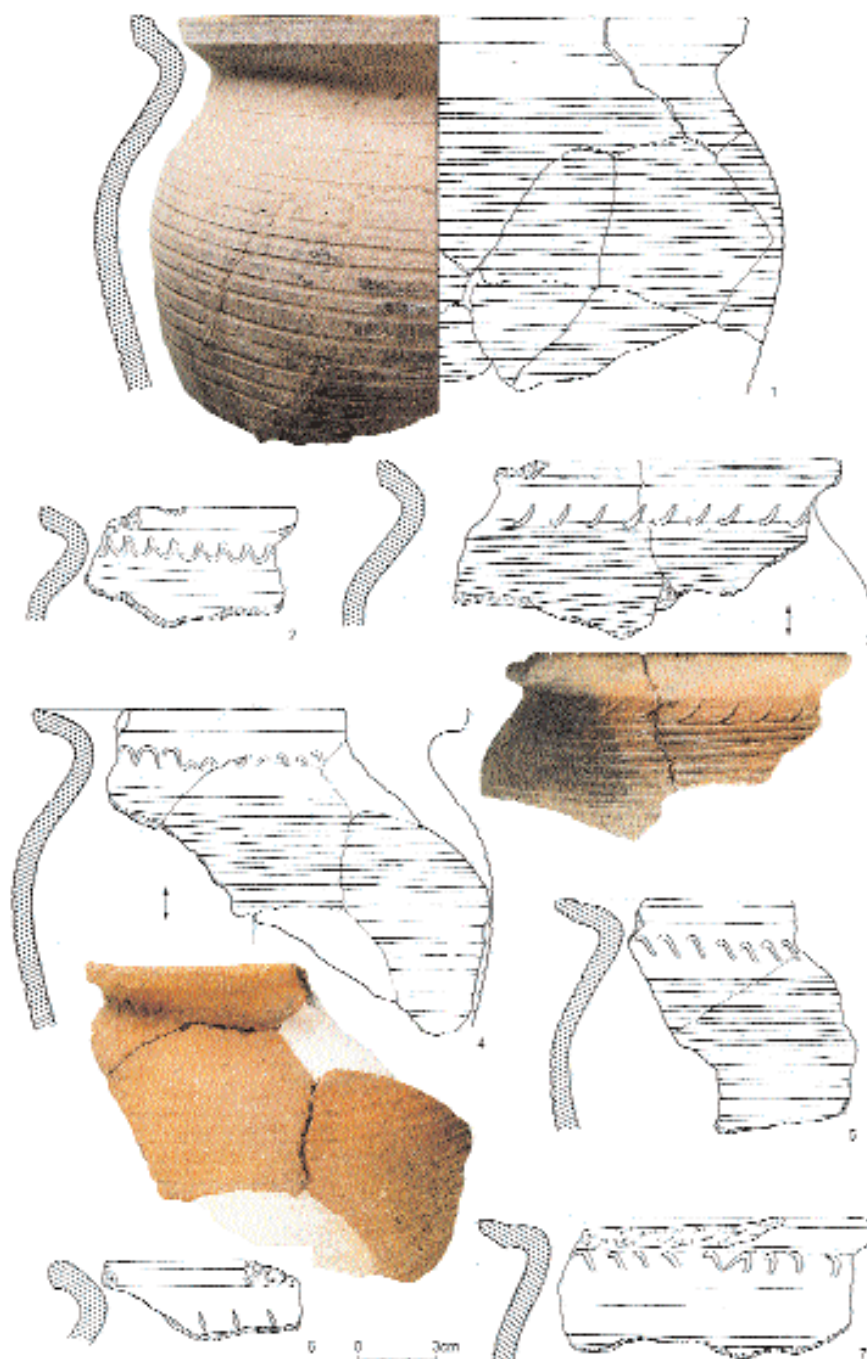
³⁸ Nádoba má jednoduchý okraj (vodorovně vyložený, s konvexní vnitřní linií), který je na konci olámaný – nicméně lze usuzovat, že v nepoškozeném stavu byl zaobleně ukončený (zde – typ I 1).

³⁹ Ve výplni obj. 667 se společně s pokročilou keramikou „typu Žabník“ a dalšími nálezy nacházel i zdobený železný nůž s volutovým ukončením rukojeti (obr. 3: 5). Podle N. Profantové (1992, 642–644) spadá největší rozšíření nožů s volutovým ukončením rukojeti do 7.–8. století. Toto datování se však ukazuje být příliš úzké, neboť kromě komentovaného nože ze „Žabníku“ pochází ještě několik dalších volutových nožů podle náleзовých okolností až z přelomu 9./10. stol. a z 10. stol. (Šiška 1964a; 1964b; Biermann – Frey 2000, 213, mapa 2).

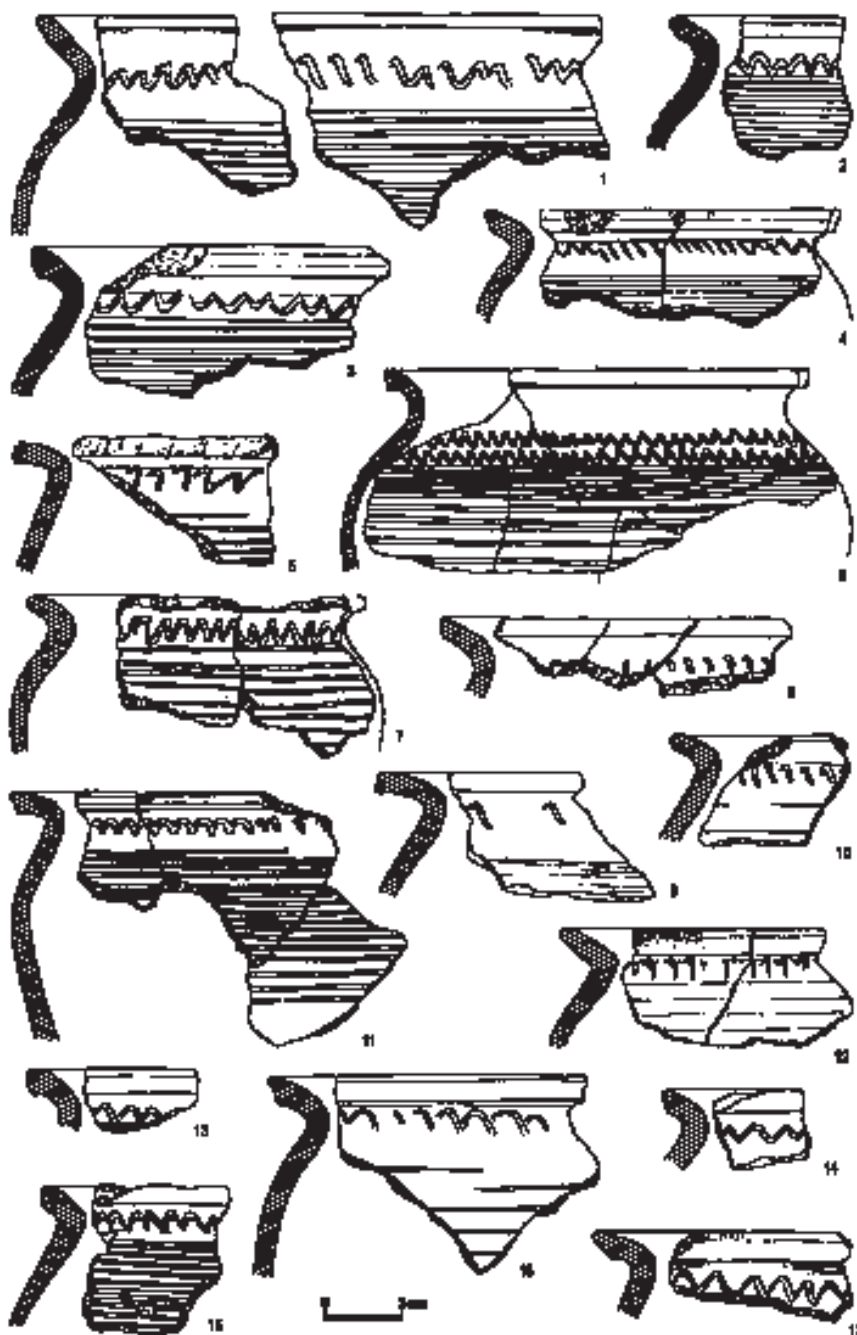
Obr. 21. Mikulčice – Žabník. Keramika ze sídlištních objektů. 1–20: obj. 948.

Fig. 21. Mikulčice – Žabník. Pottery from settlement features. 1–20: feature 948.

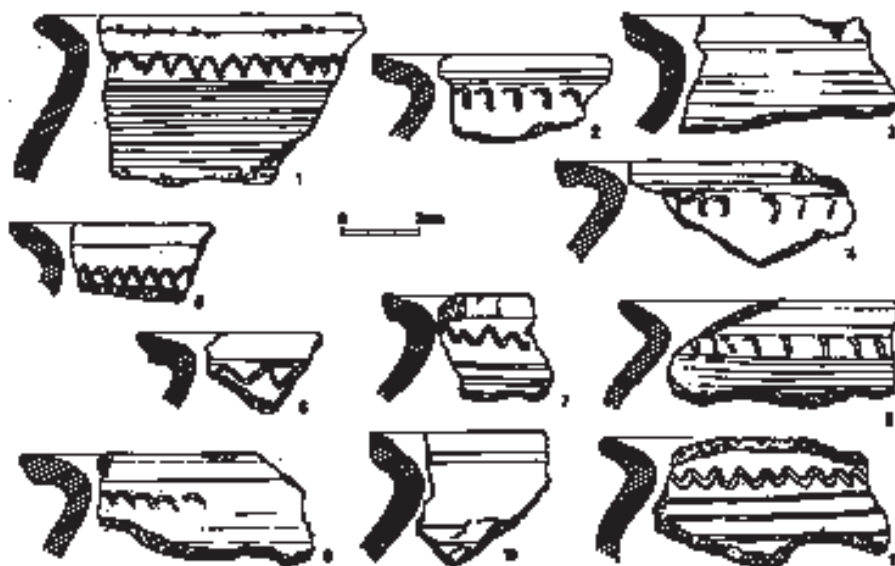
Obr. 22. Mikulčice – Žabník. Keramika „typu Žabník“ z kulturní vrstvy tmavého humusu a z promíšeného podložního písku.

Fig. 22. Mikulčice – Žabník. Pottery of the „Žabník type“ from the cultural layer of dark humus and from mixed underlying sand.

Obr. 23. Mikulčice – Žabník. Keramika „typu Žabník“ z kulturní vrstvy tmavého humusu a z promíšeného podložního písku.

Fig. 23. Mikulčice – Žabník. Pottery of the „Žabník type“ from the cultural layer of dark humus and from mixed underlying sand.

Obr. 24. Mikulčice – Žabník. Keramika „typu Žabník“ z kulturní vrstvy tmavého humusu a z promíšeného podložního písku.

Fig. 24. Mikulčice – Žabník. Pottery of the „Žabník type“ from the cultural layer of dark humus and from mixed underlying sand.

hřebenovou výzdobou (obr. 7: 1). Přestože je u této nádoby ulomený okraj, podle silně ztenčeného a od výdutě výrazně odsazeného hrdla můžeme předpokládat, že okraj byl tzv. kalichovitě rozevřený a na konci prožlabený (zde – typ III 1a).⁴⁰ Keramika takto specificky profilovaných okrajů reprezentuje v Mikulčicích „pozdní velkomoravský horizont“ – vyskytuje se v sídlištních objektech současných s poslední fází opevnění knížecího hradu a zastoupena je i v kostrových hrobech (*Klanica 1970b*, 104; *Poláček – Mazuch – Baxa 2006*, 629–630); na nalezištích v Pomoraví souvisí s mladší vývojovou fází středohradištní keramiky – datována je do 2. pol. 9. stol., příp. 1. pol. 10. stol. (*Poláček 1994*, 212; *1999*, 746).

Zda na základě těchto dvou stratigrafických příkladů můžeme hroby s archaickými nádobami podunajských tradic (hr. 1423, 1424, kontext 27/17) nebo archaického pomoravského typu (kontext 27/18) spojovat se starší fází pohřebiště, datovanou do průběhu 9. stol., a hroby s typologicky pokročilými formami velkomoravských nádob (hr. 907, 908, 914, 915) spojovat s mladší fází pohřebiště, datovanou do průběhu 10. stol., nelze jednoznačně stanovit. Je ovšem velmi pravděpodobné, že nejhlubší hroby, jejichž hrobová jáma byla zachycena v tvrdém prorezivěném podložním písku, souvisejí se starší fází pohřbívání (např. hr. 924, 926–928, 930–931, 935, 939, 941, 1420, 1423–1424, 1427–1428, kontext 27/17–19, 27/29, 27/34) a mělké hroby nalezené většinou bez hrobových nálezů v horní úrovni sypkého, místy humusem promíšeného podložního písku souvisejí s mladší fází pohřbívání

⁴⁰ V mikulčickém keramickém materiálu se vyskytuje poměrně hodně takto profilovaných úlomků okrajů. Většina z nich se dala přilepit ke stěpům z výdutí nádob, a to vždy v místě ztenčeného, snadno se lámajícího hrdla, které je pro keramiku tzv. kalichovitě rozevřených, na konci prožlabených okrajů typické.

Obr. 25. Mikulčice – Žabník. Ukázky grafitových střepů nalezených v promíšeném podložním písku.

Fig. 25. Mikulčice – Žabník. Samples of graphite shards found in mixed underlying sand.

(např. hr. 901–906, 913, 919–921, 1401–1402, 1405–1409, 1411–1419, 1421–1422, 1429, 1431–1432). V nejhlubších hrobech zahroubených do tvrdého prorezivělého písku (hl. 80–153 cm)⁴¹ se vyskytovaly typologicky starší velkomoravské nádoby (obr. 5: 1–2; 6: 1; 8: 1–2); výjimku tvoří jen malá vanovitá jáma (100 x 40 cm) bez kosterních pozůstatků (kontext 27/29), která byla zahroubena do tvrdého prorezivělého písku a obsahovala nádobku s tzv. kalichovitě rozevřeným, na konci prožlabeným okrajem (obr. 8: 3). Hroby nalezené v horní úrovni sypkého, humusem promíšeného žlutého písku (v hl. 30–64 cm) byly většinou bez doprovodných nálezů, nebo s typologicky pokročilými velkomoravskými nádobami (obr. 6: 2–3; 7: 1–2).

Celkově se keramika z polohy „Žabník“ vyznačuje tím, že ze sídlištních objektů pochází z typologického hlediska vývojově mladší keramická produkce než z hrobů, přičemž několik objektů s touto pokročilou keramikou povelkomoravského charakteru (zdobenou v podhrdlí či na hrdle jednoduchými záseky a na výduti spirálou jednoduchých obvodových rýh – tzv. šroubovicí) bylo překryto mladšími hroby.⁴² Z nich pouze jeden (hr. 914) obsahoval nádobu, která je stejně jako ostatní hrobové nádoby z polohy „Žabník“ velkomoravského charakteru. Tato nádoba s ulomeným okrajem, který podle silně zeslabeného a od výdutě odsazeného hrdla byl s největší pravděpodobností tzv. kalichovitě rozevřený a na konci prožlabený (viz výše), je na plecích zdobená dvěma rytmicky rytými hřebenovými vlnicemi a pod nimi hřebenovým pásem (obr. 7: 1). Nabízí se otázka, zda tato typologicky starší a zároveň stratigraficky mladší hrobová nádoba (vůči keramice ze sídlištního obj. 667) nebyla určena pouze k funerálním účelům – tzn. že by pro rituální potřebu byla v povelkomoravském období zhotovena v duchu tradice velkomoravské keramické produkce, a proto v porovnání s víceméně unifikační sídlištní keramikou „typu Žabník“ působí starobyleji. To by pak vysvětlovalo onu nestandardní situaci, kdy hrob obsahující nádobu velkomoravského charakteru je v superpozici k stratigraficky staršímu sídlištnímu objektu, jenž obsahuje keramiku povelkomoravského charakteru. Stejná otázka (tj. existence rituální keramiky?) se ostatně týká všech na „Žabníku“ nalezených hrobových nádob,

⁴¹ Hloubka hrobů byla měřena od povrchu travnatého terénu.

⁴² Pouze dva z těchto hrobů obsahovaly hrobový inventář. Kromě hr. 914, v němž se spolu s železným nožem nacházela keramická nádoba, to byl hr. 1417, v němž bylo spolu s železným nožem nalezeno železné držadlo věděrek se zahnutými, paličkovitě zesílenými konci. Paličkovitě ukončená držadla věděrek byla rozšířena na velkomoravských pohřebištích; na velkomoravském pohřebišti Uherské Hradiště – Sady se dokonce nacházela v hrobech až ze 3. čtvrtiny 9. stol. a z poč. 10. stol. (Galuška 1996, 107).

kteří jsou v naprosté většině špatně vypálené, nesouměrného tvaru, nepravidelného povrchu a zřejmě jsou podomácky vyrobené. Z nalezených hrobových nádob však jen některé mohly příp. souviset s mladšími pohřby založenými po zániku sídlištních objektů. Které nádoby to jsou, nelze spolehlivě rozhodnout, neboť kromě komentované nádoby z hr. 914 nebyla již žádná jiná v superpozici k stratigraficky staršímu sídlištnímu objektu.⁴³ Můžeme jen předpokládat, že s mladší fází pohřbívání souvisejí vyspělé velkomoravské nádoby nalezené v hrobech odkrytých v horní úrovni sypkého, místy humusem promíšeného podložního písku (obr. 6: 2, 3; 7: 1–2). Tyto relativně mělké hroby byly většinou v superpozici k nějakému staršímu hrobu (hr. 908 nad hrobem 924; hr. 914 nad hrobem 935; hr. 915 nad hroby 924 a 942).

Nabízí se však také otázka, zda typologicky pokročilá sídlištní keramika „typu Žabník“, jež se charakterem výzdoby hlásí k povelkomoravské produkci (výzdobou je příbuzná s vesměs grafitovou keramikou z povelkomoravských objektů od 6. kostela v Mikulčicích, datovaných J. Poulikem do 2. pol. 10. stol. a L. Poláčkem do pokročilého 10. až 1. pol. 11. stol. – viz *Poulik 1963*, 71, tab. LI: 1, 6; LIV: 5; LVI: 1; *Poláček 1999*, 746, obr. 3: 23–25, 32–33, 41; 4: 20, 32), začala být vyráběna až v povelkomoravském období, tj. až v průběhu 10. století. Podle výzdoby by totiž také mohlo jít o úpadkovou formu velkomoravské keramiky tzv. blučinského typu, projevující se radikálním zjednodušením výzdobného schématu.⁴⁴ Nicméně vzhledem ke specifickým technologickým znakům komentované keramiky a pro ni příznačné profilace okrajů (zejména nálevkovitě seříznuté ukončení okrajů) a také vzhledem k výskytu, byť sporadickému, grafitové keramiky⁴⁵ v sídlištních situacích zkoumané polohy zastávám názor, že jde o zcela novou, povelkomoravskou produkci, která někdy v průběhu 1. pol. 10. stol. souvisela s krátkodobou sídlištní aktivitou v poloze „Žabník“.⁴⁶

Skutečnost, že k výrazné a zcela specifické keramice „typu Žabník“ jako celku zatím nenacházíme v prostoru mikulčické aglomerace adekvátní období, by mohla být indicií relativně samostatného vývoje tohoto areálu v mikulčickém podhradí, kam se po zániku centrálního hradu zčásti přemístila kontinuita již silně redukováného osídlení. Můžeme

⁴³ Výjimkou je jen nádoba (kontext 27/20 – obr. 12: 1) objevená ve čtv. 92 v promíšeném písku nad zásypem objektu 947, jenž byl poměrně mělký (hl. okolo 30 cm) a jako jediný neobsahoval žádné archeologické nálezy. Není proto zcela zřejmé, zda mělce zahluobená jáma vůbec představovala sídlištní objekt.

⁴⁴ Keramikou tzv. blučinského typu, resp. blučinského okruhu, se nejnověji zabýval M. Mazuch, jenž některé mikulčické nádoby zdobené v podhrdlí vlnicí a po celé výduti tzv. šroubovicí řadí mezi „blučinskou keramiku“ – značí je jako *typ B* (*Mazuch 2000*, 28, tab.10; 12: 1, 3; 35: 2); mezi keramiku blučinského okruhu řadí i některé nádoby zdobené pouze spirálou jednoduchých rýh (tj. šroubovicí), někdy i v kombinaci s jednoduchými záseky v podhrdlí (*o. c.*, tab. 7). Konec výroby „blučinské keramiky“ autor hypoteticky spojuje s historickým pádem Velké Moravy; podle něj zatím neexistují žádné doklady, že by výroba této keramiky přesahovala počátek 10. stol. (*o. c.*, 109–110).

⁴⁵ Např. inv. č. 1760/76, 1765/76, 1767/76, 1768/76, 1772/76 (obr. 25: 1), 1774–1776/76, 1778/76 (obr. 25: 2), 1800/76.

⁴⁶ Stojí za pozornost, že mezi sídlištními nálezy souvisejícími s povelkomoravským osídlením areálu figurují atraktivní kovové předměty, jejichž největší rozšíření je kladeno do 8. stol. (nuž s volutově ukončenou rukojetí) a 1. pol. 9. stol. (průvlečky s prodlouženým tylem, kvadratické kování s puklicí) – v Mikulčicích byly nože s volutovým ukončením rukojeti nalezeny v sídlištních situacích datovaných do předvelkomoravského období (*Klanica 1986*, obr. 21: 1–3) a průvlečky s prodlouženým tylem ve vrstvách souvisejících s nejmladší fází předvelkomoravského osídlení (*Klanica 1968*, 128) a s nejstarší fází velkomoravského osídlení (*Kavánová 2003*, 252). Povelkomoravský chronologický kontext těchto předmětů v poloze Mikulčice – „Žabník“ ukazuje přinejmenším na nutnost jejich širšího datování.

uvažovat o přežívající nebo nově příchozí skupině obyvatelstva, která sama, v izolaci od dožívající tradice výrobních keramických areálů zaniklého mocenského centra, produkovala své charakteristické zboží. Zda jsou tyto závěry správné, může potvrdit jen celkové zpracování a vyhodnocení dalších vybraných poloh mikulčické sídelní aglomerace a následná komparace.

Datování jednotlivých etap sídelního vývoje v poloze „Žabník“ lze stanovit pouze v hrubé podobě. Podle dosavadních poznatků patří první etapa (pohřbívání) do průběhu 9. stol. (nejspíše do jeho 2. poloviny). Druhá etapa (sídlíště) reprezentuje již povelkomoravský vývoj 10. století. V rámci tohoto časového úseku se zřejmě poměrně rychle odehrála i třetí etapa (pohřbívání), která mohla být součástí zánikového horizontu sídlíště, jak tomu bylo i v jiných polohách mikulčického podhradí (např. v severním podhradí⁴⁷). Dokud ovšem nebudou na základě kompletního zpracování vyhodnoceny další polohy mikulčické sídelní aglomerace, aby bylo možné vzájemné srovnání stratifikovaných nálezových situací a s nimi souvisejícího archeologického materiálu, musíme i v hrubé podobě prezentované chronologické závěry považovat za předběžné.

Příspěvek vznikl s podporou GA AV ČR, reg. č. IAA80010703.

Prameny a literatura

- Bartošková, A. 2006: Mikulčice – Valy, plocha B 1968+1976 (č. 27) „Žabník“. Nálezová zpráva (ms.) v archivu ARÚ AV ČR Brno (č.j. 122/06).
- v tisku: Sídlíštní a pohřební areál „Žabník“ v podhradí mikulčického hradiště. In: Studien zum Burgwall von Mikulčice VIII, Brno.
- Bartošková, A. – Stloukal, M. 1985: Žabník – slovanské pohřebiště v zázemí mikulčického hradiště. Časopis Národního muzea – řada přírodovědná 154/3–4, 153–159.
- Bialeková, D. 1989–1990: K otázce územního rozšíření slovanských ozdobných kování s puklicou v 9. století – Zur Frage der territorialen Verbreitung slawischer Beschläge mit Buckelzier im 9. Jahrhundert, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 34–35, 41–52.
- Biermann, F. – Frey, K. 2000: Neues von einer alten Grabung – Der slawische Burgwall Pennigsberg bei Mittenwalde. Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 41, 199–224.
- Bubeník, J. – Frolík, J. 1995: Zusammenfassung der Diskussion zur gemeinsamen Terminologie der grundlegenden keramischen Begriffe – Shrnutí diskuse o společné terminologii základních keramických pojmů. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert – Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice II, Brno, 127–130.
- Dostál, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě – Slawische Begräbnisstätten der mittleren Burgwallzeit in Mähren. Praha.
- 1975: Břeclav – Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec – Břeclav – Pohansko IV. Grossmährischer Herrenhof. Brno.
- Galuška, L. 1993: Slovanská keramika v oblasti staroměstské aglomerace od konce 8. do poloviny 10. století – Die slawische Keramik im Bereich der Agglomeration von Staré Město vom ausgehenden 8. bis zur Mitte des 10. Jahrhunderts. Slovácko 35, 101–113.
- 1995: Keramik des Marchtyps. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert – Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice II, Brno, 97–106.

⁴⁷ Zpracování a vyhodnocení původní dokumentace plošného odkryvu z r. 1974 v sev. podhradí mikulčického hradiště (plocha P1974-II, č. 46) provedl v rámci řešení projektu GA ČR reg. č. 404/04/0013 „Nejbližší zázemí velkomoravského centra v Mikulčicích – vývoj a sociálně-ekonomická struktura“ M. Mazuch (2006).

- 1996: Uherské Hradiště – Sady. Křesťanské centrum Říše velkomoravské – Uherské Hradiště – Sady. Das christliche Zentrum des Grossmährischen Reiches – Uherské Hradiště – Sady. Christian Centre of the Great Moravian Empire. Brno.
- Havlíček, P. – Poláček, L. – Vachek, M. 2003: Geologische Situation im Bereich des Burgwalls von Mikulčice. In: Studien zum Burgwall von Mikulčice V, Brno, 11–38.
- Hrubý, V. 1965: Staré Město. Velkomoravský Velehrad – Staré Město. Velkomoravský Velehrad (Ein Zentrum des grossmährischen Reiches). Praha.
- Kavánová, B. 2003: Mikulčice – pohřebiště v okolí 12. kostela – Mikulčice – das Gräberfeld bei der 12. Kirche. In: Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela. Spisy Arch. ústavu AV ČR Brno 22, Brno, 211–413.
- Klanica, Z. 1968: Vorgrossmährische Siedlung in Mikulčice und ihre Beziehungen zum Karpatenbecken. Študijné zvesti 16, 121–134.
- 1970a: Die Ergebnisse der fünfzehnten Grabungskampagne in Mikulčice (Bez. Hodonín). In: Přehled výzkumů 1968, Brno, 43–52.
- 1970b: Pokus o třídění keramiky z Mikulčic – Ein Gliederungsversuch der Keramik aus Mikulčice. In: Sborník Josefu Poulíkovi k šedesátinám, Brno, 103–114.
- 1977: Mikulčice-Valy, okr. Hodonín, Plocha B 1968+76. Nálezová zpráva (ms.) v archivu ARÚ AV ČR Brno v Mikulčicích (č.j. 726/77).
- 1978: Předběžná zpráva o 23. sezóně výzkumu v Mikulčicích, okr. Hodonín. In: Přehled výzkumů 1976, Brno, 52–53.
- 1986: Počátky slovanského osídlení našich zemí – Die Anfänge der slawischen Besiedlung unserer Länder. Praha.
- Macháček, J. 2001: Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno
- Marešová, K. 1983: Uherské Hradiště – Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích – Altslawische Begräbnisstätte in Uherské Hradiště – Sady. Brno – Uherské Hradiště.
- Mazuch, M. 2000: Příspěvek k řešení problematiky nádob tzv. „blučinského typu“. Ms. diplomové práce. FF UK Praha.
- 2006: Mikulčice-Valy (okr. Hodonín). Plocha P 1974-II (č. 46) v severním podhradí. Nálezová zpráva (ms.) v archivu ARÚ AV ČR Brno (č.j. 127/06).
- Poláček, L. 1994: Zum Stand der Erkenntnis der frühmittelalterlichen Keramik aus dem Burgwall „Valy“ bei Mikulčice. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice I, Brno, 207–217.
- 1995: Altes Gliederungssystem der Mikulčicer Keramik. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert – Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice II, Brno, 131–202.
- 1998: Graphittonkeramik aus Mikulčice. In: Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice IV, Brno, 127–197.
- 1999: Raná grafitová keramika a otázka osídlení Mikulčic v 10. století – Die frühe Graphittonkeramik und die Besiedlung von Mikulčice im 10. Jahrhundert. Archeologické rozhledy 51, 740–759.
- Poláček, L. – Mazuch, M. – Baxa, P. 2006: Mikulčice – Kopčany. Stav a perspektivy výzkumu – Mikulčice – Kopčany. The stage and perspective of the excavations. Archeologické rozhledy 58, 623–642.
- Poulik, J. 1948: Staroslovanská Morava – Moravia in Old Slavonic Period. Praha.
- 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích – Zwei grossmährische Rotunden. Praha.
- 1989–1990: Po letech opět o blučinském typu – Nach Jahren nochmals zum Blučina Typ. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 34–35, 27–39.
- Profantová, N. 1992: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: F. Daim Hrsg, Awarenforschungen, Wien, 605–778.
- 1997: Blatnicko-mikulčický horizont v Čechách – současný stav a problémy. In: Śląsk i Czecha a kultura wielkomorawska, Wrocław, 85–94.
- Šiška, S. 1964a: Slovanské sídliskové objekty v Hnojnom, okres Michalovce – Slawische Siedlungsobjekte in Hnojné, Bez. Michalovce. Archeologické rozhledy 16, 379–394.
- 1964b: Nože s volútovým ukončením rukováti v hradištnej kultuře – Die Messer mit volutenartigem Griffabschluss in der Burgwallkultur. Archeologické rozhledy 16, 395–404.

The testimony of pottery from the site of Žabník on the development of burial and settlement activities in the outer bailey of Mikulčice

In the years 1968 and 1976, within the framework of extensive earth-moving works at the hillfort of Mikulčice (distr. Hodonín, South Moravia), a former centre of power of Great Moravia, archaeological excavations took place in the site of Žabník. The site is located in the southwest part of the outer bailey of Mikulčice, at a distance of approximately 500 m from the perimeter wall of the acropolis of Mikulčice and approximately 350 m from Church IX in the site of "Kostelisko" (fig. 1). The size of the investigated area reached approximately 800 m²; some of the squares exposed in the year 1968 were, however, not completed due to the sudden flood caused by the swollen Morava river (fig. 2). The leader of the excavation teams in both seasons was Z. Klanica; at the end of the 1976 excavation season the authoress of this article took part in the excavation works as well. The excavation within the framework of a 5 x 5 m network of squares proceeded in mechanical horizons (with a thickness of 5–10 cm). Beneath the sod, there was a homogeneous layer of dark humus up to the depth of 20–35 cm that represented the settlement layer. It superimposed on loose sand unevenly mixed with humus that already formed a sandy sub-soil. The loose mixed sand gradually faded into a bright yellow one that, at a depth of 60–100 cm, abutted on a considerably uneven surface of hard ferruginous sand.

After the removal of the humus layer, it was possible to observe dark clay fills of the sunken features in the sand that were irregularly scattered over the investigated area. No such case was reported, where these features would have overlapped each other. 15 settlement features were documented in total (features 666–672, 943–949, 953), out of which 14 were from the Early Middle Ages and were represented by various pits (only one feature, probably used for dwelling purposes, was of late medieval origin – feature 670). In addition to the sunken settlement features, several inhumation graves were discovered as well. During the excavation, 74 early medieval inhumation graves were documented (graves 901–942, 990–991, 1401–1402, 1405–1432), out of which 44 were found in the loose, sporadically mixed yellow sand, 13 graves lay on the surface of the hard ferruginous sand and, in 17 cases, a grave pit with skeletal remains of the deceased was documented in the hard ferruginous sand. The mentioned graves, however, do not represent the total number of burials in the investigated area. With regard to the extremely bad conditions for preservation of the anthropological material (Bartošková – Stloukal 1985), it is highly likely that the separately found vessels (either in the layer of loose mixed sand or in a longitudinal pit without skeleton remains sunken into the hard ferruginous sand) come from graves whose skeletons had entirely been "digested" in the repeatedly flooded sandy environment. The main concentration of graves was observed approximately in the centre of the exposed area in squares 1, 3, 4, 13, 97, 98, 101, where the graves disturbed and overlapped each other. At the same time, the graves in squares 1, 3, 13, 101 were in a stratigraphic relationship with the sunken settlement features that they overlapped or were overlapped with them (fig. 4).

Grave finds were unearthed in 28 inhumation graves, in 4 grave pits without skeletal remains of the deceased, and in 8 cases, the grave inventory in the form of separately found vessels remained preserved in the layer of mixed sand. According to the nature of grave goods, we are dealing with poorly equipped burials. The most numerous grave goods were ceramic vessels (19 pieces – found in 8 inhumation graves, in 3 grave pits without skeletal remains and, in 8 cases, separately in the loose underlying sand). Furthermore, there are knives (in 9 graves), simple bronze earrings of the Danubian type (in 6 graves), glass beads (in 5 graves), and buckles (in 4 graves). From among the solitary finds, we can mention iron parts of buckets (2 graves), a fire iron with pieces of flint (2 graves) and an iron belt fitting. In contrast to the poorly equipped burial ground, the content of both the settlement features and the settlement layer was comparatively rich. In addition to the pottery that forms the majority of the settlement finds, one can mention various iron objects, such as sleeves with extended backs, a decorated knife with a volute hilt ending, a bronze quadratic fitting with an umbo, a fragment of an iron spur, bronze earrings or glass beads representing luxury goods, that do not belong among common settlement finds.

The approximate dating of the burial ground and settlement to the 9th–10th century results from the nature of the grave and settlement finds, whereas an important role is played by pottery. As the grave vessels bear witness of Great Moravian provenience (from the typologically earliest vessels of the Danubian tradition, up to the chronologically latest Great Moravian vessels with the so-called chalice-like, opened, and at the end grooved rim), the settlement pottery is represented by typologically more advanced products of post-Great-Moravian nature. Moreover, the settlement pottery represents a distinctive ceramic type with specific morphological and technological features that has not yet been documented within the Mikulčice agglomeration in a more numerous representation – that is why it has preliminarily been designated as the *Žabník pottery type*. This pottery is decorated with a spiral of densely arranged perimeter lines (the so-called helix line) on its bulge and usually in essence with simple S-shaped cuts or alternatively with a simple fine wavy line on its neck or beneath it; the rims are usually ended with a funnel-shaped edging. From the technological point of view, the pottery is characteristic by its brown to brick-brown-red colour, insufficient firing (the sandwich effect in the fracture) and an admixture of mica in the smooth to finely granular ceramic mass (*fig. 13: 11, 18–21; 14: 7; 18: 5; 21: 8; 22–24*). Considering the fact that this quite unique pottery of post-Great-Moravian nature was present in all the fills of the early medieval settlement features that in no case overlapped with each other, we presume that the features were abandoned approximately at the same time, respectively sometime during the 10th century. Together with this, we also presume that these features were used more or less at the same time and represented one settlement phase of the site. In three cases, the settlement features disturbed or overlapped with earlier graves (grave 910 was disturbed by feature 666, grave 932 was overlapped with feature 667, grave pit 27/17 was overlapped with feature 672). On the other hand, several settlement features were overlapped with later graves (feature 667 was overlapped with grave 914, feature 948 was overlapped with graves 1417 and 1429, feature 953 was overlapped with grave 1406). Because of this, one may presume that the burial ground at Žabník had two phases.

It is not possible to unambiguously decide which graves, except of the above-mentioned ones, can be connected with the earlier phase of burial and which with the later one. In grave pit 27/17 that was overlapped with feature 672 with pottery of post-Great-Moravian nature (pottery of „the Žabník type“ – *fig. 14: 15*) in its fill, there was an archaic hand-made vessel of the Danubian tradition decorated with irregular comb-shaped wavy lines (*fig. 8: 2*). In grave 914, which, on the contrary, reached into the fill of settlement feature No. 667 with finds of pottery of „the Žabník type“ (*fig. 13: 14, 17–21*), there was an advanced vessel of the Great Moravian nature – wheel-finished, with rhythmically engraved comb-like decoration (*fig. 7: 1*). Although the rim of this vessel is broken off, one may presume, on grounds of the visibly attenuated and from the bulge distinctly set-off neck, that the rim was chalice-like opened and grooved at the end (here – rim type III1a). The pottery with rims shaped in this way represents the „Late Great Moravian horizon“ in Mikulčice. It can be found in settlement features contemporary with the final fortification phase of the princely castle and is also present in the inhumation graves (*Klanica 1970b*, 104; *Poláček – Mazuch – Baxa 2006*, 629–630); in the sites along the Morava river, it is related to the later development phase of the early medieval pottery – dated to the second half of the 9th century or possibly to the first half of the 10th century (*Poláček 1994*, 212; *1999*, 746).

On the basis of these two stratigraphic examples, it is not possible to determine whether the graves with archaic vessels of the Danubian tradition (graves 1423, 1424, context 27/17, 27/18) can be connected with the earlier phase of the burial ground, roughly dated to the 9th century, and whether the graves with the typologically more advanced forms of Great Moravian vessels (graves 907, 908, 914, 915) can be connected with the later phase of the burial ground roughly dated to the 10th century. It is however, very probable, that the deepest graves whose grave pits were detected in the hard ferruginous underlying sand, can be related to the earlier burial phase (e.g. graves 924, 926–928, 930–931, 935, 939, 941, 1420, 1423–1424, 1427–1428, contexts 27/17–19, 27/29, 27/34), and the shallow graves, found mainly unaccompanied by grave goods in the upper level of the loose, with humus mixed yellow sand, may be related to the later phase of burial (e.g. graves 901–906, 913, 919–921,

1401–1402, 1405–1409, 1411–1419, 1421–1422, 1429, 1431–1432). In the deepest graves sunken into the hard ferruginous sand (a depth of 80–153 cm), there were, with just one exception (context 27/29 – *fig. 8: 3*), found typologically earlier Great Moravian vessels (*fig. 5: 1–2; 6: 1; 8: 1, 2*). The graves found in the upper level of the loose, with humus mixed yellow sand (a depth of 30–64 cm) were largely without accompanying finds or with typologically more advanced Great Moravian vessels (*fig. 6: 2, 3; 7: 1–2*).

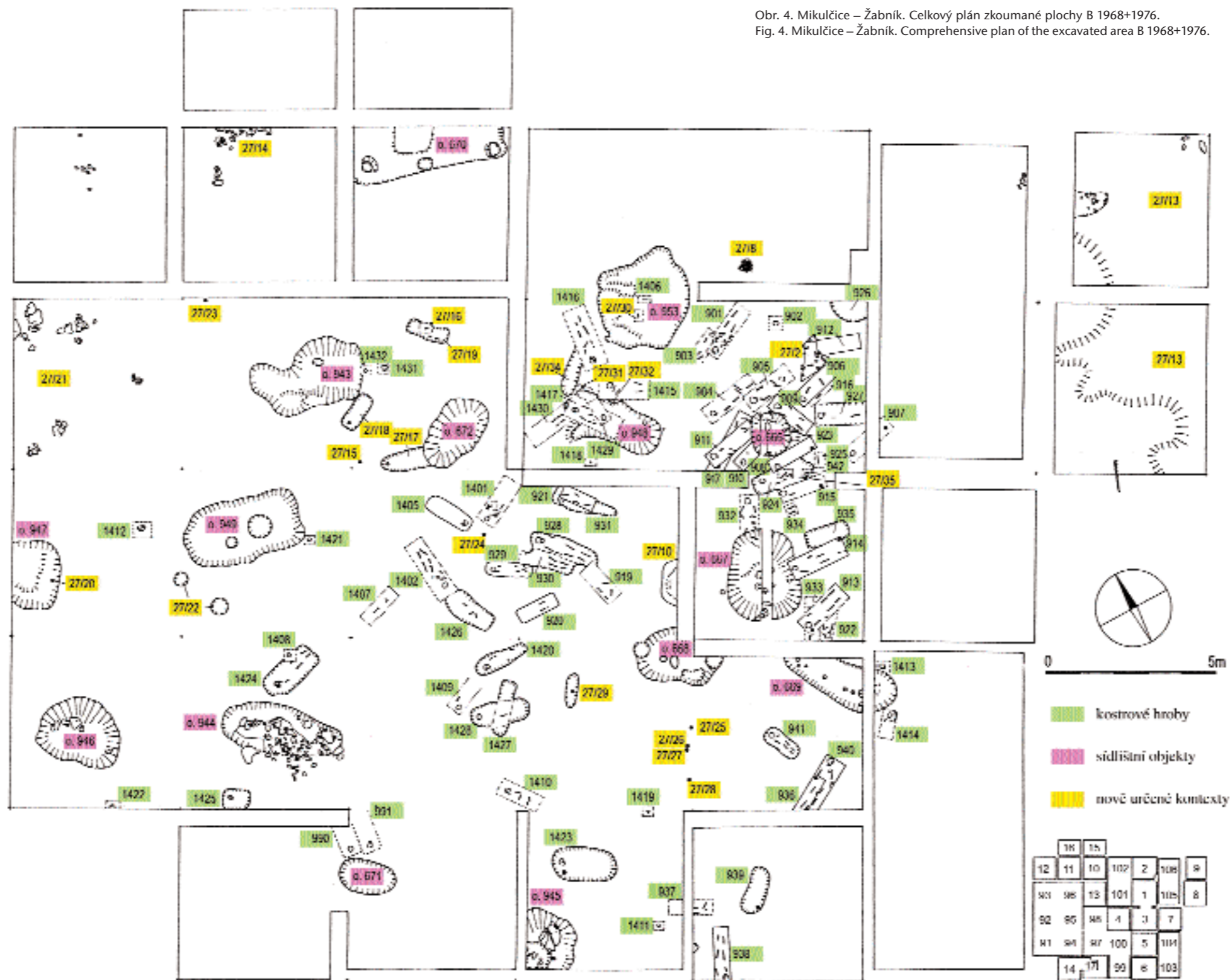
Generally speaking, it is typical of the pottery from the site of Žabník that the ceramic production from the settlement features is, from the typological point of view, more advanced than that from the graves, whereas some of the features with this developed pottery of post Great Moravian nature (of „the Žabník type“) were overlapped with later graves. Out of these just one grave (No. 914) contained a vessel which, similarly to the other grave vessels from the investigated site, is of Great Moravian nature (*fig. 7: 1*). There is a logical question whether this typologically earlier and at the same time stratigraphically later grave vessel (in comparison with the pottery from settlement feature 667) was not used just for burial purposes – i.e. that, in the post Great Moravian period, this vessel was manufactured for ritual needs in the spirit of the tradition of the Great Moravian ceramic production. This would explain this non-standard situation when a grave containing a vessel of Great Moravian nature is in superposition with the stratigraphically earlier settlement feature which contains pottery of post Great Moravian nature. Nevertheless, the question of ritual pottery involves all grave vessels found at Žabník – almost all discovered vessels are characterised by an unsymmetrical shape, irregular coarse surface, and bad firing.

The fact that we do not find an adequate equivalent to the distinctive and quite specific pottery of „the Žabník type“ in the area of the Mikulčice agglomeration could be an indication of a relatively independent development in this area of the outer bailey of Mikulčice where, after the destruction of the central castle, the continuity of the significantly reduced settlement moved. We may speculate about a surviving or newly arriving group of inhabitants who independently, in isolation from the surviving tradition of the pottery production areas of the abandoned centre of power, manufactured its characteristic ware.

The dating of the individual phases of settlement development in the site of Žabník can only be defined very roughly. According to the actual knowledge, the first phase (burial) belongs to the 9th century (most probably to its second half). The second phase (settlement) probably already represents the post Great Moravian development of the 10th century. Within this time period, the third phase (burial) could possibly quickly take place and can be part of the end horizon of the settlement, as it is also the case in the other sites of the outer bailey of Mikulčice (e.g. in the northern outer bailey). In conclusion it is however necessary to note, that until the material from the other sites of the Mikulčice agglomeration is processed and evaluated in a complex way, so that a mutual comparison of the stratified find situations and the related archaeological material is possible, one has to regard the presented conclusions as preliminary.

English by *Jan Machula*

Obr. 4. Mikulčice – Žabník. Celkový plán zkoumané plochy B 1968+1976.
 Fig. 4. Mikulčice – Žabník. Comprehensive plan of the excavated area B 1968+1976.

Polní opevnění z roku 1813 mezi Postoloprty a Budyní nad Ohří: výsledky letecké prospekce a historického bádání

Field fortifications dating from 1813 between Postoloprty and Budyně nad Ohří: results of aerial prospecting and historical research

Zdeněk Smrž – Antonín Hlušík

11. srpna 1813 vyhlásilo Rakousko po složitém politickém manévrování Francii válku a připojilo se k již existující britsko-rusko-prusko-švédské protinapoleonské koalici. Z obav před vpádem Napoleonových vojsk do Čech v případě porážky při plánovaném tažení do Saska byla během července a srpna vybudována na pravém břehu řeky Ohře mezi Postoloprty a Budyní nad Ohří opevněná linie dlouhá zhruba 35 km. Baterie tvořící její páteř byly soustředěny hlavně na obou křídlech tak, aby zabránily postupu nepřítele do vnitrozemí blokováním silnic a příp. poskytl ochranu ustoupivší či poražené tzv. České (Hlavní) armádě, včetně možnosti protiútoků. Po porážce Napoleonových vojsk u Lipska ztratila opevnění, kterých se válka nikdy nedotkla, své opodstatnění a byla zplanýrována. O okolnostech výstavby vypovídají regionální historické prameny, zjistit přesnou polohu a typy baterií se podařilo komparací s leteckou prospekci. Z 35 písemnými prameny doložených polních opevnění se podařilo lokalizovat 29 a objevit 21: z nich 16 leteckou prospekci, 2 pozemním průzkumem, ve 3 případech šlo o opevnění dodnes existujících budov a kostelů s hřbitovy. Článek pojednává nejen o opevněních, ale i o dalších pramenech, událostech a souvislostech.

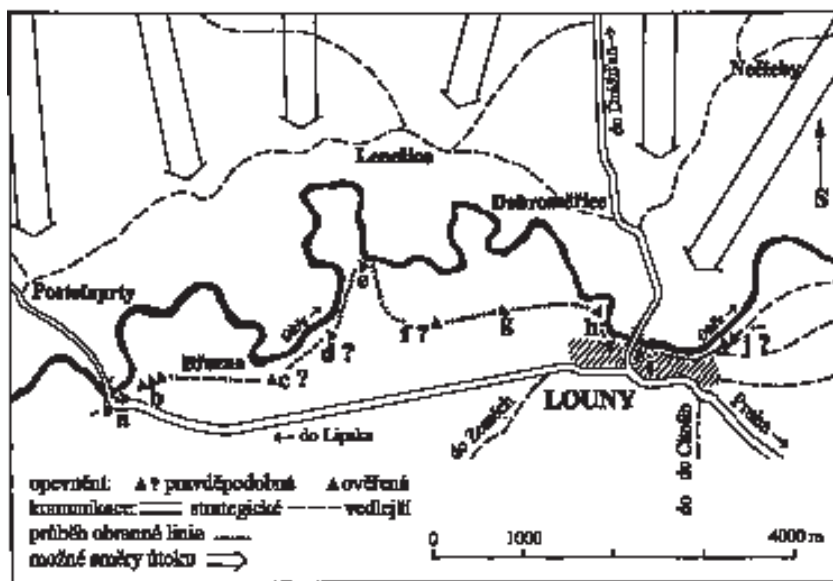
severozápadní Čechy – Poohří – 1813 – letecká prospekce – polní opevnění – baterie – napoleonské války

On 11th of August 1813 and after complicated political manoeuvring, Austria declared war on France and joined the exiting Anglo-Russian-Prussian-Swedish anti-Napoleon coalition. Due to fears of an invasion of Bohemia by Napoleon's armies in the event of a defeat during the planned campaign in Saxony, a fortified line, approximately 35 km long, was built on the right bank of the Ohře River between Postoloprty and Budyně nad Ohří in July and August. The batteries forming its spine were mostly concentrated on both wings, to prevent the enemy advancing into the interior by blocking roads and, if appropriate, to provide protection to the withdrawing or defeated Bohemian (Main) Army, including the possibility of a counter-attack. After the defeat of Napoleon's armies at Leipzig, the fortifications, which were never touched by war, lost their meaning and were levelled. Regional historical sources tell us something about the construction circumstances, and the precise position and types of the batteries could be ascertained by comparisons with aerial prospecting. Of the 35 field fortifications documented by written sources, 29 could be localised and 21 discovered: 16 through aerial prospecting, 2 by ground research, and in 3 cases they served as fortifications for currently existing buildings and churches with cemeteries. The article discusses not only the field fortifications, but also all the sources, events and context indicated here.

northwest Bohemia – Ohře River valley – 1813 – aerial prospecting – field fortifications – batteries – Napoleonic wars

1. Úvod

Až do konce 15. stol. poskytovaly obráncům měst a hradů vcelku spolehlivou ochranu proti obléhacím strojům a dělostřelectvu zděné hradby, bašty a věže. To se změnilo roku 1494, kdy francouzský král Karel VIII. vtrhl do Itálie se značným počtem obléhacích děl nového

Obr. 1. Pokus o rekonstrukci linie čtrnácti baterií v úseku Postoloprty – Louny dle *Wladika* (1844) a výsledků archivního bádání a letecké prospekce (v závorce uvedeno číslo v Soupisu a obr. 3). **a** – baterie č. 1 a 2 u bývalé březenské celnice (č. 1); **b** – baterie č. 3, 4 a 5? (č. 3, linie 3–4 redanů); **c** – baterie na Březenském (Křížovém) vrchu; **d** – teoreticky odvozené umístění baterie č. 6; **e** – baterie č. 7 nad tratí Kujma (č. 4); **f** – předpokládaná poloha baterie č. 8 na návrší Mělce; **g** – baterie č. 9 v trati Mašov (č. 5); **h** – baterie č. 10 a 11 na žateckém předměstí Loun (č. 6, 7); **i** – baterie č. 12 na městské hradbě (č. 8); **j** – baterie č. 13 a 14 v trati Vršovka (č. 9). Obsah A. Hluštík, úprava K. Kotyková.

Fig. 1. Attempt at reconstruction of the line of fourteen batteries in the Postoloprty – Louny section in accordance with *Wladika* (1844) and the results of archive research and aerial prospecting (in brackets is the number in the List and fig. 3). **a** – Batteries Nos. 1 and 2 by the former Březno customs house (No. 1); **b** – Batteries Nos. 3, 4 and 5? (No. 3, lines of 3–4 redans); **c** – Battery on Březenský (Křížový) Hill; **d** – Theoretically derived location of battery No. 6; **e** – Battery No. 7 above Kujma track (No. 4); **f** – Anticipated position of battery No. 8 on Mělce Hill; **g** – Battery No. 9 on Mašov track (No. 5); **h** – Batteries Nos. 10 and 11 in the Žatec suburb of Louny (No. 6, 7); **i** – Battery No. 12 on the city wall (No. 8); **j** – Batteries Nos. 13 and 14 on Vršovka track (No. 9).

typu a standardizované ráže, pro něž bylo otázkou několika dní demolovat opevnění, která před tím odolávala obláhatelům měsíce, ba i roky.¹ Reakcí na novou situaci byl vznik v principu unifikovaných bastionových pevností, u nichž výšku hradeb (která se stala nevýhodou) nahradila hloubka příkopu lemujícího pevnost a relativně nízké, avšak mohutné a obezděné zemní valy, z nichž vystupovaly hrotité pětiúhelníkové bastiony, jejichž tvar odstranil mrtvý úhel palby vedené dříve z kulatých bašt. Tyto pevnosti byly neustále zdokonalovány a četné obranné prvky dnes dovedou z paměti pojmenovat jen odborníci (viz letecký pohled na pevnost Terezín: *tab. 1: 1*; k ní *Romaňák 1994*). Bastionové pevnosti byly stavěny a využívány až do poloviny 19. stol., kdy se po zavedení velmi účinných děl s drážkovi-

¹ Brilantní formulaci *Ch. Duffyho* (1998, 9) kalí skutečnost, že opevnění bastionového typu existovala již dříve: např. ve 20. letech 15. stol. byl tímto způsobem opevněn husitský Tábor (*Kupka a kol. 2001, 93*). Inspirací pro opevnění tzv. staroitalské inženýrské školy však zjevně nebyl.

tým vývrtem hlavně, střilejících válcovými zašpicatělými střelami (krátce před r. 1860), mnohdy staly jádry tzv. fortových pevností obklopených předsunutými dělostřeleckými opevněními – forty (srov. *Kupka 1994, 15; Gojda 2005*).

Zatímco bastionovým pevnostem je v literatuře po dlouhé pauze konečně i u nás věnována pozornost (*Bochenek 1972*; poté až *Duffy 1998; Kupka a kol. 2001*; vše s lit.), polní opevnění té doby nejsou pro svou pomíjivost tak známa (*Fröhlich 1986; Meduna 1990; 2002; Matoušek 2006, 123–169; Matoušek et al. 1990; 2007; Čížek – Slavík 1995; Gojda 2005; Krajíc 2007*; dobová vyobrazení z třicetileté války např. *Klučina 2000*). Převzala s mírným zpožděním obranné prvky bastionových pevností, což platí o otevřených a ještě více o zavřených fortifikacích, umožňujících vést přímou i křížovou palbu všemi směry (slovník odborné terminologie např. *Kupka a kol. 2001, 386–504*). S pravěkými a středověkými opevněními jsou při pohledu z letadla díky lomeným liniím valů a příkopů jen stěží zaměnitelná, což ovšem bez znalosti kontextu neplatí pro reduty čtvercového či obdélníkového půdorysu. Většina polních opevnění v nezalesněném a zemědělsky obdělávaném terénu byla po skončení vojenských kampaní zplanýrována a jejich zahloubené prvky, tj. zasypané příkopy, lze objevit jen leteckou prospekci (např. *Oexle Hrsg. 1997, 111, 127, 141; Braasch 2005, 7–8, 17; Kerscher 1998; Smrž et al. 1999; Gojda 2000, 168*). V zalesněném terénu bývají mnohdy dobře zachovalá. Zajímavé výsledky v širokém záběru přináší studium bojišť vycházející z dobových vedut (*Matoušek 2005*) a spojení historických, kartografických a terénních poznatků (excelentně *Matoušek 2006; Matoušek et al. 2007*). Nelze však stále říci, že by na našem území byly prospekce a výzkum polních opevnění dostatečně frekventovaným tématem.

Polní opevnění prezentovaná v tomto článku jsou mírně odlišná od starších, na nichž je založena *P. Medunou (1990)* publikovaná typologie. Od poloviny 18. po polovinu 19. stol. ovšem nedošlo k jejich zásadním typovým změnám, neboť stagnující dělostřelectvo si je nevynutilo. Napoleonova strategie rychlých tažení zakončených generální bitvou vedla ke snížení významu a počtu opevněných ležení a složitého obléhání pevností na úkor mistrného využití polního dělostřelectva soustředěného, na rozdíl od jeho protivníků, masivně až na úrovni divizí (*Uhlíř 1984, 77*). I Napoleon však konstatoval, že bez pevností jako zásobovacích základů a polních opevnění sloužících jako ochrana před husary a přepadovými oddíly nelze vést útočnou válku (dle *Duffy 1998, 22*). Takto prezentovaný zjednodušený pohled může být odborníky právem kritizován, na obhajobu však dodejme, že se zabýváme pouze polními opevněními vybudovanými se strategickým záměrem v konkrétním prostoru a známém roce.

2. Napoleonské války a severozápadní Čechy v roce 1813

Rakouský císařský stát, jak zněl od r. 1812 oficiální název před tím užívaného pojmu „Států a zemí habsburské říše“, se pod politickým vedením ministra zahraničních věcí Klemense Lothara Metternicha a v důsledku porážky Napoleonem vedené koalice v r. 1812 v Rusku začal vzpamatovávat z předchozích porážek a jimi způsobené politické bezvýznamnosti. Vymanil se z nuceného spojenectví s Francií a po úloze zprostředkovatele mezi dosud válčícími stranami a neúspěchu Pražského mírového kongresu jí dne 11. 8. 1813 vyhlásil válku. Nemá smyslu obšírněji zde rozepisovat další fakta (podrobně *Švankmajer 2003*;

Tab. 1. 1. Pevnost Terezín vystavěná v letech 1780–1790, od J. Příklad pozdní bastionové pevnosti, jejíž stavba si vynutila rozsáhlou přeměnu krajiny: zbourání dvou obcí a přeložení toku Ohře. 2. Krajina Poohří od Z mezi Březnem u Louny (v popředí) a Louny (vpravo nahoře). V úseku zachyceném na snímku bylo v r. 1813 vybudováno 9 baterií (viz obr. 1). Tab. 1: 1 foto O. Jungmann, ostatní © Z. Smrž, ÚAPPSZČ, v.v.i.
 Tab. 1. 1. Terezín fortress built in 1780–1790, from the south. Example of a late bastion fortress whose construction forced a marked transformation of the landscape: the demolition of two villages and the shifting of the Ohře River's path. 2. The Ohře valley between Březno (in the foreground) and Louny (in the upper right corner) from the west. Nine batteries were built in 1813 in the section shown on the photo (see fig. 1).

Obr. 2. Polní opevnění mezi Postoloprty a Písty, výsek z mapy 1 : 200 000. Čísla odpovídají číslování v katalogu (kap. 10). Čtverec – nalezené opevnění, kroužek – lokalizované, ale zničené opevnění, bod – jen rámcově lokalizované zcela zničené či neobjevené opevnění (nečíslováno). Počítačové zpracování J. Šály, J. Hlavová.

Fig. 2. Field fortifications between Postoloprty and Písty, section from 1 : 200 000 map. The numbers correspond to the numbering in the catalogue (Ch. 10). Square – found fortifications, circle – localised, but destroyed fortifications, dot – only generally located entirely destroyed or undiscovered fortifications (not numbered).

Bělina 2004; přehled *Kolektiv 2003*, 526–527) a připomeňme jen ta nejdůležitější týkající se severozápadních Čech, které byly jedním z center dění.

Již před vyhlášením války byly v Čechách horečně opravovány městské hradby a budovány zákopy a dělostřelecké baterie u vojensky významných míst jak v linii Litoměřice – Velvary – Veltrusy – Praha, tak na pravobřeží Ohře v linii asi 35 km dlouhé, táhnoucí se od Písty přes Budyni a Louny až po Postoloprty (viz *obr. 2*). Ve druhé polovině srpna se v Pohří soustředilo na 247 tisíc vojáků se 774 děly. Hlavní stan se nacházel v Budyni nad Ohří a podléhali mu Rakušané, Rusové i Prusové celého uskupení nazvaného dle místa soustředění Česká, později Hlavní armáda. Celkově vytvořily armády tzv. šesté protinapoleonské koalice půloblouk, sahající od Loun a Mělníka do Slezska a odtud až k Berlínu. Levé křídlo tvořila Česká armáda, střed Blücherova Slezská armáda tvořená pruskými a ruskými jednotkami, pravé křídlo tzv. Severní armáda vedená bývalým Napoleonovým maršálem a švédským korunním princem Bernadottem, složená z pruských, ruských a švédských jednotek. Britsko-španělská vojska maršála Wellingtona již v červnu vytlačila Francouze ze Španělska a přes Pyreneje vtrhla do Francie. Hlavní síly Napoleonovy armády byly soustředěny v Lužici a Slezsku a útočily na Slezskou armádu. V případě napadení se měla každá ze společených armád vyhnout generální bitvě a ustupovat, zatímco ostatní dvě měly zaútočit do týlu nepřítele (*Švankmajer 2003*, 93). Tato strategie, vypracovaná velitelem armád koalice

Karlem knížetem Schwarzenbergem a náčelníkem štábu hrabětem Radeckým, měla zabránit porážce v generální bitvě, které se po mnoha krutých lekcích spojenci právem obávali. Plán nevyklučoval možnost, že se Napoleon po porážce Hlavní armády pokusí o vpád do Čech. Pro tento případ se předpokládal ústup ve čtyřech proudech, z nichž tři měly zaujmout obranu na Lounsku a čtvrtý u Budyně nad Ohří (srov. *Hluštík 2004*, 17). Nezapomeňme, že strategicky důležitá vodní labská komunikace z Drážďan na Prahu, kopírovaná v úseku mezi Lovosicemi a Pirnou komunikací pozemní a využívaná např. Prusy během válek za Marie Terezie, byla od r. 1790 blokována pevností Terezín.

Ve dnech 18.–23. 8. provedly dva francouzské armádní sbory vedené generály Vandammem a Poniatowskim klamný výpad do sev. Čech a pronikly přes Rumburk, Varnsdorf, Frýdlant a Liberec až k České Lípě. Spojenci, jejichž vojska byla dislokována mezi Mělníkem, Litoměřicemi, Slaným, Louny, Podbořany a Chebem se však nenechali zmást a po přehlídce České armády poblíž Peruce, jíž přihlíželi všichni tři monarchové, zahájili 21. 8. postup do Saska. Krušné hory překročili (dle *Bělina 2004*, 198) třemi proudy: přes Horu Sv. Šebestiána (Rakušané), Moldavu (Prusové) a Cínovec (Rusové). Původním cílem bylo Lipsko; po zjištění, že v Drážďanech se nachází jen třicetitisícový sbor maršála Saint-Cyra, jej změnili na Drážďany. V bitvě u Drážďan, do níž se stačila vrátit jak Napoleonova vojska ze Slezska, tak oba francouzské sbory ze sev. Čech, však byli ve dnech 26.–27. 8. spojenci poraženi a s nepřátelským vojskem v zádech ustoupili přes Krušné hory Nakléřovským průsmykem a přes Cínovec zpátky do Čech. Pokud by Francouzi obsadili Teplice, hrozilo, že zablokují Českou armádu v Krušných horách a zaútočí na Prahu. Tomu zabránila Rusy a v závěru i Prusy vybojovaná bitva u Chlumce a Přestanova (28.–30. 8.), v níž byl zajat i velitel francouzského sboru generálporučík Vandamme (viz *Švankmajer 2003*, 117–125). Česká armáda poté neobsadila krušnohorský masiv, ale soustředila se v prostoru Most – Teplice – Chlumeck – Ústí nad Labem, takže kontrolovala vyústění všech důležitých průmysků (*Švankmajer 2004*, 142). Tato taktika se osvědčila a Francouzi od zámyslu vpadnout do Čech po neúspěšném pokusu, při němž se ve dnech 17.–19. 9. probili až k Varvažovu, odstoupili. Válečnou kampaň v r. 1813 ukončila „bitva národů“ u Lipska (16.–19. 10.), která podlomila francouzské síly a vedla k rozpadu jimi ovládaného tzv. Rýnského spolku. Převaha spojenců byla tak drtivá, že navzdory sérii třinácti bitev, v nichž v devíti zvítězili Francouzi, obsadily 31. 3. 1814 spojenecké armády bez boje Paříž. Francie kapitulovala a Napoleon abdikoval.

3. Regionální prameny k opevněním z roku 1813

Leteckou prospekci zjištěné a v této práci prezentované a diskutované pozůstatky objektů záchytné (obraně) linie, vzniklé v červenci a srpnu 1813 v pravobřežní krajině dolního Poohří, náleží do skupiny polních opevnění zmiňovaných v několika písemných pramenech lokálního původu. Rámcově se jedná o úsek toku Ohře mezi Postoloprty a Písty, správně tehdy náležející zčásti Žateckému, zčásti Litoměřickému kraji. Dochované prameny mají povahu jak úředních dokumentů, tak pamětnických a kronikářských záznamů, jejichž seznam je uveden v závěru článku.²

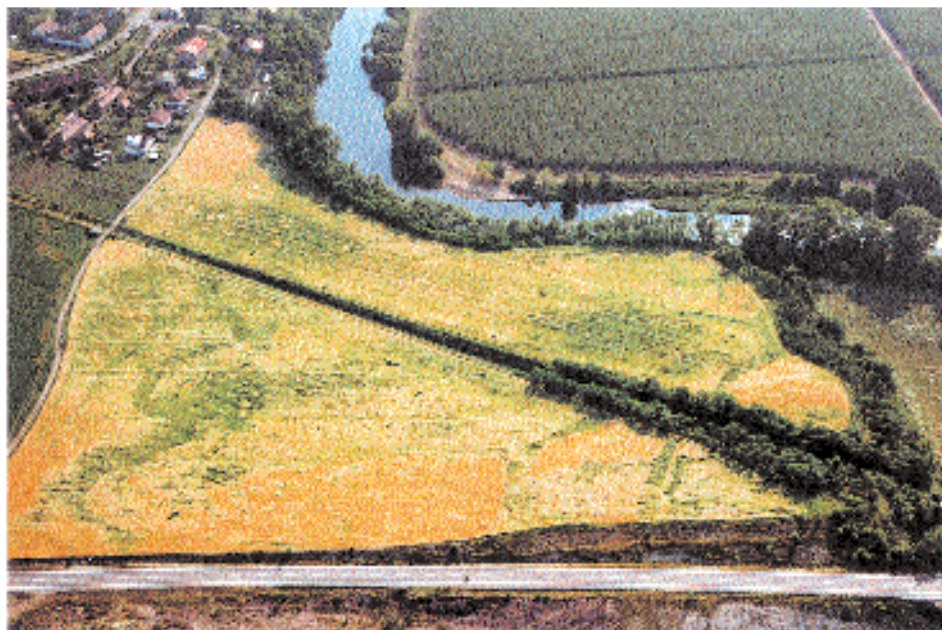
² Autoři děkují řediteli Státního okresního archivu Louny Bohumíru Roedlovi, který umožnil a usnadnil neomezené studium dokumentů z fondu magistrátu města Loun a všech archiválií s tématem souvisejících. Podnětnými

Pro západní část obranné linie, mezi Postoloprty a Louny, jsou mimořádně důležitými údaje zachycené ve vzpomínkách pamětníků a patrně i v dnes obtížně dostupných oficiálních dokumentech v německy psaném rukopisu *Notizen über Laun*. V r. 1844 jej sepsal tehdejší lounský královský purkmistr JUDr. Jan Rafael Wladika, přičemž událostem kolem bitvy u Drážďan a ústupových bojů na Teplicku věnoval převážnou část kapitoly *Die Jahre 1812 und 1813*. Věrný český překlad tohoto textu byl pořízen a publikován o století později (Linhart 1935). Mimo jiného zde nacházíme výčet čtrnácti míst, na nichž byly zbudovány baterie. Částečně úspěšná identifikace s použitím historických mapových podkladů, plánů a pozemkových soupisů byla publikována teprve nedávno (Hlušík 1998a; 1998b; 2003; 2004). Z Wladikova popisu vyplývá, že se zaměřil především na palebná postavení spojeneckého dělostřelectva, jež nazývá šancemi (*Schanzen*), avšak zároveň zmiňuje další typy opevnění, jimiž byly propojeny (*Verhaue, Pallisaten*), včetně dřevěných konstrukcí (*Gerüste*) v severním pásu středověké fortifikace města Loun.

Na západě uzavíraly obrannou linii dvě baterie u celnice na hranici katastrů Postoloprty a Března u Loun. V těchto místech vstupovala západní ze dvou tras tzv. Lipské silnice (Praha – Chomutov – Lipsko; k ní Hlavačka 1996, 19) na dnes již neexistující krytý dřevěný most přes Ohři; dělostřelecká postavení byla po obou stranách celnice (mýta) před nájezdem na něj, tedy na vyšším pravém břehu řeky. Východněji, již na katastru Března u Loun, bylo údajně dalších pět baterií, z nichž jedna mohla být na severním sesuvném svahu Březenského vrchu (Kreuzberg) a jedna v těsné blízkosti západní katastrální hranice města. Jejich identifikace není z Wladikova popisu možná, stejně jako určení prvé baterie na lounských pozemcích. Nelze vyloučit, že tato v pořadí od západu osmá baterie byla na návrší Mělce. Východně od této výšiny, v tehdejší pozemkové trati Mašov, stála devátá baterie, jejíž pozice byla identifikována již před úspěšným leteckým průzkumem díky Wladikou zaznamenaným topografickým číslům pozemků (Louny 1, č. 5 katalogu). Další dvě baterie se údajně nacházely na dnes již zastavěných plochách Velkého neboli Žateckého předměstí Loun, pravděpodobně v prostoru dnešního městského koupaliště a na ploše nedalekého Výstaviště z r. 1931. Dvanácté dělostřelecké postavení bylo umístěno do parkánu severní městské hradby, východně od bývalé mohutné nárožní bašty proti mostu přes Ohři. Děla zde mohla být zaměřena na strategickou silnici Louny – Bílina – Teplice – Drážďany a kryt přístup k městu. Poslední dvě baterie, v pořadí třináctá a čtrnáctá, byly Wladikou lokalizovány na pozemky u hrany vysokého břehu Ohře v trati Vršovka: toto území, ležící na SV od někdejšího Pražského předměstí, od 60. let 19. stol. postupně pohltila zástavba a všechna opevnění vzala za své. Pravděpodobná poloha výše uvedených baterií je patrná z mapky (obr. 1; upřesněno dle Hlušík 2004, obr. na s. 20), letecká prospekce objevila jen dvě z nich (č. 4, 5 katalogu) a jednu navíc (č. 3).

O opevněních mezi Louny a Libochovicemi se zachovaly zprávy méně podrobné. Patří k nim zmínky v pamětech Augustina Kalacha (Robek 1979), rodáka z Obory u Loun a účastníka napoleonských válek. Dalšími prameny jsou obecní a farní kroniky obcí Cítoliby, Dobroměřice, Lenešice, Slavětín a Libochovice. V nich lze nalézt alespoň letmé zmínky o dělostřeleckých bateriích u obcí Levousy (dříve Libuš), Horka (dříve Horky; srov. Glanc

připomínkami přispěl pan Jaromír Tlustý z Chotěšova, který se léta zabývá dějinami obcí dolního Poohří a územím mezi Pátkem a Libochovicemi. Zvláštními díky jsou zavázání pilotu O. Jungmannovi (též za technickou úpravu fotografií).

Tab. 2. 1. Březno 1 (č. 3), od V. Vpravo dva pásy pravěkého opevnění, vlevo linie redanů. Na ploše četné pravěké objekty. 2. Louny 1 (č. 5), od S. Uvnitř baterie i kolem ní bodové objekty pravěkého sídliště (viz obr. 4: 3).

Tab. 2. 1. Březno 1 (No. 3), from the east. On the right are two lines of prehistoric fortifications, on the left a line of redans. Numerous prehistoric objects in the area. 2. Louny 1 (No. 5), from the north. Point objects of a prehistoric settlement inside the battery and around it (see fig. 4: 3).

Tab. 3. 1. Březno 2 (č. 4), od J. Šipka ukazuje na relikv opevnění. 2. Černčice 1 (č. 10), od S. Část rozsáhlého opevněného prostoru, patrně ženíjního parku.

Tab. 3. 1. Březno 2 (No. 4), from the south. The arrow indicates a relict of the fortifications. 2. Černčice 1 (No. 10), from the north. Part of the large fortified space, evidently a sapper park.

1. Č.	2. Opevnění	3. Stav	4. Typ	5. Rozměry	6. Děla	7. Tab./Obr.
1–2.	Březno (LN)	X	☐☐			
3.	Březno 1 (LN)	L	☐ 4	400		2: 1
4.	Březno 2 (LN)	L	● ?	ca 60		3: 1
5.	Louny 1 (LN)	L	^	72		2: 2/4: 3
6.	Louny (LN)	X	☐			
7.	Louny (LN)	X	☐			
8.	Louny (LN)	X	↑			
9.	Louny (LN)	X	☐☐			
10.	Černčice 1 (LN)	L	☐	< 200		3: 2
11.	Obora 1 (LN)	L	^	ca 150		
12.	Levousy 4 (LT)	L	+	ca 50 x 50		5: 1
13.	Levousy 3 (LT)	P	—	180 m ?		
14.	Levousy (LT)	P	^ 2	90 m ?		
15.	Evaň 1 (LT)	L	^	400		
16.	Poplze 3 (LT)	L	^	155 x 90		4: 1/4: 1
17.	Kostelec n. O. 1 (LT)	P	☐		6	
18.	Kostelec n. O. (LT)	P	☐		8	
19.	Kostelec n. O. 2 (LT)	L	●	100 x ?	6	4: 2
20.	Budyně n. O. 7 (LT)	L	●	70 x 60	4	5: 2/4: 2
21.	Budyně n. O. (LT)	?	—	1200 ?		
22.	Budyně n. O. 11 (LT)	L	★ ?		6	
23.	Budyně n. O. (LT)	P	☐		7	
24.	Budyně n. O. 9 (LT)	L	★		8	6: 1
25.	Budyně n. O. (LT)	?	☐		4	
26.	Budyně n. O. 6 (LT)	L	●	100	12	
27.	Písty 2 (LT)	L	●	110		6: 2
28.	Písty 1 (LT)	L	★	ca 120 x 80		7: 1
29.	Písty 4 (LT)	L	—	ca 150		

Obr. 3. Přehledná tabulka s údaji o bateriích (viz katalog – kap. 10).

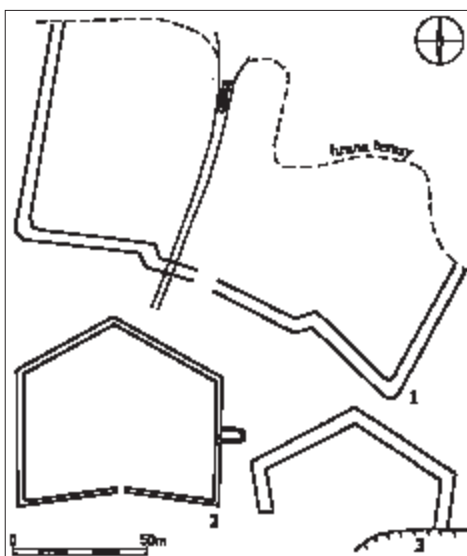
1. Číslo opevnění v katalogu a mapách (obr. 2, 5).
2. Katastr a bývalý okres: LN – Louny, LT – Litoměřice.
3. Stav poznání: **L** objeveno leteckou prospekci; **P** objeveno terénní prospekci; **X** zničeno; **?** dosud neobjeveno či zničeno, poloha rámcově známa.
4. Typ opevnění: ☐ baterie obecně (zničena); ^ redan; ☐ linie redanů a jejich pravděpodobný počet; — úprava terénu v terasu; — příkop; ↑ upravené středověké opevnění města; + čtvercová reduta s půl-bastiony; ★ pětiúhelníková reduta; ● polygonální reduta; ☐ opevněné budovy a hřbitovy; ☐ dělostřelecký a ženijní park.
5. Rozměry opevnění.
6. Počet děl: znám pouze u některých baterií (dle Janda 1892, 58).
7. Foto/obr. (viz tab. 1–7; obr. 4).

Fig. 3. A summary table with data on the batteries (see catalogue – Ch. 10).

1. Number of fortifications in catalogue and on maps (fig. 2, 5).
2. Cadastre and former district: LN – Louny, LT – Litoměřice.
3. Knowledge status: **L** discovered by aerial prospecting; **P** discovered by prospecting of the terrain; **X** destroyed; **?** not yet discovered or destroyed, general position known.
4. Type of fortification: ☐ general battery (destroyed); ^ redan; ☐ line of redans and their probable number; — modification of terrain into a terrace; — trench; ↑ altered medieval town fortifications; + square redoubt with semi-bastions; ★ five-pointed redoubt; ● polygonal fort; ☐ fortified buildings and cemeteries; ☐ artillery and sapper park.
5. Dimensions of fortifications.
6. Number of artillery pieces: known only for some batteries (according to Janda 1892, 58).
7. Photo/fig. (see tab. 1–7; fig. 4).

Obr. 4. Půdorysy příkopů v terénu dle vegetačních příznaků zaměřených (2, 3) či ze snímku rektifikovaných (1) baterií. 1. Poplze 3 (č. 16 soupisu, tab. 4: 1); 2. Budyně nad Ohří 7 (č. 20, tab. 5: 2); 3. Louny 1 (č. 5, tab. 2: 2). Podklad autoři, kresba H. Jonášová.

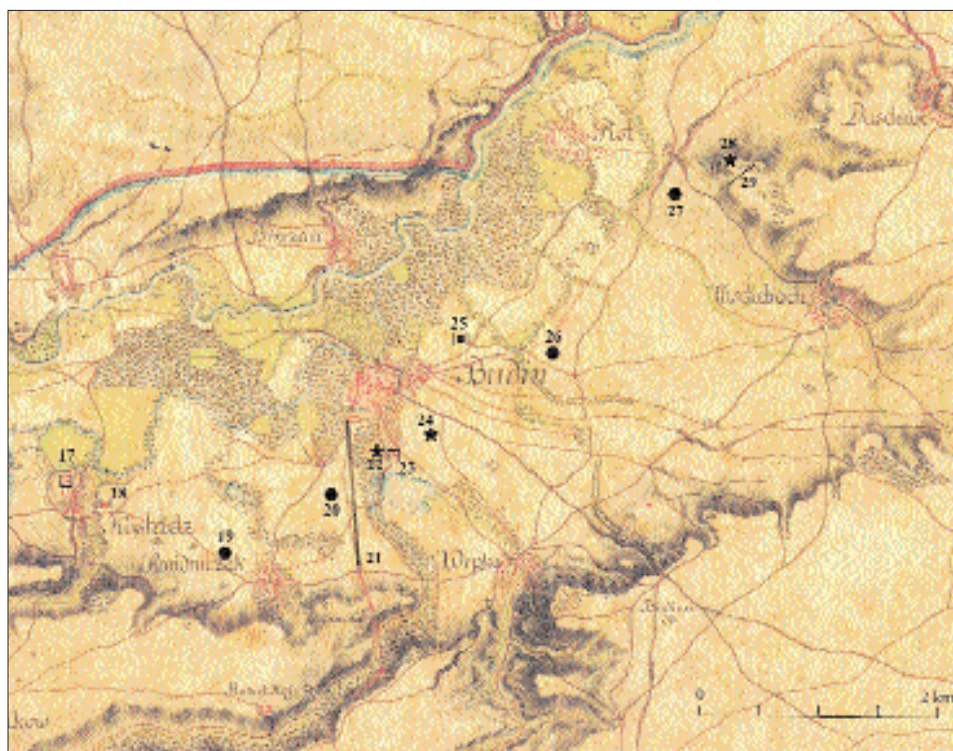
Fig. 4. Layouts of trenches on the ground according to measured vegetation symptoms (2, 3) or from a photo of rectified (1) batteries. 1. Poplze 3 (No. 16 on the list; tab. 4: 1); 2. Budyně nad Ohří 7 (No. 20; tab. 5: 2); 3. Louny 1 (No. 5; tab. 2: 2).

2003) a v tzv. Šebínském lese, pokrývajícím strmé stráně pravobřeží Ohře mezi Levousy a Poplzemí. O průběhu třetího námi hodnoceného úseku obranné linie vypovídají kronikářské zprávy zpracované *Antonínem Jandou* (1892, 58). Týkají se území mezi Kostelcem nad Ohří a Písty, kde Janda uvádí třináct baterií („citadel“), dokonce i s počty děl v devíti z nich.

Opevňovací práce v celém uvedeném úseku pravobřeží Ohře byly prováděny nejpозději od počátku srpna 1813 za přispění armádou shromážděného civilního obyvatelstva. V kronikách obcí Cítoliby a Dobroměřice se uvádí, že mezi Postoloprty a Louny bylo nasazeno na 3000 lidí. Wladika ovšem uvádí jen 1200 osob, které zde pracovaly od 6. srpna pod vedením vojenských inženýrů hejtmanů Franze du Hamel de Querlonde a Gabriela barona Spinnenitio z generálního štábu polního podmaršálka Radeckého. Podobně tomu bylo na Budyňsku, kam bylo údajně 7. srpna přivedeno přes 4000 „selského lidu“ z Mělnicka. Rekognoskace terénu, vytýčení průběhu linie polních opevnění a řízení jejich stavby byly samozřejmě v rukou a pod kontrolou armády. Svědčí o tom i zápisy v ubytovacích knihách města Loun a v seznamech poskytovaných příprěží, týkající se nejen města, ale také dalších 38 obcí v okolí. Z těchto seznamů lze získat neúplné, ale zajímavé doplňující údaje o pohybech spojeneckého vrchního velení v terénu při plánování prací. Tak například vrchní velitel polní maršál Schwarzenberg prováděl rekognoskace terénu ve dnech 1.–23. července několikrát, většinou společně s náčelníkem a inženýry generálního štábu. Podmaršálek Radecký navštívil Horky 1. srpna, z ostatních členů štábu je dvakrát uváděn nadporučík Anton Müller von Löwenfeld. Franz de Querlonde,³ potomek architekta pevnosti Ples (Josefov), byl na Lounsku nejméně 14 dní před zahájením jím řízených staveb polních opevnění: dne 24. července je zapsáno poskytnutí příprěží čtyř povozů z Loun pro jeho rekognoskační cestu.

³ Ubytovací protokoly města Loun uvádějí správnou hodnost inženýra de Querlonde (Hauptmann), zatímco Wladika užívá hodnost podplukovníka (Oberstleutenant), kterou de Querlonde získal až později (na podzim 1813 byl teprve majorem).

Obr. 5. Baterie v prostoru Kostelec nad Ohří – Budyně nad Ohří – Písty vynesené do mapy tzv. I. vojenského mapování. © 1st Military Survey, Section No. 55, Austria State Archive/Military Archive, Vienna. © Laboratoř geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně. Symboly typů opevnění viz obr. 3. Zpracování K. Kotyková.

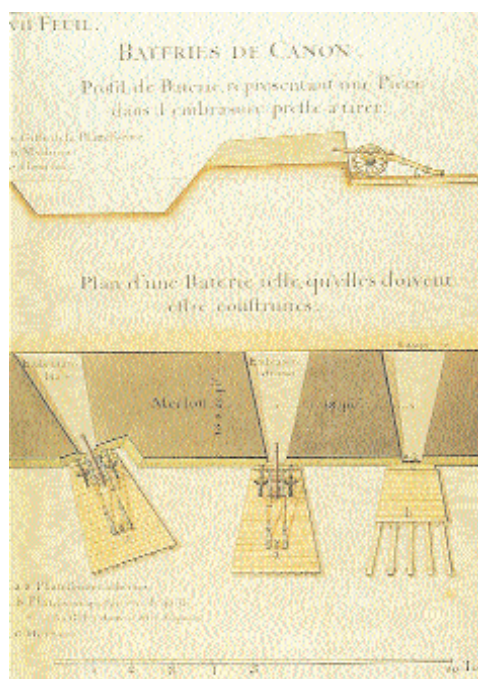
Fig. 5. Batteries in the Kostelec nad Ohří – Budyně nad Ohří – Písty area transferred to a map from the 1st military survey. © 1st Military Survey, Section No. 55, Austria State Archive/Military Archive, Vienna. © Geo-information Laboratory of the J. E. Purkyně University. For fortification type symbols see fig. 3.

Nedostatečně jsme zatím informováni o době, kdy byly baterie rušeny a pole rekultivována. Z kusých zmínek v zápisech usnesení městské rady v Lounech se např. dozvídáme, že ještě v průběhu r. 1814 opevnění podléhala kontrole pražského pevnostního velitelství a že krajský úřad v Žatci vedl v patrnosti stavební dříví, použité v srpnu 1813 k opevňování lounských hradeb. Je téměř jisté, že valy některých baterií přetrvaly v terénu dosti dlouho: např. parcela v místě baterie Březno 2 (č. 4) má v mapě stabilního katastru z r. 1843 tvar polygonální reduty a v redukované podobě je zakreslena i v katastru z r. 1892, kde se již jeví jako luneta (*tab. 3: 1*). Baterie Písty 2 (č. 27) je kupodivu zakreslena ještě v mapě tzv. III. vojenského mapování z let 1877–1880 (sekce 3852_2).

Bádání v archívech přineslo předběžné poznatky o tom, že zde prezentované opevnění v Poohří bylo vlastně až třetí linií obrany, jediné však archeologicky prokazatelné. Jiří Šlajsna (M Chomutov) zjistil, že v r. 1813 byly přesečky či menšími redutami chráněny na české straně česko-saské hranice přechody přes Krušné hory v jejich vrcholových partiích (ústní sdělení). Již v r. 1803 byla armádou nařízena revize míst pro přesečky na úbočí Kruš-

Obr. 6. Řez a část půdorysu obléhací baterie (dle Vauban 1704; též Duffy 1998, 130).

Fig. 6. Cross section and part of the layout of a siege battery (according to Vauban 1704; also Duffy 1998, 130).

ných hor a tato místa označena sloupy s „erárními“ nápisy (pramen: Vojenský ústřední archiv, General-Kommando Prag, karton 14). Přesky (tj. pokácené stromy) měly blokovat nejen známé průsmyky a přechody, ale i méně frekventované cesty. Výsledky započatého bádání bude možné promítnout i hlouběji do minulosti, tedy do zkoumání průběhu cest přes hory.

4. Letecká prospekce a písemné prameny

Leteckou archeologií se Z. Smrž zabývá od r. 1992. Od té doby, tj. do konce roku 2007, objevil 590 archeologických nalezišť a na nich 200 otevřených i uzavřených lineárních útvarů, z nichž zhruba 35 lze klasifikovat jako polní opevnění vybudovaná v rozmezí vrcholného středověku až konce 2. světové války. Po publikaci opevnění u obce Poplze (Smrž *et al.* 1999) se ozřejmil potenciál, který dolní Poohří jako strategicky velmi exponovaný prostor v tomto ohledu skýtá. Až do r. 2005 ovšem letecká prospekce spočívala v „běžném“ průzkumu krajiny severozáp. Čech s tím, že prostoru pravobřeží Ohře, zvláště mezi Budyní a Louny, byla věnována zvýšená pozornost. Tímto způsobem lze sice během let většinu polních opevnění objevit, ovšem bez znalosti kontextu a datování. Mezi Lovosicemi a Libochovicemi, hlavně na levobřeží Ohře, se totiž nalézají i typově podobné objekty z války o dědictví rakouské (1740–1748) a možná i sedmileté války (1756–1763).

Naštěstí se problematikou napoleonských válek a opevnění z r. 1813 na území bývalého okresu Louny dlouhodobě zabývá geolog a regionální historik A. Hlušík (1998a; 1998b;

2004), pro něhož byly výsledky letecké prospekce příjemným překvapením. Tím nastala nová etapa, neboť polní opevnění v celé linii již bylo možné vyhledávat na vytipovaných místech. Tak se stalo, že některá opevnění považovaná za lineární byla po opakované prospekci identifikována jako zavřená a několik objektů (lineárních útvarů) považovaných za pravěké, středověké, popř. přírodního původu, překvalifikováno. Jiné byly naopak vzhledem k tvaru a poloze v krajině vyřazeny.

Přínos letecké prospekce zacílené díky znalosti regionálních historických pramenů na konkrétní místa lze doložit na faktu, že z šestnácti z letadla objevených nesporných polních opevnění jich bylo při leteckém průzkumu v r. 2006 objeveno v Budyni nad Ohří a okolí osm, navzdory nepříznivým podmínkám (vegetačním příznakům). Na rozdíl od linie mezi Postoloprty a Louny, zpracované dle písemných zpráv, do nichž se leteckou archeologií objevená naleziště „dosazovala“, se v tomto nevelkém prostoru osvědčil opačný postup, totiž provést intenzivní opakovanou leteckou prospekci a objevené baterie identifikovat dle velmi stručného písemného pramene (Janda 1982, 58) a dobových map. Až na jednu baterii, jejíž poloha je díky eliminační metodě známa, bylo ostatních devět buď objeveno z letadla, nebo – v případě tří opevněných staveb – přesně ztotožněno s uvedeným pramenem, který ovšem topograficky a místními názvy odpovídá době sepsání. Limity působené jílovitým podložím, na němž nejsou vegetační příznaky patrné, se projeví v části úseku Postoloprty – Louny (obr. 1: c, d, f, g).

Mezioborová spolupráce je tedy ideální a nezbytná: pro archeologa je studium písemných pramenů odborně i časově příliš náročné a s omezenou zárukou úspěchu, pro historika pak přináší letecká prospekce efektivní potvrzení výsledků bádání. Tím, že na základě písemných a kartografických pramenů mohla být vyčleněna polní opevnění z r. 1813 z mnohiny typově podobných, vzniklých v letech 1740–1763, se prohloubilo poznání přesně datovaných a dosud prakticky neznámých objektů skrytých pod povrchem země. K publikaci je třeba připomenout, že část polních opevnění v nynějších intravilánech obcí byla zničena zástavbou a ne všechna nalézající se ve volném terénu jsou objevena, buď pro nevhodné podloží, nebo pro silnou půdní erozi. Na druhé straně však byla z letadla objevena i liniová opevnění v písemných pramenech neuváděná, neboť jejich autoři věnovali pozornost především imponantním bateriím. Čísla a názvy opevnění uváděné v následujících kapitolách, vesměs v závorkách, odpovídají číslování v Katalogu polních opevnění (kapitole 10) zařazeném v zájmu plynulosti článku na jeho konci. Číslování platí i pro veškerou obrazovou dokumentaci.

5. Typy objevených polních opevnění

Oproti středověkým opevněním přinesly bastionové pevnosti i současná polní opevnění (kromě čtvercových či obdélníkových redut) důležité zdokonalení: nepřítel musel čelit palbě nejméně ze dvou stran opevnění, jehož tvar odstranil nevykryté prostory vystavené nyní vražedné boční (křížové) střelbě. V zájmu jednotné terminologie užíváme pro doložené opevněné postavení děl název *baterie*, který je definován jako stanoviště několika dělostřeleckých zbraní pod společným velením, tedy taktická jednotka (Duffy 1998, 196; Kupka a kol. 2001, 390). V případě, kdy není jasné, zda byla opevnění vybavena děly, by bylo správnější používat název *reduta*, která je definována jako uzavřený prvek polního opevnění, slou-

žící jako dělostřelecké nebo pěchotní postavení (*Kupka a kol. 2001, 473; Matoušek 2006, 111*). Reduty měly různé půdorysy, podle nichž jsou pojmenovány (viz *Meduna 1990, fig. 2*; verze od téhož autora viz *Kuna a kol. 2004, 273*). Oba termíny jsou podřízeny obecnému pojmu polní opevnění, která dělíme na otevřená a zavřená (viz *Meduna 1990, fig. 1, 2*). Jinou kategorií jsou *opevněná ležení*, z r. 1813 v severozáp. Čechách ovšem nedoložená.

Zobrazení polních opevnění z období napoleonských válek jsou v bitevních scénách a obrazech své doby i v pozdější odborné literatuře vzácná, na rozdíl od bastionových pevností 16.–18. stol. či polních opevnění z třicetileté války. Názvy jednotlivých prvků opevnění byly odvozeny z terminologie bastionových pevností, neboť polní fortifikace vzory stálých opevnění přejímaly. Před pokusem o určení typů námi objevených objektů je proto vhodné vysvětlit alespoň základní principy jejich konstrukce. Polní opevnění byla budována z hlíny, přičemž zemina vykopaná z příkopů či vnitřních ploch sloužila k navržení valů. Kámen byl využíván jen výjimečně, tam, kde chyběla zemina (např. 30 mil dlouhá linie chránící Lisabon proti Francouzům ze severu; viz *Fletcher 2003*). Po zásahu dělovou kulí byly totiž odletující úlomky velmi nebezpečné. To platí i pro bastionové pevnosti, u nichž byly stěny příkopů armovány cihlami, do nichž se kule zarývaly. Příkopy měly šikmé stěny a plochá dna. Důležitým prvkem opevnění byl nízký val před příkopem (*glacis*), svažující se povlnně do předpolí. Zvětšoval vlastně hloubku příkopu a redukoval výšku valu vystaveného palbě. Valy mohly mít zadní stěny upravené v ochozy–parapety a vrcholy v tzv. bankety, tj. ochozy pro střelce z ručních zbraní, ze strany od nepřítele kryté předprsní (názorně viz *Meduna 1990, fig. 4*). *Glacis*, vnější stěny valů a vnitřní stěny příkopů (*eskarpy*) bývaly maskovány větvemi či drny. Dřevo se používalo na masivní rampy pod děla, na palisády před příkopy (např. Louny 1, č. 5) a na vrcholech valů či při event. propojování redut. K ochraně děl i pěchoty před střelbou sloužily válcovité proutěné koše naplněné zeminou – tzv. šancovní či valové koše. Kresba (*obr. 6*) od samotného Maršála Francie markýze de Vauban (1633–1707), nejznámějšího projektanta a dobyvatele pevností, vypovídá více než slovní popisy, byť jde o baterii obléhací.

Při snaze o určení typů z letadla objevených polních opevnění (přehled viz *obr. 3*) musíme vzít v úvahu, že kvalita a vypovídací schopnost leteckých snímků je snížena mnoha faktory, které nelze ovlivnit. Nejvýraznějšími z nich jsou půdní eroze, momentální vegetační pokryv, podloží a množství srážek v tom kterém roce. Komparací snímků z různých let můžeme dospět k dokonalejšímu poznání (*tab. 7: 1*), ne vždy však můžeme zaručit, že dnes ze vzduchu patrné půdorysy odpovídají původním (*tab. 2: 2; 3: 1*). Náhlá „ukončení“ příkopů totiž mohou být způsobena silnou svahovou erozí. Je velmi pravděpodobné, že opevnění byla v námi sledované linii pro umístění děl jen připravena, ale ne jimi osazena. Bylo by jich totiž zapotřebí tolik, že by chyběla v poli (pevnostní dělostřelectvo nemohlo být pro odlišnou konstrukci děl a jejich značnou váhu použito). Vždyť jen v úseku Kostelec n. Ohří – Budyně uvádí *Janda (1892, 58)* v devíti bateriích 61 děl. Ostatně též autor píše, že baterie byly určeny např. „pro 7 děl“ či „na 7 děl“, nikoliv že v nich tato děla byla. Výběr míst v terénu byl velmi pečlivý, o čemž svědčí fakt, že se na něm podíleli nejvyšší velitelé a projektování a budování opevnění řídili specializovaní vojenští inženýři (viz *kap. 3*).

1. Otevřené fortifikace. Tvořily je příkop a val, přičemž základním prvkem opevnění byl tzv. redan, definovaný jako prvek hlavně polního opevnění, jehož tvar vychází z rovno-ramenného trojúhelníka, kdy obě odvěsny jsou opatřeny valy a neopevněná přepona míří do týla (*Duffy 1998, 209*). Základní typ byl ovšem kombinován a obměňován do mnoha

Tab. 4. 1. Poplze 3 (č. 16), od V. Příkop opevnění typu „rohý“, rozměry 155 x 90 m (viz obr. 4: 1). 2. Kostelec nad Ohří 2 (č. 19), od SZ.

Tab. 4. 1. Poplze 3 (No. 16), from the east. A "horns" type fortification trench, dimensions 155 x 90 m (see fig. 4: 1). 2. Kostelec nad Ohří 2 (No. 19), from the northwest. An old path intersects the fortifications.

Tab. 5. 1. Levousy 4 (č. 12), od J. Čtvercová reduta s půlbastiony. Světle zelený porost nad rozoranými valy, tmavě zelený nad příkopy. 2. Budyně nad Ohří 7 (č. 20), od S (viz obr. 4: 2).

Tab. 5. 1. Levousy 4 (No. 12), from the south. A square redoubt with semi-bastions. Light green growth over the ploughed up walls, dark green over the trenches. 2. Budyně nad Ohří 7 (No. 20), from the north (see fig. 4: 2).

variant (viz *Meduna 1990*, fig. 1; *Kuna a kol. 2004*, 273A). U redanů umístěných v linii či u jejich variant bylo hlavním cílem vystavit útočnicka boční palbě. Z fotografií opevnění Březno 1 (č. 3; *tab. 2: 1*) není ovšem jisté, zda z r. 1813 pochází linie nejméně tří propojených redanů (pravděpodobně), či klikatá linie za ní, vedoucí až k Ohři. Na konci ostrožny je totiž betonová pevnůstka z let 1937–1938, a poloha tedy mohla být přehrazena zákopem či příkopem. Louny 1 (č. 4; *tab. 2: 2; obr. 4: 3*) mohou být otevřenou fortifikací typu luneta, také však erozí a těžbou písku poničenou pěti či šestibokou redutou. V případě opevnění Obora 1 (č. 11) a Levousy (č. 14) je bližší určení nemožné, opevnění Evaň 1 (č. 15) tvořil ca 400 m dlouhý široce lomený příkop, se špicí obrácenou k severu. Není však jisté, zda byl zachycen jeho celý průběh. Navíc tak dlouhá opevnění mohla být obrácena rozevřenou stranou směrem k nepříteli a vytvořit tzv. „kleště“, umožňující boční palbu. Zajímavé je opevnění Poplze 3 (č. 16; *tab. 4: 1; obr. 4: 1*), které je považováno za pěchotní, typu „roh“ či „koruna“ (*Smrž et al. 1999*, 339). Vzhledem k tomu, že jeho severní část podlehla sesuvům půdy, však umístění děl či existenci valu na této straně nelze vyloučit. K otevřeným fortifikacím patří i *liniová opevnění*. Např. severní hrana raně středověkého hradiště v Levousích (č. 13) byla snížena v terasu pro umístění děl. Údaje o skopání hráze jižně od Budyně n. O. (č. 21) jsou skoupé. Příkop jižně od baterie Písty 1 (Písty 4, č. 29) zjevně souvisí s tímto mohutným opevněním. Je tedy velmi pravděpodobné, že kromě současníky uváděných palisád, záseků a zátarasů byla důležitá i liniová opevnění, která nejen propojovala reduty, ale tvořila samostatné úseky.

2. Zavřené fortifikace (reduty, baterie) charakterizuje již jejich název. Počet typů je značný (viz *Meduna 1990*, fig. 2), a proto se budeme zabývat jen těmi, které jsme objevili. Je vhodné dodat, že kromě obsluhy děl (6–8 mužů na jedno) mohla jejich posádka čítat 200–300 pěšáků s puškami. Baterii Písty 1 (č. 28; *tab. 7: 1*) lze považovat za *pětiúhelníkovou redutu*, navzdory tomu, že její sev. strana je dvakrát mírně zalomena a úhlů je tedy šest. Silnice severně od ní mohla tak být ostřelována ze 4–5 boků. Do snímku je zakreslen i průběh opevnění dokumentovaného v jiném roce. V principu jde o dva příkopy (a tedy i valy) končící na terénní hraně vysoké 10–15 m, pod níž probíhala cesta z Dušníků do Pístů. Od jihu byla baterie chráněna širokým příkopem, vzdáleným ca 200 m (Písty 4, č. 29). Nelze vyloučit, že tato nejmohutnější a nejsložitější baterie byla považována za baterie dvě (srov. *Janda 1982*, 58: „dvě baterie za obcí Račany“). Zda je to pravda, prokáže snad další letecká prospekce. Za pěti- či šestiúhelníkovou redutu lze považovat i opevnění Budyně n. O. 9 (č. 24; *tab. 6: 11*) pro 8 děl, bohužel silně poničené železniční tratí.

Nejčastějším typem v linii Postoloprty – Písty jsou opevnění, která autoři tohoto článku označují jako *polygonální baterie* (*tab. 4: 2; 5: 2; 6: 2; obr. 4: 2*). Zdá se, že tento nový typ šestiúhelníkového opevnění s šípovitou přední stranou a dovnitř zalomenou zadní stranou byl tvarově inspirován tzv. kaponiérami, které byly aplikovány v bastionových pevnostech od konce 18. stol. (srov. *Kupka a kol. 2001*, 423–424). Šípovitá strana byla obrácena směrem proti předpokládanému útoku, zadní strana tvořila tzv. „kleště“ umožňující boční palbu děl i pěchoty a vzájemné krytí obou křídel. „Ucho“ připojené k vých. straně baterie Budyně n. O. 7 (*tab. 5: 2*) mělo zřejmě umožnit tzv. flankování, tj. boční ostřelování prostoru před příkopem, paralelně s jeho průběhem. Snímek baterie Budyně n. O. 6 (č. 26, pro 12 děl) je vzhledem k rozsáhlé erozi pro publikaci bohužel málo výrazný, baterie Písty 2 (č. 27; *tab. 6: 2*) je ovšem její věrnou replikou. Baterii Březno 2 (č. 4; *tab. 3: 1*) řadíme k tomuto typu s rezervou proto, že ač dle snímku by šlo u lunetu, na mapě stabilního katastru

z r. 1843 je parcela, na níž se nalézá, mnohem větší a má polygonální tvar. Zajímavým typem opevnění, pokrývajících palbou kruh kolem sebe, je strategicky umístěná *čtvercová reduta s půlbastiony* Levousy 4 (č. 12; *tab. 5: 1*), obklopená na rozdíl od starších typů příkopy po obvodu. Světlé linie na snímku jsou rozorané valy. Šířka příkopů baterií se různí. U polygonálních (č. 4, 19, 20, 26, 27) činí 5–7 m, u pěchotního otevřeného (?) opevnění Poplze 3 (č. 16) ca 4 m. Reduta Budyně n. O. 7 (č. 20) měla sev. příkop široký 3–4 m, zezadu jen 2 m. V týlu této baterie pro 4 děla byl identifikován vstup: přerušení příkopu široké 2 m. U ostatních nejsou vstupy patrné, ač musely být.

Pracné bylo i opevňování kostelů, hřbitovů a staveb. Během bitev bylo obvyklé vybourat ve zdech průlomů a do nich umístit děla, v našem případě ovšem předpokládáme dokonalejší řešení. Zprávy vypovídají (*Janda 1892*), že v Kostelci n. Ohři byl opevněn panský dvůr a nedaleko se nalézající kostel s hřbitovem (č. 17, 18), v Budyni n. O. kostel Panny Marie Sněžné i s hřbitovem (č. 23). Leteckou prospekci se stopy event. opevnění (např. příkopy) nepodařilo zachytit, možná v důsledku rozšíření hřbitovů. Již jsme uvedli, že kamenné zdi nebyly jako opevnění vhodné. Je pravděpodobné, že byly zbourány a nahrazeny zemními valy, což dokládá písemná zpráva o baterii č. 23. Zajímavý je jen z části zachycený půdorys velkého opevnění u Černčic (č. 10; *tab. 3: 2*). O něm je v dobových pramenech zmínka, že tento prostor byl bedlivě strážěn a civilové do něj neměli přístup. Vzhledem k velikosti objektu a jeho „nestrategické“ skryté poloze předpokládáme, že šlo o sklad munice, děl, potravin atd. Nelze vyloučit superpozici dvou opevnění.

6. Obranná linie na Ohři z hlediska taktického a strategického

Je zjevné, že Ohře a její niva tvořily z vojenského hlediska překážku, ne však závažnou, neboť armády disponovaly jednotkami pontonýrů schopných umožnit přechod mnohem větších a vodnatějších toků. Zastaralá opevnění Louny a Budyně nemohla vzdorovat soustředěné dělostřelbě. Dodejme, že účinný dostřel polních děl využívaných v bateriích činil max. 1000 m při střelbě koulemi a granáty, kartáčů se používalo do vzdálenosti maximálně 400 m. To vše při kadenci 2–3 rány za minutu (*Uhlíř 1984, 78*). Z hlediska rozmístění redut a jejich systému je jasný hlavní záměr, pro detailní posouzení jejich taktické polohy však autoři postrádají kvalifikaci, byť se o ně v následujícím textu a katalogu pokoušejí. Je ovšem příznačné, že v úseku Postoloprty – Křesín je poloha baterií z r. 1813 prakticky shodná s lehkými opevněními Československého pevnostního systému z let 1935–1938. V úseku mezi Postoloprty a Louny tvořily baterie a polní opevnění linií chránící erární silnici, přičemž ty v hrdlech meandrů Ohře (č. 3, 4, 5) zkracovaly frontu. Silně byly opevněny Louny – křižovatka dvou strategických silnic s mostem přes Ohři. Východně od Loun, u Černčic, byl zřejmě rozsáhlý opevněný muniční a zásobovací sklad, skrytý v mělkém údolí (č. 10). V úseku mezi Louny a Levousy byla síť baterií řídká. Důvodem snad byla malá hustota a nízká kvalita cest vedoucích od S k levobřeží, důležitější však asi byl strategický záměr. Č. 11 zřejmě blokovalo cestu Obora – Veltěže a pohledově ovládalo velký úsek krajiny. Baterie č. 12 a 13 chránily brod a přívoz mezi Křesínem a Levousy. Vysoký zalesněný sráz pravého břehu mezi Levousy a Evaní byl dobrou ochranou sám o sobě, baterie č. 14 blokovala cestu z Levous do Horky. Problematické je pěchotní (?) opevnění v Poplzech (č. 16; *tab. 4: 1*). Nelze vyloučit, že na severní (později sesuté) hraně terasy mohla být roz-

Tab. 6. 1. Budyně nad Ohří 9 (č. 24), od V. Část baterie zničena železniční tratí. 2. Písty 2 (č. 27), od Z. Příklad polygonální reduty.

Tab. 6. 1. Budyně nad Ohří 9 (No. 24), from the east. Part of the battery destroyed by railway track. 2. Písty 2 (No. 27), from the west. Example of polygonal redoubt.

Tab. 7. 1. Písty 1 (č. 28), od JV. Doplněn průběh opevnění patrný na snímcích pořízených v různých obdobích. 2. Linie opevněných ležení v remízčích mezi Perucí, Evaní a Brníkovem (od J). V levém dolním rohu část obce Peruc.

Tab. 7. 1. Písty 1 (No. 28), from the southeast. Course added of the fortifications evident on photographs taken at various times. 2. Line of fortified encampments in cover between Peruc, Evaň and Brníkov (from the south). Part of Peruc village in the lower left corner.

místěna děla, kryjící jižní předpolí mostu v Libochovicích a cestu vedoucí pod opevněním směrem na Kostelec nad Ohří (*Smrž et al. 1999*). Baterie v prostoru Kostelec n. Ohří – Budyně n. Ohří – Písty byly rozmístěny tak sofistikovaně a hustě, že se mohly podporovat přímou palbou, blokovaly komunikace do vnitrozemí a bránily obchvatu pravého křídla.

Obecně platí, že baterie, jejichž děla v mnoha případech k řece a mostům ani nedostřelila, chránily rokádní komunikace souběžně s tokem Ohře (kterou lze v tomto smyslu chápat jako linii fronty) a zvláště v prostorech Postoloprty – Louny, Křesín – Horka a Kostelec n. Ohří – Písty zabraňovaly postupu do vnitrozemí směrem k erárním silnicím Louny – Slaný – Praha a Doksany – Budyně n. Ohří – Mšené-lázně – Slaný. Trasa Litoměřice – Doksany – Veltrusy – Praha byla rovněž střežena sítí baterií a v sev. části do značné míry blokována pevností Terezín, jejíž opevnění bylo v té době zdokonalováno. Je zjevné, že obranná linie i jednotlivé baterie či jejich soustředění nemohly samy o sobě bez podpory polní armády zabránit přechodu Ohře či obchvatu křídel.⁴ Ostatně již bylo uvedeno, že v případě ústupu České armády měla být vojska soustředěna na silně opevněném Lounsku a Budyňsku.

Z hlediska strategického byl význam obranné linie na Ohří v době jejího plánování a budování jasný a promyšlený: v případě ústupu či porážky Hlavní armády a vpádu nepřítel ze Saska přehradit cesty směřující do vnitrozemí, poskytnout záchytnou linii a usnadnit protiútok. Při něm se předpokládalo, že zatímco linii bude bránit ruská Benningsenova armáda, Schwarzenbergovy síly zaútočí na pravé (západní) křídlo Francouzů a od Rumburka a Litoměřic zaútočí do jejich týlu Blücherova Slezská armáda (*Bělina 2004*, 142–143). Po bitvě u Chlumce a Přestanova se strategická situace změnila a vstupu do nastražené „české pasti“, která by se ovšem v případě totální porážky Hlavní armády stala fikcí, se Napoleon obával. Jeho záměrem bylo vylákat ji do Saska, porazit (o což usiloval jak u Drážďan, tak u Lipska) a přinutit Rakouský stát k odstoupení z šesté koalice (podrobněji viz *Bělina 2004*, 192–208). Časy, kdy při strategických taženích na hlavu porážel armády protivníků a obsazoval jejich hlavní města, čímž je nutil ke změně politické orientace, po bitvě u Lipska ovšem pominuly. Rok 1813, s předešlou v r. 1812, byl z tohoto hlediska přelomový. V publikacích o napoleonských válkách je kupodivu dosti opomíjen: možná proto, že událostí a bitev bylo příliš mnoho a většina autorů patřila a patří k Napoleonovým obdivovatelům.

7. Krajina s opevněním

Dolní Poohří od Kadaně až po soutok Ohře s Labem u Litoměřic je tzv. starým sídelním územím, osídleným nepřetržitě od neolitu a po tisíciletí velmi intenzivně obdělávaným. Podloží tvoří hlavně šterkopísky sedmi v průběhu geologické minulosti stále se zahlubujících a svůj průběh měnících teras Ohře (*Balatka – Sládek 1975*). Typické jsou četné existující i zaniklé malebné meandry (*tab. 1: 2*). Zatímco v úseku mezi Postoloprty a Louny je pravobřeží Ohře oproti levobřeží převýšené relativně málo a meandrující řeka nemá příliš vysoké břehy, od Loun po Levousy je již staré meandry navyšují výrazněji a mezi Levousy

⁴ Žádná pevnost – a tím spíše polní opevnění – nebyly nedobytné. Zdařilý bonmot praví, že generál Helmuth von Moltke, velitel pruského generálního štábu ve válkách 1866 a 1870, se usmál jen dvakrát v životě. Poprvé, když se dozvěděl, že mu zemřela tchyně. Podruhé, když mu podřízený sdělil, že jedna protivníkova pevnost je nedobytná.

a Evaní je terasa vysoká a nepřístupná. Prostor mezi Kostelcem nad Ohří a Budyní je plochý a protkaný sítí potoků, jižně od Budyně byl velký rybník (viz *obr. 5*). Nepříliš vysoká, ale k obraně výhodná terasa Ohře, přímo nad silnicí Budyně – Hradčany – rozcestí silnice z Doksan, linii na V uzavírala. Navíc je pravobřeží ve vzdálenosti 0,5 až 3 km jižně od řeky lemováno příkrými svahy na zlomových liniích, nejvýrazněji v linii Slavětín – Peruc – Stradonice – Horka – Evaň – Poplze – Kostelec n. Ohří – Vrbka – Přestavky – Dušníky. Při pohledu na historické i dnešní mapy je patrné, že celé dolní Poohří bylo (a je) – kromě pobřežního lemu, odstavených meandrů, slepých koryt a strmých svahů – zcela odlesněno. Již r. 1341 byly Louny zbaveny placení cel ze dřeva plaveného po řece s výslovným zdůvodněním, že se tak stalo proto, že okolí města je bezlesé (*Kuča 1998*, 659; též *Nožička 1957*, 33, 63, 168). Na nedostatek dřeva nepřímou upozorňuje též starost o osud stavebního dříví použitého při zdokonalování opevnění Loun. Úbytek reliktních porostů je patrný i při srovnání map I. až III. vojenského mapování. Je překvapivé, že v úseku mezi Postoloprty a Levousy nejsou v mapách vyznačeny ani břehové porosty měkkého luhu. Jedinými zalesněnými prostory byly a dodnes jsou les Šebín mezi Levousy a Dubany a lužní les západně od Budyně n. O., hlavně mezi tzv. Malou Ohří a hlavním tokem.

Les nás zajímá proto, že při stavbě opevnění bylo zapotřebí velké množství dřeva; jak na palisády na valech baterií či před nimi, tak na palisády baterie propojující, jejichž existence je ovšem doložena jen písemně, resp. díky letecké archeologii jen v jednom nejasném případě (č. 3). Rovněž děla musela stát na masivních dřevěných plošinách. Při stavbě opevnění bylo zřejmě využíváno nepříliš kvalitní dřevo z lužních lesů a břehových porostů. Ty musely být jak na dostřel děl, tak na větší vzdálenost vykáceny, neboť jejich hustá hradba by znemožňovala sledovat pohyb nepřítele na levém břehu Ohře. Při pohledu na mapu I. vojenského mapování (*obr. 5*) je zjevné, že pouze v místě baterie Písty 1 (č. 28) byl řídký lesík, který v II. vojenském mapování již chybí. K úbytku lesů nepochybně již dříve vydatně přispěla stavba pevnosti Terežín v letech 1780–1790. Na ni bylo stavební dříví sváženo po Labi především z Pardubicka a Poděbradska (*Romaňák 1994*, 30). Palivo na výrobu cihel, střešní krytiny a vápna však bylo získáváno z místních zdrojů (např. jen v r. 1782 bylo vyrobeno 20 milionů cihel).

Ze tří měst, která tvořila opěrné body obranné linie, tj. Loun, Libochovic a Budyně n. O., byly opevněny jen Louny a Budyně; šlo ovšem o zastaralá středověká opevnění s baštami. Počet obyvatel v důsledku předchozích válek a velkých požárů počátkem 19. stol. nebyl velký: Louny v r. 1811 měly 1256 obyvatel, Libochovice v r. 1843 1558 a Budyně n. O. v témže roce 1256 (*Kuča 1996*, 397–402; *1998*, 474–480, 650–664). Zmíněná města ovšem poskytovala zázemí štábům, vojskům a raněným, byly v nich mosty přes Ohří a hlavně šlo o křižovatky dálkových cest, důležitých pro přesuny vojsk. V Lounech se křižovaly silnice Praha – Slaný – Louny – Chomutov – Hora sv. Šebestiána – Lipsko s trasou Cheb – Žatec – Louny – Most – Teplice – Pirna – Drážďany. V Budyni n. O. Praha – Slaný – Budyně – Lovosice – Pirna – Drážďany s trasou Louny – Libochovice – Budyně – Litoměřice – Lovosice s napojením na dvě trasy do Pirny a Drážďan. Proto byla síť baterií v jejich okolí i intravilánech tak hustá a městská opevnění byla dle možností zpevňována a zdokonalována.

Dle I. vojenského mapování vedlo přes Ohří ve sledovaném úseku pět mostů: v Březně-Celnici, Lounech, Libochovicích, u Radonic a z Budyně na Žabovřesky. Brod je vyznačen mezi Dubany a lesem Šebín, přívozy byly čtyři. Z pěti mostů byly bateriemi přímo chráněny tři: v Březně-Celnici (baterie č. 1 a 2), Lounech (č. 7 a 8) a Libochovicích (č. 16). Baterie

č. 12 chránila brod a přívoz mezi Křesínem a Levousy. Četné cesty končící na jednom břehu Ohře a pokračující na druhém však svědčí, že za nízkého stavu vody bylo možné řeku překročit na mnoha místech celé obranné linie. O snadném přechodu svědčí např. údaj z konce srpna 1744 (*Kaubek 1874*, 306), dle něhož „vzdvihli Prušáci ležení a odtáhli ku Praze přes řeku Ohři po 18 mostech mezi Libochovicemi a Budyní z prken panských, pak z vozů a vrat sedláků“. Léto a podzim r. 1813 byly ovšem mimořádně deštivé.

8. Polní opevnění v severozápadních Čechách: bilance a perspektivy

Až do zahájení letecké prospekce se zdálo, že v krajině severozáp. Čech, bohaté na bitvy a tažení vojsk, a zejména v odlesněném a intenzivně obdělávaném Poohří, jsou polní opevnění pouze tušenou vzácností. Prospekce prováděná M. Gojdou vedla k dokumentaci opevnění v okolí Terezína souvisejících s jeho rozšířením na fortovou pevnost v l. 1850–1866 (*Gojda 2005*; pláněk např. *Romaňák 1972*; též *Kupka a kol. 2001*, 251–252), také však k objevu řady dalších předsunutých opevnění, souvisejících zjevně s válečnými událostmi v letech 1813 a 1866. Z. Smrž a M. Gojda objevili již v 90. letech v dolním Poohří několik polních opevnění, jejichž rámcové datování do 18. až počátku 19. stol. bylo sice správné, postrádalo však pochopení systému a historického kontextu. Teprve spoluprací s Antonínem Hluštíkem bylo možné tuto systémovou vadu eliminovat a rekonstruovat v tomto článku prezentovanou linii opevnění. Byla objevena i některá polní opevnění v sev. úseku linie Litoměřice – Velvary – Praha, přičemž obě linie se stýkaly na SV od Pístů. Jejich zpracování ovšem čeká na svého historika. Rámcově také můžeme konstatovat, že několik baterií na levobřeží Ohře u Libochovic souvisí nejspíše s válkami vedenými za panování Marie Terezie.

Ve všech uvedených případech, s výjimkou několika relativně dobře zachovalých fortových opevnění na pravobřeží Labe na SV od Terezína (viz *Gojda 2005*), byla ovšem objevena opevnění zničená, projevující se „pouze“ vegetačními příznaky nad zasypanými příkopy. Soustředění na problematiku ovšem ukázalo, že nadzemní reliktů polních opevnění nejsou zachovány jen v zalesněných oblastech jižního sektoru Čech, ale také v Čechách severozápadních, a to v překvapivě velkém počtu. Petr Lissek nás upozornil na ca 36 polních opevnění v linii Lelov – Bořislav – Žim – Habrovany – Stebno – Trmice – Ústí n. L. – pravobřeží Labe východně od Střekova. Tato opevnění (otevřená i zavřená) jsou precizně zakreslena v mapě tzv. I. vojenského mapování (sekce 38, 39, 26), v menším počtu ještě ve II. vojenském mapování. Leží vesměs v zalesněném terénu a stupeň jejich zachování je velmi dobrý, včetně ramp pro děla a sklípků na střelný prach. Doba vzniku mapování a pečlivé vyznačení půdorysů opevnění naznačují, že jde o obrannou linii vybudovanou buď za války o dědictví rakouské, či za sedmileté války (1740–1763).

Martin Gojda nás upozornil na možnost, že některé polní remízky v exponovaných prostorech, považované za staré lomy či pískovny, mohou skrývat novověká opevnění. Tento předpoklad se potvrdil u leteckou prospekci prokázaného otevřeného opevnění se zapojeným bastionem, dlouhého nejméně 1400 m, táhnoucího se ve směru S–J východně od Martiněvsi. Ca 200 m západně od bastionu je remízkem zarostlá pětiúhelníková baterie. Pět opevněných ležení standardizované velikosti se skrývá v remízcích tvořících linii Peruc

– Evaň – Brníkov (*tab. 7: 2*). Vzhledem k tomu, že jsou zakreslena již v mapách I. vojenského mapování, lze je datovat do období válek za Marie Terezie. Zachovala se zřejmě proto, že zemina na stavbu valů byla získána odebráním z vnitřní plochy ležení a zpětná přeměna v pole by byla velmi pracná.

Výzkum bojišť či opevněných linií není samozřejmě unikátem, až dosud však mohl probíhat jen v zalesněných územích, v nichž jsou nadzemní části polních opevnění zachovány. Příkladem budiž linie opevnění z let 1758–1763, jejímž účelem bylo přehradit Broumovský výběžek a zabránit během sedmileté války vpádu Prusů (*Čížek – Slavík 2005*). O tuto linii se skutečně bojovalo, z rakouské strany dokonce pod velením generála Laudona. Je příznačné, že i ona se částí průběhu shodovala s linií lehkých opevnění z let 1935–1938. Díky cílené aplikaci letecké archeologie v odlesněné a intenzivně zemědělsky obdělávané krajině dolního Poohří a aktivitě bádáním vyvolané, se staly severozáp. Čechy během krátké doby regionem s vysokou hustotou kartograficky, archeologicky a autopsií doložených polních opevnění. Článek považujeme za malou splátku tématu „velkou“ historií až na výjimky (*Švankmajer 2003; Bělina 2004*) opomíjenému, inspiraci k dalšímu bádání a příklad jedné z mnoha aplikací letecké archeologie, využití systematicky k takovému účelu a v takovém rozsahu v Čechách poprvé.

9. Závěr – epilog

Na počátku podzimního tažení r. 1813 proti sobě stál ve střední Evropě téměř milion vojáků (*Švankmajer 2003, 93 – přehled*). Ač severozáp. Čechy sehrály ve válečném dění toho roku důležitou úlohu, válka se jich přímo dotkla „jen“ vznikem záložní obranné linie na Ohří a bitvou u Chlumce. Vedlejší důsledky však byly značné: zhroucení měny, vykácení zbytku lesů, demolice objektů v městech a obcích, nucené nasazení obyvatel vesnic i měst při budování polních opevnění, tažení statisíců vojáků a ním spojené válečné škody a množství z bitev přivezených raněných vojáků, následované epidemií tyfu. Opevnění zbudovaná v Poohří našťastí neprošla ohněm bitev a potkal je šťastný osud měnicí pole válečná v pole orná. V intravilánech měst a obcí a v jejich blízkém okolí byla brzy odstraněna, stejně jako v intenzivně obdělávané krajině, kde o jejich existenci svědčí jen zasypané příkopy projevující se vegetačními příznaky – až donedávna neznámými svědky pohnuté doby. A ani ty nezůstanou natrvalo. Půdní eroze je neúprosná a zkušenosti odjinud (*Smrž – Křivánek 2002*) i sondáž příkopem baterie Louny 1 (č. 5) potvrzují, že jsou již velmi mělké a patrné jen díky tomu, že vegetační příznaky se projevují i nad nepatrnými zahloubeními do podloží, či dokonce jen podorničí. Hroby zemřelých raněných, svezných sem po bitvách, dokonce až od Drážďan a Lipska, se v tomto článku nezabýváme, byť jsou k dispozici písemné prameny, fyzické nálezy i letecké snímky.⁵ Doufáme, že všechna témata se podaří spojit v obsáhlejší publikaci pojednané jako mikrodějiny konkrétního území a doby, doplněné leteckými snímky krajiny a konkrétních opevnění, včetně jejich plánů z vídeňského válečného archivu. S historií starší než tři generace už nezůstáváme v živém kontaktu. Snad jen bojiště, na nichž padly desetitisíce lidí, si zachovávají svou tísnivou atmosféru, realie z těch

⁵ Viz *Hlušík 1998c*. Vojáci pravoslavného vyznání nesměli být pohřbíváni na katolických hřbitovech. Jejich marmotové hroby i pohřebiště se nacházejí na rozcestích za obcemi a městy (*Švankmajer 2003, 136*).

dob však dnešní lidé čerpají z písemných pramenů a památníků zbudovaných dřívě. A nic z toho se netýká námi sledované obranné linie, o níž místní obyvatelé nevědí a jimž by bylo dobré ji i dobu jejího vzniku připomenout.

Oba autoři rádi přiznávají, že psaní článku jim činilo potěšení, neboť oběma přineslo to, s čím se málokdy setkávají: Archeologovi příběh, v tomto vědním oboru tak vzácný, historikovi konkrétní potvrzení, ověření a doplnění písemných pramenů. Teoreticky není problémem nalézt několik dosud „chybějících“ baterií, neboť víme, kde jsou. Je to však otázka času, neboť letecká prospekce je závislá na porostu a klimatických podmínkách. Komplex by mohla být otázkou jednoho, ale také deseti let. Proto považujeme za moudré řídit se příslovím „v nejlepším přestat“.

10. Katalog polních opevnění mezi Postoloprty a Budyní nad Ohří

Při poznání krajiny počátku 19. stol. jsme vycházeli z map tzv. I. vojenského mapování z let 1764–1768 a 1780–1783 (rektifikace). Za nejdůležitější jsme považovali průběh cest, polohu brodů a mostů přes Ohří a celkový ráz mapování zaměřeného na hledisko vojenské. Délka sledovaného úseku, okolnost, že se nalézá na třech mapových listech, jejichž otrhané okraje na sebe špatně navazují, a omezení daná možností tisku vedly k tomu, že jsme pro celkové znázornění linie opevnění použili současnou mapu v původním měřítku 1 : 200000 (obr. 2). Pro názornost jsou alespoň baterie v prostoru Budyně n. O. vyneseny do I. vojenského mapování (obr. 5). Při číslování postupujeme dle celkové mapy (obr. 2) od Z k V, přičemž názvy a čísla baterií objevených leteckou a vzácně i pozemní prospekci a ztotožněných s písemnými prameny jsou vytištěny tučně velkými písmeny. Baterie objevené leteckou prospekci, ale v písemných pramenech neuváděné, jsou psány velkými písmeny a mají tučně vytištěné číslo. Zcela zničená, avšak dle písemných pramenů velmi přesně lokalizovaná opevnění jsou psána tučnou kurzivou malým písmem, opevnění dosud neobjevená a lokalizovaná jen rámcově normální kurzivou, číslo však tučně. Soupis tak může být v budoucnosti snadno doplňován a měněn. Je logické, že ve standardizovaném popisu baterií některé body chybějí.

Popis zahajuje číslo polního opevnění uvedené i v mapkách (obr. 2; 5), následuje katastr, číslo nálezíště v něm (pouze u leteckou archeologií objevených opevnění dle Databáze letecké archeologie v ÚAPPSZČ, v.v.i., Most, v němž jsou nálezíště v rámci katastrů zapisována v pořadí, v jakém byla objevenána), bývalý okres, odkaz na obr. a tab. v tomto článku, koordináty v mapách 1 : 10000 a souřadnice v systému VGS84, vhodném pro vyhledávání přístrojem GPS. Další údaje následují v pořadí: **A.** Poloha opevnění v krajině z hlediska geomorfologie terénu a vojenského. **B.** Písemné prameny – přímé citace a odkazy, literatura. **C.** Poznámky týkající se zajímavých aspektů letecké prospekce, historického hodnocení, upřesnění údajů uvedených v bodech A a B. Další údaje jsou uvedeny v přehledné tabulce (obr. 3) s vysvětlivkami. K 5. sloupci této tabulky (rozměry opevnění) lze dodat, že v několika případech (č. 5, 16, 20 katalogu) byly zjištěny rektifikací leteckého snímku (č. 16) či zaměřením porostových příznaků přímo v terénu (viz též obr. 4). Pokud před údajem uvedeno *ca*, pak odvozeny z kolmých leteckých snímků na → *Beta mapy*, přičemž chyba („kalibrovaná“ na zaměřených opevněních) nepřevyšuje 10 m. Jen pro zajímavost dodejme, že i na leteckých snímcích jasně vyrýsované vegetační příznaky nad příkopy polních opevnění nelze při pohledu ze země až na výjimky přesně vysledovat a hlavně zaměřit, což jen potvrzuje známý Crawfordův průměr pohledu na perský koberec z perspektivy kočky a člověka (viz *Gojda 2000*, obr. 43).

I.–2. Březno (okr. Louny). 12-12-01, ca 453 mm od Z, 28 mm od J s. č. N 50°21'14"; E 13°42'44". A. Při bývalé budově celnice na pravobřeží Ohře, po stranách nájezdu na můstek přes potok, na nějž navazoval krytý dřevěný most přes Ohří do Postoloprty, na trase říšské silnice Praha – Lipsko. B. Dle *Wladiky (1844)*

trať *Zollhaus*, šance 1 a 2 po obou stranách mostního domku mýtného před *Postoloprty*. C. Prostor zničen pozdější zástavbou, nyní most jinde.

3. BŘEZNO 1 (okr. Louny). *Tab. 2: 1.* 12-12-02, 17 mm od Z, 45 mm od J s. č. (střed). N 50°21'19"; E 13°43'11". A. Výrazná ostrožna nad pravobřežní nivou Ohře (trať *Vogelherd*) mohla střelbou krýt prostor tří meandrů a takticky navazovala na opevnění mostu západně od ní (č. 1–2). B. *Wladika (1844)* odtud šance neuvádí. C. Liniové opevnění mělo 3–4 redany, za ním se nezřetelně rýsuje další linie. V západním úseku (mezi železniční tratí a Ohří) je patrná úzká rovná linie – možná stopa po palisádě propojující toto opevnění s jednou s baterií u mostu přes řeku (č. 1). Na severním konci ostrožny prozkoumána při záchranném výzkumu opevnění kultur únětické a pozdně halštatské (srov. *Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003*, 47), která jsou patrná na foto, spolu s množstvím bodových objektů. Na samém okraji pak terénní úpravy, které by mohly nasvědčovat, že zde byla postavení děl. Přestože je lokalita letecky snímkována téměř každoročně, vegetační příznaky nad opevněním z roku 1813 se projeví jen v r. 1994, kdy vzrostlý ječmen polehl v důsledku silného deště.

4. BŘEZNO 2 (okr. Louny). *Tab. 3: 1.* 12-12-02, 240 mm od Z, 165 mm od J s. č. N 50°21'58"; E 13°44'11". A. Na vrcholku svahu, v hrdle výrazného meandru Ohře, nad cestou z Března do místní části „*Celnice*“. B. Dle *Wladiky (1844)* téměř jistě šance č. 7, na návrší *Kujmo* (dnes „*V Kůjmě*“). C. Zatímco v indikační skice Stabílního katastru z roku 1843 je parcela (č. 1587) s někdejší baterií zakreslena jako louka tvaru lichoběžníka obráceného k S (původně tedy asi polygonální fort), v katastru z r. 1892 z ní již zbyla jen jakási „skořápka“ – ale stále louka – bez vnitřního prostoru, ale s identickým obrysem na Z, S a V, která se nyní jeví při pohledu ze vzduchu jako luneta. Při letecké prospekci byla pozornost vždy věnována nedalekému výraznému čtvercovému ohrazení o rozměrech 15 x 15 m, které však patrně souvisí s lehkým opevněním vzor 37 ukrytým v remízku sev. od něj (viz *tab. 3: 1*). Šířka příkopu (či spíše žlábků) totiž činí jen 50 cm.

5. LOUNY 1 (okr. Louny). *Tab. 2: 2., obr. 4: 3.* 12-12-02, 405 mm od Z, 122 mm od J s. č. N 50°21'45"; E 13°46'28". A. Jazykovitý výběžek nízké terasy nad Měleckým potokem a širokou nivou Ohře. B. Dle *Wladiky (1844)* trať *Maschow*, šance č. 9 na poli *Jana Havránka a Ignáce Roháče*, č. *top. 1144 a 1146*. C. Patrně redan typu luneta. Bodové objekty uvnitř i vně opevnění jsou pravěké – dle povrchových sběrů neolit a doba římská. Provedena sondáž napříč příkopem širokým na dně ca 250 cm, která zjistila, že terén je silně oderodován a hloubka příkopu tudíž dnes malá, ve vzdálenosti 50 cm od jeho vnějšího okraje však zachycena řada kůlových jamek po palisádě.

6. LOUNY (okr. Louny). 12-12-03, ca 23 mm od Z, 116 mm od J s. č. N 50°21'43"; E 13°47'15". A. Inundační plošina uvnitř meandru Ohře, jímž na J a JZ protéká Mělecký potok. Baterie mohla bránit brod přes Ohří. B. Dle *Wladiky (1844)* trať *Pruhonka*, šance č. 10 v *staré bažantnici městské*. C. Zničena zástavbou.

7. LOUNY (okr. Louny). 12-12-03, 32 mm od Z, 92 mm od J s. č. N 50°21'35"; E 13°47'20". A. Poloha na inundační plošině jižně od ústí Měleckého potoka do Ohře. Palbou kryla baterie nivu Ohře a most s komunikací Louny – Dobroměřice. B. Dle *Wladiky (1844)* trať *Ortsried*, šance č. 11, v *štěpnici Marie Glaserové na Velkém předměstí západním*, č. *top. 271*. C. Lokalizace přesná, opevnění však zničeno zástavbou.

8. LOUNY (okr. Louny). 12-12-03, 68 mm od Z, 74 mm od J s. č. N 50°21'30"; E 13°47'38". A. Palebné postavení na městské hradbě u mohutné nárožní bašty, přímo proti mostu přes Ohří směr Dobroměřice. Dle *Wladiky (1844)* šance č. 12, *na stavebním místě Anny Grussovové při hradební zdi naproti mostu*. C. Lokalizace přesná, opevnění (bylo-li jaké) zničeno pozdějšími úpravami.

9. LOUNY (okr. Louny). 12-12-03, 148 mm od Z, 71 mm od J s. č. N 50°21'29"; E 13°48'19". A. Okraj vysoké terasy pravobřeží Ohře, ovládající rozsáhlou nivu levobřeží a komunikace severně od ní. B. Dle *Wladiky (1844)* trať *Vršovka*, šance č. 13 a 14 na *vysokém pobřežním poli* č. *top. 488, které hraničí s posledními domy Malého předměstí lounského, niva Vršovka neboli vrch vody*. C. Lokalizace pouze v prostoru, který dnes zničen bývalou cihelnou, pivovarem a zástavbou.

10. ČERNČICE 1 (okr. Louny). *Tab. 3: 2.* 12-12-03, 353 mm od Z, 40 mm od J s. č. N 50°21'19"; E 13°50'02". A. Poloha v mírném údolí skrytém pohledu z dálky, v místě dva prameny vody. B. Písemné prameny chybí. C. Poloha neumožňovala palbu do větší vzdálenosti. Leteckou prospekci zachycena pouze část rozsáhlého opevnění s nárožím, celý půdorys zatím nezjištěn, šířka příkopu ca 8 m. Na snímku ovšem zaráží možná superpozice dvou objektů: pravouhlého opevnění a otevřeného opevnění typu rohy či koruna. Objekt předběžně interpretujeme jako dělostřelecký a ženijní park.

11. OBORA 1 (okr. Louny). 12-12-04, 145 mm od Z, 161 mm od J s. č. N 50°21'59"; E 13°52'18". A. Na ostrohu vybíhající z rozsáhlé členité náhorní planiny pod jejímž Z úpatím protéká Smolnický potok a probíhala cesta Obora – Veltěže. Výborný výhled k S a Z, možný dostřel na pravobřežní oháreckou komunikaci. B. Písemné prameny nejsou. C. Nejasná přerušená linie s jedním koncem pravouhle zataženým, zčásti zničená splachy, šířka příkopu ca 5 m. Doloženo též pravěké osídlení: před opevněním lichoběžníkové ohrazení – nejspíše kultury nálevkovitých pohárů.

12. LEVOUSY 4 (okr. Litoměřice). *Tab. 5: 1. 02-34-25*, 415 mm od Z, 70 mm od J s. č. N 50°23'34"; E 13°58'35". A. Poloha v meandru a nivě Ohře, baterie typu čtvercová reduta s půlbastiony chránila přívoz přes řeku mezi Křesínem a Levousy. B. O baterii zmínka v pamětech Augustina Kalacha (viz *Robek 1979*). C. Překryta povodňovými píský; přestože byl prostor každoročně sledován ukázal se její půdorys pouze v mimořádně suchém létě 2003.

13. LEVOUSY 3 (okr. Litoměřice). 12-12-05, 438 mm od Z, 378 mm od J s. č. N 50°23'11"; E 13°58'47". A. Postavení děl bylo v sz. části raně středověkého hradiště „Na šancích“. V hraně původně rovné planiny nad Ohří vykopán trojúhelníkový zářez s délkou přepony 80 m. Umělá terasa široká ca 10 m pokračuje ještě ca 100 m od něj k V. Značné převýšení umožňovalo pokrýt střelbou tok Ohře, cestu Křesín – Levousy i prostor baterie Levousy 4 (č. 12), s níž byl přímý vizuální kontakt. B. Postavení zmiňuje ve svých pamětech Augustin Kalach (viz *Robek 1979*). C. Baterie nevyžadovala zemní či jiné těžké opevnění.

14. LEVOUSY (okr. Litoměřice). 12-21-01, 6 mm od Z, 335 mm od J s. č. N 50°22'57"; E 13°59'09". A. Objevena povrchovým průzkumem na základě pro lesní trať neobvyklého názvu tratí „Na šancích“, uvedeného v mapě 1 : 5000 (list Libochovice 7–3). Nápadná planina – spočinek svahu, na S ohraničená hlubokým úvozem cesty Horka – Levousy, na Z patrně příkopem dnes zjevně prohloubeným vodní erozí. Plocha spočinku o rozměrech ca 90x20–30 m bohužel nedávno poničena velmi hlubokou orbou při výsadbě stromků. Baterie ovládala cestu Levousy – Horka a byl z ní výborný výhled na Ohří a její levobřeží. B. O baterii u obce Horky se zmiňuje Augustin Kalach (*Robek 1979*), *Glanz (2003)* uvádí, že strategicky výhodná poloha Horek umožňovala zřízení dělostřeleckých baterií v r. 1813. C. Na ploše spočinku jsou patrné čtyři vyvýšeniny (hlinito-kamenité pahorky) a reliktů základů dvou staveb (?) z nasucho kladených kamenů. Mohly zde být dvě baterie vedle sebe.

15. EVAŇ 1 (okr. Litoměřice). 02-43-21, 323 mm od Z, 21 mm od J s. č. N 50°23'19"; E 14°01'49". A. V úhlu ca 150° lomená a ca 400 m dlouhá linie polního pěchotního opevnění (patrně redanu typu „kleště“), zachycená leteckým snímkem. Nachází se na hraně terasy nad širokou nivou pravobřeží Ohře. Opevnění ovládalo prostor mezi Šebínským lesem a Poplzemí, severo – jižní cestu přes Evaň a cestu Poplze – Evaň – Peruc. B. Písemné prameny nejsou. C. Je šance zachytit opevnění v celém jeho průběhu.

16. POPLZE 3 (okr. Litoměřice). *Tab. 4: 1; obr. 4: 1. 02-43-21*, 473 mm od Z, 116 mm od J s. č. N 50°23'50"; E 14°03'05". A. Trať *Salominka*. Otevřené polní opevnění typu redan varianta „rohy“, šířka příkopu ca 4 m. Severní strana zničena sesuvy půdy, mohla zde být umístěna děla. Opevnění na terase nad širokou nivou Ohře ovládalo cestu Poplze – Kostelec nad Ohří, v případě postavení děl pak důležitý (protože v úseku mezi Louny a Kostelcem n. O. jediný) most v Libochovicích. B. *Janda (1892, 58)* uvádí, že *císař František s podmaršálkem Karlem knížetem Švarcenberkem prohlédli 5. srpna opevnění v Poohří a poté se odebrali přes Poplzy, kde poslední baterie stála, na Vrané a dále do Prahy*. C. Letecký snímek rektifikován (viz *obr. 4: 1*) a opevnění publikováno (*Smrž et al. 1999*). V publikaci datováno do období válek o rakouské dědictví (1740–1749), nyní při znalosti kontextu tento názor revidován.

17. Kostelec nad Ohří (okr. Litoměřice). 02-43-22, 273 mm od Z, 274 mm od Z, 95 mm od J s. č. N 50°23'43"; E 14°05'25". A. Polokruhovitá ostrožna s převýšením 20 m nad nivou Ohře, v západním oblouku obtáčená cestou z Radovesic, přecházející dřevěným mostem Ohří na jv. okraji Radovesic a lávkou přes tzv. Malou Ohří. B. Dle *Jandy (1892) okolo dvora panského, pro 6 děl*. C. Baterii lze poměrně přesně lokalizovat na záp. okraj obce, neboť dvůr dodnes existuje.

18. Kostelec nad Ohří (okr. Litoměřice). 02-43-22, 310 mm od Z, 85 mm od J s. č. N 50°23'40"; E 14°05'43". A. Na ostrožně s kostelem, na Z vymezené hlubokou vodotečí Malé Ohře a na S asi 20 m vysokým srázem do nivy Ohře, která tehdy tekla blíže než dnes a dle dobových pramenů podemílala zeď hřbitova. Z polohy bylo možné postřelovat komunikaci a mosty z Kostelce do Radovesic a nivu řeky. B. Dle *Jandy (1892)*

baterie v *Kostelci na vršku kolem kostela, jedna z největších, pro 8 děl*, dle téhož autora roku 1813 byl hřbitov kolem kostela v tvrz přeměněn. C. Lokalizace jasná, stopy opevnění nejsou.

19. KOSTELEK NAD OHŘÍ 2 (okr. Litoměřice). *Tab. 4: 2. 02-43-22, 411 mm od Z, 45 mm od J s. č. N 50°23'09"; E 14°05'55"*. A. Baterie se přimykala k silnici Roudníček – Kostelec nad Ohří, díky převýšení kontrolovala prostor severně a na SV od ní a silnici Budyně n. Ohří – Mšené-lázně – Slaný. B. Dle *Jandy (1892)* jde o jedenáctou baterii za Roudníčkem na panském poli cestou ke Kostelci pro 6 děl. C. Vegetační příznaky nevykreslují celý půdorys baterie, jejíž severových. strana splývá se zaniklou cestou do Kostelce, vyznačenou i v I. vojenském mapování. Nynější název trati zní „Na panském“.

20. BUDYNĚ NAD OHŘÍ 7 (okr. Litoměřice). *Tab. 5: 2; obr. 4: 2. 02-43-23, 23 mm od Z, 92 mm od J s. č. N 50°23'43"; E 14°07'19"*. A. Baterie na mírném pahorku v plochem okolním terénu, bezpochyby kryla silnici Budyně – Mšené-lázně – Slaný (Praha). B. Dle *Jandy (1892)* se jedná o baterii za hrází na panském poli, pro 4 děla. C. Šířka příkopu na S a Z ca 3–4 m, na V a J 1,5–2 m. Z východní strany vyběhává 8 m dlouhá a 5 m široká „ucho“. Zaměřeno přímo v terénu, dle jasných vegetačních příznaků. Srovnání leteckého snímku s plánkem jasně dokumentuje zkeslení způsobené šikmým úhlem pohledu.

21. Budyně nad Ohří. A. 02-43-23, 30 mm od Z, 80 mm od J s. č. (střed linie). B. Dle *Jandy (1892)* Od splavu pak Matkobožského rybníka až k rybníku Olšovskému byla celá hráze skopána a pro děla i vojsko přeshi upravena. C. Údaj dosti obecný, je pravděpodobné, že se zmíněné opevnění kryje s náspem silnice vedoucí z Budyně jižním směrem na Mšené, po křižovatku s cestou Roudníček – Vrbka. U této křižovatky je trať „Olšina“, poloha „Matkobožského“ rybníka je známa z katastrální mapy, v tzv. I. vojenském mapování není vyneseno (viz *obr. 5*). Liniové opevnění by tak mohlo být dlouhé až 1200 m.

22. BUDYNĚ NAD OHŘÍ 11 (okr. Litoměřice). 02-43-23, 70 mm od Z, 142 mm od J s. č. N 50°23'58"; E 14°07'43". A. Baterie stála na kruhovém a později zjevně upraveném návrší za západní hřbitovni zdi kostela Panny Marie Sněžné. Strategická poloha s výhledem na opevnění v okolí. B. Dle *Jandy (1892)* bezpochyby baterie na vršku mezi kostelem Matky Boží a nádržkou, pro 6 děl, jsou spojena s Matkobožskou (č. 24). C. Dnes má pahorek tvar úzké ostrožny, neboť jeho J a S strany jsou zničeny (odtěženy). Na J činí převýšení 8–10 m, na Z přechází terénním zlomem do nivy potoka. Leteckou prospekci prokázán ca 5 m široký příkop pod terénní hranou na Z, který však z poloviny zničen starou (rekultivovanou) pískovnou. Typ baterie nelze určit (snad pětiúhelníková reduta).

23. Budyně nad Ohří (okr. Litoměřice). 02-43-23, 80 mm od Z, 140 mm od J s. č. N 50°23'58"; E 14°07'48". A. Poloha v Z části rozsáhlé vyvýšeniny s kostelem Panny Marie Sněžné, ohrazeném hřbitovni zdi. Spojená (jak?) s baterií č. 22. B. Dle *Jandy (1892)* okolo kostela Matky Boží, na 7 děl. Dle téhož autora asi 15 krovů sv. od věže kostela bývala kaple sv. Anny..., která roku 1813 sloužila za prachárnu a od té doby služby boží se v ní nekonaly. Na jiném místě uvádí (o. c., 80), že za časů válek napoleonských byl hřbitov v tvrz obrácen, neboť se v něm zřídily násypy a proto poustevna byla rozbořena, jakož i celá hradební zeď. C. Kostel, kaple a i hřbitov byly tedy zahrnuty do opevnění, které po pozdějších přestavbách a rozšíření hřbitova zaniklo.

24. BUDYNĚ NAD OHŘÍ 9 (okr. Litoměřice). *Tab. 6: 1. 02-43-23, 130 mm od Z, 146 mm od J s. č. N 50°24'00"; E 14°08'13"*. A. Baterie na JV od Budyně, na výběžku mírného západního svahu, obtékaného na J Mšenským potokem a na Z bezejmennou vodotečí. Chránila cestu Budyně – Vrbka. B. Dle *Jandy (1892)* jde o baterii nad Podmoklinou mezi Budyní a Vrbkou pro 8 děl. C. Západní část reduty (za trati již je profata) bude možné letecky zdokumentovat a tak zjistit celkové rozměry.

25. Budyně nad Ohří (okr. Litoměřice). 02-43-23, snad 200 mm od Z, 222 mm od J s. č. N 50°24'25"; E 14°08'48". A. Baterie prozatímne lokalizována do vidlice cest Budyně – Nížebohy a Budyně – Písty, na SV od města. B. Dle *Jandy (1892)* na polích děkanských, kde se křižuje cesta děkanská s kláštereckou cestou, na 4 děla. C. Patrně zničena zemědělským areálem.

26. BUDYNĚ NAD OHŘÍ 6 (okr. Litoměřice). 02-43-23, 216 mm od Z, 252 mm od J s. č. N 50°24'35"; E 14°08'56". A. Výrazné návrší „Bruska“ (kóta 171 m), ovládalo jak cestu Budyně – Písty, tak silnici Budyně – Nížebohy (Doksany). B. Dle *Jandy (1892)* na pozemcích budyňských na Brusce pro 12 děl. C. Jméno trati dodnes zachováno, příkop objevené polygonální baterie podléhá svahové erozi.

27. PÍSTY 2 (okr. Litoměřice). *Tab. 6: 2. 02-43-18, 288 mm od Z, 5 mm od J s. č. N 50°25'18"; E 14°09'33"*. A. Baterie na návrší (trať „Na baterii“, ve II. vojenském mapování „Na kanonech“), orientována k západu tak, aby palbou pokryla cestu Doksany – Hradčany – Budyně. B. Dle *Jandy (1892)* jde o jednu ze dvou ba-

terii *před obcí Račany* (tj. na JZ od ní), počet děl neuvádí. C. Na leteckých snímcích patrná zaniklá cesta mezi obcemi Nížebohy a Písty.

28. PÍSTY 1 (okr. Litoměřice). *Tab. 7: 1.* 02-43-18, 330 mm od Z, 44 mm od J s. č. N 50°25'30"; E 14°09'54". A. Baterie na vrcholku výrazného návrší (kóta 189 m) se sklonem k Z a SZ. Orientována k SZ tak, aby kryla cestu Doksany – Hradčany – Budyně. B. Dle *Jandy (1892)* jde o jednu ze dvou baterií *za obcí Račany*, počet děl neuvádí. C. Na jižní straně propojena dvěma příkopy (a tedy i valy), vycházejícími jako pokračování půdorysu baterie, s terénní hranou vysokou 10–15 m pod níž vedla cesta z Dušníků po Pístů. Propojení je patrné na jiných snímcích než zde publikovaný, do něhož je zakresleno.

29. PÍSTY 4 (okr. Litoměřice). 02-43-18, 343 mm od Z, 42 mm od J s. č. (střed). N 50°25'33"; E 14°10'04". A. Ca 200 m jihovýchodně od baterie Písty 1 široký příkop probíhající ve směru S–J, přetínající ostrožnu se zmíněnou baterií a kryjící ji od J a V, kde je terén silně převýšen. B. Zjevně součást opevnění baterie Písty 1. C. Příkop patrně nezachycen leteckou prospekci celý, zdá se, že na S má nároží směrem k Z a mohl být propojen s baterií, kterou chránil. Písty 1 a 4 tvoří rozsáhlý komplex, který mohl být *Jandou (1892)* považován za dvě baterie.

Prameny ke kapitole 3

- Anonymus: Seine Majestät der Kaiser Franz I. in Laun: SOkAL, sign. 50 E 5 (neúplně).
 Einquartierung deren 3 Vereinigten Mächte von 1ten Juni 1813: SOkAL, sign. I B 18.
 Expeditionsprotokollen 1813, 1814, 1815: SOkAL, sign. I F 86, I F 87 a I F 88.
 Gedenk-Buch der k. freyen Stadt Laun anfangend vom Jahre 1837: SOkAL, sign. Ch 12.
 Gedruckte Kreisschreiben vom Jahre 1811 bis 1815: SOkAL, sign. I D 80.
 Grund Parzellen Protocoll der Gemeinde Laun 1843: SOkAL, sign. P 4.
 Kronika obce Dobroměřic: SOkAL, fond obecních kronik, inv. č. 82.
 Kronika obce Nečich: SOkAL, fond obecních kronik, inv. č. 144.
 Liber memorabilium parochio Libochoviensis: Archiv biskupství litoměřického, fond Vikariát Libochovice, sign. Lib. ost. 2.
 Liber parochio Slavietiensis: SOkAL, fond Fk, inv. č. 22.
 Militär Bequartirungs Protokoll von Anno 1809 bis 1820: SOkAL, sign. I G 18/2.
 Notizen über Laun vom Bürgermeister Johann Rafael Wladika: SOkAL, sign. Ch 5. (Částečně publikováno in: *Linhart 1935.*)
 Pamětní kniha obce Cítolib: SOkAL, fond obecních kronik, inv. č. 19.
 Parcelní protokol města Loun 1875: SOkAL, sign. P 5.
 Poznamenání dějících se věcí od roku 1778 pro mě Augustina Kalacha (1834): SOkAL, sign. I G 14 (publikováno in: *Robek 1979.*)
 Rathsprötokoll im judical und politischen Sache pro Anno 1814 et 1815: SOkAL, sign. A 77.
 Rathsprötokoll in politico 1813: SOkAL, sign. I A 76.
 Stadtgemeinde Laun 1847: soubor indikačních skic stabilního katastru, SOkAL, fond map.
 Pozn.: SOkAL – Státní okresní archiv Louny.

Literatura

- Balatka, B. – Sládek, J. 1975: Geomorfologický vývoj dolního Poohří. Rozpravy ČSAV – řada matematických a přírodních věd 85, sešit 5. Praha.*
Bělina, P. 2004: Konec napoleonských válek a bitva u Lipska z pohledu současné vojenské historie. In: Švankmajer 2003, 192–208.
Bochenek, R. 1972: Od palisád k podzemním pevnostem. Praha.
Braasch, O. 2005: Vom heiteren Himmel... Luftbildarchäologie. Esslingen.
Čížek, J. – Slavík, J. 1995: Polní opevnění ze sedmileté války na Broumovsku. In: Sborník konference Fortifikace a obrana státu, Praha, 41–47.

- Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L. 2003: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha.
- Čtverák, V. – Ulrychová, E. 2001: Komplex Češov (okr. Jičín) – fenomén v české archeologii?, *Archeologie ve středních Čechách* 5, 365–404.
- Duffy, Ch. 1998: Kámen a oheň. Bastionová pevnost, její zrod a vývoj v dějinách pevnostního válečnictví. Brno.
- Fletcher, I. 2003: *The Lines of Torres Vedras 1809–11. Fortress 7*. Osprey Publishing.
- Fröhlich, J. 1986: Opevnění u Soumarského mostu, Výběr z prací členů Jihočeského historického klubu 23, 294–295.
- Glanz, A. 2003: Horka – dříve Horky, Libochovické noviny 4. (<http://www.libochovice.cz>)
- Gojda, M. 2000: Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny. Praha.
- 2005: Překvapení v české krajině. Letecká archeologie objevuje fragmenty vojenských památek, *Dějiny a současnost* 12/2005, 18–20.
- Hlavačka, M. 1996: Cestování v éře dostavníků. Praha.
- Hlušník, A. 1998a: Když Napoleon táhl na Rusko, na Ohři se budovala obranná linie, *Deník Lučan* 6, 38: 7; 14. 2. 1998.
- 1998b: Lenivý tok prastaré Agary byl strategickou linií proti Napoleonovi, *Deník Lučan* 6, 44: 7; 21. 2. 1998.
- 1998c: Jaké tajemství skrývají lounské vojenské hroby z roku 1813, *Deník Lučan* 6, 232: 9; 3. 10. 1998.
- 2003: Obranná čára na Ohři. Ubytovací patálie za napoleonských válek. Armáda na pochodu neboli rušné léto 1813 v Poohří. REGIZ-Lounský kraj, roč. 8. (<http://www.vejr.cz/regiz/clanky2003.html>)
- 2004: Tři monarchové v Poohří. Válečné události v letech 1812 a 1813 v Lounech. Rakovník.
- Janda, A. 1892: Dějiny města Budyně nad Ohří. Roudnice.
- Kaubek, A. 1874: Děje města Libochovic nad Ohří. S odvoláním na zemské desky a jiné původní prameny. Litoměřice.
- Kerscher, H. 1998: „Paradis ou Ingolstadt“ – Die Belagerung und die Circumvallationslinie des Jahres 1743 im Luft- und Kartenbild, *Das archäologische Jahr in Bayern* 1997, 188–191.
- Klučina, P. 2000: Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648. Praha – Litomyšl.
- Kolektiv 2003: Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526–1918. Praha.
- Krajíc, R. 2007: Archaeology of the Post-Medieval period. The current state of research and research perspectives in Southern Bohemia. In: J. Žegklitz ed., *Studies in Post-Medieval Archaeology* 2, Prague, 57–96.
- Kuča, K. 1996: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I díl. Praha.
- 1998: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. díl. Praha.
- Kuna, M. a kol. 2004: Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle. Praha.
- Kupka, V. 1994: Fortové pevnosti a jejich místo v dějinách opevňování. *Edice Pevnosti*, sv. 1. Dvůr Králové nad Labem.
- Kupka, V. a kol. 2001: Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Linhart, K. 1935: Lounské paměti o válce z roku 1813. Překlad části Notizen über Laun od J. R. Vladyky. In: *Vlastivědný sborník okresu Lounského* 6 (1935/36), Louny, 2–6, 19–23.
- Matoušek, V. 2005: Bitva u Třebel v roce 1647 – obraz a realita. Příspěvek ke studiu vedut v díle *Theatrum Europaeum*, *Historická geografie* 33, 249–280.
- 2006: Třebel. Obraz krajiny s bitvou. Praha.
- Matoušek, V. – Hájek, J. – Kubů, F. – Meduna, P. 1990: A complex investigations of field fortifications on the Seven Year's War (1756–1763) at the site of Nebesa by Aš (Asch). In: Z. Smetánka – J. Žegklitz eds., *Studies in Postmedieval archaeology*, Prague, 29–66.
- Matoušek, V. – Šimek, J. – Altová, B. – Karlík, P. 2007: Pohled na zámek Brandýs nad Labem a opevnění švédského tábora v prostoru Staré Boleslavi z roku 1640 v díle M. Meriana, *Historická geografie* 34, 93–148.
- Meduna, P. 1990: Morphology of field fortifications of the 17th – 19th centuries. A Contribution to surface research. In: Z. Smetánka – J. Žegklitz eds., *Studies in postmedieval archaeology*, Prague, 75–86.
- 2002: rec. Christopher Duffy: Kámen a oheň. Bastionová pevnost, její zrod a vývoj v dějinách pevnostního válečnictví. In: *Archeologické rozhledy* 54, 953–955.
- Nožička, J. 1957: Přehled vývoje našich lesů. Praha.
- Oexle, J. Hrsg. 1997: *Aus der Luft – Bilder unserer Geschichte. Luftbildarchäologie in Zentraleuropa*. Dresden.
- Robek, A. 1979: Lidové kronikářství na Lounsku. Prameny lidové proveniencie 3. Praha.
- Romaňák, A. 1972: Pevnost Terežín. Praha.
- 1994: Pevnost Terežín. *Edice Pevnosti*, sv. 5. Dvůr Králové nad Labem.

- Smrž, Z. – Křivánek, R. 2002:* Panenský Týnec, okr. Louny: znovuobjevená časně laténská mohyla, *Archeologické rozhledy* 54, 504–509.
- Smrž, Z. – Meduna, P. – Brůna, V. – Křivánek, R. 1999:* Polní fortifikace z 18.–19. století u obce Poplze, okr. Litoměřice, *Archeologické rozhledy* 51, 335–345.
- Sommer, J. G. 1833:* Das Königreich Böhmen I. Leitmeritzer Kreis. Prag.
- *1845:* Das Königreich Böhmen XIII. Rakonitzer Kreis. Prag.
- *1846:* Das Königreich Böhmen XIV. Saazer Kreis. Prag.
- Švankmajer, M. 2003:* Čechy na sklonku napoleonských válek. 1810–1815. Praha. (S doslovem a shrnutím P. Bělina na str. 192–208.)
- Uhliř, D. 1984:* Slunce nad Slavkovem. Praha.
- Vauban, S. de la Prestre, 1704:* Mémoire pour servir d'instruction dans la conduite des sièges et dans la défense des places (převzato z internetu).

Field fortifications dating from 1813 between Postoloprty and Budyně nad Ohří: results of aerial prospecting and historical research

After the defeat of the alliance led by Napoleon Bonaparte in Russia in 1812, the imperial Austrian state broke free from its forced alliance with France and, on 11 August 1813, declared war on it and joined in the sixth anti-Napoleon coalition. Before the declaration of war, town walls were repaired and field fortifications were built on the line Litoměřice – Velvary – Prague, as well as on the right bank of the Ohře River, in a line approx. 35 km long, reaching from Postoloprty through Louny and Budyně nad Ohří to the village of Písty (*fig. 2*). In the second half of August, the 247 000 men of the Bohemian (Main) Army were concentrated in the Ohře River valley and, disregarding the incursion into north Bohemia by two enemy corps, departed on 21 August across the Krušné hory (Mts) to Leipzig and then to Dresden. The Bohemian (actually Austro-Russian-Prussian) Army comprised the left wing, Blücher's Silesian Army the centre and Bernadotte's Northern Army the right wing of the intended semi-arc, marching from Louny through Mělník to Silesia and then to Berlin. At the battle of Dresden (26–27 August 1813), however, the allies were defeated and the Bohemian Army, pursued by its French counterpart, had to withdraw over mountain passes back to Bohemia. The fortified retaining line that this article is about was built in case of defeat and withdrawal to the interior. However, it never was the site of fighting, because the pursuing corps of Lieutenant General Vandamme suffered a heavy defeat to the Russians at the battle of Chlumec (28–30 August) and their commander was taken prisoner. The military campaign was ended in 1813 by the "Battle of Nations" at Leipzig (16–19 October), which broke the French forces and led to the collapse of the Rhine Alliance.

The fact that the fortified line on the Ohře River was never touched by battle meant that "grand" history forgot about it (with only a few exceptions, e.g. *Švankmajer 2003*) and the details can only be found in regional 19th century literature, i.e. memoirs, village histories, and village and parish chronicles. We can learn interesting details from them, but they do not mention the types and shapes of the fortifications. Current knowledge about the section of the line between Postoloprty and Louny was therefore expanded by the results of the aerial prospecting that are now being presented. The only surviving parts of the fortifications are filled-in trenches with crop marks the fortifications were otherwise levelled in this intensively agrarian area soon after the end of the war. So the dimensions of the fortifications (with the exception of three, obtained by rectification of an aerial photograph or measurement of exceptionally contrasting crop marks on the ground: *fig. 4*) can be ascertained only with precision of 5–10 m. Even though fixed field fortifications became less important during the Napoleonic wars, literature can be used to determine their types, derived from bastion fortresses. Research into the field fortification lines using a combination of historical and cartographic sources, as well as aerial archaeology, is being performed and published for the first time in the Czech Republic and, thanks to this, northwest Bohemia has become the relatively richest region in sites of this type.

The places for building fortifications were selected very carefully. The terrain was even examined by the commander-in-chief, Field Marshall Karl von Schwarzenberg, and chief of the general staff, Deputy Marshall Radetzky von Radetz, and the fortifications were visited by Emperor Franz I. Five to seven thousand civilians were forced to build the fortifications. It is not without interest that in the Postoloprty – Křesín section the position of the batteries is practically the same as the line of concrete bunkers built in 1935–1938 against an invasion from Germany. Research in the archives led to the finding that the line along the Ohře River was the third, but the only one that was archaeologically provable. Abatis places at the foot of the Krušné hory (Mts) were reviewed and marked with “government-issue” signs as early as 1803. Abatises or smaller redoubts on the Bohemian-Saxon border were used to protect local crossings over the mountains in their upper parts in 1813.

We call the field fortifications discovered redoubts or, more frequently, batteries, as they were (or were to have been) equipped with artillery. It is, however, probable, that they were only made ready for artillery. So many pieces would have been needed that their absence in the field would have been felt. For example, in the section between Kostelec nad Ohří and Budyně nad Ohří there were to have been 61 artillery pieces in nine batteries (see *fig. 3*). In further text and in all figures, tables and maps, the various fortifications are specified by number in the Catalogue (Chapter 10). *Open fortifications* are of the redan type (including redan variants) and lines. No. 3 (*tab. 2: 1*) is a line with at least three redans, towards the Ohře River linking up with two (now destroyed) batteries protecting a bridge. We regard No. 16 (*fig. 4: 1; tab. 4: 1*) as being for infantry, of the “horn” (Hornworks) or “crown” (Crownworks) type. The edge of the terrace on which it lies has, however, been destroyed by massive soil subsidence, so the placement of artillery pieces in it cannot be ruled out. The northern edge of the early medieval fortified settlement in Levousy (No. 13) was reduced to the currently preserved terrace for positioning artillery pieces. From Budyně nad Ohří towards the south (No. 21) there were to have been line fortifications, at least 1200 m long. Nos. 4 and 5 (*tab. 3: 1; 4: 2; fig. 4: 3*) seem to be lunette types, although they could be closed fortifications damaged by soil erosion. *Closed fortifications* (batteries, redoubts): No. 28 (*tab. 7: 1*) can be regarded as a pentagonal redoubt, although it has six angles thanks to its double turn on the northern side. The course of fortifications documented in another year is drawn onto the aerial photograph. This concerns two trenches (and therefore ramparts), ending at the edge of a 15 m high terrace. From the south, the battery was also protected by a trench approx. 200 m distant (No. 29). The most frequent type are fortifications that we call polygonal (*fig. 4: 2; tab. 4: 2; 5: 2; 6: 2*). The arrow-like side was turned towards the enemy, the rear comprised “pincers,” enabling side fire from infantry and artillery pieces. The “ear” at No. 7 (*tab. 5: 2*) was evidently to enable flank support on this side of the fortification. No. 12 (*tab. 5: 1*) is an interesting type – a square redoubt with semi-bastions. The fortification of buildings and churches with cemeteries is documented in writing in three cases. The stone walls were probably knocked down and replaced with earth walls, as is shown by the written mention of No. 23. The layout of part of large fortification No. 10 (*tab. 3: 2*), together with a written mention of the ban on entry to civilians and the hidden location in a shallow valley, indicates that it was a store for munitions and equipment.

When assessing the defensive line on the Ohře River from the tactical and strategic viewpoint, the maps of the 1st to 3rd military surveys (1780–1783, 1836–1852, and 1877–1880) and cadastral maps were of significant help. The Ohře River itself was not a serious obstacle for armies at that time. This is shown by the fact that in 1744 it was crossed by Prussian forces on 18 bridges built of beams, carts and gates. The summer of 1813, however, was extraordinarily rainy. In general, the batteries, whose artillery fire did not even reach the Ohře River or the bridges and fords across it in many cases, were blocked by its numerous meanders (see *tab. 1: 1*) and protected stone roads parallel to the river. Therefore, the state highways leading to the interior were controlled only by the defenders. The towns of Louny and Budyně nad Ohří were important from this viewpoint. Louny was at the crossroads of the Prague – Louny – Leipzig and Cheb – Louny – Teplice – Dresden roads. The Prague – Budyně – Lovosice – Dresden and the Louny – Budyně – Litoměřice – Lovosice – Dresden roads crossed near Budyně nad Ohří. This is why the network of fortifications around the two towns was so dense and, in the event of an attack, both were to have been the main points for defence and the staging ground

for a counterattack. The construction of the fortifications, together with the felling of the trees lining the river that blocked the view and the field of fire, led to the further deforestation of the region, to which wood had to be imported from the 14th century. The construction of the fortress town of Terezín in 1780–1790, for which millions of bricks were made on site, significantly contributed to deforestation.

The interest in the field fortifications presented here caused the authors to discover numerous fortifications from the War of the Austrian Succession and the Seven Years' War (1740–1748, 1756–1763). This concerns, for example, a line of 36 open and closed fortifications on the edge of the České středohoří (Mts) between Bořislav – Habrovany – Ústí nad Labem, precisely drawn on a map from the 1st military survey and in part very well preserved on the ground. Field fortifications from that time at Libochovice on the left bank of the Ohře River and fortified encampments hidden in field cover in the line Peruc – Evaň – Brníkov (*tab. 7: 1*) were documented from the plane. M. Gojda documented from the air the glacis fortifications at the fortress town of Terezín from 1813 and 1866, as well as fortifications dating from 1850–1866 on the right bank of the Elbe River related to its conversion to a fort.

English by *Stephan von Pohl*

MATERIALIA

Z pravěku prehistorie Obrázky z dějin archeologie

Zdeněk Vašíček

Portréty několika mužů zasloužilých

Součástí historie jsou i historici, a dokonce i prehistorici. Jejich názory, a stejně tak jejich společenské postavení, podléhají dobovým představám. Tak frontispis knihy, kterou napsal zakladatel srovnávací antropologie Joseph-François Lafitau (též Lafiteau), *Mœurs des sauvages américains comparées aux mœurs des premiers temps* (Paris 1724), nám podává názornou představu o pojetí autora a vědce 18. století. Autor sedí u stolu, pero v ruce, a s nadšeným výrazem naslouchá postavě Času, ukazující na jakési obrovské obrazovce „mysteriosní vidinu“, a to „spojitostí, které mají tyto monumenty s počátky člověka, se základy našeho Náboženství a s celou soustavou zjevení učiněnou našim Otcům po jejich hříchu“. Obdobně frontispisy antikváře H. Goltziuse (1685) a archeologa J. Nüninga (1714) nám jako pomocníky vědců zobrazují Anděly, Génie, Athénu, Merkura, Herkula a Starověk sám.

Od mága a zasvěcence se pozvolna dostáváme k proroku a jasnovidci. Víze učence zpodobená F. Kupkou v roce 1905 je ještě poplatná takovému pojetí (*obr. 1*). Tato představa vědce, vzpomeňme na Cagliostro či Balzacovy postavy, se dále proměňuje. Národní státy si svých prehistoriků vážily, podobně jako historici, byli uctíváni jako „otcové národa“. Komorní rada J. J. A. Worsaae to dotáhl, a to ještě za svého života, někdy mezi lety 1875 a 1882, až na obal čokolád (*obr. 2*). Odměna vskutku sladká! Ve století dvacátém se pojetí autora, vědce a vědění pronikavě demokratisuje. I tak veliký koryfej vědy, jako byl J. V. Stalin, považoval za vhodné vyplnit v dotazníku rubriku „povolání“ skromným označením inteligent. Ale ještě dnes, jakkoli je hlášána smrt autora, se nicméně setkáváme s ideálem „velkého intelektuála“.

Christian Jürgensen Thomsen (1788–1865) je nazýván otcem moderní archeologie (*obr. 3*). Užil poprvé systému tří věků při uspořádání sbírek kodaňského muzea v roce 1824, ale své závěry publikoval až v roce 1836 (v téže době přišel v Německu G. C. F. Lisch k obdobným výsledkům). Prvního uznání se mu dostalo už v roce 1816 ústy biskupa Müntera: „Pan Thomsen je ovšem pouze diletant, avšak diletant se širokými znalostmi. Nemá universitní titul, ale za současného stavu vědy to lze stěží považovat za diskvalifikaci.“ Směšování titulů a kvalifikace je ovšem i současný problém. G. de Mortillet o něm v roce 1883 napsal: „Věhlasný Thomsen, ... úctyhodný Nillson, ... Forchhammer, Worsaae, Steenstrup ... se odvolávali na všechny lidské znalosti, z archeologie vskutku zárodečně vyvodili vše, co bylo možné, vypomáhali si botanikou, zoologií, hydrografií, a především etnografií. Takto vytvořili na základě rozličných věd historii předcházející všemu psanému, všem tradicím, historii před historickými dokumenty, slovem, lze-li se takto vyjádřit, historii prehistorickou“ (*le Préhistorique, antiquité de l'homme*. Paris 1883, s. 2–3).

Jacques de Crèvecoeur Boucher de Perthes (1788–1868). Celník, hudebník, filosof, dramatik, prehistorik nazývaný apoštolem archeologie. Jak ale sám doznal, dvě největší životní tužby se mu nespělnily – totiž oženit se a vidět alespoň jednu svou hru na jevišti. Publikoval celkem 49 knih o všem možném. Považoval se spíše za „vědeckého bohéma“. Jako první důsledně uplatňoval stratigrafickou metodu. V *Antiquités celtiques et antédiluviennes, mémoire sur l'industrie primitive et les arts à leur origine* (1841–1846) rozlišuje poprvé neolitickou (keltskou) a paleolitickou (antediluviální) epochu. Vyšel přitom z podnětů J. Picarda. Archeolog E. Cartailhac (1845–1921) o něm napsal: „Jaká to zvláštní směsice banalit a pravd. Je zážrak, že tato blouznění jeho rozumu nezdiskreditovala jeho správné ideje a plodná pozorování!“ Boucher používal i metod neobvyklých, tak vyšetřoval lidskou

1

3

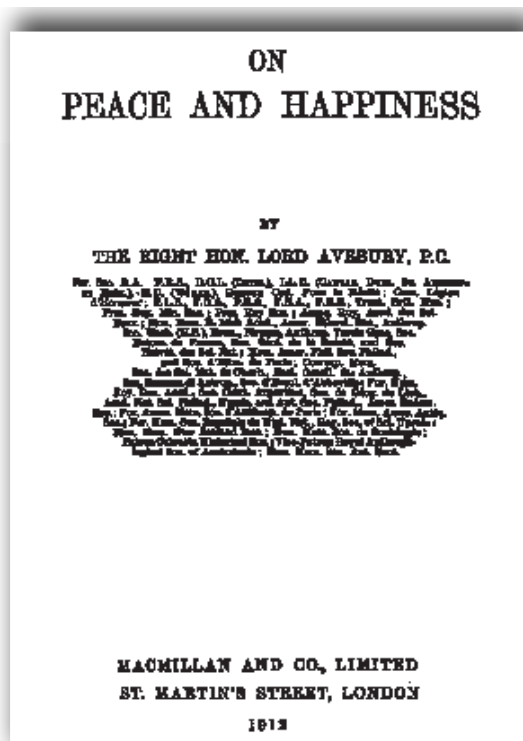
2

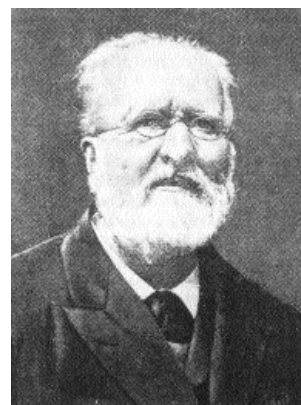
4

čelist nalezenou roku 1863 u Moulin-Quignons pomocí spiritistů – při spiritistické seanci fosilní člověk prohlásil, že našel smrt rozdrcením mezi dvěma kameny před dvaceti tisíci lety a že se jmenuje Yoé. Francouzská Akademie Bouchera neuznávala, mj. protože narušoval „morální řád“ požadovaný Cuvierem. První porozumění našel až v Anglii – on sám napsal geologovi Ch. Lyellovi „Grâce à vous, mon procès est gagné, bien gagné!“ (Na obr. 4 je diskuse francouzských učenců nad zmíněnou čelistí v Akademii podle karikatury z roku 1863.)

Sir John Lubbock (lord Avebury, 1834–1913) vytvořil v roce 1865 první odbornou syntézu pravěku, ve které zavedl termíny paleolit a neolit. Ta se dočkala v 19. stol. v anglosaských zemích osmnácti vydání. Vyšla rovněž francouzsky (1867, 1876, 1888, 1897), německy (1874), italsky (1875), maďarsky (1876) a ruský (1876). Přepracované vydání nazvané *The Origin of Civilisation and the Primitive Condition of Man. Mental and Social Condition of Savages* z roku 1870 bylo vydáno rovněž v Německu a třikrát ve Francii. Lubbock vycházel nejen z etnologie, ale i ze sociologie – srovnával pravěké

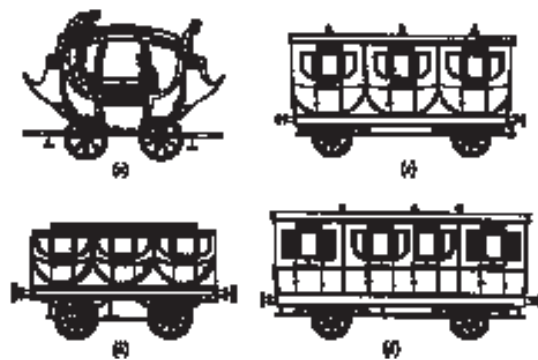
5

6

8

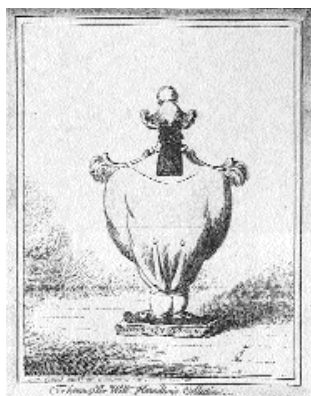
7

populace se současnými nižšími třídami, jmenovitě s kriminálníky. Zkoumal rovněž sociální organizaci včel a to, co může učinit člověka šťastným. (Na obr. 5 titulní strana Lubbockovy knihy *On Peace and Happiness*, kde jsou uvedeny všechny jeho tituly a členství ve společnostech. Knihu tu lze důtklivě doporučit všem neurosním archeologům.)

Mezi anglickými archeology druhé poloviny 19. stol. dlužno vzpomenout A. J. Evanse (1823–1908), průkopníka nových metod exkavace A. H. Pitt-Riverse (Lane Fox; 1827–1900) a W. M. Flinders-Petrie (1853–1942). Zatímco francouzští badatelé v Egyptě získali koncese bohaté na památky, musel se Flinders spokojit s chudíčkým nalezištěm ve Fajúmu – byl pak nucen

9

10

11

12

13

vypracovat jenné deskriptivní a typologické metody pro keramiku. Poznamenejme, že díky dvěma českým girls-au-pair v rodině se stal za první světové války vydatným zastáncem prof. Masaryka a československé věci.

Gabriel de Mortillet (1821–1898) byl vášnivým evolucionistou, optimistickým pozitivistou a stoupcem laické republiky (*obr. 6*). Podle jeho klasifikace paleolitu se řídila celá Evropa (jeho základní práce *les Subdivisions du paléolithique supérieur et leur signification* vyšla ale až v roce 1912). Díky tehdejší četným vykopávkám ve Francii a jeho návrhu, aby kultury byly nazývány podle nalezišť, má tolik nejen evropských kultur francouzská jména.

Periodisaci paleolitu se věnoval rovněž E. Lartet a E. Cartailhac. J. Déchelette se pokusil o rozsáhlou syntézu evropského pravěku (1908–1915). H. Breuil (1877–1961), označovaný za archeologického papeže, byl na rozdíl od Mortilleta migracionistou: „kolébka lidstva je kolébkou na kolečkách“.

Gustav Oscar Augustin Montelius (1843–1921), zakladatel typologické metody nazývané archeologickým Linnéem. Vývoj pojímal deterministicky – „evoluce může být pomalá nebo rychlá, ale člověk tvoří nové formy je vždy nucen zachovávat stejný zákon přírody, který platí i pro zbytek přírody“. Vypracoval chronologii evropského pravěku, především doby bronzové. Spisovatel J. A. Strindberg o něm zlomyslně napsal: „Byl jednou muž, který sbíral knoflíky. Rozhodl se postupovat vědecky, a tedy je neklasifikoval podle obvyklého pořádku: knoflíky ke kalhotům, pláštům, košilím atd., ale klasifikoval je podle nové koncepce: knoflíky s jednou dírkou, dvěma atd.“ Srovnajme obdobnou klasifikační vášeň u Mendělejeva, ten zprvu klasifikoval i předměty ve své domácnosti, ale slávu si vydobyl až periodisační tabulkou prvků. Na *obr. 7* je Monteliová rekonstrukce typologického vývoje železničních vagonů z r. 1899.

Severší archeologové druhé poloviny 19. stol. výrazně přispěli k periodisaci evropského pravěku. Bylo to členění doby bronzové (S. O. Müller 1882, G. Montelius 1885, 1900) a doby železné (H. O. Hildebrand 1874, G. Montelius 1875). Montelius a Müller chronologicky propojili evropský pravěk s blízkým Orientem a Egyptem. Celkový pohled na evropský pravěk podal Montelius v roce 1902, Müller o dva roky později.

Rudolf Virchow (1821–1902). Lékař, liberální politik, antropolog, prehistorik. Zakladatel *Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* (1870) a jejího časopisu. Prehistorii orientoval antropologicky, nikoli historiograficky – známý je jeho výrok „Střep je vůdčí fosilií archeologie“. Jeho bibliografie prací o pravěku čítá 1103 položek, z toho 246 položek se týká pravěké antropologie a 502 etnologie. Virchowova karikatura (*obr. 8*) je z anglické revue *Vanity Fair* (1893).

Němečtí archeologové přispěli na přelomu 19. a 20. století především k poznání doby bronzové (P. Reinecke 1902) a železné (O. Tischler 1902, P. Reinecke 1902). G. Kossinna (1858–1931) byl první, který metodicky uvažoval souvislosti mezi archeologickými kulturami a etniky. Rozpracoval kartografické metody a migracionisticky je interpretoval ve prospěch Germánů. (Poznamenejme, že jeho názory vyvracel německý archeolog E. Wahle, a to v roce 1941, aniž by byl postižen.) Jeden z jeho nejlepších žáků Polák J. Kostrzewski (1885–1969) byl ale nevděčný – použil jeho metod naopak ve prospěch Slovanů. Císař Vilém IV. Kossinnu neměl v oblibě pro jeho vulgární germánské popularisace (připomeňme titul Kossinnovy knihy z roku 1912 *Die deutsche Vorgeschichte, eine hervorragend nationale Wissenschaft* – Německá prehistorie, vynikající národní věda), fedroval raději výzkumy římských *limes*. Podobně jako Vilém se Hitler o Germány v pravěku nezajímal, jejich inferiorita vůči antice mu byla zřejmá. H. Himmlerovi byla naopak archeologie vědou o Germánech v pravěku. Viděl je všude. Asi jako J. Kollár Slovanů.

Karikatury byly dovoleny

P. L. Ghezzi (1674–1755) v roce 1728 načrtl shromáždění nejlepších římských antikvářů (*obr. 9*). Jak vidno, typy starožitníků se od té doby nezměnily. Sir W. Hamilton byl důstojník, politik, diplomat, geolog, a především klasický archeolog. Účastnil se vykopávek v Herkulaneu a v Pompejích. Sbíral antické vázy, a proto jej J. Gilray v roce 1801 vypodobnil *à la vase* (*obr. 10*). Více je ovšem známý jako manžel Lady Hamilton, mezi jejíž četné milence patřil i admirál Nelson. Rovněž L. L. Boily (1761–1845) karikoval archeology. I. R. Cruikshank zase protestoval kresbou s nápisem: „Elginovy

14

16

15

17

18

mramory! John Bull kupuje kamení, zatímco jeho početná rodina si žádá chleba!“ Boucherovy objevy přitahovaly pozornost satirického časopisu *l'Âne, journal des ébats* (Osel, noviny bujně zábavy). H. Daumier zpodobnil návštěvníky světové výstavy v Paříži roku 1867 hodnotící postavy na egyptských freskách: „Staří Egypťané nebyli vskutku pěkní!“ Jeho rytina *Ruiny sněmovny v roce 2870* z roku 1870 znázorňující odkrývání sněmovnou pohřbených pozměňovacích návrhů, zákonů, slíbených svobod a reforem zřejmě ani dnes neztratila nic ze své aktuálnosti (*obr. 11*). S interpretacemi nálezů byly vždy potíže, to dosvědčuje kresba J. Kornerupa z vykopávek v Jellingu v roce 1861 (*obr. 12* – podle J. A. Worsaae: *Af en oldgraskers Breve*. Kopenhagen 1938). Doprovodil ji následujícím textem: „První archeologický nález. Po diskusích se myslelo, že jde o pohrabáč, ale staré důvěryhodné babičky z Jellingu mne ujistily, že se jedná o meč.“

Dozorčí služby

Puvis de Chavannes (1824–1892) doprovodil svůj monumentální obraz tímto vysvětlením: „Co je Historie? Zvědavá, hledající a prohledávající minulost, aby prostřednictvím dokumentů obnovila

19

20

21

život. Nejhodnotnějšími dokumenty jsou ruiny monumentů: sestavil jsem skupinu, ve které je vidět ženu, před kterou dítě odkrývá větve houští zahalující starověký nápis, který se připravuje přepsat na tabulky, jež předkládá géniovi“ (obr. 13: *Historie dotazující se starobylých trosk odkrývaných před jejími zraky*, freska z cyklu alegorií věd ve velkém amfiteátru Sorbonny v Paříži z r. 1887). Revolučními studenty v roce 1968 byly Chavannesovy fresky jako symboly pořádkumiluvnosti, nepřístupnosti a nehybnosti univerzitní vědy devastovány, doufejme i studenty historie a prehistorie. Za vědu nepořádnou, přístupnou a pohyblivější! – v mnohém se jejich sny vyplnily.

Vykopávky musejí být schvalovány, řízeny, vedeny, evidovány, sledovány a kontrolovány. To dá rozum. Platí to nejen alegoricky jako u Chavannese, ale i doslovně. Svatá Helena osobně řídila v roce 326 vykopávky Kristova kříže v Jeruzalému, je to jistě pravá patronka křesťanské archeologie. Navíc objevila zajímavou detekční metodu – kříž Kristův zázračně uzdravoval na rozdíl od křížů lotrů (obr. 14 je z rukopisu století sedmého, obr. 15 je ze Zlaté legendy ze 16. století – k povšimnutí je lajdácký činovník v pravém horním rohu). Podobně hrabě Robert ze Saint-Alban řídil odkrytí kostí sv. Amfibala (rukopis *Chronica maiora* ze 13. stol.; obr. 16) a dánský král Frederik VII. (v křesle) přihlížel v roce 1861 výzkumu Gormovy mohyly (obr. 17). H. Hildebrand zase r. 1904 inspicíroval vykopávky vybaven uniformou švédského říšského antikváře a řádem Velkého kříže (obr. 18).

22

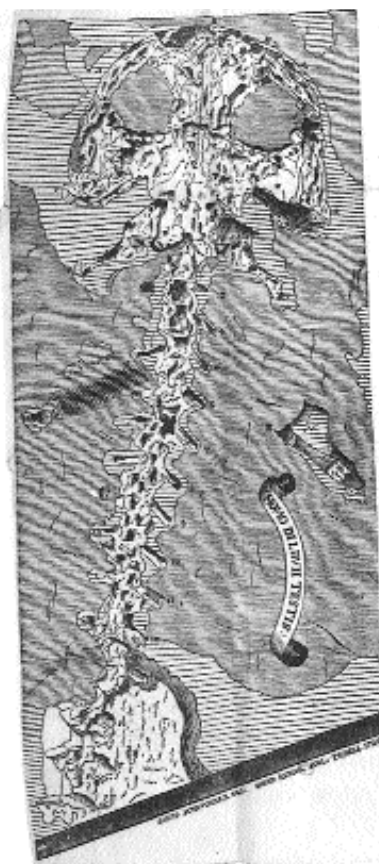
23

24

26

25

Zvláštní velkomyslnost projevila Francie, resp. republikánské úřady. „Můžeme pochopit sen této sedmileté dívky, snící včera v jeskyni, třídíc pazourky a kosti zdobené rytinami, které vykopala? Dítě, náhle překvapené uprostřed práce přeludy, bylo nuceno přerušit výzkumy a zoufajíc si opustit jeskyni. Ale na své cestě zpátky byla zastavena jinou vidinou: byla to žena velká, šlechtná, dobrá a spravedlivá: byla to Francie! přišla jí na pomoc a utěšujíc ji, předala jí uznání veřejné užitečnosti na pergamentu. ‘Vrať se,’ řekla, ‘do jeskyně; jsi dostatečně vzdělána, abys mohla pracovat sama, ale zakazují ti zbavovat se bez mého svolení předmětů, které najdeš!’“ (Z projevu dr. Henri Martina na slavnosti Francouzské prehistorické společnosti 23. 11. 1910 v Paříži na počest uznání její veřejné užitečnosti. Slavnost doprovázená živými obrazy byla zahájena přednáškou prof. A. de Mortilleta o ženě a kráse napříč světem s četnými světelnými obrazy. *Bulletin de la Société Préhistorique Française* 1910; obr. 19).

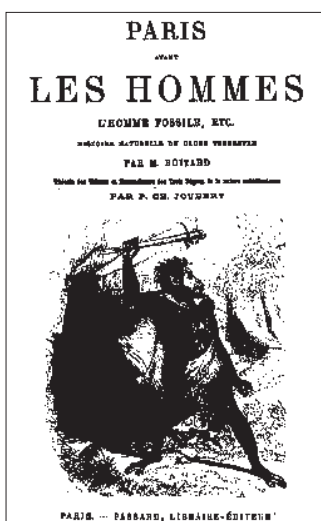
Fantasie, nebo fantasmata?

Kupodivu neznámí cizinci vypadali obdobně, viz středověké evropské představy Číňanů a čínské představy Evropanů (obr. 20). Obdobně vypočetl v roce 1724 J.-F. Lafitau Indiány střední Ameriky. C. G. Jung by nám měl nepochybně co vysvětlovat.

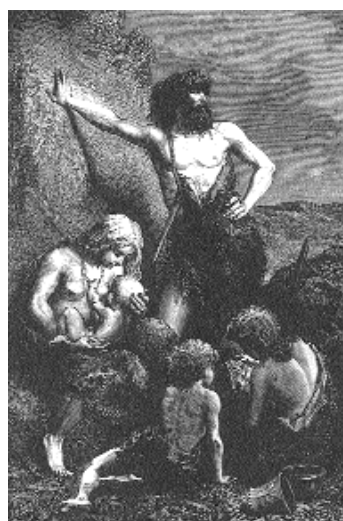
Nebylo nejmenší pochyby o tom, že sekeromlaty vznikají úderem blesku, očitých svědků na to bylo dosti (obr. 21: německá rytina z roku 1492). Definitivně tyto názory odsoudil až A. de Jussieu (1723) a N. Mahudel (1734). Nádoby rostou samy ze země (Barthelémy de Grainville, manuskript z roku 1485; obr. 22), ale mohou rovněž vznikat díky podzemním koboltům. Stejně tak bylo zřejmé, že megality mohl zbudovat buď kouzelník Merlin (obr. 23: anglický rukopis ze 16. století), nebo obří (obr. 24; Olaf Magnus: *Historia*, 1564). Bezpochyby mnohé z našich postmoderních interpretací rovněž vyvolají v budoucnosti (ale i dnes) lehké pousmání, či dokonce hluboký smích.

J. J. Scheuchzer (1672–1733) je považován za otce paleobotaniky. Jako paleozoolog se ale příliš neosvědčil. Oznámil totiž v roce 1726 objev *Homo diluvii testis* (člověk svědek potopy), který až o 85 let později G. Cuvier určil jako kostru salamandra (obr. 25: ilustrace z knihy *Homo diluvii testis et theoskopos, publicae syzetesei expositus a Joh. Jacobo Scheuchzero*. Tiguri). Naopak objevy Němce J. F. Espera (1774) a Belgičana P. C. Schmerlinga (1833), podle nichž člověk žil současně s dnes vyhynulými zvířaty, nebyly přijaty a zapadly. Naopak pozůstatky mamuta v Anglii byly identifikovány jako zbytky jednoho ze slonů císaře Claudia.

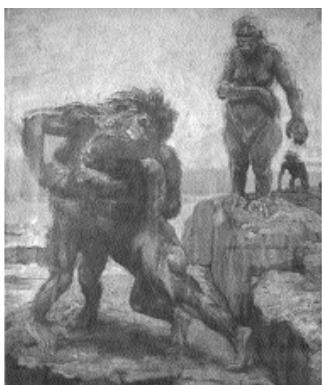
To, že Bůh stvořil Adama a Evu jako první lidské bytosti, odmítaly již některé židovské a arabské texty v 10. století. G. Bruno v roce 1584 píše, že jestliže připustíme, že i Indiáni jsou lidé (mnoho závažných důvodů svědčilo tehdy proti), musíme pak dějiny prodloužit o 20 000 let. V Bibli se píše o neospravedlnitelném chování potomků žen obtěžkaných anděly. J. D. Michaelis (1779) a J. Jackson (1792) z toho vyvodili, že země byla napřed obývána anděly. Ale byl to problém i takových osobností jako J. Ch. Adelung, A. L. Schlözer, J. Ch. Gatterer, F. Schiller a I. Kant. Izák Lapeyrère (1655) tvrdil, že preadamité nepochybně existovali, ale vyšetřován inkvisicí se tohoto bludného názoru, navíc již dávno poprávu odsouzeného sv. Augustinem, vzdal. Uvažoval následovně: časový rozdíl mezi Adamem a Abrahamem je odhadován na dva tisíce let, ale Abrahamovými současníky byli učení Chaldejští, kteří své znalosti nemohli nabyt v době tak krátké. J. H. G. von Justi (1771) a J. F. Blumenbach byli obratnější – Adam byl nepochybně Bohem stvořen, ale za preadamity byl odpovědný přirozený vývoj. G. Vico (1725) podrobně popsal věk božský, hrdinský a lidský. N. A. Boulanger (1756) a později i Boucher de Perthes uvažovali více generací oddělených přírodními katastrofami. Ch. de Brosses (1765) předpokládal jeden původní primitivní jazyk, P. J. Roussier (1770) zase společné kořeny čínské a evropské hudby. G. L. Buffon v r. 1778 rozdělil historii Země čítající 75 000 let na sedm epoch. Člověk se pak objevuje na začátku epochy sedmé, a to na severním pólu. Jistěže, tam zeměkoule začínala chladnout. Systematicky se těmito problémy zaujímal od roku 1775 J.-S. Bailly, studující archeologii, etymologii a mytologii. Podrobně popsal dlouhý pochod původního lidu (*Urvolk*) ze severního pólu přes střední Asii do celého světa. Odvolával se přitom na archeologický průzkum S. Pallase v Krasnojarsku (bezpochyby si jej vymyslel). G. R. Carli (1780) předjel Wegenerovu Pangeu. O *Urvolk* se intenzivně zajímali i Novalis (1802), F. J. W. Schelling (1802), F. Schlegel (1805) a J. G. Fichte (1805).

27

28

29

30

Z míchanice optimismu doprovázeného pesimismem, evolucionismu, pokroku, darwinismu, nově konstituované fyziologie, záliby v klasifikaci a typologii, nacionalismu a kolonialismu (připočítáme teorie o Indoevropanech) vyvstávaly nové představy o lidských rasách. Neznamenalo to ovšem, že jejich představitelé byli nutně osobně rasisty. Tak dnes kaceřovaný J. A. Gobineau se zastával amerických Indiánů, Turků, stejně jako Řeků. Považoval se za většího Peršana než rodilí Peršané. Jeho největším přítelem byl jakýsi A. von Prokesch. Aristokrat Gobineau sympatisoval s pařížskou Komunou a obdivoval Židy. Nejenže schvaloval míšení ras, ale šel sám příkladem – za manželku měl Kreolku. Jeho dílo *Essai sur l'inégalité des races humaines* (1853–1855) je jedním z prvních pokusů o syntézu pravěku lidstva, jistěže nanejvýš zmatenou. Obdobně bychom mohli pojednat o E. Renanovi, francouzském historikovi, prehistorikovi, archeologovi, jazykovědci, filosofovi a dramatikovi. Na druhé straně se o tom, že I. Kant byl přesvědčen o nadřazenosti bílé rasy, méněcennosti žen a podvodnosti Židů (1775), mnoho nemluví. Asi převažuje nadšení nad jeho výzkumy mravního řádu v nás.

V polovině 19. stol. se navíc nakupilo množství objevů a teorií, které posunuly vesmír, Zemi, přírodu a člověka hluboko do minulosti. Seznámit se s nimi a přijmout je znamenalo nahlížet na svět radikálně jinak, a to nebylo vždy snadné. Nedivme se potom divokým snům ubohého Angličana, byt

byl z kolonií na leccos zvyklý (obr. 26: *Výsledky opulentní večěře po návštěvě oddělení ante-diluvia v londýnském Crystal Palace. Punch* 1885). Míchají se mu zde dinosauři, divoši a Egypťané. To A. Dvořák byl v roce 1903 poučenější – zjišťoval u libretisty opery *Armida* J. Vrchlického, zda už v době děje existovali koně.

Ušlechtilý divoch, nebo surové hovado?

„Věřil jsem, že počínám snít, a abych se ujistil, tázal jsem se svého Ducha na to, co jsme viděli. Hrome,“ odpověděl mi, „ty jsi jej viděl stejně jako já, je to člověk fosilní.“

„Hrozně se podobá opici.“

„Co chceš! Byl takový a vlastnosti jeho rasy se nacházejí, ale izolovány, v živé přírodě.“

„To mi připadá trochu silné. Cože? To chlupaté tělo?“

„Mnoho jedinců, zvláště ve Francii, je skoro stejně chlupatých jako opice.““

Takové názory, byť podepřené zkušeností, nemohly jistě uspokojit žádného *gentilhomme* (obr. 27: titulní strana knihy M. Boitarda *Paris avant les hommes. L'homme fossile, etc. Histoire naturelle du globe terrestre*, 1861 – zde je onen chlupáč zobrazen).

Noblesse oblige, člověk nemohl nikdy být surovým hovadem. L. Figuier (1870) argumentoval takto: „Ukazujeme člověka, který od svého objevení na zemi tvořil svými dovednými rukama díla prozrazující vysokou inteligenci. Ptáme se upřímně všech, zda je možno přičknout organickou a morální příbuznost mezi autorem takovýchto děl a surovým hovadem.“ Nepochybně rytina E. Bayarda z Figuierovy knihy *l'Homme primitif* (Paris 1870) je toho důkazem (obr. 28).

Podle rad archeologa a antropologa M. Bouleho, který odkryl neandertálské pozůstatky v La Chappelle-aux-Saints, namaloval František Kupka v roce 1908 obraz, který je považován za první zobrazení vědecké rekonstrukce neandertálce (obr. 29). Ten ovlivnil nejen veřejnost, ale i antropology. Anglický antropolog A. Keith, který oponoval Bouleho názorům, se domníval, že Kupkův sprostý surovec nemohl být dostatečně morální, a proto si vyžádal ušlechtlejší zpodobení, a to od známého umělce A. Forestiera. Už nespávaný vědou, jen uměním, vytvořil Kupka v téže době svého *Prométea* (obr. 30).

Pravěk ve výtvarném umění

Zdá se, že Marcus Vitruvius Polio v 1. století před Kr. ve své knize *De architectura*, a zejména jeho italských, francouzských a německých ilustrátorů z 15. a 16. stol. měli živější a adekvátnější představy o pravěku (a navíc se dokázali shodnout) než tehdejší proto-archeologové, kteří byli spíše poplatní biblickým představám. (Cesare Cesariano 1521: obr. 31; Antonio di Petro Averlino, řečený Filaret, 1460–1464: obr. 32; Jean Goujon, 1547: obr. 33; G. H. Rivius, 1548: obr. 34). Byl to Giovanni Boccaccio, kdo zlomyslně poznamenal před více než šesti stoletími, že Lucretius patrně neznal Bibli.

O florentském malíři Piero di Cosimo (1461–1521) se Vasari vyjádřil, že žil spíše životem divoškým (*salvatico*) než lidským. Zavíral se na dlouhý čas v dílně, a aby neztrácel čas a nemusel se stýkat s lidmi, požíval vejce dopředu uvařená natvrdo. Od církve na svá témata patrně nezískal mnoho zakázek. Inspirován Vitruviem a Boccacciem vytvořil kolem r. 1500 cyklus *Život za doby kamenné* (*Lovecký výjev, Návrat z lovu, Krajina se zvířaty*: obr. 35) a řadu dalších, které kryl mytologickými tématy (*Život Vulkána, Mýtus o Prométeovi*).

Jako nahé a pomalované divochy zobrazil starověké obyvatele Británie Holandán Luc de Heere (1524–1584) v knize *Beschrijving der Britische eilanden* (1575; obr. 36). Teprve r. 1812 došel archeolog R. Colt-Hoare k závěru, že staří Britové nebyli zdaleka angličtí či trojští džentlmeni, ale spíše barbaři, dokonce divoši. Zdá se, že jestliže výtvarní umělci nebyli nuceni sledovat kanonizovaná témata a sdílet tak dobové předsudky, mohli pojednat o pravěku často přiměřeněji než tehdejší učenci.

Romantiky vzdálená minulost pronikavě inspirovala, historik podle F. Schlegela není nikdo jiný než prorok obrácený do minulosti. Pravěku věnovali své obrazy i takoví umělci jako C. D. Friedrich, J. Constable a W. Turner. Srovnejme obraz megalitu z roku 1739 (obr. 37), malbu C. D. Friedricha z r. 1806 (obr. 38) a anonymní rytinu z roku 1867 (obr. 39).

31

34

32

33

35

36

37

38

39

Malíři se dlouho soustředovali na mytologická a biblická témata. S příchodem romantismu nastoupila i protohistorie, jmenujme Ossiana či krále Artuše. Takové obrazy si žádaly poučené diváky a těch ani tehdy nebylo mnoho. Svědčí o tom rozhovor dvou berlínských dam před obrazem C. D. Friedricha, zaznamenaný C. Brentanem a A. von Arnimem v roce 1810:

„Slyšela jsi, Louiso? To má být Ossian.“

„Ale ne, nerozumíš tomu, je to oceán.“

„Ale říká se, že hrál na harfu.“

„Žádnou harfu nevidím. Ten obraz je strašný.“

To byla současně i doba, kdy poučení historií a prehistorií mohli se umělci-hasiči (pro tzv. akademickou malbu mají Francouzi označení *l'art pompière*, tedy umění konvenční či banální, ale doslovně i hasičské) obejít ve svých veristicky pojatých scénách už bez dobových šatů a předmětů. Obraz mamuta od P.-J. Jamina z roku 1885 se stal sensací pařížského Salonu. F. Piestre (řečený Cormon) zase vytvořil rozměrné fresky prehistorických výjevů na zámku Saint-Germain a v Musée d'histoire naturelle (obr. 40: J.-P. Jamin: *Únos ve věku kamenném*, 1879).

Pravěk a slovesná umění

Na přelomu 19. a 20. stol. se prehistorie stává předmětem krásné literatury. Letmo se objevila na scéně u J. Vernea v jeho *le Voyage au centre de la Terre* (1865). Prvním soustavným dílem je *Solutré, ou les Chasseurs de rennes de la France centrale. Histoire préhistorique* (1872) prehistorika A. Arce-

40

41

42

lina podepisujícího se jako A. Cranile (na obr. 41 rytina E. Bayarda z této knihy). Nastartovala díla Němce D. F. Weinlanda (1876), Francouzů E. Bertheta (1876) a E. de Hervilly (1887) a Belgičana G. Hagenmanse (1889). V Anglii to byli A. Bierbower (1894) a S. Waterloo (1897). Klasikem se stal J. H. Rosny st. s románem *Vamireh*, a především s *la Guerre de feu* (1908), která se jen ve Francii dočkala dvou milionů výtisků (prodává se dodnes) a byla zfilmována. Jeho díla byla houfně překládána i do češtiny. Prehistorii se věnovali rovněž takoví spisovatelé, jako byli H. G. Wells (1897, 1921) a J. London (1910). Nezapomeňme na nositele Nobelovy ceny W. Goldinga (1955), věnujícího se bojům našich předků s neandertálci.

I známý archeolog F. Bordes napsal několik vyprávění, kryl se jménem F. Carsac. Navíc publikoval i studii *Science-fiction et la préhistoire*. Někteří autoři vzali fantazii skutečně vážně, tak O. Hauser na začátku 20. stol. tam, kde se mu materiálu nedostávalo, nasadil umělecké líčení. Obdobným způsobem pracuje i dnes italský psychobiolog A. Oliverio a finský paleoantropolog B. Kurtén (ti se k tomu na rozdíl od jiných hlásí).

Nezapomeňme ještě na našeho K. Čermáka a E. Štorcha, mnohokrát vydaného v zahraničí. A připojme dramatické dílo V. Matouška. K dramatům nemusejí mít druhdy tak oblíbené živé obrazy daleko, viz *Mečový tanec v době bronzové*. Kronikář jej popisuje takto: „Tanečnice třímá bronzový meč, věrnou to kopii originálu. Jedna postava doprovází tanec tleskáním po způsobu lidí primitivních. Živý obraz zasazený do prehistorických dob komponovaný pány A. de Mortilletem a H. Martinem.“ (obr. 42; ze slavnosti Francouzské prehistorické společnosti 23. 11. 1910 v Paříži na počest uznání její veřejné užitečnosti. *Bulletin de la Société Préhistorique Française* 1910).

V roce 2006 vyšla česká verze (*Archeologie, historie, minulost*. Praha: Karolinum) francouzsky psané monografie Zdeňka Vašíčka (*L'archéologie, l'histoire, le passé. Chapitres sur la présentation, l'épistémologie et l'ontologie du temps perdu*. Sceaux: Kronos B.Y. Editions 1994). Na rozdíl od původního vydání není český překlad doprovázen reprodukcemi dobových obrazů, které spolu s doprovodnými texty tvořily integrální součást původní publikace.

Obr. 1 podle Zdeňka Vašíčka: *Obrazy minulosti*. Praha: Prostor 1996. Obr. 2–8, 10, 11, 13, 19–20, 25–30, 34, 38–42 podle Zdeňka Vašíčka: *l'Archéologie, l'histoire, le passé. Sceaux: Kronos B.Y. Editions 1994*. Obr. 9, 12, 14–16, 21–24, 31–33, 35, 37 podle Alain Schnapp: *la Conquête du passé. Aux origines de l'archéologie*. Paris: Editions Carré 1993. Obr. 17–18 podle Jaroslav Malina: *Archeologie včera a dnes*. České Budějovice: Jihočeské muzeum 1981.

Aus der Urzeit der Vorgeschichte Eine kleine Bildergeschichte der Archäologie

2006 ist die tschechische Fassung (*Archeologie, historie, minulost*. Praha, Karolinum) des französisch geschriebenen Buches *l'Archéologie, l'histoire, le passé. Chapitres sur la présentation, l'épistémologie et l'ontologie du temps perdu* (Sceaux, Kronos B.Y., 1994) von Zdeňek Vašíček erschienen. Im Unterschied zur ursprünglichen Ausgabe fehlt in der tschechischen der Bildteil aus zeitgenössischen Illustrationen, der einen integralen Bestandteil der ursprünglichen Arbeit darstellte. Diese Bilder, zusammen mit dem Begleittext (dieser ist vor allem auf zeitgenössischen Quellen gegründet), bilden eine Art Bildergeschichte der Archäologie, die mit dem kurz zusammengefassten neunzehnten Jahrhundert endet. Es handelt sich nicht nur um – oftmals unterhaltsame – Abbildungen, sondern eigentlich um Quellen zur Erkenntnis der gesellschaftlichen Stellung der Archäologie genauso wie ihrer Geschichte und ihres Forschungsgegenstandes, die vielleicht auch zu unserer eigenen Selbstreflexion beitragen können.

Gegenstand der ersten Abteilung sind einzelne Schlüsselfiguren: Ch. J. Thomson, J. Boucher de Perthes, J. Lubbock, G. Mortillet, G. Montelius, R. Virchow [Porträts einiger verdienter Männer]. Im nächsten Teil finden wir zeitgenössische (18. und 19. Jahrhundert) Karikaturen von Archäologen und ihrer Arbeit [Karikaturen waren erlaubt], der Leitung und Führung der Ausgrabungen und dem Verhältnis der Gesellschaft zur Urgeschichte gilt der dritte Teil [Inspektionsdienst]. Es nimmt nicht wunder, dass einige der Vorstellung über die Urgeschichte in der Vergangenheit kurios waren [Phantasia oder Phantasmata?]. Leidenschaftliche Diskussionen wurden durch die Vorstellungen über die physischen und geistigen Eigenschaften der ersten Menschen hervorgerufen, hier erfüllte auch František Kupka seine Rolle [Edler Wilde oder wilde Bestie?]. Besondere Aufmerksamkeit ist der Urgeschichte auch von Seiten der Kunst zuteil geworden, oftmals auf fortschrittliche und gelehrte Weise [Die Urgeschichte in der bildenden Kunst; Urgeschichte und Wortkunst].

Deutsch von Tomáš Mařík

Fragment neolitické zoomorfní nádoby z Květnice

Pavel Snítily

V rámci výstavby tzv. „Vilaparku Květnice“ na k. ú. Květnice (ppč. 695, 560, 562, 753), okr. Praha-východ, je průběžně s postupujícími stavebními pracemi již od roku 2002 prováděn Městským muzeem v Čelákovících záchranný archeologický výzkum (*Špaček – Snítily 2004*, 166–167; 2005, 151; 2006, 154–155). Do konce roku 2005 bylo při budování komunikací a inženýrských sítí, řadových domů a rodinných domů kompletně nebo částečně prozkoumáno přibližně 1100 objektů. Charakter archeologických situací, nalezených artefaktů a ekofaktů dokládá intenzivní osídlení sledovaného prostoru, zejména v neolitu, mladší době bronzové (knovízská a štítarská kultura), v době laténské a římské. Část z celkového počtu objektů nebylo možné vzhledem k absenci chronologicky výrazného materiálu datovat. Na odkryté ploše byly dokumentovány kúlové stavby, zásobní jámy, výrobní objekty, žárové hroby, kostrové hroby, hliníky a další sídlištní, blíže nezařaditelné objekty (*Snítily – Špaček 2006*, 23–24).

V roce 2005 probíhal nejrozsáhlejší archeologický výzkum při výstavbě komunikací a řadových domů v severových. části sledovaného území nové zástavby. Zkoumaný prostor se nacházel na mírném jihových. svahu v poloze „Za mlýnem“ při sev. okraji obce Květnice v nadm. v. kolem 270 m. Povrch byl kryt drnem, pod nímž následovala světle nebo tmavě hnědá vrstva hlíny, místy mocná až 1 m. Do této vrstvy již zasahovaly některé archeologické situace. Podloží tvořila zvětřalá břidlicová skála s vystupující žlutou spraší s příměsí písku.

Na skryté ploše na vých. okraji budované obytné zóny byla prozkoumána část žárového pohřebiště kultury s vypíchanou keramikou. V prostoru zasaženém zemními pracemi bylo odkryto 26 žárových hrobů a 2 shluky spálených kústek bez rozpoznatelné hrobové jámy. Nejobyvklejším milodarem byla keramická nádoba, v několika případech byla do hrobu vložena broušená sekera nebo sekeromlat a štípaná industrie. Hroby obsahovaly různé množství spálených lidských ostatků uložených částečně přímo v nádobách a také v okolí nádob na jednom místě, nebo rozptýlené ve výplni hrobové jámy. V jednom případě byly součástí hrobové výbavy 2 malé válcovité kostěné korálky. Na základě keramického inventáře hrobů lze pohřebiště předběžně datovat do mladšího stupně kultury s vypíchanou keramikou (fáze IVb podle klasifikace *M. Zápotocké 1978*). Prozkoumáno bylo také 6 zásobních jam z mladší doby bronzové a železářská pec z doby římské (*Snítily – Špaček 2006*, 23–24). Výsledky archeologického výzkumu neolitického pohřebiště budou po zpracování získaného materiálu publikovány samostatně.

Při ručním začišťování plochy skryté stavební mechanizací na úroveň podloží byl nalezen zlomek atypického střepu zdobeného vpichy. Při prohlídce na skládku vyvezené ornice a podorniči byla nalezena další část nádoby. Fragment zoomorfní nádoby představuje hlavu zvířete se dvěma částečně odlomenými výčnělky, pravděpodobně rohy. Zachována byla také hřbetní část těla. Hlava zvířete s dobře rozpoznatelnou tlamou vyznačenou rýhou a pravděpodobně i nozdrami (dva hlubší vpichy) je zdobena horizontálními a vertikálními pásy středních střídavých dvojvpichů. Zachovanou část těla nádoby zdobí šikmé pásy středních střídavých dvojvpichů s mřížkováním a atypická výzdoba s pásy hlubokých trojúhelníkovitých dvojvpichů, připomínajících vrubořez (k terminologii *Zápotocká 1978*). Povrch střepu je hnědošedý, místy až okrový. Nádoba byla vyrobena z jemně plavené hlíny. Nalezena byla pouze malá část nádoby, nelze tedy přesněji určit druh zvířete, které měla zpodobňovat. Snad šlo o některé z tehdy chovaných domácích zvířat – hovězí dobytek nebo ovci. V období kultury s vypíchanou keramikou známé zoomorfní nádoby představovaly spíše domácí zvířata (například Černý Vůl: *Stocký 1926*, tab. XLVI 5a, 5b; Sovětice, Rybňany: *Kruta – Lička 2000*, n° 119, 120). Výjimkou je např. část zoomorfní nádoby z Jaroměře, zpodobňující s největší pravděpodobností ježka (*Vokolek 2002*, 315–317). Podle použitého stylu výzdoby je možné keramický zlomek z Květnice datovat do fáze IVb kultury s vypíchanou keramikou (*Pavlu – Zápotocká 1979*). Nejbližší analogií je zřejmě zoomorfní nádoba z Rybňan, okr. Louny, představující pravděpodobně býka. Tlama zvířete je tvarována podobně jako u fragmentu z Květnice, chybějí výrazné výčnělky

Obr. 1. Výřez z mapy 1 : 10 000 s vyznačením sledovaného prostoru u Květnice a místa nálezu fragmentu zoomorfní nádoby.

Fig. 1. Section of a 1 : 10 000 scale map. The monitored area around Květnice and the scene of the find of the zoomorphic vessel are marked.

pro rohy. Výzdoba zoomorfní nádoby z Rybňan je celkově chudší bez zdobení mřížkou (Kruta – Lička 2000, n° 120).

Fragment zoomorfní nádoby byl nalezen na povrchu skryté plochy pro budoucí výstavbu, nelze jej tedy přiřadit k výplni žádného z později prozkoumaných objektů. Vzhledem k totožné poloze pohřebiště kultury s vypichanou keramikou je však možné uvažovat o využití tohoto ne zcela obvyklého artefaktu v rámci pohřebního areálu.

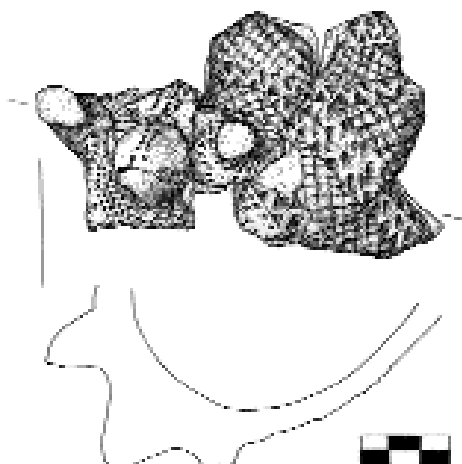
Marii Zápotocké a Jaroslavu Špačkovi děkuji za pomoc a poskytnuté informace, Martinu Hložkovi za provedenou analýzu, jejíž výsledky budou publikovány samostatně.

Literatura

- Kruta, V. – Lička, M. 2000: Prime Terrecotte dal cuore dell'Europa. Spenzano.
- Pavů, I. – Zápotocká, M. 1979: Současný stav a úkoly studia neolitu v Čechách. Památky archeologické 70, 281–318.
- Snítily, P. – Špaček, J. 2006: Vybrané archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovících v roce 2005. In: Zprávy ČAS – Supplément 64, Praha, 21–26.
- Stocký, A. 1926: Pravek země České. I. Věk kamenný. Praha.
- Špaček, J. – Snítily, P. 2004: Archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovících v roce 2003. Středočeský vlastivědný sborník 22, 165–172.
- 2005: Archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovících v roce 2004. Středočeský vlastivědný sborník 23, 150–157.
 - 2006: Záchrané archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovících v roce 2005. Středočeský vlastivědný sborník 24, 152–157.
- Vokolek, V. 2002: Neolitická zoomorfní nádoba z Jaroměře. Archeologické rozhledy 54, 314–318.
- Zápotocká, M. 1978: Ornamentace neolitické vypichané keramiky: technika, terminologie a způsob dokumentace. Archeologické rozhledy 30, 504–534.

Obr. 2. Fragment zoomorfní nádoby z Květnice. Foto J. Špaček.
Fig. 2. Fragment of the zoomorphic vessel from Květnice.

Obr. 3. Fragments zoomorfní nádoby z Květnice. Kresba L. Formánková.
Fig. 3. Fragments of the zoomorphic vessel from Květnice.

Obr. 4. Pokus o kresebnou rekonstrukci zoomorfní nádoby z Květnice. Kresba L. Formánková.
Fig. 4. Attempt at drawing reconstruction of the zoomorphic vessel from Květnice.

Fragment of the Neolithic zoomorphic vessel from Květnice (Central Bohemia)

During the preparation of the excavation site in the Květnice area of Prague's east district a fragment of a zoomorphic vessel was discovered. Based on information gathered from investigations of archaeological situation in the vicinity of the find and according to characteristic decoration on the fragment it was possible to date the vessel to the late phase of Stroke-Ornamented Ware culture.

Mazanice z pozdní doby bronzové z Roztok

Marc Haller – Anne-Lyse Gentizon – Martin Kuna

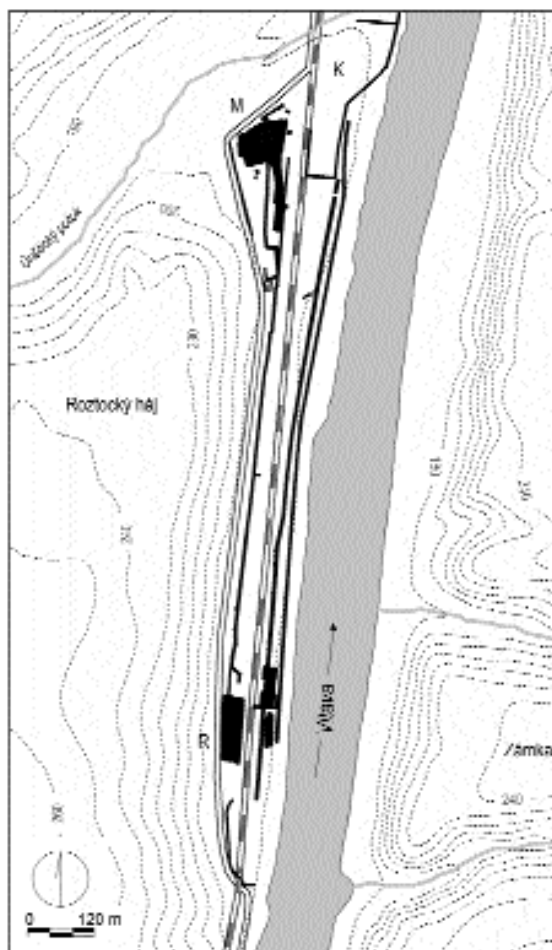
1. Úvod

Následující článek se zabývá rozbořem zlomků mazanice nalezených v jednom ze sídlištních objektů pozdní doby bronzové (zásobní jáma 15.2) v Roztokách, okr. Praha-západ. Tomuto nálezo-
vému souboru věnujeme samostatnou pozornost, protože svou kvantitou a mírou zachovalosti pře-
vyšuje běžné soubory mazanice v kontextu dané lokality i pravěkých sídlišť obecně.

Mazanice, materiál složený z hlíny a rostlinných příměsí, sloužila k omazání dřevěných staveb-
ních konstrukcí s účelem izolačním a estetickým (*Rapopot 1972; Dealer – Ellis 1979*). S touto tech-
nologii bylo možné se setkávat u venkovské architektury na různých místech střední Evropy done-
dávná. Zlomky přepálené mazanice s otisky dřevěných konstrukcí jsou v archeologickém kontextu
dokladem stavební činnosti a přinášejí jinak vzácné informace o podobě nadzemních staveb a způso-
bech bydlení (*Chapelot – Fossier 1980; Doat et al. 1985; Audouze – Buchsensschutz 1989; Benkert
et al. 2003*). Tento materiál patří k častým a relativně početným archeologickým nálezům, avšak
specializované studie o něm jsou spíše vzácné a jen zřídka bývají dovedeny k teoretickým závěrům
(srovnávací soubor pravěké mazanice a teoretické závěry můžeme očekávat např. od výzkumu
v Praze–Hostivaři, zatím jsou však známy jen předběžné výsledky: *Vařeka ed. 2003*).

Obytná komponenta pozdní doby bronzové byla zkoumána v rámci předstihového výzkumu při
stavbě měnirny v letech 1980–1983 (*obr. 1; srov. Gojda – Kuna 1985; Kuna – Profantová a kol. 2005,*
23–24). Výzkum zahájilo v r. 1980 Středočeské muzeum v Roztokách (P. Sankot), ještě téhož roku jej
předalo Archeologickému ústavu ČSAV v Praze (M. Kuna). V jiných částech lokality, kde se vysky-
tovaly nálezy především časné slovanského období, výzkum při různých příležitostech pokračoval
i v letech 1984–1989 (M. Gojda). K prozkoumané části komponenty pozdní doby bronzové patřilo
celkem 32 zahlobených objektů, mezi nimiž bylo 7 kruhových, oválných až obdélných polozemnic,
většinou se stopami výroby; 3 objekty obdobné velikosti a tvaru, avšak mělčí a bez stop použití;
15 zásobních jam; 6 malých a mělkých jam a 1 velké soujámí, původně snad hliník nebo nerozliši-
itelný shluk menších objektů (*obr. 2*). Stopy nadzemních objektů zachyceny nebyly, i když kůlových
jamek bylo v některých částech lokality mnoho. Komponenta pozdní doby bronzové ležela v jádru
polykulturního naleziště, kde vzhledem k hustotě objektů nebylo sestavení půdorysů ani datování
kůlových jamek možné. Pro dobu bronzovou je tedy jediným svědectvím nadzemních staveb právě
mazanice, přičemž soubor z obj. 15.2 zaujímá výjimečné místo.

Zásobní jáma 15.2 ležela zhruba ve středu zkoumané části lokality, blíže k jejímu severnímu okraji
(*obr. 2*). Zatímco ostatní objekty v okolí tvořily skupiny či shluky (k jejich identifikaci a interpretaci
viz *Turková – Kuna 1987; Dreslerová-Turková 1989*), jáma 15.2 byla osamělá a oddělená od ostat-
ních prázdným prostorem. Šlo o zhruba kruhovou jámu (*obr. 3*), zahlobenou do výplně neolitického
soujámí 14–15 a spodní částí do podloží (spraše). Její rozměry byly 204–206 cm (horní průměr na
povrchu spraše), 212–216 cm (dno), hloubka (od úrovně povrchu spraše) byla 90–100 cm. Výplní
jámy do hloubky 30 cm (uprostřed) až 50 cm (podél stěn) byla hnědá hlinitá s četnými kousky maza-
nice, většími kameny a keramickými zlomky. Pod touto vrstvou ležel kuželovitý násyp destrukce
o mocnosti až 70 cm, skládající se z mazanícových ker až 30 cm dlouhých, menších úlomků ma-
zanice a velkých kamenů; právě zlomky mazanice z tohoto kontextu jsou předmětem této studie.
Z polohy mazanícových ker vyplývalo, že jde o sekundární uložení, zřejmě odklizenou destrukci
(částečně spadlou stěnu?) nedaleké nadzemní stavby. U jižního okraje objektu v hloubce 50–60 cm
byly mazanice, keramika i kameny silně přepáleny. Nálezy keramiky z vrstvy destrukce se svým
charakterem lišily od nálezů ze svrchní vrstvy a dokládají poněkud odlišný způsob vzniku obou stra-
tigrafických jednotek (mazanícová destrukce je z větší části záměrně uloženým odpadem, zatímco
vrstva nad ní druhotně přemístěnou kulturní vrstvou z okolí jámy). V mazanícové destrukci bylo
keramiky méně než ve vrstvě svrchní (poměr 105 : 161 ks, 57 : 107 identifikovatelných jedinců,
31 : 119 jedinců na 1 m³), avšak byly větší (v průměru 144 : 70 g na jedince) a jejich soubor obsaho-

Obr. 1. Rostoky. Plán lokality s vyznačením výzkumu na stavbě měnírny (M) v letech 1980–1983.

Fig. 1. Rostoky. Le plan du site avec l'emplacement des recherches lors la construction du groupe convertisseur (M).

val méně intruzí (9 : 28 ks). Celkem bylo v jámě nalezeno 303 zlofků keramiky, z toho 37 ks tvořila intruze (3 k. vypíchané ker.; 4 neolit; 2 střední d. bronzová; 3 d. bronzová; 7 d. římská), dále kostěný korálek, zvířecí kosti a drtidlo. Jámu 15.2 a její obsah lze jako celek datovat do štítarské kultury, fáze II (spíše na její konec: *Němcová 2001*).

Na dně objektu, pod mazanicovou destrukcí, ležela souvislá, ca 1–3 cm mocná vrstva zuhelnatělého obilí a uhlíků. Obilí zřejmě představovalo zbytek poslední náplně (posledních náplní) obilní jámy. V odebraném vzorku bylo přes 5000 obilek, z nichž 88,6 % patřilo ječmeni a 8,6 % pšenici, přičemž podle Z. Tempíra je nepravděpodobné, že by ječmen a pšenice byly uloženy do jámy zároveň (*Tempír 2005*). Uhlíky asi pocházely z téhož nadzemního objektu jako mazanice – jeden ze zuhelnatělých prutů byl nalezen přímo v kusu mazanice. Dno objektu bylo takřka rovné, na rozdíl od stěn nebylo dočervena vypáleno.

Jáma 15.2 byla interpretována jako zásobní jáma na obilí, zavalená před úplným vybráním zásob destrukcí z nadzemní konstrukce, a to zřejmě po požáru. Zdá se, že destrukce hořela i v jámě, soudě podle propálených stěn, a to mj. způsobilo zuhelnatění obilí (dno pod obilím propáleno není). Následně byla jáma zaházena dalšími pozůstatky destruovaného nadzemního objektu a nakonec povrchovou vrstvou z okolí.

2. Popis a analýza nálezů

Z obj. 15.2 bylo získáno 795 ks mazanice o celkové váze 103 kg. Jde o více než pětinu veškeré mazanice z dané komponenty (11 757 kusů mazanice o celkové váze kolem 502 kg v 32 objektech: *Vařeka 2005b*). Zlomky z obj. 15.2 byly relativně málo rozdrobené a omlété, v průměru byly 3,6x větší než v ostatních objektech. Max. hmotnost jednotlivých fragmentů dosahovala ca 1,5 kg; max. rozměr 30 cm. Každý zlomek byl registrován v databázi, popisující jeho kvantitativní i morfologické charakteristiky. V souladu s terminologií *P. Vařeky (2005a)* rozlišujeme u mazanicových zlomků vnější stranu s povrchem omazu (lícem) a vnitřní stranu s otisky konstrukčních prvků.

Vnější strana zlomků mazanice je většinou sytě červená, místy přechází do oranžové až béžové barvy; toto zbarvení je nejspíše důsledkem silné oxidace při vystavení stěny intenzivnímu žáru. Vnitřní strany mazanicových zlomků jsou nahnědlé, někdy tmavohnědé až černé. Materiál mazanice lze charakterizovat jako jílovitou hlínu s rostlinnými přísadami, ve většině případů obilnými plevami a sekanými stonky obilovin nebo travin; otisky organického materiálu se vyskytují v hmotě mazanice rovnoměrně. Použití rostlinného ostřiva vede k odlehčení mazanicové hmoty a omezení vzluku retrakčních trhlin při vysychání. Přítomnost minerálních ostřiv a příměsí (např. písek, křemen, šterkopísek) nebyla v materiálu zjištěna.

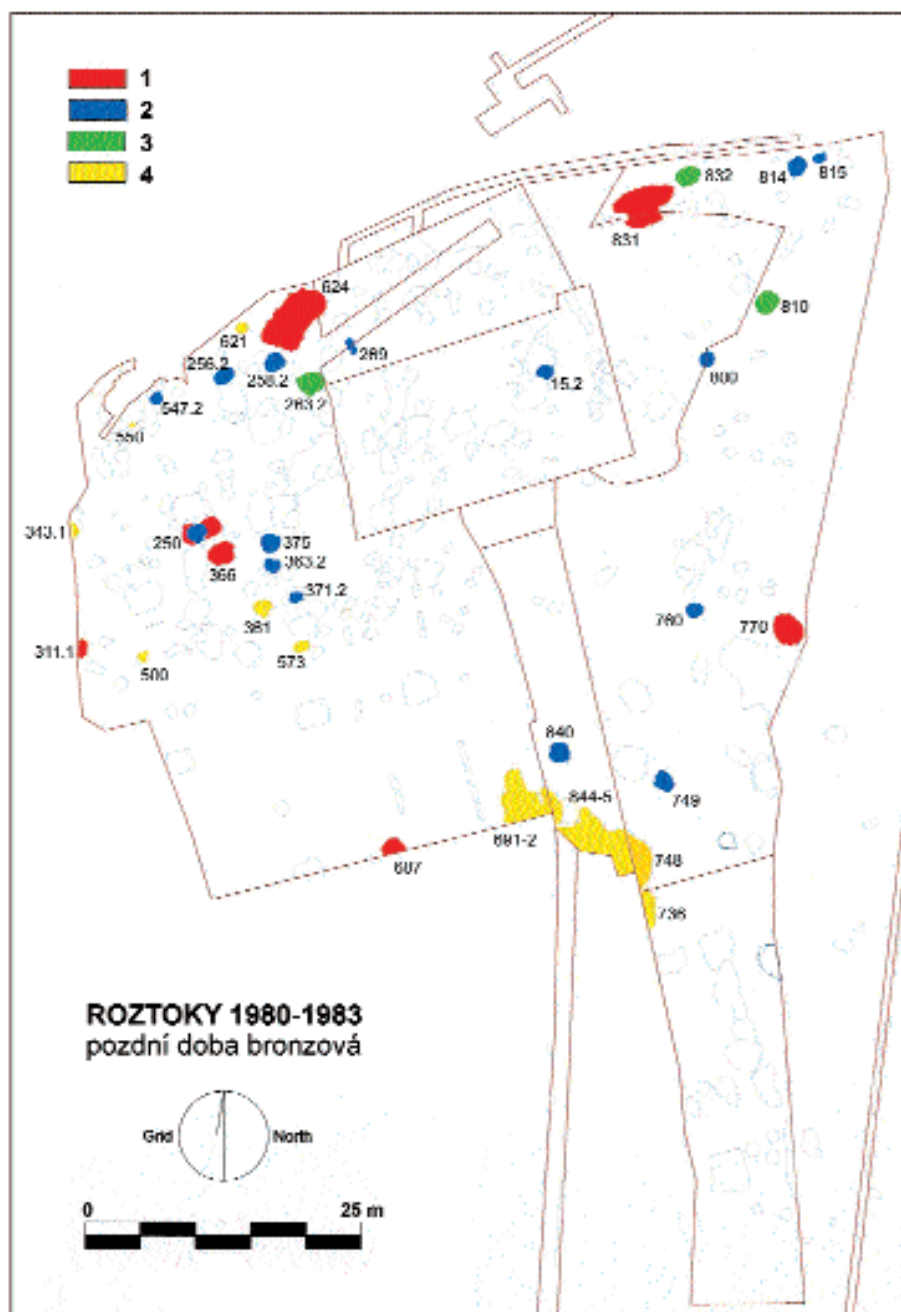
Jeden ze zlomků souboru byl použit pro určení hustoty materiálu. Jeho počáteční objemová váha činila 1,14 kg/dm³. Po odplynění vzduchu vázaného v pórech hmoty, který odpovídá objemu původních rostlinných příměsí, klesl objem zlomku ze 100 ml na 58,8 ml. Po čtvrthodinovém ponoření se materiál nerozpustil, což ukazuje, že hlína byla silně vypálena.

Typologie mazanicových zlomků byla vypracována na základě souboru z obj. 15.2, a nemusí tedy být přenosná na soubory z jiných objektů a lokalit; pro vytvoření obecnější typologie bylo dosud u nás publikováno málo srovnávacího materiálu. Soubor členíme na čtyři skupiny (*obr. 4*), a to na (A) masivní zlomky s rovnými paralelními stěnami, zachovalým lícem na vnější straně a otisky konstrukčních prvků uvnitř; (B) zlomky trojúhelníkovitého až pravoúhlého průřezu, na vnitřní straně s otisky konstrukčních prvků ve vzájemně kolmých rovinách; (C) tenké omazy, na vnější straně zpravidla pokryté vrstvami omítky/malby; (D) neurčitelné zlomky bez líce a konstrukčních detailů.

Zlomky mazanice **skupiny A** lze dále dělit na tři typy (typ 1, 4 a 7) podle druhu a kombinace konstrukčních prvků na vnitřní straně. V případě typu 1 jde o otisky tesaných prvků, u typu 4 o kombinaci tesaného prvku s pruty, u typu 7 pouze o pruty. Tesané prvky jsou zastoupeny především dlouhými, úzkými kusy štípaného dřeva. Dřevo bylo štípano podélně, kolmo k letokruhům (tzv. radiální nebo tangenciální řez kmenem); morfologie letokruhů naznačuje, že hlavní druh dřeva použitý v těchto stavebních prvcích byl jehličnan. V mnoha případech (u typu 1 šlo o 52 % zlomků) vytvořila mazanice ve spárách mezi jednotlivými kusy dřeva úzké výběžky („nosy“) způsobené bobtnáním vlhké hmoty nanášené na stěnu pod tlakem. Otisky dřev na těchto „nosech“ ukazují, že dřevo nebylo otesáno pouze na jedné straně, ale na dvou nebo na třech stranách; šlo tedy o fošny, trámy či desky. Nejpravděpodobnější se zdá, že šlo o úzké a tenké dřevěné destičky, zhruba o velikosti parket, položené naplocho vedle sebe a sloužící jako opora pro silnou vrstvu mazanice. Pro tyto dřevěné prvky používáme dále označení prkénka.

Prkénka byla orientována rovnoběžně a kladena vedle sebe nebo za sebou tak, že souvisle pokrývala celou plochu vnitřní strany mazanicových zlomků; na některých zlomcích se objevily otisky několika prkének (nejvíce pěti; srov. *obr. 6*). V *tab. 3* jsou zachyceny průměrné rozměry těchto konstrukčních prvků. Z nich vyplývá, že štípaná prkénka byla úzká (průměrná šířka je 5,1 cm, variabilita je od 1 cm do 9,2 cm, měřeno u 21 otisků) a tenká (průměrná síla je 0,6 cm, měřeno u 7 otisků). Délku jednotlivých prkének nebylo možné sledovat, podle četnosti jejich okrajů ale lze usuzovat, že jejich délka mohla být mezi 20–60 cm. Není vyloučeno, že šlo o odřezky nebo odpad vzniklý při jiných činnostech spjatých s opracováváním dřeva (krytina, trámová, podlaha atd.).

Zlomky typu 4 mají podobné charakteristiky jako typ 1, ale kromě stop tesaných dřev na vnitřní straně obsahují navíc otisky jednoho nebo více kulatých prutů. Pruty byly umístěny za prkénky směrem dovnitř zlomků (k vnějšímu líci stěny) a ve většině případů jsou orientovány kolmo ke štípaným prkénkům, často se jich dotýkají, ale jsou zcela ponořeny do mazanice. Jejich poloha ukazuje, že tvo-

Obr. 2. Plán zachycené části sídliště pozdní doby bronzové s vyznačením druhů objektů. 1: velké objekty typu polozemnic-dílen; 2: obdobné objekty, ale mělké a beze stop výroby; 3: zásobní jámy; 4: ostatní objekty.
 Fig. 2. Plan de l'habitat de l'Âge du Bronze final avec les différents types de structures. 1 : structures de type des „fonds de cabanes-ateliers“ ; 2 : objets de dimensions et de forme analogues, mais peu profonds et sans indices fonctionnels ; 3 : silos ; 4 : autres fosses.

Obr. 3. Roztoky, objekt 15.2.
Nahoře: řez objektem. Dole:
detail mazanice destrukce
ve spodní části výplně.

Fig. 3. Roztoky, fosse 15.2.
Profil avec fragments de tor-
chis dans la partie basse –
détail.

ří nedílnou součást konstrukce stěny, která ve své koncepci slučuje použití prkének a prutů. Pouze tři kusy (u typu 4 jde o 6,3 %) obsahují otisk prutu orientovaného rovnoběžně s prkénky.

Zlomky typu 7 obsahují výhradně otisky kulatých prutů, stopy štípaného dřeva se na nich nevy-skytují. Konstrukci pletené stěny odpovídá pouze jeden zlomek (*obr. 4*), ostatní fragmenty tohoto typu obsahují jen otisk jednoho až tří samostatných prutů.

Průměry prutů na zlomcích typu 4 a 7 kolísají od průměru 0,2 cm k max. průměru 2,4 cm; (průměrná hodnota činí 1,3 cm). Stopy prutů mohou být dvojité nebo trojitě; bývají orientovány kolmo ke štípaným prkénkům. Za předpokladu, že typy 1 a 4 patřily k vnějšímu plášti téže stěny, je možné odhadnout odstupy mezi svislými pruty asi na 30 cm.

Síla mazanice omazu se u zlomků skupiny A pohybovala od 1,5 do 8 cm, v průměru činila 4,5 cm. Skupinu A lze považovat za součást vnějšího pláště stěny, který byl silnější a sloužil především jako izolace. Jeho vnější strana, tj. vnější líc stěny, měla vyhlazený povrch bez bílé omítky.

Zlomky **skupiny B** mají trojúhelníkový průřez. Jejich vnitřní strany tvoří většinou pravý úhel, v jednom případě dokonce tvořený třemi různými vzájemně kolmými rovinami. Na vnitřní straně zlomků bývají dobře viditelné otisky štípaného dřeva, podobně jako u zlomků skupiny A. Do skupiny B řadíme typy 3 a 6, přičemž typ 6 se od typu 3 liší otiskem kulatiny na vnitřní straně. Průměry kuláčů byly zjistitelné u 8 otisků, pohybují se mezi 8 a 29 cm (průměrná hodnota činí 15,1 cm).

Na vnější straně se u typu 3 a 6 občas zachovaly otisky prstů, které mazanici nanášely. Ve většině případů (u typu 3 jde o 96 % zlomků) byl vnější povrch zlomků (líc) pokryt omítkou s bělavým nátěrem, často nanesenou v několika vrstvách (*obr. 5: 2*). Domníváme se proto, že zlomky tohoto typu se nacházely uvnitř stavby, a to v rozích mezi stěnami, příp. stěnami a podlahou nebo stropem.

V souvislosti se zlomky trojúhelníkovitého průřezu je třeba upozornit na to, že v souboru zcela chybí typ trojúhelníkovité ucpávky mezi trámy či kuláči, který známe z jiných lokalit (*Benkert et al.*

Skupina	Typ / Type	Počet fragmentů / Nombre d'individus		Hmotnost / Poids	
		ks	%	kg	%
A	1	151	18,99	63,232	61,27
A	4	49	6,16	25,707	24,91
A	7	7	0,88	1,340	1,29
B	3	121	15,22	4,521	4,38
B	6	10	1,25	3,389	3,28
C	8	430	54,08	1,470	1,42
D	5	27	3,39	3,527	3,41
Celkem / Totaux		795	99,97	103,186	99,96

Tab. 1. Počet kusů a hmotnost mazanice podle typů fragmentů.

Tab. 1. Nombre d'individus et poids par types de fragments de torchis.

Skupina	Typ / Type	Vnější povrch zlomků (m ²) / Surfaces externes en m ²	Hmotnost kusů s měřeným povrchem (kg) / Poids en kg (individus avec surface mesurée)	Hmotnost mazanice na plochu (kg/m ²) / Poids par m ²
A	1	0,6144	56,612	92,142
A	4	0,2763	23,112	83,648
A	1+4	0,8907	79,724	87,895
A	7	0,0124	0,755	60,890
B	3	0,1228	3,813	31,050
B	6	0,0358	3,319	92,710
C	8	0,1588	1,470	9,260
B+C	3+6+8	0,3174	8,602	44,340
D	5	0,0483	2,886	59,752
Celkem / Totaux		1,2688	91,967	61,350

Tab. 2. Vnější povrch a hmotnost mazanice podle typů a skupin typů zlomků.

Tab. 2. Surfaces externes et poids par mètre carré par types de fragments de torchis et par groupe de types.

2003; Steenberg 1983; Dealer – Ellis 1979; Vařeka 2005a: typ Aa1). Absence tohoto typu (označovaného zde jako typ 2) znamená, že mazanice pochází ze stěn, které neměly roubenou konstrukci.

Skupinu C (typ 8) představují destičky o síle 0,4–1,9 cm. Jejich vnitřní strana někdy obsahuje otisky letokruhů jednoho nebo několika kusů prkének, ve dvou případech byl zachycen otisk kulatiny. Vnější strana těchto zlomků je téměř vždycky tvořena vrstvou několika na sebe nanášených omítek (max. 11 vrstev), na jejich povrchu jsou zřetelné stopy bělavého nátěru. Skupina C proto nejspíše představuje pokračování zlomků skupiny B na rovné stěně, tedy vnitřní líc stěn stavby. Tento vnitřní plášť stěny utěšňoval mezery a představoval konečnou povrchovou úpravu stěn.

Do **skupiny D** (typ 5) řadíme blíže neurčitelné zlomky, které nepatří do žádné z výše definovaných kategorií. Ve sledovaném souboru představují pouze 3,4 % vzorků, což mj. dokládá mimořádně vysokou míru zachovalosti fragmentů mazanice v daném souboru.

Velikost zlomků mazanice je velmi variabilní, liší se i průměrné hmotnosti jednotlivých typů (např. 3 g u typu 8 proti 524 g u typu 4). Podle *tab. 1* existuje velký rozdíl mezi absolutním a relativním zastoupením jednotlivých typů. Např. typ 8 početně představuje 54,1 % všech vzorků, avšak jeho celková hmotnost činí pouze 1,4 % celkové hmotnosti souboru. Naproti tomu typ 1 zahrnuje pouze 19,0 % počtu kusů, avšak v celkové hmotnosti tvoří 61,3 %. Tyto rozdíly jsou způsobeny různou velikostí jednotlivých typů, resp. jejich morfologií. Zlomky skupiny A (typy 1 a 4) pocházejí

Skupina	Typ/Type	Otisky štípaných prkének / Bois refendus/planchettes			Otisky prutů / Baguettes		Otisky kulatin / Rondins	
		Počet / Nombre	Průměr úpiných šířek (cm) / Moyennes des largeurs finies	Průměr síly měřitelných kusů (cm) / Moyennes des épaisseurs mesurable	Počet / Nombre	Průměrná síla prutů (cm) / Moyennes des diamètres	Počet / Nombre	Průměr kulatin (cm) / Moyenne des diamètres des rondins
A	1	267	5,3	0,8	–	–	–	–
A	4	95	5,1	0,5	70	1,3	–	–
A	7	0	–	–	19	1,2	–	–
B	3	91	9,2	–	–	–	–	–
B	6	5	4,4	–	7	1,3	8	15,1
C	8	14	–	–	–	–	–	–
D	5	8	–	–	2	0,8	–	–
Celkem/Tous les types		480	5,1	0,6	98	1,3	8	15,1

Tab. 3. Rozměry dřevěných prvků v konstrukci stěny.

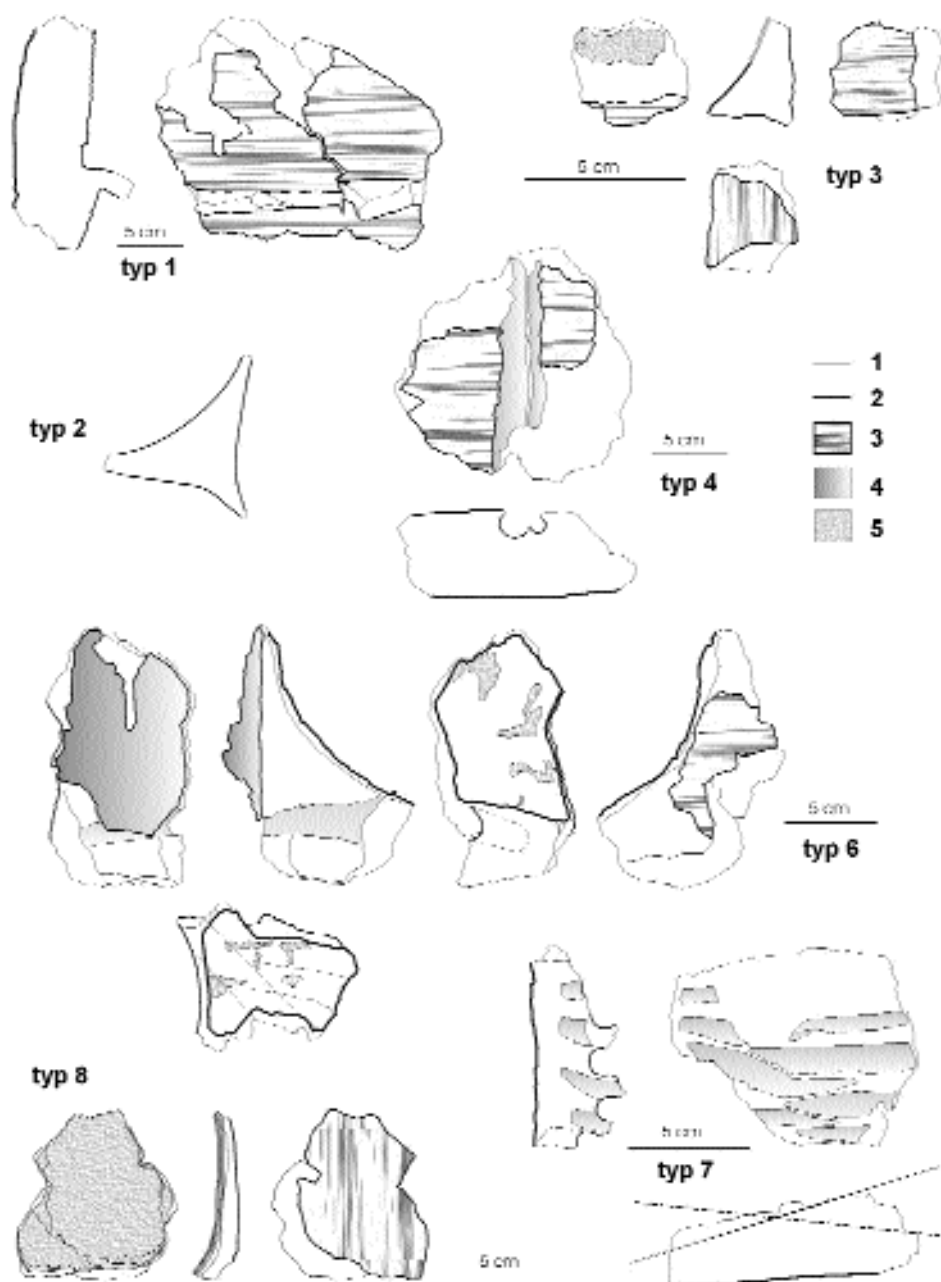
Tab. 3. Dimensions des empreintes des bois constituant la structure.

ze silné souvislé vrstvy hlíny vnějšího pláště stěny, který se rozpadl na pravidelné čtvercové kusy větších rozměrů. Zlomky skupiny B (typy 3 a 6) původně představovaly protáhlé „tyče“ trojúhelníkovité profilace (vycpávky rohů) a rozpadaly se do nepravidelných úlomků. Zlomky skupiny C (typ 8) pocházejí z tenké vrstvy vnitřní omítky.

3. Rekonstrukce stavební techniky

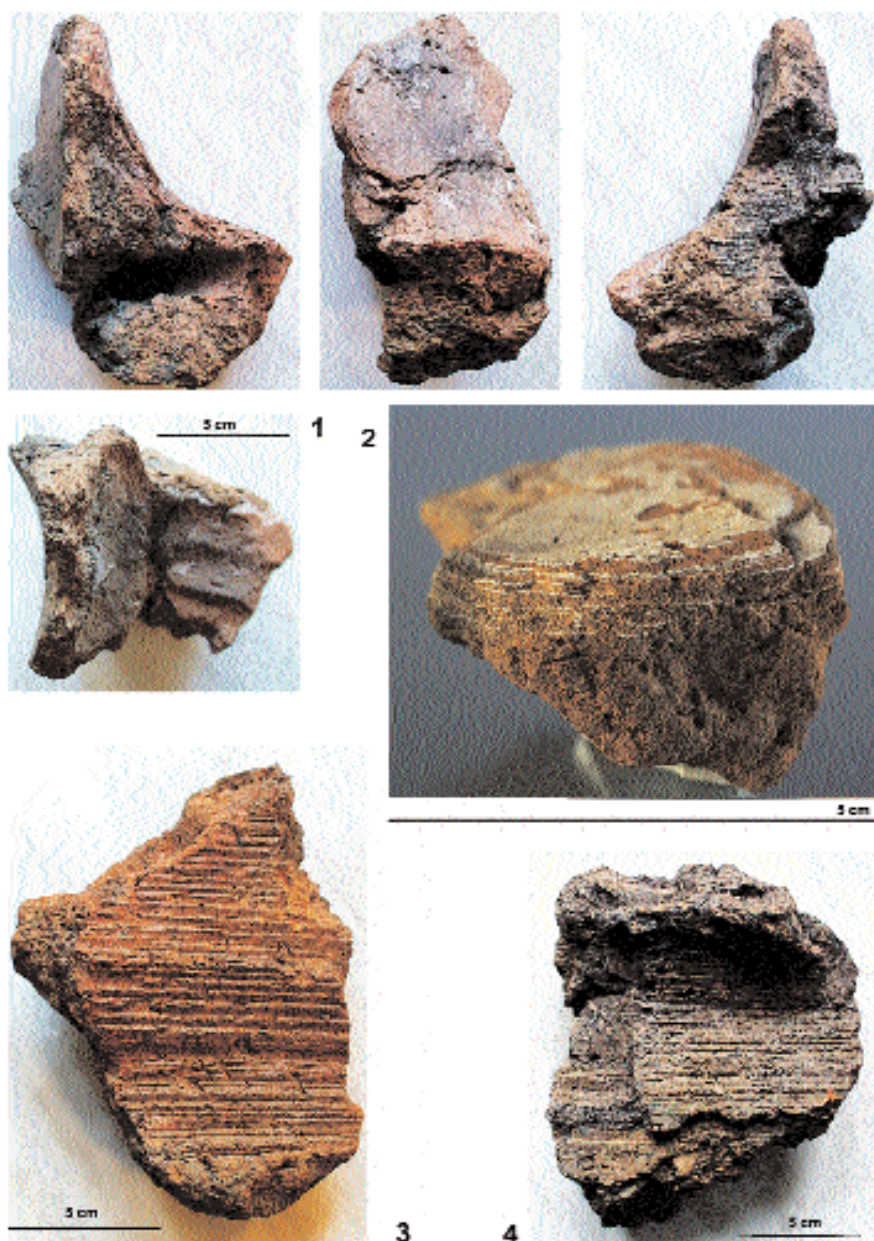
Společný výskyt různých konstrukčních prvků a jednotný ráz mazanícových fragmentů z obj. 15.2 nás vedou k závěru, že většina studovaného souboru pochází z jedné konstrukce (možná s výjimkou nepočtených zlomků typu 7). Tato konstrukce pravděpodobně nebyla součástí pece nebo ohniště – proti tomu svědčí užití četných dřevěných prvků a absence stop mechanického opotřebení, popela a uhlíků na povrchu zlomků. Dále je možné konstatovat, že soubor mazanice nepatří konstrukci malé, např. truhle nebo silu, neboť se v něm nevyskytuje žádný roh nebo okraj. Lze se tedy domnívat, že jde o pozůstatky větší nadzemní stavby, nejspíše obytného domu.

Otisky konstrukčních prvků prozrazují neobvyklou stavební techniku. Podle absence charakteristických ucpávek trojúhelníkovitého průřezu s otisky paralelních trámů či kuláčů lze vyloučit, že by stavba měla sрубovou konstrukci. Naproti tomu se zdá, že šlo o konstrukci skládající se ze svislých kůlů v rozích a armatury ze svislých prutů, rozmístěných ve vzájemných odstupech asi 30 cm (odhad podle četnosti otisků). Tato konstrukce mohla být zapuštěna do země, nebo spočívat na pozednicích. Na pruty se z jedné strany napojovalo jakési bednění či obložení z malých plochých kusů dřeva (prkének), na druhé straně byla nanášena mazanice o síle až 8 cm. Jelikož byly některé otisky sousedních prkének nakloněny v mírně odlišných rovinách, je pravděpodobné, že prkénka byla usazována jednotlivě, zároveň s nanášením mazanice, která v tom okamžiku ještě musela být vlhká.

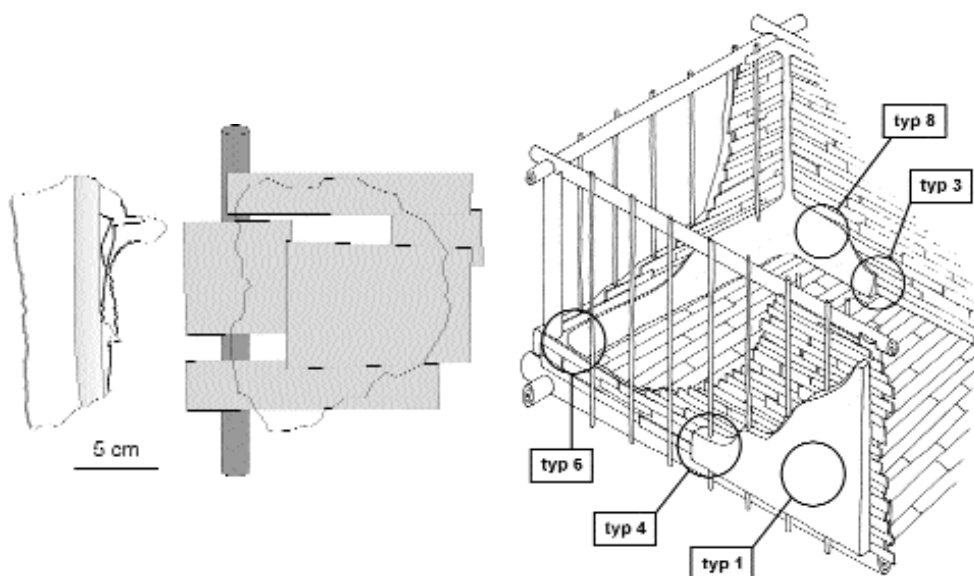

Obr. 4. Typy mazaniceových fragmentů. 1: vnitřní strany s otisky dřeva; 2: vnější vyhlazené strany; 3: strany s otisky letokruhů štípaného dřeva (prkénka); 4: otisky kulatin nebo prutů; 5: strany s jednou nebo několika vrstvami bělavého nátěru.

Fig. 4. Nomenclature des fragments de torchis. 1 : faces internes avec des empreintes de bois ; 2 : faces externes lissées ; 3 : faces avec les empreintes des cernes des bois refendus (planchettes) ; 4 : empreintes de rondins ou de baguettes ; 5 : faces avec un ou plusieurs couches d'enduit blanchâtre.

Obr. 5. Příklady mazaniceových fragmentů. 1: zlomek typu 6 obsahující otisky kulatiny, štípaného dřeva, prutů a povrchový nátěr; 2: zlomek typu 3 s nejméně osmi vrstvami omítky a bělavého nátěru; 3: zlomek typu 1 se zřetelnými otisky letokruhů štípaného dřeva; 4: zlomek typu 4. Foto autoři (1, 3, 4) a M. Frouz (2).
 Fig. 5. Exemples des différents types de fragments de torchis. 1 : spécimen de type 6 avec rondin, bois refendu, baguette et surface enduite ; 2 : spécimen de type 3 montrant plusieurs couches d'enduit blanchâtres en alternance avec de la barbotine ; 3 : spécimen de type 1 comportant des empreintes très nettes des cernes d'un bois refendus ; 4 : spécimen de type 4.

Obr. 6. Fragment typu 4 s otisky několika štípaných prkének.

Fig. 6. Fragment de type 4 avec plusieurs bois rendus.

Obr. 7. Rekonstrukce mazanice stěny s vyznačením polohy různých typů fragmentů.

Fig. 7. Proposition de reconstitution de la paroi en torchis et position des différents types.

Hlína byla s prkénky spojována pod jistým tlakem, neboť vyplnila mezery mezi nimi, čímž vznikly charakteristické výstupky („nosy“). Výstupky často přesahují na druhou stranu prkének a mají asymetrický profil, způsobený poklesem čerstvého těsta na druhé straně prkenného obložení. Tento jev umožňuje stanovit orientaci prkének – jejich delší osa byla umístěna horizontálně. Zároveň je jasné, že mazanice těsto při stavbě nenaráželo v mezerách mezi prkénky na žádnou překážku – bylo tudíž nejprve nanášeno jen z jedné strany. Na vnější lícové straně byla mazanice vyhlazena, avšak nebyly na ní nikde zjištěny stopy jemného omazu a nátěrů.

Druhá strana prkének (vnitřní líc stěny), včetně zbývajících spár mezi nimi, rohů a koutů, byla pokryta také mazanicí, avšak v mnohem tenčí vrstvě (skupina B a C). Tyto fragmenty považujeme za povrch obrácený do interiéru stavby (vnitřní líc). Dané zlomky jsou na vnější straně skoro vždy pokryty jemnou omítkou s bělavým nátěrem, a to ve více vrstvách (max. 11). Opakované bílé nátěry stěny ukazují na poměrně vysoký standard úpravy interiéru stavby a zároveň i na její delší užívání.

Vnější strany zlomků se zachovalým vnějším nebo vnitřním povrchem stěny se zachovaly v 91,6 % případů. Celkové plochy vnějších stran zlomků jsou udány v *tab. 2*. Tyto údaje umožňují odhadnout celkovou plochu a hmotnost 1 m² mazanice vrstvy pro každý typ. Celkový povrch vnějších stran zachovalých fragmentů všech typů je 1,27 m². Z toho 0,89 m² představují zlomky skupiny A, související s vnějším lícem stěny, a 0,32 m² skupiny B a C, pocházející z vnitřního povrchu stěny. Tato proporce naznačuje, že poměr omazané plochy vnějšího a vnitřního líce stěn mohl být 1 : 3 – to by mohlo znamenat, že vnitřní povrch stěny nebyl celý pokryt mazanice omítkou. Je však také možné, že výrazně tenčí fragmenty skupiny B a C byly rychleji fragmentarizovány a nedochovaly se. Určitý výběr fragmentů mohl být proveden již při uklízení shofelované stavby a na místo v jámě mohly být uloženy především velké zlomky z vnějšího pláště stěn. Odhad hmotnosti mazanice stěny činí 87,9 kg na 1 m² pro zlomky z vnějšího pláště (skupina A) a 44,3 kg na 1 m² pro vnitřní omaz stěn (skupina B a C).

4. Závěr

Analýza souboru mazanice z obj. 15.2 poskytla pohled na stavební techniku pozdní doby bronzové i určité indicie pro uspořádání obytného areálu. Zachovalost souboru mazanice byla v našem případě mimořádná, což vynikne ve srovnání s jinými lokalitami podobného stáří. Např. na sídlišti mladší doby bronzové v Praze–Hostivaři (přes 200 objektů a plošně zkoumané kulturní souvrství, výzkum společnosti Archaia Praha, 1999–2000) bylo při zpracování asi tří čtvrtin nálezů popsáno kolem 13 000 mazanícových fragmentů; jejich celková hmotnost však byla pouze ca 154 kg (Vařeka ed. 2003), čili převážně muselo jít o materiál silně fragmentarizovaný. V případě roztockého souboru souvisí jeho zachovalost s tím, že soubor nejspíše vznikl specifickým způsobem – úklidem trosk stavby zaniklé požárem. I v tomto případě byla míra redukce archeologických faktů obrovská: to vyplývá ze skutečnosti, že mazanice o hmotnosti kolem 100 kg představuje ekvivalent méně než 1 m² nadzemní stavby.

Soubor mazanice je jediným pozůstatkem nadzemní stavby v této části komponenty. Některé z detailů mazanícových zlomků ukazují, že šlo o stavbu s vysokou kvalitou úpravy interiéru, nejspíše o stavbu obytnou. Zásobní jáma, v níž byly fragmenty mazanice nalezeny, byla původně buď uvnitř této stavby, nebo v jejím bezprostředním sousedství. V této souvislosti je zajímavé, že v okruhu 15–20 m okolo jámy 15.2 nebyly zjištěny jiné zahloubené objekty, takže pro případnou větší nadzemní stavbu zde existovalo dost místa v kterékoli fázi existence obytného areálu pozdní doby bronzové. Vztah obytného objektu k zásobní jámě indikuje prostorové propojení obytného a skladovacího areálu. Jelikož se v širším okolí objektu vyskytují další zásobní jámy spolu s objekty dílenského rázu, lze situaci chápat jako indicii dvorcového uspořádání areálu, které se odrazilo v prostorových shlucích objektů s různou funkcí (Dreslerová-Turková 1989; Kuna 1991).

Článek vznikl v rámci grantového projektu „Výpověď sídlištního odpadu. Funkční a behaviorální analýza obytného areálu doby bronzové“ podporovaného GA AV ČR pod č. A8002303.

Prameny a literatura

- Audouze, F. – Buchsenschutz, O. 1989: Villes, villages et campagnes de l'Europe celtique. Paris.
- Benkert, A. – Epiney-Nicoud, C. – Dayer, V. – Gentizon, A. – Haller, M. – Marchi, S. – Wagner, C. 2003: La séquence chronostratigraphique de Brig-Glis/Gamsen, Waldmatte (Valais, CH). In: ConstellaSion. Hommage à Alain Gallay. Cahier d'archéologie romande 95, Lausanne.
- Dealer, A. W. – Ellis, J. O. 1979: The log cabin. Homes of the North American wilderness. Massachusetts.
- Doat, P. – Hays, A. – Houben, H. – Matuk, S. – Vitoux, F. 1985: Construire en terre. Paris.
- Dreslerová, D. 1995: A late Hallstatt settlement in Bohemia. Excavation at Jenštejn 1984. Praha.
- Dreslerová-Turková, D. 1989: Možnosti využití shlukové analýzy při zkoumání struktury sídlišť mladší a pozdní doby bronzové, Archeologické rozhledy 41, 414–431.
- Gojda, M. – Kuna, M. 1985: Časně slovanský sídelní areál v Roztokách, okr. Praha-západ – stav výzkumu a jeho perspektivy, Archeologické rozhledy 37, 152–169, 237–240.
- Chapelot, J. – Fossier, R. 1980: Le village et la maison au Moyen Age. Paris.
- Kahn, L. 1979: Habitats, constructions traditionnelles et marginales. Paris.
- Kuna, M. 1991: The structuring of prehistoric landscape, Antiquity 65, 332–347.
- Kuna, M. – Profantová, N. a kol. 2005: Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídlištní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách. Praha.
- Němcová, A. 2001: Typologická a behaviorální analýza keramiky na příkladu náleзовého souboru ze sídliště pozdní doby bronzové v Roztokách u Prahy (okres Praha-západ). Ms. dipl. práce na FF UK v Praze.
- Rapoport, A. 1972: Pour une anthropologie de la maison. Paris.
- Steensberg, A. 1983: Borup. A deserted settlement and its fields in south Zealand, Denmark. Copenhagen.
- Tempir, Z. 2005: Zuhelnatělé zbytky zemědělských plodin a plevelů z obj. 15.2 v Roztokách. Expertní posudek v Archivu ARÚ AV ČR Praha, čj. 12338/07.

- Turková, D. – Kuna, M. 1987:* Zur Mikrostruktur der bronzezeitlichen Siedlungen. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.–25. 10. 1985, Praha, 217–229.
- Vařeka, P. 2005a:* Mazanice. In: *Kuna – Profantová a kol. 2005*, 250–258.
- *2005b:* Mazanice pozdní doby bronzové z Roztok. Ms. a databáze, ulož. v archivu ARÚ AV ČR v Praze.
- Vařeka, P. ed. 2003:* Struktura sídlištního areálu z mladší doby bronzové. Výzkum sídliště knovízské kultury v Praze-Hostivaři. Závěrečná zpráva grantového projektu GAČR 404/01/1407 (viz též <http://www.kar.zcu.cz/vyzkum/Hostivar2/>).
- Waldhauser, J. 1993:* Auswertung des gebrannten Lehmewerks von der Siedlung Radovesice. In: J. Waldhauser et al., Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung bei Radovesice in Böhmen. Archeologický výzkum v severních Čechách 21, Praha, 212–218.

Les fragments de torchis de l'Age du Bronze final de Roztoky (Tchéquie)

Les objets de cette étude sont des fragments de torchis brulés lors d'un incendie, provenant de la fosse 15.2 de l'horizon du Bronze final du site de Roztoky (Tchéquie). Le torchis, matériau de construction composé de terre grasse mélangée à des végétaux, est toujours utilisé de nos jours en association avec des éléments de bois pour construire des parois de bâtiments ou d'autres structures de l'architecture vernaculaire (*Rapopot 1972; Dealer – Ellis 1979*). Cet habitat a été fouillé dans le cadre des recherches de sauvetage lors de la construction du groupe convertisseur entre 1980 et 1983 (*fig. 1*). La partie explorée de l'horizon du Bronze final a révélé 32 structures en creux: 7 „fonds de cabanes“ de forme circulaire ou rectangulaire avec des traces de construction; 3 objets de dimensions et de forme analogues, mais peu profonde et sans indices fonctionnels; 15 silos; 6 fosses de dimensions plus modestes et peu profondes et une structure vaste de forme irrégulière (*fig. 2*).

La fosse 15.2 fait partie de la grande structure 14–15, située plus ou moins au centre de la partie explorée du site. Il s'agit d'une fosse circulaire à fond plat (*fig. 3*), aux bords verticaux, d'une profondeur d'un mètre environ et d'un diamètre de près de deux mètres qui est interprétée comme un silo. Elle contenait de nombreux fragments de torchis, très bien conservés provenant vraisemblablement d'une construction en élévation et assez peu fragmentés et érodés, leur poids pouvant aller jusqu'à 1,8 kg et leur dimension jusqu'à une trentaine de centimètres. Il faut aussi noter que ces fragments ne proviennent pas forcément d'une structure liée à la fosse 15.2. En effet, l'érosion a emporté toutes les traces d'aménagement en surface et a dû regrouper dans les structures en creux les vestiges au sol et en élévation.

Nous partons du postulat que ces objets proviennent tous de la même structure en élévation, sauf observations contredisant ce postulat.

Les fragments de **type 1** présentent une face avec des empreintes de bois refendus, longs et étroits, et une autre face lissée, opposée et parallèle à la première. Les côtés où se trouvent ces marques de bois seront nommées « faces internes » dans la suite de ce texte pour tous les types (*fig. 4*). Ces empreintes se caractérisent par les négatifs des cernes de bois refendus probablement à la hache (*fig. 5.3*). Plusieurs bois peuvent apparaître sur un fragment (au maximum cinq individus) et sont en principe parallèles entre eux, côte à côte ou bout à bout, de manière à couvrir une surface. Dans de nombreux cas (52 % du type 1), le torchis forme, dans les interstices entre les bois, des nez dus au foisonnement de la terre au moment de son application par pression. Les empreintes sur ces nez indiquent que les bois sont non seulement refendus sur une face, mais sur deux ou trois.

Le **type 2**, qui n'existe pas dans cet échantillon, a été défini à partir de données d'autres sites (*Haller – Gentizon 2003; Steenberg 1983*) et de l'architecture vernaculaire (*Dealer – Ellis 1979*). Il s'agit de joints de colmatage ou d'étanchéification appliqués par pression entre les poutres d'un bâtiment en « Blockbau », c'est-à-dire des poutres superposées horizontalement formant un caisson assemblé aux angles. Leur absence dans cet échantillon permet d'exclure ce genre de construction.

Les fragments de **type 3** ont le profil d'un triangle rectangle et peuvent aussi être qualifiés de joints de colmatage (*fig. 5.2*). Leurs faces internes forment souvent un angle droit et dans un seul cas, un coin prenant place entre trois plans perpendiculaires différents. Sur ces surfaces, les empreintes de bois refendus sont bien visibles, tout comme dans les types 1 et 4. La face externe, opposée au coin ou à l'angle, a parfois conservé la trace des doigts ayant appliqué le torchis. Dans la majorité des cas (96 % du type 3), ces

surfaces sont enduites d'un revêtement blanchâtre souvent appliqué en plusieurs couches. Ces fragments étaient situés à l'intérieur d'une structure qui comprenait deux ou trois plans de bois refendus, perpendiculaires entre eux. Il pourrait s'agir de la jonction entre les parois, plancher ou plafond d'un bâtiment d'une structure plus modeste.

Les fragments de **type 4** sont semblables au type 1, mais présentent en plus des empreintes d'une ou de plusieurs baguettes rondes dans leur épaisseur (*fig. 5.4*). Le plan dans lequel elles s'inscrivent se situe entre la face interne et la face externe. Il faut noter que les baguettes sont en majorité perpendiculaires aux bois refendus, les touchant souvent, tout en étant noyées dans le torchis. Leur position n'est pas due à la proximité d'un clayonnage, mais elles font partie intégrante de la structure étudiée qui réunit dans sa conception bois refendus et baguettes rondes. Seuls trois spécimens (6,25 % du type 4) comportent des baguettes parallèles aux bois.

Les fragments de **types 1 et 4** occupaient probablement des positions similaires dans la structure et sont à considérer comme un revêtement de surface assimilable à un torchis. Les épaisseurs entre les bois refendus et la face lissée externe varient entre 1,5 cm et 8 cm, soit une moyenne de 4,5 cm pour ces deux types. Leurs faces externes ne sont généralement pas enduites, sauf deux exceptions avec des traces blanches.

Les fragments de **type 5** sont indéterminables et ne peuvent être classés dans l'une ou l'autre des catégories définies. Ils ne représentent que 3,4 % des spécimens, ce qui prouve l'excellente conservation des éléments de cette structure.

Les fragments de torchis de **type 6** se caractérisent par un profil plus ou moins triangulaire et par une empreinte de rondin ou de quartier de rondin non équarri (*fig. 5.1*). La fréquence d'autres éléments comme des baguettes (dans 3 cas sur 9) ou des bois refendus (dans 2 cas sur 9) est assez importante. Dans deux cas, il y a une face externe lissée au doigt et couverte d'un enduit blanchâtre. Ces pièces sont manifestement situées à l'intérieur d'une structure, tout comme le type 3.

Il convient de rapprocher **le type 6 du type 3**, car ils présentent tous les deux des profils finis triangulaires et une épaisseur relativement faible (entre 3 cm et 8 cm), ce qui permet de les classer dans la catégorie des joints de colmatage. Ils se différencient par ailleurs des types 1 et 4 par la fréquente présence de traces d'enduit ou de peinture blanchâtre.

Les fragments de **type 7** ne présentent que des empreintes de baguettes rondes, sans aucune trace de bois refendus. Seule une pièce est vraiment caractéristique d'une paroi en clayonnage recouverte de torchis ; les autres fragments ne comportant qu'entre une et trois baguettes, ce qui ne permet pas d'attester une telle paroi. Ce mode de construction est manifestement différent de celui obtenu avec les bois refendus, mais il est impossible d'exclure des éléments mixtes dans la même structure.

Les fragments de torchis de **type 8** forment des plaques qui sont de faible épaisseur, entre 0,4 cm et 1,9 cm, plus ou moins régulières. La face externe est presque toujours recouverte par plusieurs couches d'enduit successives (au maximum 8 couches) allant du blanc au gris-bleu, parfois mauve ou rose. La face interne comporte parfois les cernes d'un ou de plusieurs bois refendus, dans un même plan et parallèle à la face externe et dans deux cas, l'empreinte d'un rondin.

Les associations de bois refendus, de baguettes et de rondins sur les différents types de fragments, ainsi que les caractéristiques similaires de ces éléments dans l'ensemble du corpus induisent une complémentarité de ces bois dans la construction d'une structure destinée à supporter le torchis. La fragmentation des pièces est très diverse, avec des poids moyens variant entre 3 grammes pour le type 8 et 524 grammes pour le type 4. Ces différences sont vraisemblablement dues à la morphologie du torchis, plutôt qu'à l'érosion (*tab. 1*).

Dans le *tab. 2* sont exprimées en centimètres carrés les surfaces externes des fragments, lorsqu'elles étaient conservées, à savoir dans 91,6 % des cas. La surface totale des faces externes de tous les types est de 1,27 m². Elle se répartit en 0,89 m² pour les types 1 et 4, situés à l'extérieur, et 0,32 m² pour les types 3, 6 et 8, situés à l'intérieur du bâti, ce qui suggère que le revêtement intérieur ne représentait qu'un tiers du revêtement extérieur. Le poids du revêtement par mètre carré est de 87,9 kg pour les fragments extérieurs (types 1 et 4), alors qu'il chute à 44,3 kg par mètre carré pour les fragments intérieurs (types 3, 6 et 8). Le revêtement extérieur est plutôt épais et devait servir à isoler la paroi, alors que celui de l'intérieur servait plus probablement à colmater les interstices et aux finitions.

Dans le *tab. 3*, les dimensions moyennes des éléments en bois sont exprimées pour chaque type de fragment. Les bois refendus sont plutôt étroits avec une moyenne de 5,1 cm de largeur finie (mesurée sur 21 empreintes) et fins, avec 0,6 cm d'épaisseur moyenne (mesurée sur 7 empreintes). La variabilité des

largeurs est forte, entre 1 cm et 9,2 cm. Leur longueur finie n'a jamais pu être observée, mais dans beaucoup de cas, une des extrémités est visible, parfois même plusieurs extrémités sur le même fragment.

Au vu de ces observations et de la fragmentation des pièces, la longueur des bois devait être comprise entre 20 cm et 60 cm; il s'agissait probablement de chutes ou de déchets issus d'autres activités liées au travail du bois (couverture, charpente, plancher, etc.). Ces éléments seront appelés planchettes dans ce texte. Les diamètres des baguettes sont assez divers avec de très fines tiges de 0,2 cm qui sont presque des brindilles, jusqu'à de robustes éléments de 2,4 cm et une moyenne de 1,3 cm. Elles sont souvent doublées ou triplées et perpendiculaires aux bois refendus, notamment sur le type 4. Les diamètres sont semblables sur les types 5, 6 et 7. Enfin, les diamètres des rondins, observés sur 8 empreintes, prouvent une certaine variabilité, entre 8 cm et 29 cm, pour une valeur moyenne de 15,1 cm. L'espacement entre les baguettes perpendiculaires aux planchettes est évalué à une trentaine de centimètres, en postulant que les types 1 et 4 sont complémentaires et constitutifs du revêtement extérieur. Les fragments sont constitués d'un mélange de terre argilo-limoneuse et de végétaux, en majorité des glumes de céréales, ainsi que des tiges de céréales ou d'herbacées. L'emploi d'un dégraissant végétal en forte proportion sert à alléger le torchis et limite les fentes de rétraction lors du séchage. La présence de dégraissant minéral, sable, quartz, gravillons ou chamotte, n'a pas été constatée.

Dans le postulat où ces fragments proviennent tous de la même structure en élévation, il semble logique de parler d'une paroi verticale constituée d'un extérieur en torchis et d'un intérieur jointoyé aux angles avec d'autres plans (poteaux, planchers, parois, plafond). En effet, il y a deux grandes catégories de fragments, les quadrangulaires épais, types 1 et 4, qui sont les mieux représentés dans ce corpus et qui correspondraient au torchis extérieur de la paroi, ainsi que les triangulaires de colmatage ou de finition, types 3 et 6, moins nombreux, qui représenteraient l'intérieur de la paroi. Les fragments triangulaires de type 3 et 6, assez complexes dans certains cas, attestent la présence d'éléments architecturaux circulaires comme des poutres ou rondins et également l'existence de deux ou trois plans de bois refendus, perpendiculaires entre eux. Ces fragments se trouvaient à la jonction entre les parois et le plancher ou le fond de la structure. Les faces externes montrent souvent les traces des doigts ayant appliqué le joint dans l'angle des bois.

Les fragments mixtes de type 4, comportant à la fois planchettes et baguettes de clayonnage, montrent la particularité de la réalisation de cette paroi. Elle consisterait dans la mise en place d'une sorte de « coffrage » de planchettes refendues, disposées horizontalement et de chant, et maintenues en place au moyen d'un clayonnage léger de baguettes rondes, verticales et espacées d'une trentaine de centimètres, faisant aussi office d'armature pour le torchis, comme des fers à béton. D'autres baguettes verticales étaient peut-être disposées de l'autre côté des planchettes pour les maintenir en place. Les traces de rondins sur le type 6 indiquent la présence d'éléments plus robustes, voire d'une charpente, qui ont dû contribuer au maintien des planchettes du côté intérieur.

L'emploi d'un enduit blanchâtre, notamment sur les fragments situés à l'intérieur (type 3, 6 et 8), montre un souci de finition de la paroi. Son aspect blanchâtre fait penser à un enduit à base de chaux. Une analyse chimique apporterait certainement des résultats intéressants concernant sa composition.

La convergence des observations laisse supposer que les différents types de fragments de torchis faisaient bien partie d'une même construction, de dimensions assez importantes. Il semble vraisemblable que nous soyons en présence d'un bâtiment construit soit sur poteaux, soit sur poutres sablières. L'existence de poteaux est attestée, sans pouvoir affirmer s'ils sont assemblés sur des sablières ou plantés dans le sol. Il est à noter que ce type de paroi, constitué de planchettes, de baguettes et de torchis, n'est pas autoportante et que, par conséquent, il faut inévitablement imaginer une structure portante faite d'éléments verticaux (poteaux) et horizontaux (poutres). Sur le site de Roztoky à cette période, l'absence de plans de bâtiments déterminés par un ensemble de trous de poteaux signifie soit qu'il s'agit de constructions sur sablières basses, soit que les trous de poteaux ont été érodés.

MARC HALLER, Association Cascavel, C.P.204, CH-3961 Saint-Luc; kwaks46@hotmail.com

ANNE-LYSE GENTIZON, Association Cascavel, C.P.204, CH-3961 Saint-Luc; algentizon@hotmail.com

MARTIN KUNA, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i., Letenská 4, CZ-11801 Praha; kuna@arup.cas.cz

Nález spony typu Almgren 43 na sídlišti v Chotusicích a osídlení dolního Podoubraví v době římské

Jarmila Valentová – Radka Šumberová

Bádání o době římské na území Čech a Moravy sice obohatila v posledních letech řada kvalitních prací, pro některé regiony však ze stávající omezené materiálové základny nelze pro studium daného období získat dostatek informací. Podoubraví pod Železnými horami při východním okraji středních Čech patří k těm, které donedávna poskytovaly obraz jen výjimečně využívaného prostoru. Proto i zveřejnění výsledků plošně nevelkého záchranného výzkumu může přispět k jasnějšímu pohledu na osídlovací procesy v této oblasti v prvních stoletích nového letopočtu.

Pro lokalitu Chotusice to platí tím spíše, že výzkumem získaná spona typu Almgren 43 nejen představuje první nález na území České republiky, ale její nálezový kontext navíc umožňuje přesné chronologické zařazení průvodního keramického souboru. Také fragment prstencovité misky je v prostředí české kotliny mezi nálezy římsko-provinciální užitkové keramiky jevem málo obvyklým. Nálezy jiných druhů římských importů však jsou v prostředí lokalit doby římské v blízkém okolí poměrně běžné, zejména na západně přiléhajícím území povodí Klejnárky, ale objevují se i v keramických souborech z nových výzkumů v Podoubraví (Hostovice: *Šumberová – Valentová v tisku*). Nově zjištěná sídliště zároveň dokládají větší exponovanost této oblasti, než se dosud předpokládalo.

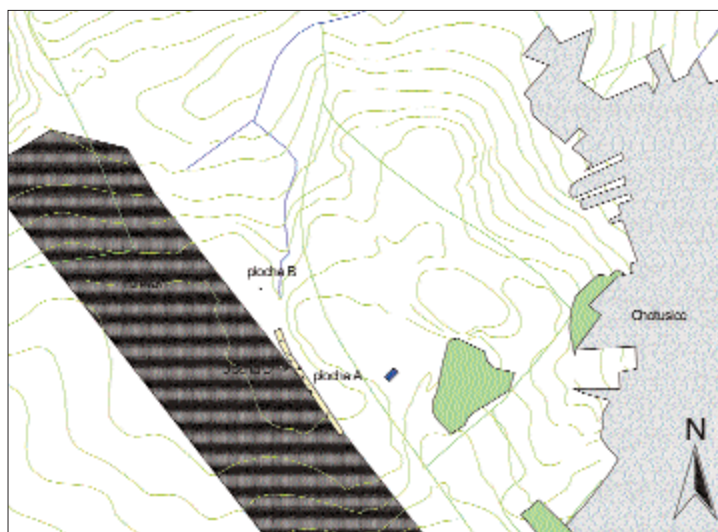
Charakteristika oblasti a její přírodní podmínky

Sídliště v Chotusicích (k. ú. Čáslav, okr. Kutná Hora), kde byla spona nalezena, leží na mírném návrší mezi toky Doubravy a Klejnárky. Povodí dolní Doubravy a jejího přítoku Brslenky zde tvoří východní hranici osídlené oikumeny středních Čech pod výrazným krajinným předělem – Železnými horami. Severně tuto oblast ohraničuje tok Labe, jižním směrem se již zdvihá Českomoravská vrchovina, západně přiléhá v pravěku intenzivně využívané povodí dalšího labského přítoku – Klejnárky. Nálezy z doby římské v povodí Klejnárky již byly komplexně zpracovány (*Valentová – Šumberová 2005*), Podoubraví byla věnována pozornost v rámci projektu zkoumajícího antropogenní vlivy na krajinu v průběhu celého pravěku (*Pavlu 2005*). Samostatně bylo sledováno osídlení tohoto území v době laténské (*Valentová – Šumberová 2006*), kdy zde zřejmě došlo k poměrně výraznému zahuštění sídelní sítě.

V porovnání s intenzivním osídlením sousedního Kolínska v době římské se zdá být Kutnohorsko i Čáslavsko v tomto období poněkud na periferii. Zejména ve starších nálezech převažují ojedinělé nálezy mincí a jednotlivých sídlištních objektů, zcela výjimečné jsou hrobové nálezy. Systematickou prospekci a záchrannými výzkumy v posledních letech bylo zjištěno několik osad, takže v současnosti známe nálezy z 16 katastrálních území, v čemž je zahrnuto 12 sídlištních nálezů, 2 hrobové nálezy, 15 poloh s nálezem mincí a 2 nálezy ojedinělé. Přesto asi nelze předpokládat souvislé osídlení povodí dolního toku Doubravy.

Nejstarší, byť nesystematické výzkumy římských lokalit ve sledované oblasti prováděl Kliment Čermák s muzejním spolkem Včela čáslavská, a to již od 80. let 19. století. Ve 20. letech 20. stol. provedla soupis archeologických památek Čáslavska *L. Jansová (1929)*. Veškeré výzkumné aktivity i náhodné nálezy pro počátky doby římské a její starší období shrnula později *K. Motyková-Šneidrová (1963; 1967)*. Nejnověji byly shromážděny a revidovány nálezy mincí (*J. Militký*).

Osu Podoubraví tvoří říčka Doubrava, s délkou toku téměř 90 km, která pramení v severním cípu Bítešské vrchoviny u Radostína (626 m n. m.) a ústí do Labe u Záboří nad Labem v nadm. výšce pouhých 198 m. Zkoumaná oblast leží v nadm. výškách od 198 m u soutoku po 267 m u Žlebů, kde se reliéf již zvedá k úpatí Železných hor. Z levobřežních přítoků je nejvýznamnějším přítokem třicetikilometrový tok Brslenky, na svém dolním toku v rámci pravěkého osídlení velmi frekventovaný, zejména na katastru Čáslavi. Geomorfologicky patří území dolní Doubravy obecně k celku Středolabské tabule, a to konkrétně k jejímu podcelku Čáslavské kotlině. Zkoumaná lokalita leží v okrsku Žehušické kotliny, na hřbetu oddělujícím podokrsky Mikulášskou a Církvickou kotlinu (*Lipský 2001*).

Obr. 1. Chotusice. Plochy výzkumu s objekty z doby římské.

Fig. 1. Chotusice. Excavated surfaces with Roman period features.

Geologické podloží regionu patří převážně kutnohorskému krystaliniku a je tvořeno muskovit-biotitickými svory a drobnozrnnými biotitickými pararulami, nebo moldanubiku se sillimanit-biotitickými a biotitickými pararulami. Jsou překryty různě mocnými křídovými sedimenty. V záp. části území mezi tokem Doubravy a Brslenky převládají kvartérní sedimenty zastoupené sprašemi a sprašovými hlínami, v okolí Žehušic pak fluvialními šterkovitými písčými a navátými písčými. V aluvii Doubravy se uplatňují fluvialní hlíny, písčité hlíny a jíly, hlinité a jílovité písčité, šterkové písčité nebo deluviofluvialní písčité hlíny a hlinité písčité (srov. Geologická mapa ČR 1 : 50 000, listy 13–43 a 13–41). Z pedologického hlediska převládá v Podoubraví modální hnědozem a černozem, vytvořená ze spraší, písčitéch spraší a slínů. V nivách řek a potoků byly mapovány pseudogleje, fluvizem a černice (Němeček a kol. 2001). Na sídlišti doby římské v areálu letecké základny u Chotusice jsou zastoupeny jak velmi kvalitní spraše, tak šterkové písčité; osídlení se koncentruje na sprašové návěži v centrální části letiště.

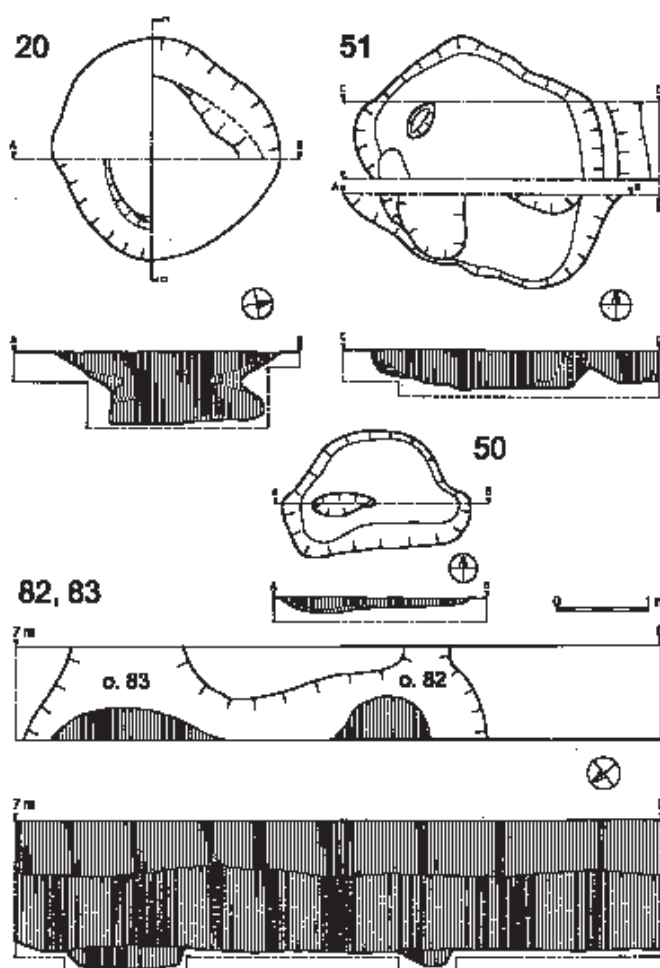
Záchranný výzkum sídliště v Chotusicích

Z k. ú. Chotusice je zaznamenáno několik archeologických lokalit z období od mladší doby kamenné po raný středověk. Do mladší doby kamenné je datováno několik ojedinělých nálezů broušené kamenné industrie a zlomků keramiky, z doby bronzové byl dosud známý jen jeden hrob, výrazněji jsou zastoupeny až nálezy z doby železné. Z doby římské byly zjištěny pouze ojedinělé mince a několik střepů, z raného středověku pak kostrové pohřebiště z 9.–10. stol. n. l.

Areál letecké základny (dnes Letecká základna Čáslav) byl z hlediska archeologie až do počátku tohoto tisíciletí velkou neznámou. Při jeho výstavbě v 50. letech 20. stol. nebyl výzkum možný a ani později nebyl areál přístupný. Teprve v roce 2003 v rámci modernizace letiště pro potřeby NATO byla zahájena spolupráce s Armádou ČR a od té doby jsou sledovány veškeré stavební práce na letišti. První archeologické komponenty byly zjištěny při prodlužování přístávací dráhy a rozšiřování platformy pro letadla (Šumberová 2006). Římskému osídlení můžeme přiřadit pouze devět z celkové již více než sta zkoumaných objektů. Stejně jako osídlení laténské bylo identifikováno u původního bažinatého prameniště vodního toku, dnes doloženého jen masivní bahnitou vrstvou, dále pak na okraji terasy nad tímto potokem (obr. 1). Z osady na mírném návrší byl původně jistě dobrý rozhled nejen do Podoubraví a až k Železným horám na V, ale též do hustě osídleného povodí Klejnárky na Z. Kromě již zmíněných stop laténské a římské osídlení byl zkoumán i jeden objekt únětické kultury, část sídliště štítarského stupně knovízské kultury a raně středověké objekty.

Objekty z doby římské jsou rozptýleny v podstatě po celé osídlené ploše v centrální části letiště s maximální distancí objektů 370 m. Větší kumulace objektů byla zjištěna při jihových. okraji zamok-

Obr. 2. Chotusice. Obj. 20,
50, 51, 82, 83.
Fig. 2. Chotusice. Feature
20, 50, 51, 82, 83.

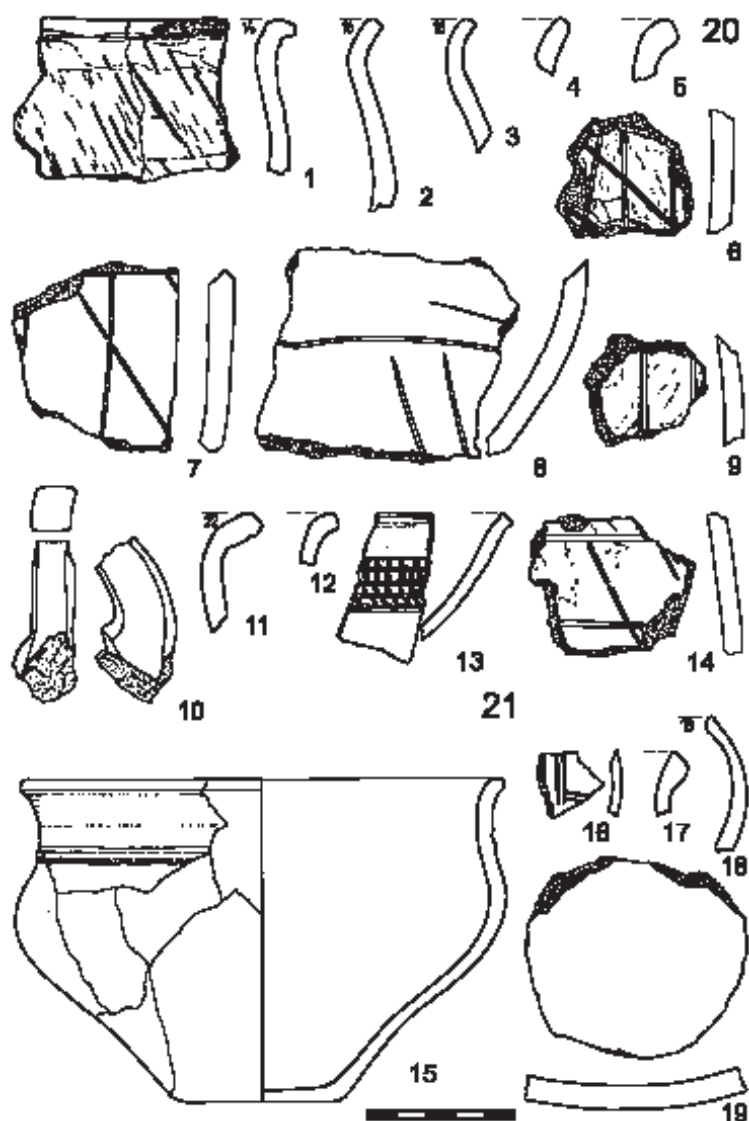
řeného území (plocha A a C). Průměr močálu byl dle našich zjištění zhruba 150 m a za jeho sev. a severozáp. okrajem osídlení v menší míře pokračovalo. Objekty můžeme v několika případech interpretovat jako zásobnice, další objekty patří k běžným sídlištním jamám, jedna železářská pec ukazuje na výrobní aktivity. Pro rekonstrukci vodních poměrů v tomto místě v době římské nám chybí dostatek podkladů, výsledky sondáží však připouštějí možnost, že masivní bahnitá vrstva zde vznikla až po době římské, alespoň v části jižně od močálu. Na sev. straně leží objekty z doby římské ve větším odstupu od zaplaveného území (plocha B).

Popis objektů z doby římské

(ke – keramika, ma – mazanice, ko – kosti, u – uhlíky, str – struska, Fe – železo)

Obj. 7 – plocha A, destrukce železářské pece, oválná jáma se zahluobenou kruhovou níležití o průměru 60 cm, vyplněnou kusy strusky a klenby pece, celkové rozměry 178 x 114 x 38 cm, výplň jámy šedohnědá, stěny pece do červena propálené lemované světle šedou popelovitou vrstvou. Nálezy: ke, ma, str.

Obj. 20 – plocha A, téměř pravidelně kruhová jáma se silně prožlabenými stěnami a rovným dnem, rozměry 248 x 240 x 80 cm, výplň černohnědá (obr. 2). Nálezy: ke, ma, ko, u, str.

Obr. 3. Výběr keramiky: 1–14 obj. 20, 15–19 obj. 21.

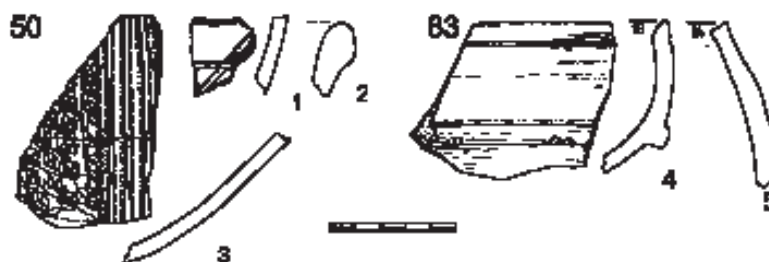
Fig. 3. Selection of ceramics: 1–14 feature 20, 15–19 feature 21.

Obj. 21 – plocha A, téměř pravidelně kruhová jáma se stupňovitě sníženým rovným dnem, rozměry 241 x 214 x 50 cm, výplň vrstvená černohnědá a tmavě hnědá. Nálezy: ke, ma, ko, u, Fe.

Obj. 50 – plocha B, nepravidelně oválná jáma s šikmými stěnami a rovným dnem, mírná prohlubeň v jižní části, rozměry 200 x 130 x 17 cm, výplň hnědočerná (obr. 2). Nálezy: ke, ma, ko.

Obj. 51 – plocha B, nepravidelně oválná členěná jáma se šikmými stěnami a nepravidelným dnem, rozměry 310 x 274 x 44 cm, výplň hnědočerná až šedo hnědá (obr. 2). Nálezy: ke, ma, ko, u, str, bronz, ulity.

Obj. 65 – plocha C, kruhová jáma se svislými mírně prožlabenými stěnami a rovným dnem, rozměry 130 x 124 x 60 cm, výplň černošedá s uhlíky, u dna šedo hnědá. Nálezy: ke, ma, ko, str, u.

Obr. 4. Výběr keramiky: 1–3 obj. 50, 4–5 obj. 83.

Fig. 4. Selection of ceramics: 1–3 feature 50, 4–5 feature 83.

Obj. 69 – plocha C, velká nepravidelně oválná jáma se šikmými stěnami a rovným dnem, rozměry 374 x 276 x 100 cm, výplň šedočerná až černá, u dna vrstvená. Nálezy: ke.

Obj. 72 – kúlová jamka, oválná jamka s šikmými stěnami a rovným dnem, rozměry 52 x 36 x 10 cm. Nálezy: ke.

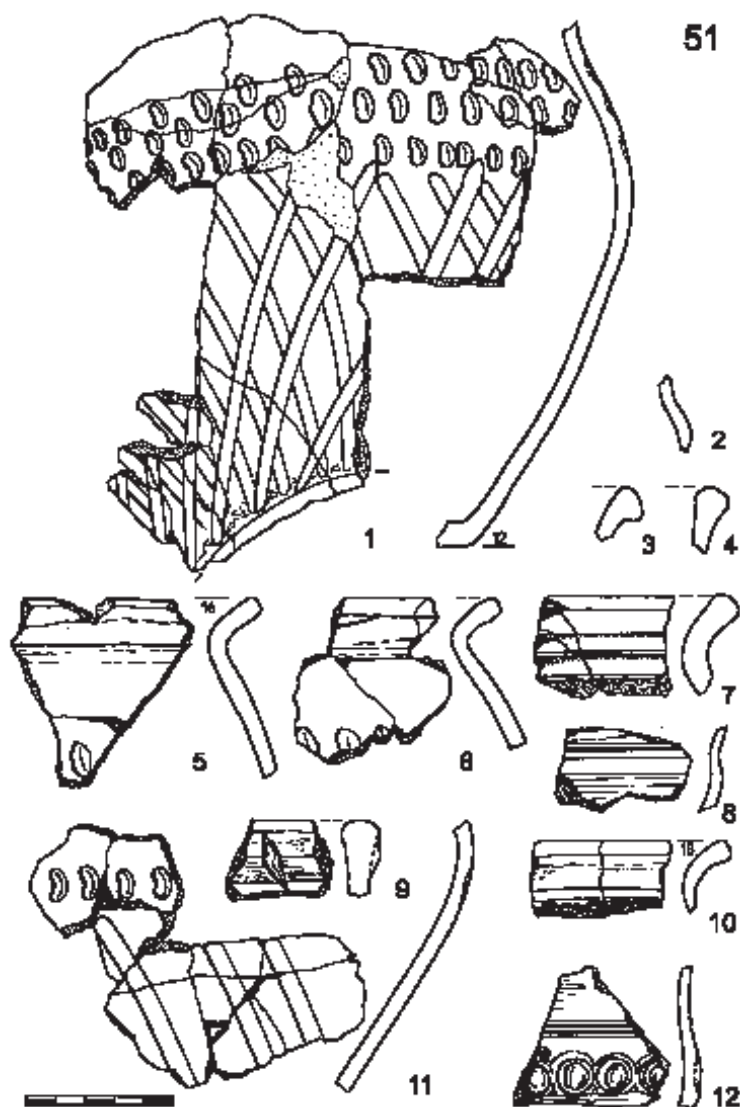
Obj. 83 – plocha C, jáma zachycena na profilu a ve dně sondy I, délka 240 cm, hl. 180 cm pod současným povrchem, vzhledem k vztlínající spodní vodě pouze vzorkována (obr. 2). Nálezy: ke, ko, str, mince.

Charakteristika archeologického materiálu ze sídliště doby římské

Třetina z devíti objektů datovatelných do doby římské postrádá i minimum chronologicky citlivého keramického materiálu (obj. 7, 69 a 72 obsahovaly sporadicky jen atypické zlomky keramiky). Relativně nejvíce keramického materiálu poskytly sídlištní objekty 51 a 20 (81 a 58 zlomků), ani tam však nebylo dosaženo úrovně použitelné ke statistickému zhodnocení jednotlivých souborů; množství keramických zlomků získaných v ostatních objektech pak bylo nevýznamné. Z obj. 50 pocházely 23 zlomky, z obj. 21 a 65 po 12 zlomcích a v obj. 83 byly nalezeny jen 4 zlomky, včetně zlomku importované římsko-provinciální spotřební keramiky. Z celkového množství 196 zlomků keramiky postrádaly více než dvě třetiny identifikovatelné vlastnosti; pouze 60 jedinců bylo v omezené míře využitelných ke stanovení typologických či morfologických charakteristik keramického souboru.

Získaný nekeramický materiál byl objemově chudý. V malém množství byl nalezen osteologický materiál, také mazanici dokládaly jen jednotlivé drobné hrudky kromě 200 g mazanice v obj. 21. Opracování kamene či alespoň jeho použití dokládá nález valounového drtidla a rohový zlomek snad kamenné podložky nebo podobného předmětu. Z pece (obj. 7) bylo získáno množství železářské strusky jako doklad hutnické výroby na sídlišti; doprovázel ji ojedinělý zlomek keramiky. Zvláštní pozornost naopak zasluhují dva kovové nálezy – stříbrná mince (obr. 7) z vrstvy v sondě II, pocházející bohužel ze špatně čitelné nálezové situace, a spona typu Almgren 43 (obr. 6), zhotovená kombinací bronzu se železem z obj. 51, který jako jediný obsahoval početnější soubor keramiky.

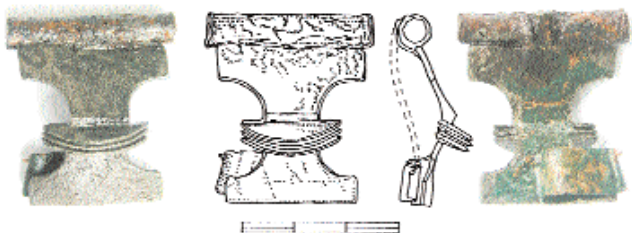
Z výše uvedených důvodů je keramika dále hodnocena jako celek, který reprezentovala 1 rekonstruovaná nádoba, 22 zlomky okrajových částí nádob, 3 zlomky den, zlomek ucha kvadratického průřezu, 22 zlomky těl nádob nesoucí výzdobu a kolečko ze střepeu bez středového provrtu (obr. 3: 19). Fragment misky nápadně odlišného technologického zpracování z obj. 83 patří do okruhu římsko-provinciálního spotřebního zboží (obr. 4: 4; viz níže). Z okrajových zlomků nádob se vícekrát vyskytly pouze slabě i silněji vyhnuté okraje, někdy seříznuté, patřící nejspíše hrncům (obr. 3: 2, 3, 4, 11, 12; 5: 5, 6, 7, 10; 8: 1), sporadicky vně zesílené (obr. 3: 5, 17; 4: 2; 5: 3, 4) a zatažené okraje (obr. 3: 18; 8: 2), ojediněle vodorovně vytažený okraj s hráněním (obr. 3: 1). K analýze tvarů nádob soubor neskýtá větší možnosti. Pouze u 11 okrajových zlomků bylo možno měřit průměr ústí nádoby, pohybující se až na dva případy v rozmezí 16–22 cm; pravděpodobně šlo o širší hrncovité tvary. Z obj. 51 a 20 pocházejí okrajové zlomky hrnců s výrazně vyhnutým okrajem a zřejmě buď zaoblenou, nebo dvojkónickou výdutí (obr. 5: 5, 6). Některé okraje snad můžeme přičíst esovitě profilovaným hrncům. Jediný okraj dokládající evidentně široké ústí (24 cm) patří snad misovitému tvaru (obr. 4: 5). Rekonstruovaná terinovitá mísa esovitého profilu s úzkou lištou na hrdle byla nalezena v obj. 21 (obr. 3: 15). Z obj. 20 pochází ucho kvadratického průřezu

Obr. 5. Výběr keramiky: 1–12 obj. 51. – Fig. 5. Selection of ceramics: 1–12 feature 51.

snad z amforovitého tvaru, i když přicházejí v úvahu i jiné možnosti (obr. 3: 10). Okrajový zlomek z jemného materiálu s jemnými pŕlměšičkovitými vrypy v rádcích pochází z misky nebo pohárku (obr. 3: 13). Výzdoba nádob představovala poměrně pestrou škálu rytých a vtačovaných, výjimečně i plastických prvků, avšak bez charakteristických žeber či pupků mladší doby římské. V obj. 51 byly doloženy široké křížící se rýhy kombinované s horizontálními řadami podlouhlých nehtových vrypů, evidentně z jediné nádoby (obr. 5: 1, 11), krátké žlábkovité brázdy vyplňující trojúhelníkovitá pole oddělená šikmým svazkem přerušovaných rýh (obr. 8: 3), vrypy trojúhelníkového tvaru nepravidelně pokrývající tělo nádoby v kombinaci s řadou horizontálně kladených hrotitých nehtových vrypů (obr. 8: 4), hrubší vsek na liště (obr. 5: 9), řady nehtových vrypů (obr. 8: 1) a výrazné kruhové důlky v řadce (obr. 5: 12). V obj. 20 se vyskytlo i jemnější a řidší rýhování (obr. 3: 6–9, 14). Zcela ojedinělé je použití

Obr. 6. Spona z obj. 51.
Fig. 6. Fibula from feature 51.

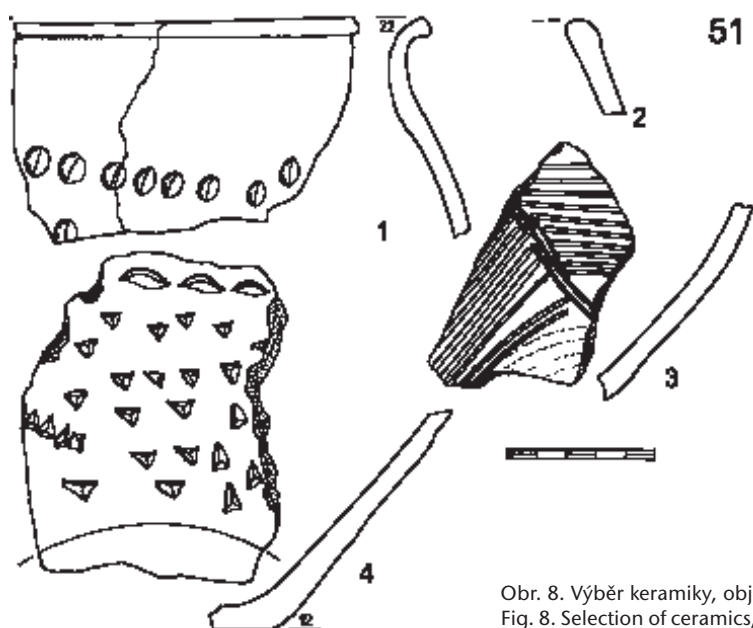
Obr. 7. Mince z obj. 83.
Fig. 7. Coin from feature 83.

radélka v geometrickém motivu na zlomku z obj. 21 (*obr. 3: 16*), ze kterého také pocházela terinovitá mísa s lištou na hrdle (*obr. 3: 15*). Výraznou plastickou výzdobu dokládá pouze zlomek od dna mísy s poli vyplněnými barbotinem, tvořeným specifickými hranatými prvky oddělenými hlubšími rýhami (*obr. 4: 3*). Z technologického hlediska můžeme v sedmi případech konstatovat výrobu keramiky z jemného plaveného materiálu homogenní struktury; většina keramického materiálu však byla hrubší, s neupraveným povrchem nebo se stopami úpravy špachtlí. Vzácně se vyskytlo výrazné leštění povrchu, v jednom případě až do koženého lesku.

Nejvíce informací k datování keramického souboru poskytla především jeho výzdoba. Nejstarším výzdobným prvkem je nepatrný doklad užití ozubeného kolečka, jehož výskyt ve stupni B2 konstatujeme obvykle už v uvolněném stylu, který není při minimálním rozměru zlomku vyloučen. Tento druh výzdoby ve stupni B2 již vyznívá, leč ještě přetrvává. Na keramiku nejbohatší obj. 51 výrazněji dokládá zejména křížící se rýhy v kombinaci s horizontálními řadami podlouhlých nehtových důlků. Rýhování je sice běžné v mladším období starší doby římské s těžištěm výskytu na přechodu k mladší době římské a vidíme ho i jinde v regionu (*Čižmář – Valentová 1979, 148*), přesnou analogii v užití kombinace šikmých křížících se rýh v dolní části nádob a oválných vrypů v řadách nad nimi nalzáme bohatě v moravském materiálu (*Droberjar 1998, Abb. 26, typ 923c*). Řady důlků nastupují od stupně B2. Kanelury a rýhy jsou častější až od stupně B2 a pokračují dále do stupně B2/C1 (*Motyková-Šneidrová 1967, obr. 13: 1, 2; 21: 11*). Výraznějším prvkem jsou krátké žlábky vyplňující šikmo trojúhelníkovitá pole zřejmě v širším horizontálním pásu. Tento motiv je typický pro B2/C1, s analogií v Křepicích (*Droberjar 1998, Taf. 61: 10*). Přesekávání lišt nastupuje spíše až od konce stupně B2 a provází stupeň B2/C1, zvláště na Moravě (*o. c., Abb. 22: 541 a-c*). Lišta na hrdle terinovitě mísy z objektu 21 je obecně považována za znak stupně B2 (*Motyková-Šneidrová 1967, 9*). Zbývající typ výzdoby v obj. 51 tvoří trojúhelníkovité vropy v ploše oddělené od horní části nádoby řadou horizontálně kladených nehtových vrypů, které nalzáme např. v materiálu ze sídlištního obj. ze 2. stol. v Křinci (*o. c., Abb. 11: 17*), ale opětovně výrazně mezi vůdčími typy výzdoby v moravském materiálu stupně B2/C1 (*Droberjar 1998, Abb. 64: 194*). Zlomek misky či pohárku z objektu 20 s hustými drobnými vsky v řadách připomíná imitace římských pohárků časté v moravském materiálu. Svislé řady barbotina z hranatých prvků kombinované se svislými rýhami z objektu 50 nacházíme na zlomcích z Křepic nalezených v chatách z období stupně B2/C1 (*o. c., Taf. 61: 17; typ 523d*). Naopak zcela chybějí starší typy výzdoby, jako je hřebenování, ale i mladší typy jako plastické pupky, podkovy či kolký.

V nevelké škále tvarů nádob můžeme uvažovat v jednom případě na základě nálezu ucha kvadratického průřezu snad o amfoře. Nejbližší analogii nalzáme v nedalekých Močovicích, kde je tako-

Obr. 8. Výběr keramiky, obj. 51.
Fig. 8. Selection of ceramics, feature 51.

vá amfora spolu s černě hlazenou pohárovitou nádobkou a nádobou esovitěho profilu s páskovým uchem a s radýlkem datována do stupně B2 (Motyková-Šneidrová 1968, 195–196, obr. 8). Podstatný je i nález podobné amfory v Neratovicích, v jámě spolu s mísou terra sigillata Drag. 37, uloženou do země asi na konci 2. století (Sakař 1956, 59). Moravské nálezy dovolují datování i do stupně B2/C1 (Peškař 1978, 64, tab. IV: 16). Může však jít i o jiný tvar. Hrnce s výrazně vyhnutým okrajem a šikmo se rozšiřujícími plecemi, jaké dokládají zlomky z obj. 51 a 20, patří k vřadím tvarům stupně B2 (srov. Břicháček – Košnar 1998, obr 4: 10; 5: 5).

K fragmentu prstencovité misky

Zlomek prstencovité misky z obj. 83 představuje jednu ze základních druhových skupin římsko-provinciální užitkové keramiky známé z území podunajského barbarika. Jejím studiem pro oblast Čech se zabýval V. Sakař, jeho soupis však pochopitelně reflektuje tehdejší stav poznání (Sakař 1978, 121–130). Nejnovější souhrn nálezů římsko-provinciální užitkové keramiky včetně prstencovitých misek, kromě terra sigillaty, zpracoval pro území České kotliny M. Jančo (2003, 261–318).

Fragment prstencovité misky z Chotusic je zhotoven z velmi jemně plavené hlíny šedé barvy, homogenního charakteru, bez doložitelného potahu na vnějším povrchu. Pochází z horní, plynule oblé části těla misky s krátkým vzhůru vytaženým a dovnitř šikmo seříznutým okrajem odsazeným vně žlábkem. Průměr ústí misky je 18 cm. Těsně pod maximální výdutí je umístěno plastické výrazně ohraničené žebro (obr. 4: 4). Řadí se k četným miskám, které se jako napodobeniny misek terra sigillaty typu Dragendorff 24/25 v cihlové barvě dostaly do Panonie, kde byly současně vyráběny i v šedé barvě a jejich povrch býval doplněn šedým až černým potahem nebo zakuřovaný (o. c., 278). Potah sice na povrchu našeho fragmentu identifikován nebyl, ale pro nápadnou ořelost povrchu ho nemůžeme vyloučit. Ani zlomky jiných římsko-provinciálních nádob z jemně plavené šedé hlíny bez potahu, rámcově datované do stupňů B2-B2/C1, v Čechách však nejsou výjimkou, byť nejde vždy o mísovitě tvary. Dokládají je např. nálezy z Berouna, Havlíčkovy ul. (o. c., 274), z Opolan v okrese Nymburk (Břicháček – Košnar 1987, 562) a ze Sedlce v okrese České Budějovice (Košnar – Břicháček 1999, 161, 168, obr. 1: 1; 2: 16). V barbariku jsou nálezy prstencovitých misek obvykle kladeny do 2.–3. století. V prostoru České kotliny jde dosud o doklady vzácné a mezi nálezy římsko-provinciální užitkové keramiky z Čech tvoří nepatrnou skupinu

zastoupenou, zdá se, jen okrovým fragmentem prstencovité misky z Prahy–Dubče, který je datován do stupně B2 (Vencľ – Vencľová – Zadák 1976, 266–278), a šedočerným zlomkem z Neratovic, řazeným rámcově také do 2. století (Motyková-Šneidrová 1967, 32).

Ač fragment z Chotusic představuje určitou kombinaci morfologických prvků obou těchto středočeských nálezů – vystouplou lištou připomíná neratovický nález, celkovou morfologií nádoby se blíží více ke zlomku z Prahy–Dubče – nelze ho zcela přiřadit žádnému z těchto variant. Naopak se zdá být, pokud lze při neúplnosti tvaru posoudit, morfologicky identický se Sakařem uváděnou miskou, imitací terry sigillaty v provedení terra nigra, dle autora s kolkem z období císaře Calliguly z Treviru (Sakař 1985, tab. I: 11). Na našem území je produkce trevírských dílen nalézána pouze sporadicky, ale z jiné dílny v této oblasti – z Heiligenbergu – pochází např. neratovický nález celé terry sigillaty typu Dragendorff 37, vyrobené v polovině 2. stol. (Motyková-Šneidrová 1967, 32, Taf. XXIV: 5). Co se týče zmíněné produkce prstencovitých misek v panonských dílnách, dokládá tento směr být asi nepřímých kontaktů i sídliště doby římské z 2. pol. 2. a začátku 3. stol. v Močovicích na Čáslavsku, nedaleko Chotusic, které poskytlo kromě zlomku středogalské terry sigillaty i zlomek panonské malované keramiky (Motyková-Šneidrová 1968, 185–197); počátek produkce je kladen do 2. století. I když se nálezy římských importů obecně koncentrují v Čechách zejména na Poděbradsku a Kolínsku, chotusické sídliště, ležící již na vých. okraji středních Čech, poskytlo doklad, že i do této oblasti pod Železnými horami, nedaleko rozhraní s Moravou, proudily keramické importy ve 2. století.

Oproti sporadickému rozšíření v Čechách je nápadný častý výskyt těchto tvarů na Moravě a ve velké variabilitě pak na jihozáp. Slovensku. Právě na Moravě je také častá jemná šedá keramika z charakteristické jemně plavené hlíny, nejčastěji s kovově lesklým potahem. Jejím nejběžnějším tvarem tam jsou právě prstencovité misky (Droberjar 2002, 124; Tejral 1993, 452, obr. 299: 30, 32). Nález spony typu Almgren 43 (viz níže) pak zvyšuje pravděpodobnost transferu nádoby ze vzdálenější oblasti ležící od Čáslavska v jihových. směru někde při limitu, ať už v jihomoravském, nebo ve slovenském území, uvažujeme-li ovšem o středodunajském zdroji nalezené spony; mohlo však jít i o přímější cestu ze severského zdroje.

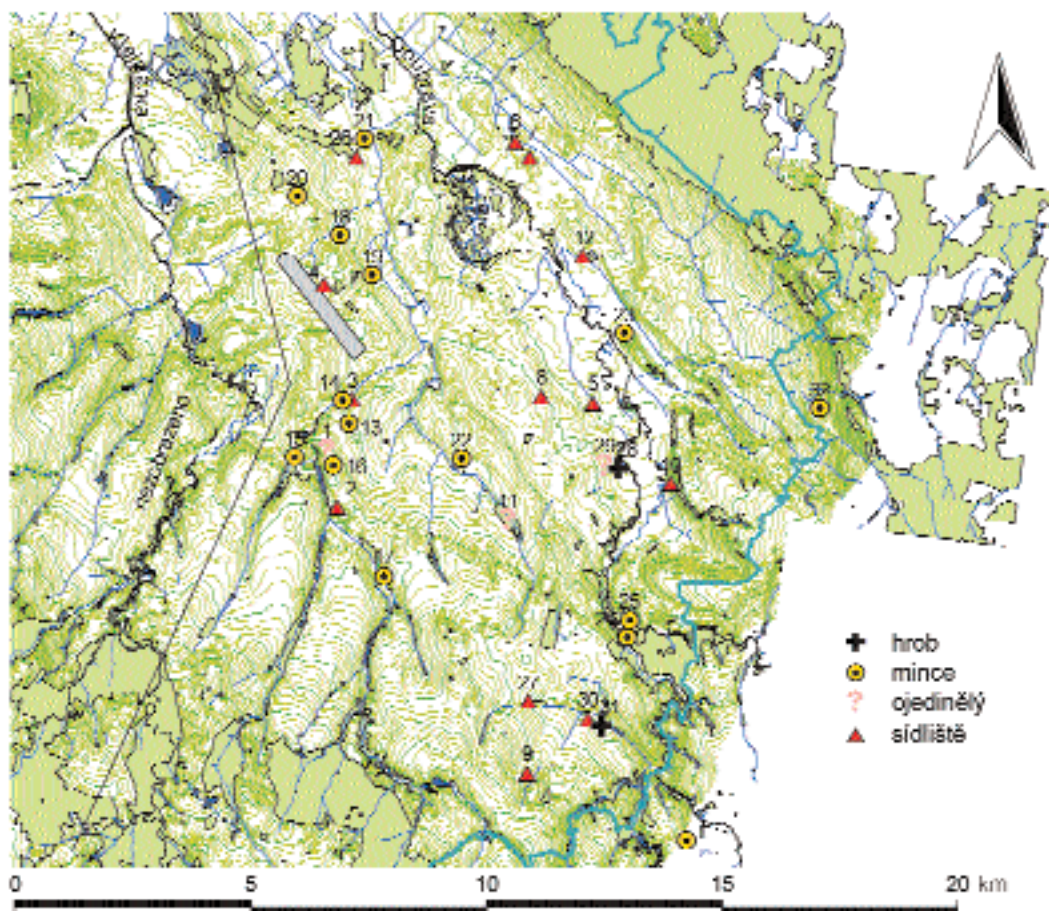
Kovové nálezy

Mince ze sondy II, ulož. ARÚ AV ČR Praha, př. č. 139/2003. Hadrianus, Roma, Ag denár, 134–138. Av.: HADRIANVS-AVG COS III P.P, ověřeně oděné poprsí Hadriana doprava. Rv.: GER-MANIA, stojící Germania doprava drží štít a kopí. RIC 2, 374, č. 302(f), PL XIII: 273; BMC RE 3, 345, 4839, Pl. 63: 8. (Za určení děkuji J. Militkému.)

Spona z obj. 51, ulož. ARÚ AV ČR Praha, př. č. 115/03. Spona typu Almgren 43, délka 35 mm. Lučik je odlit z bronzu, ostatní části jsou ze železa. Tělo lučíku je členěno masivním polokruhovým hřebem se dvěma hlubokými horizontálními žlábkami, pravděpodobně pro inkrustaci. Vinutí je překryto plechovou trubičkou. Zachycovač je deformovaný přehnutím, původní délka 15 mm. Z jehly dochován pouze malý fragment.

Spona typu Almgren 43, vyrobená kombinací bronzu se železem, je prvním nálezem tohoto typu v českých zemích. Představuje specifickou formu východní série spon s trubičkou překrývající vinutí (Almgren 1923, Taf. II: 43), jejichž nálezy, zastoupené však pouze jinými typy, se objevují ojediněle na severní Moravě (Peškař 1972). Spona typu Almgren 43 se dosud vyskytovala zásadně mimo území českých zemí, a to ve dvou na sebe nenavazujících teritoriích. Většina zjištěných nálezů v počtu ke třem desítkám jedinců pochází z území przeworské kultury, zejména z jejího jádra v prostoru kolem horního toku Varty, mezi horní Odrou a Pilicou, kde lze také předpokládat původ a výrobní centra tohoto typu spon (Rajtár 2002, s. lit.). Menší koncentrace nálezů byla zjištěna kolem středního Dunaje, zejména severně Dunaje na markomansko-kvádsském území, ojediněle i jižně Dunaje na území Římské říše od někdejší Panonie až po Norikum. J. Rajtár popsal celkem 15 dosud známých jedinců ze 13 nalezišť na území dnešního Slovenska, Rakouska a Maďarska (Rajtár 2002, 355n.; srov. Olędzki 1998, 82).

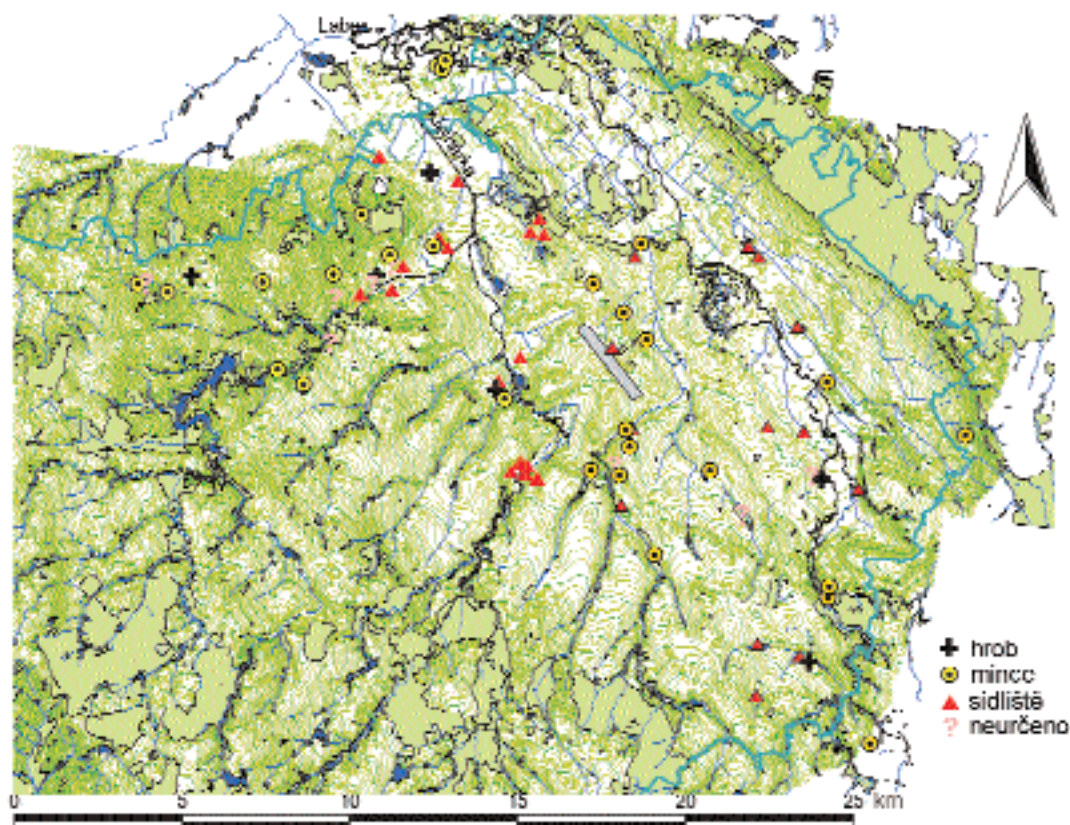
Rozšíření spony typu Almgren 43 na středním Dunaji je interpretováno v zásadě dvojím způsobem – buď jako důsledek pohybu početné skupiny obyvatelstva přesídleného sem dočasně z oblasti

Obr. 9. Lokality z doby římské v dolním Podoubraví.

Fig. 9. Roman period sites along the lower Doubrava river. + grave, ⊙ coin, ? solitary find, ▲ settlement site. 1 Čáslav, 2 Čáslav–Toufarna, 3 Čáslav – ČOV, 4 Chotusice – letiště, 5 Dolní Bučice, 6 Horka – výzkum, 7 Horka – sondy, 8 Horní Bučice, 9 Hostovlice – Na Svaté, 10 Vinaře–Vinice, 11 Vrdy–Škovice, 12 Zařičany, 13 Čáslav – Za nádražím, 14 Čáslav – dvůr Rezkovec, 15 Čáslav – Skřivánkov, 16 Čáslav – vnitřní město, 17 Drobovice, 18 Chotusice – Na království, 19 Chotusice, 20 Chotusice–Kamajka, 21 Rohozec, 22 Vrdy–Koudelov, 23 Zbyslav, 24 Žleby – u rybníka, 25 Žleby, 26 Rohozec–Smrčina, 27 Hostovlice–Meduň, 28 Vrdy – Na Židovce, 29 Vrdy, 30 Zehuby – V lávkách, 31 Zehuby, 32 Podhořany, 33 Zvěstovice.

przeworské kultury, udržujícího ve starší fázi živé kontakty s domácím územím a migrujícího na začátku 3. stol. dál, nebo je vnímáno pouze jako důsledek intenzivních kontaktů se sousedy; případně je konstatováno jen nadregionální rozšíření určitého typu šperku (přehled názorů *Rajtár 2002*, 355). Pro jeho výrobu v některém z produkčních center przeworské kultury svědčí charakteristické zpracování, které je standardní u většiny nalezených spon – délka do 35 mm, shodná morfologie a nápadná kombinace litého bronzového lučíku a dalších částí kovaných ze železa, stejně jako paralelní hluboké rýhy na lučíku určené pro inkrustaci snad stříbrným drátem, což platí i pro náš exemplář (*obr. 6*).

Obr. 10. Lokality z doby římské v povodí Doubravy a Klejnárky.

Fig. 10. Roman period sites from the Doubrava and Klejnárka river basin. + grave, © coin, ▲ settlement site, ? without determination.

Uvažujeme-li o možnostech jeho transferu, nelze vzhledem k poloze lokality zcela pominout ani roli moravské oblasti, kde vrcholily silné vlivy z przeworské kultury zejména ve 3. čtvrtině 2. stol. přílivem určitých typů železných spon, krátce před r. 180 pak nastával i příliv bronzové industrie z oblasti dolní Visly a Pomoří, který znamenal v důsledku i pohyby v przeworské kultuře. Nelze tak vyloučit imigrace malých skupin ze severního sousedství (Tejral 1970, 210–212). Spona typu Almgren 43 je J. Tejralem kladena do horizontu nalezišť souvisejících s posledními pohyby probíhajícími těsně před r. 180. Prostorově nejbližší analogie k chotusické sponě jsou známy až z rakouského Welsu, ležícího v době římské na linecké obchodní trase (Košnar – Břicháček 1999, 169), z východněji položeného Jedenspeigenu a dále pak až z jihozápadoslovenských Čáčova a Očkova, pohlížíme-li ovšem jižním směrem. Musíme však vzít v úvahu i skutečnost, že některé lokality na území przeworské kultury s nálezy tohoto typu spony jsou zhruba stejně vzdálené, např. lokality Sadzarzowice, Serby, Tarnów Opolski (Oleđzki 1998, Abb. 19: 26, 7, 3, 14, 18, 19, 21). Nelze tedy zcela pominout ani možnost transferu z primárního severského zdroje. Každopádně jde o první exemplář tohoto typu nalezený hluboko v území barbarika, daleko od limitu, tj. od prostoru sekundárního rozšíření této spony i od severského centra její výroby.

Chronologické postavení lokality

Keramika doby římské ze sídliště odpovídá na základě výše uvedených charakteristik vyznívání stupně B2 a přechodnému stupni B2/C1. Málokdy se však podaří, aby k nepočetnému keramickému materiálu byly jako průvodní materiál k dispozici hned tři kategorie artefaktů patřící obecně k relativně lépe chronologicky postižitelným než běžná sídlištní keramika, a nadto kategorie, které se staly aktuálně předmětem intenzivního badatelského zájmu, jak je tomu v případě spony typu Almgren 43 a římsko-provinciální užitkové keramiky (*Rajtár 2002; Jančo 2003*). Třetí, v prostředí blízkém polabské oblasti s intenzivní kumulací antických mincí méně překvapivý nález, Hadriánův denár z 30. let 2. stol., nám udává pouze *terminus post quem*, kdy mohla být tato mince v oběhu. Důležitou informací v tomto kontextu poskytuje náleзовý celek ze známého kostrového hrobu v západoslovenské lokalitě Čáčov, patřící ke klíčovým celkům pro zkoumání přechodu starší a mladší doby římské. Obsahoval také minci císaře Hadriána, byť bronzovou, v neobvyklé kombinaci právě s dvojicí spon typu Almgren 43, přičemž v hrobových kolekcích severodunajského barbarika se mince vyskytují výjimečně a představují zde paralely se západobaltským kulturním okruhem, do kterého ve stupni B2/C1 také zasahovaly vlivy przeworské kultury (*Pieta 2002, 346*). Mince nalezená v Chotusicích však bohužel nepocházela z náleзовého celku a uvedená analogie přispívá jen k potvrzení chronologického postavení lokality. Produkce spony typu Almgren 43 je kladena do horizontu let 140/150–190/200, s těžišťem ve stupni B2/C1, její sekundární rozšíření na střední Dunaj je kladeno do markomanských válek nebo do doby krátce po jejich ukončení v r. 180 (*Rajtár 2002, 355–6*).

Závěr

Keramický typ, který představuje prstencovitá miska, je na území Čech, i přes značnou variabilitu jiných druhů spotřební římsko-provinciální keramiky nalézáných převážně v nepatrném množství mezi sídlištní keramikou, dosud vzácným nálezem doloženým pouze ve středních Čechách, a to v širším prostoru labského levobřeží.

Spona je zatím doložena výlučně jako část ženského kroje a možností jejího transferu je celá škála. Ve spojení s dalšími importy v lokalitě můžeme uvažovat jak o příchodu jedince, ať už s kořistí z rabování či obdarovaného, tak o příchodu větší skupiny osob hledající nová sídla nebo jen obecně o dokladu určitého směru kontaktů v této době. Ty naznačují i četné nálezy mincí v okolí Chotusic, ať už z Čáslavi (*Jansová 1929, 53–54*), či ze Svatého Jakuba (*Moravec 2004*), nebo dalších importů, jako je provinciálně-římská železná šipka z Čáslavi (archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 1248/49), středogalská či východogalská terra sigillata (Močovice: *Motýková-Šneidrová 1968, 185*; Kutná Hora – Sedlec: *Břicháček – Košnar 2000, 44–45, obr. 1c*) nebo zlomek panonské malované keramiky z Močovic (*Motýková-Šneidrová 1968, 185*). Nálezy pravděpodobně nejsou bezprostředním svědectvím kontaktů s územím římských provincií, spíše jen kontaktů s jeho pohraničím, a v případě spony nelze úplně vyloučit ani primární severský zdroj. V daném časovém horizontu nejsou ve středočeské oblasti nálezy tohoto druhu neobvyklé. Nereálná není ani představa přímého transferu; připomeňme jen známý hrob ze středočeských Třebusic, dokumentující dobu markomanských válek i pro území Čech, který zároveň dokládá skupinu bojovníků s římským způsobem výzbroje, snad svědectvím přímé účasti Germánů z našeho území ve válkách (*Droberjar 1999, 5*). Nálezy z Chotusic lze interpretovat jako doklad sídliště založeného ve stupni B2/C1, nejspíše těsně před koncem markomanských válek, a to v prostoru jižně toku Labe, který je v záp. části v povodí Klejnárky osídlován germánským obyvatelstvem již od doby plaňanského horizontu, ve vých. části v povodí Doubravy dle dosavadních poznatků až od 2. století. Jádrem germánského osídlení se koncentrovalo kolem Klejnárky, a přesto, že docházelo k četným změnám sídlištní sítě (*Valentová – Šumberová 2005*), osídlení Podoubraví zůstávalo řídké. Vzhledem k nízké hustotě sídlišť doby římské je pak nápadné, že jejich síť téměř přesně kopírovala zdejší pozdně laténskou strukturu osídlení.

Literatura

- Almgren, O.* 1923: Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzial-römischen und südrussischen Formen. Leipzig.
- Břicháček, P. – Košnar, L.* 1987: Mikroregion dolní Cidlina v době římské a nové nálezy importované keramiky. *Archeologické rozhledy* 39, 557–570.
- 1998: Sídliště doby římské v Berouně – Závodí. In: *Præhistorica* 23, Praha, 61–93.
- 2000: Nové nálezy ze sídlišť doby římské na Kolínsku. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 44–47.
- Čížmář, M. – Valentová, J.* 1979: Příspěvek k poznání doby římské na Kutnohorsku. *Archeologické rozhledy* 31, 144–150.
- Droberjar, E.* 1998: Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren. *Fontes archaeologici Pragenses*. Vol. 21. Praha.
- 1999: Od plaňanských pohárů k vinařické skupině (Kulturní a chronologické vztahy na území Čech v době římské a v časně době stěhování národů). *Sborník Národního muzea, řada A – Historie* LIII, č. 1–2, 1–58.
- 2002: Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě. Praha.
- Jančo, M.* 2003: Římsko-provinciální úžitková keramika v Čechách. *Archeologie ve středních Čechách* 7/1, 261–318.
- Jansová, L.* 1929: Právěké osídlení území dnešního politického okresu Čáslavského. In: A. Birnbaumová, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Čáslavském*, Praha, 1–37.
- Košnar, L. – Břicháček, P.* 1999: Importovaná keramika ze sídliště doby římské v Sedlci (o. České Budějovice). In: *Præhistorica* 24, Praha, 161–172.
- Lipský, Z.* 2001: Geomorfologické členění Kutnohorska. Kostelec nad Černými lesy – Praha.
- Moravec, J.* 2004: Nález ojedinělé římské mince císaře Traiana u Kačiny na Kutnohorsku. *Numismatické listy* LIX, 74.
- Motýková-Šneidrová, K.* 1963: Die Anfänge der römischen Kaiserzeit in Böhmen. Praha.
- 1965: Zur Chronologie der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen. *Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* 5, 103–174.
- 1967: Weiteren Entwicklung und Ausklang der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen. *Pragae*.
- 1968: Nálezy z doby římské a slovanské z Močovic. *Archeologické rozhledy* 20, 185–201.
- Němeček, J. a kol.* 2001: Taxonomický klasifikační systém půd České republiky. Praha.
- Olędzki, M.* 1998: Die Rollenkapfenfibeln der östlichen Hauptserie Almgren 37–41 und die Varianten Fig. 42–43. In: 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren: internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997, Kleinmachnow, Land Brandenburg. Veranstalter Brandenburgisches Landesmuseum für Ur- und Frühgeschichte, Potsdam; Archäologische Gesellschaft in Berlin und Brandenburg e. V., Potsdam. *Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg* 5, Wünsdorf, 67–84.
- Pavla, I.* 2005: Počátky antropogenní činnosti v Podoubraví. In: *Bylany Varia* 3, Praha, 55–92.
- Peškař, I.* 1972: Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren. Praha.
- 1978: Starší doba římská na Moravě. *Zprávy Československé společnosti archeologické při ČSAV* 20/3, 55–83.
- Pieta, K.* 2002: Anmerkungen zum Grab aus Čáčov. Zwischen Rom und dem Barbaricum. *Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. Communicationes Instituti archaeologici Nitriensis Academiae scientiarum Slovacae*. Tomus V, Nitra, 343–354.
- Rajtár, J.* 2002: Zur Verbreitung der Fibeln Almgren 43 im Mitteldonauegebiet. Zwischen Rom und dem Barbaricum. *Communicationes Instituti archaeologici nitriensis Academiae scientiarum Slovacae*. Tomus V, 355–364.
- Sakař, V.* 1956: Terra sigillata v českých nálezech. *Památky archeologické* 47, 52–69.
- 1978: Spotřební keramika římských provincií v českých nálezech. *Časopis Národního muzea, řada historická* 147, 121–146.
- 1985: O keramice římských provincií (kromě sigillat). *Zprávy Československé společnosti archeologické při ČSAV* 28. Praha.
- Šumberová, R.* 2006: Čáslav, okr. Kutná Hora. In: *Výzkumy v Čechách 2003*, Praha, 34–35.
- Šumberová, R. – Valentová, J.* v tisku: Nová sídliště z pozdní doby římské na Čáslavsku. *Archeologie ve středních Čechách* 11.

- Tejral, J. 1970:* K interpretaci severovýchodních prvků v hmotné kultuře moravské oblasti na sklonku starší doby římské. *Památky archeologické* 61, 184–215.
- 1993: Stopy markomanských válek v germánské sídlištní struktuře. In: V. Podborský a kol., *Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská. Nová řada, svazek 3*, Brno, 447–453.
- Valentová, J. – Šumberová, R. 2005:* Osídlení doby římské na Klejnárce a Vrchlici. In: *Bylany Varia* 3, Praha, 129–152.
- 2006: Nová laténská sídliště v Podoubraví, okres Kutná Hora. *Pravěk NŘ* 16, 253–295.
- Veňcl, S. – Venclová, N. – Zadák, J. 1976:* Osídlení z doby římské v Dubči a okolí. *Archeologické rozhledy* 47, 328–331.

Find of an Almgren Type 43 fibula at Chotusice and settlement of the lower Doubrava river during Roman period

The region around the Doubrava river below the Železné hory/Mts on the eastern border of central Bohemia is one of the region which until recently presented the image of only rarely used area. Intensive excavations in recent years have shown a greater exposure for the Roman period than originally anticipated. We currently know finds from 16 cadastral districts featuring 12 settlement sites, 2 burial finds, 15 localities with finds of coins and 2 isolated finds. The settlement in Chotusice, dated to R B2/C1, has yielded an Almgren Type 43 fibula, which represents the first such find on the territory of the Czech Republic. The origin and centre of manufacture of this type of fibula is within the territory of the Przeworsk culture, in particular its core area around the upper Warta river, between the upper Odra and Pilica rivers. A smaller concentration of finds is located around the central Danube, in particular north of the Danube on Marcomanni-Quadi territory, occasionally to the south of the Danube on Roman territory from Pannonia all the way to Noricum. In view of both areas' distance, we can assume a transfer from the primary northern source and from the Danube region. The fragment of a circular bowl is not a common phenomenon among Roman Provincial functional ceramics found in the Czech Lands. They are typically found in western Slovakia and in Moravia, where we also find precise analogues and where we should most probably look for the origin, but not the production, of the Chotusice bowl. The fragment most likely corresponds with the influx of Roman Provincial functional ceramics into the territory of the Czech Lands in the 2nd half/3rd trimester of the 2nd century. Within the context of the discovery of imports at this site, we can consider the possibility of the arrival of an individual with looted goods or gifts, as well as the arrival of a larger group looking for a new home as a result of war, or as a general indication of a certain direction of contact at the time. These contacts are also indicated by the numerous local finds of coins.

English by *Stephan von Pohl*

RADKA ŠUMBEROVÁ, Archeologický ústav AV ČR, pracoviště Kutná Hora, Hloušecká 609, CZ-284 01 Kutná Hora; radka.sumberova@post.cz
JARMILA VALENTOVÁ, Regionální muzeum v Kolíně, Brandlova 35, CZ-280 02 Kolín
archeologie.muzeum@kolin.cz

DISKUSE

Bečovské křemence a listovité hroty

Zdeňka Nerudová

Charakter kamenných štípaných industrií v prvé řadě ovlivňuje nejen kvalita použité suroviny, ale i zvolená technologie výroby. Navíc byly kamenné artefakty v průběhu času vystaveny různě intenzivním postdepozicičním změnám, které je nemusely pozměnit vůbec, anebo naopak velmi výrazně (viz *Vencl a kol. 2006*, 385). Povrchové změny na artefaktech přitom nejsou kritériem stáří konkrétního předmětu: z Moravského Krumlova IV pochází z vrstvy 3 středopaleolitická industrie krumlovieniu beze stop jakékoliv patiny nebo povrchové eolizace (inv. č. 113497–113506), kdežto z těže lokality z vrstvy datované do počátku mladého paleolitu (szeletieniu) jsou téměř všechny artefakty velmi intenzivně patinované a poškozené krypturbačí (*Neruda – Nerudová 2005*, 272). Ani klasifikace nálezů na základě použité suroviny nemusí být vždy jednoduchá; hrubotvará industrie, tak typická pro období staršího paleolitu, je součástí i mnoha mladopaleolitických stratifikovaných kolekcí (*Nerudová 2004*). Do diskuse o problematice povrchových post-depozicičních změn na artefaktech může přispět následující analýza jádra se zajímavým souborem znaků.

Při návštěvě sběratele J. Homolky (Zelinkovice u Frýdku-Místku) se mi do rukou dostalo typicky mladopaleolitické dvojpodstavové jádro (*obr. 1*), které bylo získáno povrchovým sběrem v lokalitě Bečov IV na podzim roku 2006. Na těžní ploše jádra (d: 180 mm, š: 45 mm, tl: 31 mm) jsou patrné negativy po sbíjení čepelí ze dvou protilehlých podstav, na boku jádra je dochován zbytek boční preparace jádra, který nebyl zcela odstraněn: zamýšlená čepel z boku jádra v polovině délky jádra „zaběhla“, podobně jako další dva negativy čepelí vedené z protisměru na těžní ploše jádra. Obě podstavy jádra jsou pečlivě připraveny a s těžní plochou svírají ostrý úhel. Zadní preparace jádra byla provedena jen částečně, část povrchu pokrývá zbytek původního kortikálního povrchu.

Celá plocha jádra je různě intenzivně ohlazená; od negativů, jež vypadají velmi čerstvě, až po plochy, které jsou narušeny do hloubky. Na frontální ploše jádra jsou patrné čepelové negativy sbíjení ze dvou protilehlých postav. Distální část jádra má kontrabulby některých negativů velmi silně erodované; jejich povrch je místy naleptán do hloubky artefaktu až do formy miskovitých prohlubní (*obr. 2: A*). V témže pohledu, ale v proximální části jádra, je patrný zbytek novějšího čepelového negativu, jehož počátek je již také setřen (*obr. 2: C*). Z bočního pohledu je u tohoto jádra zřejmý pozůstatek hřebenové čepelce, z níž byla odbita jen část. Tento negativ je opět čerstvý jen ve své terminální části, kdežto báze této čepelové negativy je silně narušena (*obr. 3: A, B*). Důležité je zjištění, že ohlaz a povrchová koroze překrývají části jinak čerstvých negativů (*obr. 3: C*), resp. že k povrchovému narušení došlo až po vzniku artefaktu. Rozhodně nejde o reutilizovaný předmět. V takovém případě by totiž čerstvější (novější) negativy překrývaly negativy starší. U popisovaného jádra je tomu právě naopak. Ohlazenější negativy překrývají ty, které jsou neohlazené. Tyto změny povrchu navíc nejsou ostře ohraničené, ale pozvolné i v rámci jednoho negativu.

Jádro můžeme na základě technologie (protáhlý hranolový typ jádra na získávání dlouhých pravidelných čepelí, způsob úpravy úderové plochy) přiřadit magdalénieniu (což je nejstarší možné datování, ale v úvahu připadá i neolit nebo eneolit).¹ Prakticky identický předmět stratigraficky datovaný do magdalénieniu vyobrazil *J. Fridrich (1972, obr. 2: 2)*. Nejbližší magdalénienské osídlení Bečova je doloženo na temeni jhozáp. výběžku, jež nese označení IAc. V prostoru „Ba“ a „Ab“ byly objeveny menší dílny, kde byly vyráběny čepelce (*Fridrich 1972, 254*). Z tohoto místa pochází

¹ Dvojpodstavová jádra sice nejsou svázaná výhradně s mladým paleolitem, zde popisovaný typ jádra však vykazuje takový soubor znaků, včetně pečlivé fasetace těžní podstavy a abraze těžní plochy, který jej zcela jednoznačně připisuje magdalénieniu.

Obr. 1. Vyspělé čepelové jádro z Bečova IV (patrně magdalénien) se značně alterovaným povrchem. Kresba Z. Nerudová.

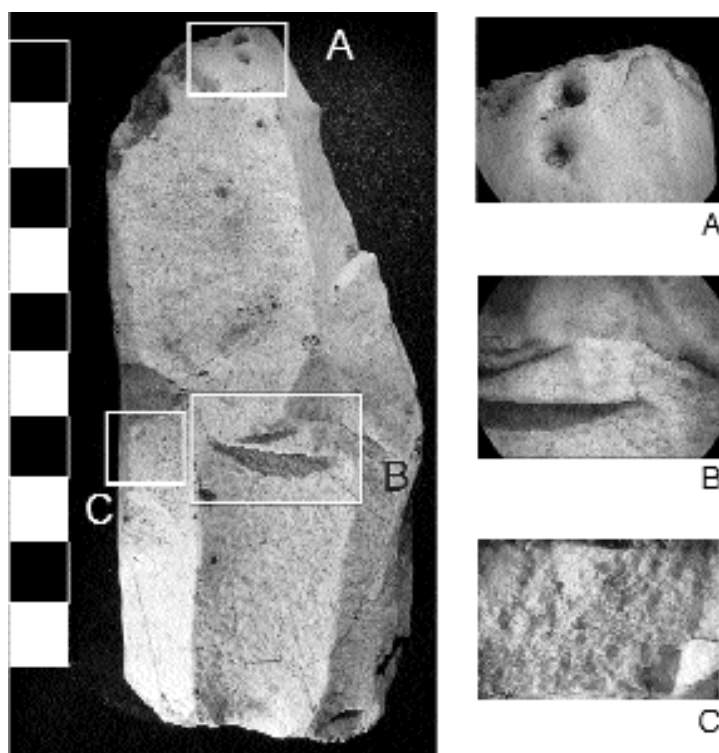
Fig. 1. An elaborated prismatic core from Bečov IV (likely the Magdalenian) with the considerably alternated surface.

početná jádra od počátkových až po reziduální formy. Artefakty byly datovány do mladšího magdalénien (vrstva 2, alleröd). Humózní půdní sedimenty, v nichž se artefakty nacházely, byly následně silně periglaciálně porušeny v období mladšího dryasu (Fridrich – Smolíková 1973, 494). Také v prostoru „Ca“ byly nalezeny nástroje výrazně mladopaleolitického charakteru. Jejich povrch, zejména u pazourků, je podle J. Fridricha výrazně narušen kryoturbačí. Vedle pazourků se objevily i „nedokonale opracované křemence“, patřící pravděpodobně aurignacienu (Fridrich 1972, 254).

Křemeneč typu Bečov patří do skupiny křemenců severozáp. Čech (tzv. dinasových křemenců). Původem se jedná o tercierní křemence, které vznikly sekundární silicifikací říčních písků, jejichž jemná až hrubší průhledná křemenná zrna jsou spojena bílým kaolínovým tmelem. Primární zdroje křemence typu Bečov se nacházejí v poloze „Písečný vrch“ a v poloze „Verpánek“ u obce Bečov (okr. Most). Petrograficky se vedle zrn křemene v surovině vzácně vyskytují zrna živce a slídy (Malkovský – Vencl 1995, 16 sq.). Makroskopicky je tento druh křemence o něco hrubší než ostatní známé české varianty, povrch má „cukrovitý“ charakter, barva je šedobílá, vzácně i černá (Popelka 1999, 77). Bečovský křemeneč je na rozdíl od moravských variant (srov. Nerudová 2004) poměrně kvalitní surovina, na výrobu kamenných nástrojů využívána od starého paleolitu. O oblibě tohoto druhu křemence svědčí i jeho distribuce. Artefakty z bečovského křemence se v magdalénien neobjevují pouze v Čechách (Kvíč, Hostim), ale také na Moravě (Maloměřice-Borky I).²

V protikladu k dataci nalezeného jádra může být stav zachování jeho povrchu, kde silné povrchové až hloubkové poškození artefaktu by zdánlivě mohlo indikovat vyšší stáří předmětu (k tomu Vencl a kol. 2006, 386). Křemeny, resp. křemenná zrna se ale snadněji rozpouštějí v alkalickém prostředí (např. v jílech) než v kyselém. Na procesech povrchového zvětvávání se intenzivně podílejí fyzikální a chemické procesy, tedy nejen způsob uložení artefaktu a jeho predispozice vůči okolním vlivům, ale i působení okolí (chemismus sedimentu, v němž se artefakt nachází, periglaciální jevy, větrná eroze, vodní výpary; srov. Vencl a kol. 2006, 385). Např. vlhčí prostředí výrazně narušuje povrch hornin. Z experimentálních pokusů vyplývá, že vystavený povrch horniny (artefaktu) může v exponovaných podmínkách degradovat velmi rychle, řádově již průběhu několika týdnů, či let (Faimon 2005). Experimentálně bylo také dokázáno, že čerstvý povrch je v první fázi ke korozi náchylnější než povrch „starý“ (Faimon 1998; 2005). Silná povrchová koroze jádra vznikla až po jeho vyštípání (jak je patrné z detailu na obr. 2: A, B; 3: A), tedy v průběhu posledních 10–13 tis. let.

² Donedávna uváděná přítomnost artefaktu vyrobeného z křemence typu Bečov v Německu (Kniegrotte, Groitzsch; Vencl 1995, 227) se po nových analýzách nepotvrdila; podle prof. A. Přichystala jde o místní varietu křemence.

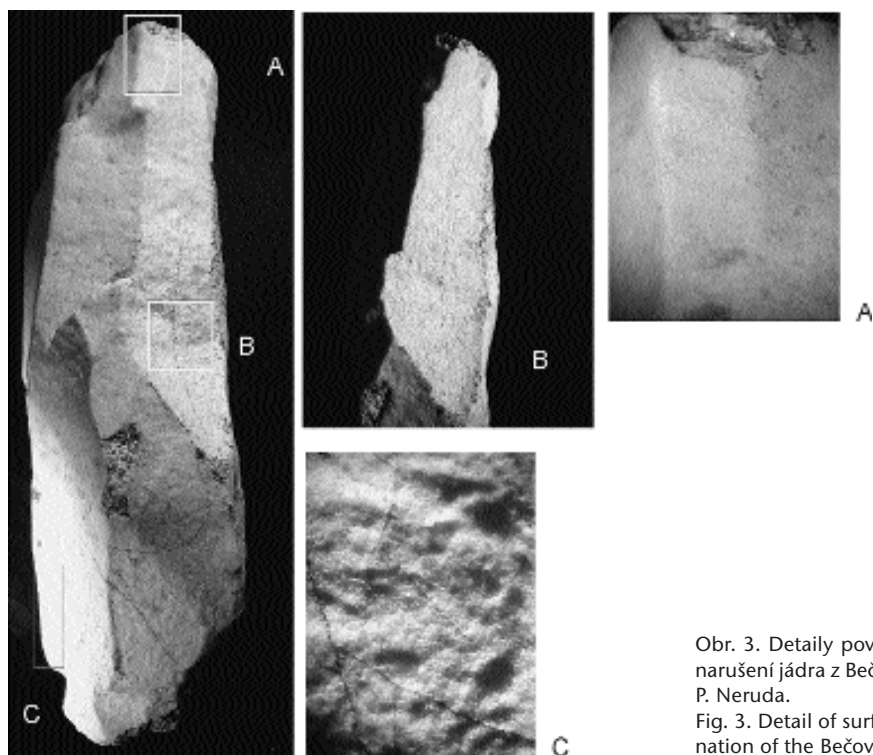

Obr. 2. Detaily povrchového narušení jádra z Bečova. Foto P. Neruda.
Fig. 2. Detail of surface alteration of the Bečov core.

Hloubkové narušení distální části jádra je pravděpodobně způsobeno chemickým rozpouštěním méně odolných komponent bečovského křemence.

Zjištěné poznatky nás nutí obrátit se ke zdánlivě nesouvisějící problematice. Před několika lety byl publikován nález ojedinělého listovitého hrotu z Jaroslavi (okr. Pardubice; *Nerudová – Přichystal 2001*). Předmět, oproti nálezům z českého území neobvykle pečlivě vypracovaný a esteticky velmi zdařilý, má plochy nestejně eolizovány. Surovinou na jeho výrobu byl místní křídový spongolit nepříliš kvalitní variety, makroskopicky připomínající křemeneč. Mladopaleolitická, resp. szeletienská příslušnost všech ostatních, již dříve publikovaných nálezů z území Čech, byla J. Fridrichem opakovaně a jednoznačně odmítnuta s poukazem, že ojedinělé nálezy listovitých hrotů v Čechách souvisejí se zdejší přítomností středopaleolitického altmühlienu (*Fridrich 1993*, 181; *Fridrich in: Fridrich – Vencl 1994*). Altmühlienu je autor připsal na základě použití suroviny severského pazourku, technologie výroby opracováním střídavě z dorsální a ventrální strany a konečně na základě „velice nápadné podobnosti“ s německými nálezmi (*Fridrich 1993*, 181; *Fridrich – Lička 2004*, 4). Také nejnověji publikovaný zlomek listovitého hrotu z Lipí (okr. České Budějovice) byl připsán altmühlienu, resp. komplexu Lincombien-Ranisien-Jerzmanowicien³ (*Fridrich – Lička 2004*, 5) s trváním až do samého počátku mladého paleolitu, tedy částečně současného s dobou trvání szeletieniu (*Flas 2005–2006*).

³ Původní termín altmühlien je dnes spíše nahrazován pojmenováním „Blattspitzengruppe“ (*Conard – Fischer 2000*), který zahrnuje soubory stratifikovaných i izolovaných nálezů z území Německa, původně klasifikovaných odděleně (*Flas 2005–2006*, 283, s další lit.).

Obr. 3. Detaily povrchového narušení jádra z Bečova. Foto P. Neruda.

Fig. 3. Detail of surface alteration of the Bečov core.

Komplex kultur s listovitými hroty se prozatím v Čechách projevil jen vzácnými a morfologicky nesourodými ojedinělými nálezy. Kulturní klasifikace ojedinělých hrotů, vyskytujících se v okolí Čech v kontextu několika kultur, nutí k opatrnosti. Intenzivní szeletienské osídlení na Moravě a na záp. Slovensku (*Oliva 1992*, s lit.) sice jen nevýrazně zasáhlo na západ do Rakouska (*Trnka 1990*), a i do Bavorska (Albersdorf: *Weismüller 1995; Freericks 1995; Zeitlarn: Schönweiss – Werner 1986*), což lze vykládat jako expanzi teplejším Podunajím (*Vencl 1991*, 312), ale vylučovat zásah szeletienů i do Čech by se za současné intenzity terénního výzkumu mohlo ukázat jako předčasné (*Vencl 1994; Vencl a kol. 2006*, 426).

Alternativou do diskuse o kulturní příslušnosti izolovaných nálezů listovitých hrotů z Čech mohou být provedené skládanky szeletienských listovitých hrotů z lokality Moravský Krumlov IV (*Nerudová – Neruda 2004; Neruda – Nerudová 2005; Nerudová v tisku*), kde byl popsán specifický postup jejich fasonáže. Při něm je finální artefakt mladého paleolitu (listovitý hrot) vytvořen z polotovaru typicky středopaleolitického (bifaciální nůž se zády). Morfologicky obdobné listovité hroty známe z Moravy, Čech (*Nerudová – Přichystal 2001*, obr. 2: 1), a to i ze stratifikovaných lokalit (Moravský Krumlov IV, Vedrovice V; *Nerudová v tisku*)

Magdalénienské jádro nalezené v poloze Bečov IV demonstruje, že k silnému povrchovému narušení artefaktu mohlo dojít i v poměrně krátké době od konce mladého Würmu a nejspíš i během holocénu. V humózních sedimentech nejprve došlo k naleptání křemenných zrn a působením periglaciálních jevů artefakt popraskal. Tím se jeho povrch narušil a byl méně rezistentní vůči vodní a větrné korozi. Uložení listovitěho hrotu z Jaroslavi v bahně rybníka, odkud byl posléze vyzvednut při rekultivačních pracích, mohlo způsobit povrchový ohlaz jinak nepřilíš kvalitní varianty křídového spongolitu.

Je zřejmé, že stav povrchu či náhodně archaický vzhled (související se stupněm opracování) zejména ojedinělých nálezů artefaktů⁴ nejsou rozhodujícím kritériem pro určení stáří předmětu (srov. *Vencl a kol. 2006*). V případech, kdy morfologie artefaktu připouští chronologicky širší klasifikaci (např. bifaciální hroty a klínky), ale mohou důsledky přírodních vlivů svést k jeho zařazení do mnohem staršího období (srov. *Fridrich – Sýkorová 2005, 255*). Při klasifikaci souborů či ojedinělých nálezů je tedy třeba brát v úvahu i výše popsané jevy a přistupovat k hodnocení artefaktů kritičtěji.

Článek vznikl v rámci grantu MK ČR DE07P04OMG011.

Literatura

- Conard, N. J. – Fischer, B. 2000:* Are there recognizable cultural entities in the German Middle Palaeolithic?. In: A. Ronen – M. Weinstein-Evron eds., *Toward Modern Humans: Yabrudian and Micoquian in the Levant and in Europe. 400–50 kyears ago. BAR I.S. 850, Oxford, 7–42.*
- Faimon, J. 1998:* Má rozpouštění „nových povrchů“ geochemický význam?. In: *Geologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku v roce 1997, Brno, 97–98.*
- 2005: Total dynamics of quartz-water system at ambient conditions. *Aquatic Geochemistry* 11, 139–172.
- Flas, D. 2005–2006:* La Transition du Paléolithique Moyen au Supérieur dans la Plaine Septentrionale de l'Europe. Les problematiques des Lincombien – Ranisien – Jerzmanowicien. Dissertation, Université de Liège.
- Freericks, M. 1995:* Transition du Paléolithique moyen au Paléolithique supérieur en Allemagne. Quelques exemples. *Paléo – Supplément n° 1, Miskolc, 117–122.*
- Fridrich, J. 1972:* Paleolitické osídlení v Bečově, okr. Most. *Archeologické rozhledy* 24, 249–259.
- 1993: Listovité hroty v Čechách. *Archeologické rozhledy* 45, 173–184.
- Fridrich, J. – Lička, M. 2004:* Paleolitická kamenná industrie z Lipí, okr. České Budějovice. *Časopis Národního muzea – řada historická* 173/1–2, 1–7.
- Fridrich, J. – Smolková, L. 1973:* K problematice stratigrafie paleolitického osídlení v Bečově, okr. Most. *Archeologické rozhledy* 25, 487–499.
- 1976: Starý pleistocén v profilu B, Bečov I (Lounské středohoří). *Archeologické rozhledy* 28, 3–17, 109–114.
- Fridrich, J. – Sýkorová, I. 2005:* Bečov IV – sídelní areál středopaleolitického člověka v severozápadních Čechách. Praha.
- Fridrich, J. – Vencl, S. 1994:* Investigations into the Palaeolithic and Mesolithic, 1969–1993. In: *Památky archeologické – Suppl. 1, Praha, 11–22.*
- Malkovský, M. – Vencl, S. 1995:* Quartzites of north-west Bohemia as stone raw materials: environs of the towns of Most and Kadaň, Czech Republic. *Památky archeologické* 86, 5–37.
- Neruda, P. – Nerudová, Z. 2005:* The development of the production of lithic industry in the Early Upper Palaeolithic of Moravia. *Archeologické rozhledy* 57, 263–292.
- Nerudová, Z. 2004:* K výskytu artefaktů z hrubých surovin v mladopaleolitických industriích. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 89, 83–89.
- *v tisku:* Způsob výroby listovitých hrotů v szeletieniu. In: *Sborník Zdeňku Měřinskému, Brno.*
- Nerudová, Z. – Neruda, P. 2004:* Les remontages des gisements szeletiens en Moravie (République Tchèque). *Anthropologie* 42, 297–309.
- Nerudová, Z. – Přichystal, A. 2001:* Nálezy ojedinělých listovitých hrotů z Moravy a Čech. *Archeologické rozhledy* 53, 343–347.
- Oliva, M. 1992:* The Szeletian occupation of Moravia, Slovakia and Bohemia. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 77, 35–58.
- Popelka, M. 1999:* K problematice štípané industrie v neolitu Čech. In: *Praehistorica* 24, Praha, 7–122.

⁴ Různá intenzita povrchové eolizace je sporná při datování i v rámci jedné kolekce (*Vencl a kol. 2006, 386*; k problému tzv. archaičnosti industrie v exploatačních oblastech *Svoboda 1984*).

- Schönweiss, W. – Werner, H. J. 1986:* Ein Fundplatz des Szeletien in Zeitlarn bei Regensburg. Archäologisches Korrespondenzblatt 16, 7–12.
- Svoboda, J. 1984:* K některým aspektům studia exploatačních oblastí kamenných surovin. Archeologické rozhledy 36, 361–369.
- Trnka, G. 1990:* Ein neuer paläolithische Blattspitzenfund aus Schetz in NÖ. Archäologie Österreichs 1/1–2, 20–27.
- Vencl, S. 1964:* K otázce patinace postpaleolitických sílexových industrií. Anthropozoikum – řada A sv. 2, 113–130.
- 1991: On the importance of spatio-temporal differences in the intensity of Palaeolithic and Mesolithic settlement in Central Europe. Antiquity 65, 308–317.
- 1995: Hostim. Magdalenian in Bohemia. Památky archeologické – Suppl. 4. Praha.
- Vencl, S. a kol. 2006:* Nejstarší osídlení jižních Čech. Paleolit a mesolit. Praha.
- Weismüller, W. 1995:* Drei Fundstellen mit Blattformen aus dem Südostbayerischen Donauram. Ein Beitrag zur Westausbreitung des Szeletien. Quartär 45/46, 99–134.

Bečov quartzite and leaf points

The surface survey of Bečov IV (Most distr.) territory produced finding of a prismatic core (likely the Magdalenian), which can be related to similar findings previously described in the area of the settlement denominated as Bečov IAc (*Fridrich 1972*). The core surface shows different levels of surface abrasion; from scars, which looks rather recent, to surfaces, which are disturbed to depth. The process of surface weathering involves both physical and chemical factors, not just the way the artefact was deposited and its predisposition to outer conditions (sediment chemism, periglacial effects, wind weathering, water vapour). Also the environment with higher humidity significantly affects the rock (artefact) surface. Both autopsy and experiments suggest the uncovered rock (artefact) surface may degrade very quickly in exposed conditions within couple weeks or years. Experiments have also proved a „freshly“ exposed surface is more apt to corrode in the early phase rather than so called „old“ surface (*Faimon 1998; 2005*). Deep erosion of the Bečov IV core distal part is likely to be due to chemical dissolution of less durable quartzite components.

The described example of the changes on the Bečov IV core surface clearly shows the speed, in which the natural conditions alternates artefact appearance. In the case its morphology enables wider chronological classification (for example bifacial point and small handaxe it may lead to dating of the artefact to much older period; see *Fridrich – Sýkorová 2005, 255*).

Sporadic findings of leaf points in Bohemia are related, according J. Fridrich, with the presence of the Middle Palaeolithic Altmühlien (*Fridrich 1993, 181; Fridrich in Fridrich – Vencl 1994*). The author refers them to the Altmühlien in connection with used raw material of the Nordic flint, technology of production by processing alternately from dorsal and ventral surfaces and eventually „quite notable similarity“ to German findings (*Fridrich 1993, 181; Fridrich – Lička 2004, 4*). Considering mentioned facts, a question arises how to classify some findings if we know morphologically cognate leaf points from Moravia and Bohemia (*Nerudová – Přichystal 2001, fig. 2: 1*) and they originated even in stratified sites. *Nota bene* techno-typological study are not always definite; for example refittings from Moravský Krumlov IV – here a Szeletian leaf point come from a support similar to a Middle Palaeolithic bifacial backed knife. While classifying sets or isolated findings it is advisable to consider factors mentioned above and to apply more critical view.

English by *Stanislav Veselý*

Celtic lyres on a Celtic *kylix*? A further note on the copy of an Attic red figure two-handled cup from Plzeň-Roudná

Ruth Megaw – Vincent Megaw

Since its discovery in 1978 during excavation of structure 520 of the Ha D3/LT A settlement located at Plzeň-Roudná, okr. Plzeň, the red, white and black painted imitation of an Attic red figure *kylix* (Západočeské muzeum Plzeň, inv. no. RP14/2004; *figs. 1, 2*) has been several times discussed – and exhibited – following its initial publication (*Bašta – Baštová – Bouzek 1989*, esp. 473–475; see also *Drda – Rybová 1998*, 65–66 and *fig.*; *Waldhauser 2001*, 386–387; *Chytráček 2002*, 126, *Abb. 7: 4*; *Kruta 2004*, *fig.* on p. 40; *Kruta et al. 2006*, cat. no. 4/10). The wheel-turned cup, with an original diameter of c. 185 mm, has been discussed in the context of Central European finds of imported black- and red-figure by Bouzek and Chytráček, both having not only drawn attention to the presence at the same location of the foot of a second imitation cup but also to sherds of actual Attic cups from another south-western Bohemian site, Droužkovice, distr. Chomutov (*Bouzek – Smrž 1994*), particularly interesting for the discovery of a cast bronze mount, possibly the lid-handle of an early La Tène spouted flagon (*Megaw – Megaw 2002*).

It is, however, the decoration, applied to both the inner and outer surface, which is our particular concern. The inner surface comprises two variations of the meander or ‘Greek key’ design, a frequent ornament in Classical vase painting but here reduced in the outer frieze to a series of flattened S’s, which, though found in late Hallstatt decorative motifs, is not uncommon in the repertoire of early La Tène art, notably on the Basse-Yutz (Moselle) flagons (compare *Jacobsthal 1944*, PP; *Megaw – Megaw 1990*, 22–24, pls. VII–VIII). *Chytráček (2007)* has published a very close parallel to this element of the decoration of Plzeň-Roudná. This is to be found in the recent discovery in another LT A settlement at Chržín, distr. Kladno, with evidence of on-site iron smelting and metal working of a fragment of a second local imitation of a red-figure bowl painted black on red (*fig. 3*). As Chytráček has observed, the meander motif occurs on red-figure pottery found north of the Alps.

Of equal significance however, is the series of much larger S motifs on the external body of the cup and below the remaining stubs of the handles. Bouzek points to similarities in technique to the late Hallstatt painted pottery of south-western Germany and Switzerland and more relevantly cites both Attic and Etruscan examples of palmettes as offering a prototype for the simple double S-lyre – indeed he suggests this general area as the source of manufacture of the Plzeň-Roudná *kylix* although, even in the absence of detailed fabric analysis, the argument for a local provenance provided by the Chržín sherd seems to be irrefutable. Recently we have reviewed the development of this simple motif in early La Tène art especially as it appears on LT B1 stamped pottery (*Megaw – Megaw 2006*). Briefly, we point out that while on the one hand *Jacobsthal (1944, 84)* stated that: “It is unlikely that the Celts drew their inspiration from [Italo-Greek] vases”, *Kruta (1975, 34–35)* while regarding the lyre motif as largely foreign to Bohemia, noted its existence early in the western La Tène zone; thirdly, *Frey (1985, 185–187; 2002a, 181–191)*, has taken the development of the lyre motif from its putative Classical prototypes into the full Waldalgesheim or ‘Vegetal’ style of LT B1. Finally, we have suggested that the simple double S is the antecedent to the well-known series of ‘dragon-pair’ decorated sword scabbards and that, like the dragon-pairs, they are likely to have had a significant symbolic meaning.

While certainly it is difficult to find simple La Tène versions of the lyre motif as early as the presumed 5th-century BC date of our *kylix* it is instructive to compare the painted motif with those that appear on later pottery and metal examples (*fig. 5*). Additionally, and of similar LT A date, is another unique piece, the painted omphalos bowl found with a range of other wheel-turned pottery (*fig. 4*) in structure 345 of the settlement at Radovesice, okr. Teplice (*Megaw – Megaw 1993; 2001, 93–95*). Though much of the bowl as here illustrated is reconstructed, the design, executed in red on the brown-black fabric, clearly incorporates single S motifs in between the three stylised figures of swans

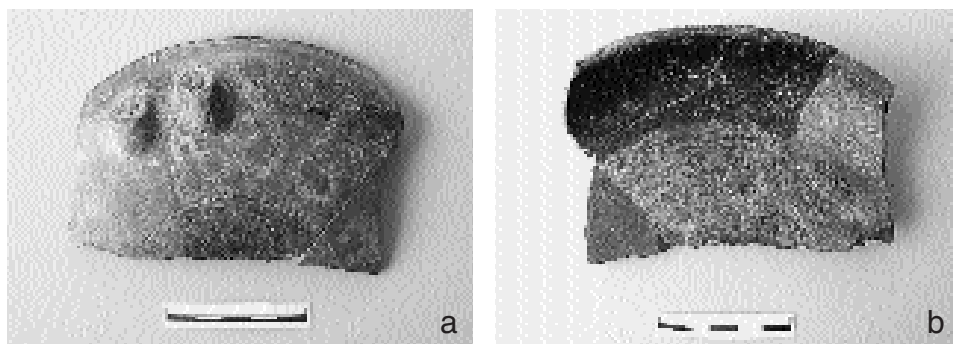

Fig. 1. Plzeň-Roudná (west Bohemia), structure 520. Fragmentary painted and wheel-turned imitation *kylix*: (a) external and (b) internal view. Photos: Západočeské muzeum Plzeň.

Obr. 1. Plzeň-Roudná, obj. 520. Fragment malované a na kruhu točené napodobeniny kyliku: (a) vnější a (b) vnitřní pohled. Foto Západočeské muzeum Plzeň.

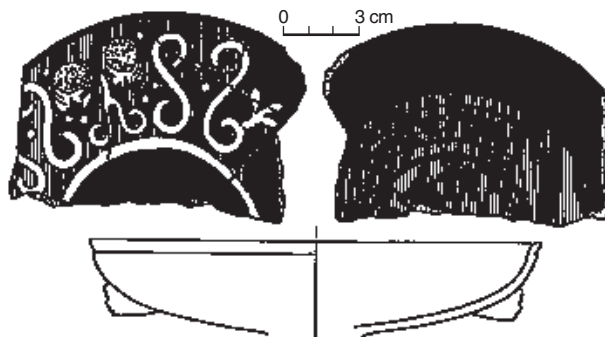

Fig. 2. Plzeň-Roudná, structure 520. Fragmentary painted and wheel-turned imitation *kylix*. Max. diameter c. 185 mm. Drawing: after Kruta *et al.* 2006.

Obr. 2. Plzeň-Roudná, obj. 520. Fragment malované a na kruhu točené napodobeniny kyliku. Max. průměr 185 mm. Podle Kruta *et al.* 2006.

– in other words, similar both in technique and in motif to elements of the design of the Plzeň-Roudná and Chržín bowls.

We have mentioned already that we are not convinced by Bouzek's suggestion as to an external source for the Plzeň-Roudná *kylix*, a proposal made all the more unlikely by the discovery of the Chržín sherd and, as far as the use of applied colour is concerned, also the bowl from Radovesice. Equally, the suggestion that Plzeň-Roudná was an importation 'de la périphérie méridionale du massif alpin' may be dismissed (Kruta *et al.* 2006, cat. no. 4/10). Both Bouzek himself (Bašta – Baštová – Bouzek 1989, 474) and Chytráček (2002, 126–127) have discussed one of the most problematic areas in reconstructing the early stages of the development of early Celtic art – the identification of pieces which may be reasonably regarded as immediate classical prototypes of Iron Age artefacts. We have frequently drawn attention to the close similarity between elements of the decoration of some imported Etruscan *stamnoi* and La Tène metalwork (e.g. Megaw – Megaw 1990, 53–54 and fig. 21) preceded only slightly in date by the well-known Ha D fragment of a locally made mould for a copy of an Etruscan flagon handle mount regarded by von Hase (2000) as a key piece in examining the evolution of early La Tène art from Mediterranean prototypes (Megaw 1985, 168, fig. 9: 2).

There are some other hints as to the beginning of the evolution of early Celtic art during Krausse's (2006) proto-La Tène phase. Apart from the Heuneburg Ha D mould fragment copying the basal head of an Etruscan Schnabelkanne handle there is from Eberdingen-Hochdorf the third lion on a cauldron imported from Magna Graecia. This may be a very poor looking beast — after all lions must have been rare in south-western Germany in the 6th century but it was cast locally from a copper-tin alloy

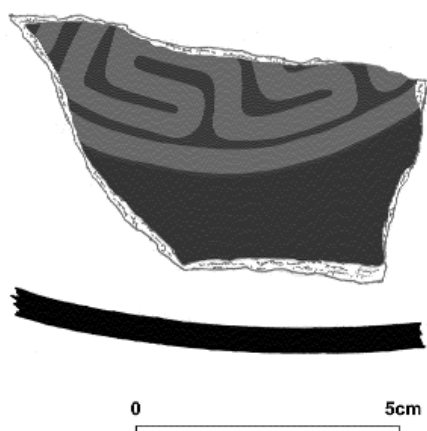

Fig. 3. Chržín, okr. Kladno, central Bohemia. Polychrome painted sherd from cup. Max. width c. 80 mm (courtesy M. Chytráček).

Obr. 3. Chržín, okr. Kladno. Polychromně malovaný střep z poháru. Max. šíře ca 80 mm.

Fig. 4. Radovesice, okr. Teplice, obj. 345. Wheel-turned omphalos bowl with painted decoration. Diameter 275 mm. Photo J. V. S. Megaw.

Obr. 4. Radovesice, okr. Teplice, obj. 345. Na kruhu vytáčená mísa s omfalem a malovanou výzdobou. Průměr 275 mm.

superior to that used by the original Greek bronze-smiths. The contemporary life-size Hirschlanden grave-marker which, like the only slightly later Glauberg statuette, strongly suggests the influence of the Piceno and pieces such as the Capestrano warrior while other aspects of human depiction amongst the Glauberg finds point to links with the native sanctuaries of the South of France (Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 3, 130; Frey 2002b; Rapin 2002). For many years Frey has been emphasising the link between the Atestine region and the early – if rare – figural elements in Celtic art. Occasionally such links seem indisputable as between the stamped sherd, alas now lost, from Libkovice near Most (NW Bohemia) and details as found on ‘situla’ art as in the Fondo Capodaglio, grave 38 at Este (Frey 2007, esp. Abb. 3 – the most recent of several citations of this comparison). Personally, we see no problem in accepting as a local product influenced by Este the military procession engraved on the bronze sword-scabbard from Hallstatt grave 994 (Megaw 1985, 169; Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 106; Barth – Urban 2007). ‘Local’, however, we would regard here as more likely to denote a source not in Hallstatt itself but to indicate rather its possible manufacture in the Dürrenberg-bei-Hallein complex. In this connection, the extraordinary boar’s hunt bowl from Dürrenberg grave 137 recently studied by Alexandrine Eibner could, like the Matzhausen *Linsenflasche*, provide material for a further examination of trans-Alpine influences on early Celtic art (Eibner 2001).

This is no place to discuss further the manner in which Greek – and Etruscan – imports may have had a direct influence on the development of the early stages of La Tène art (for a brief summary see Megaw – Megaw 2001, 55–59). There have been a number of detailed studies which, in one way or another, have examined the import of Greek pottery in particular both in LT A and Ha D (e.g. Pape 2000; Wehgartner et al. 1995). In a period of what Dirk Krausse (2004) has described as ‘Mediterraneanisation’, it would seem only logical that, north of the Alps, certain luxury goods, notably those associated with the Celtic version of the Mediterranean *symposium* and particularly those in short supply should have inspired local – but nonetheless prized – copies. The most northerly of such evidence comes from the south of Britain where recent re-examination of old finds from the River Thames – possibly associated with ritual deposition in water – has identified an Attic kylix as coming from a genuine archaeological context. This cup, attributed to the Pithos Painter of c. 500 BC,

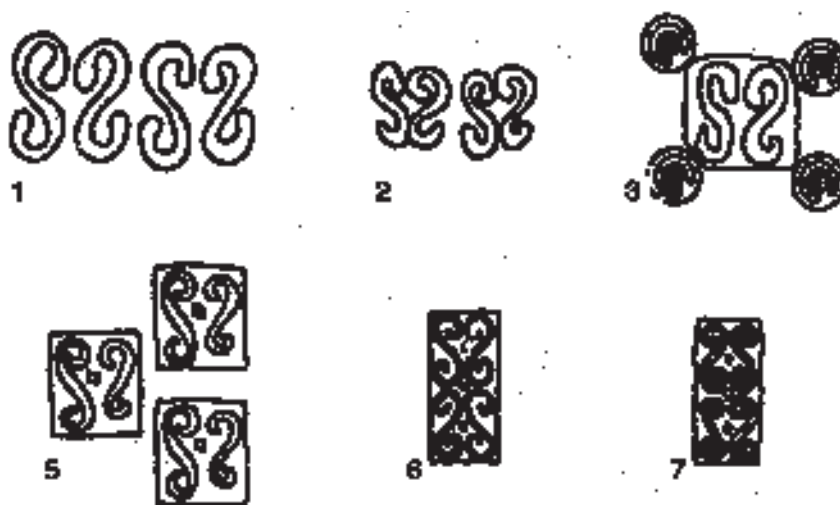

Fig. 5. Examples of early La Tène double S or lyre motifs; 1–2 details of sword scabbards: 1 Jenišův Újezd, distr. Teplice, grave 115; 2 Bussy-le-Chateau, ‘Les Gouats’, Marne; 3–8 details of stamped pottery: 3 Komjatice, distr. Nové Zámky; 4 Bököny, Szabolcs-Szatmár-Bereg m.; 5 Dürrnberg-bei-Hallein, ‘Putzenkopf’, Ld. Salzburg, grave 111; 6 Rädergewann, Kr. Worms; 7 Guntramsdorf, VB Wiener Neustadt, grave 16; 8 Žitavce, distr. Vráble. Various scales. Drawing: after Megaw – Megaw 2006.

Obr. 5. Příklady časně laténské výzdoby v podobě motivů dvojitého S a lyry; 1–2 detaily z pochev mečů. 1 Jenišův Újezd, okr. Teplice, hrob 115; 2 Bussy-le-Chateau, ‘Les Gouats’, Marne; 3–8 detaily kolků na keramice: 3 Komjatice, okr. Nové Zámky; 4 Bököny, Szabolcs-Szatmár-Bereg m.; 5 Dürrnberg bei Hallein, ‘Putzenkopf’, Ld. Salzburg, hrob 111; 6 Rädergewann, Kr. Worms; 7 Guntramsdorf, VB Wiener Neustadt, hrob 16; 8 Žitavce, okr. Vráble. Různá měřítká. Kresba podle Megaw – Megaw 2006.

is certainly amongst the porrest in quality ever found. More importantly it may well be an example of an ‘export only’ form intended for the barbarian market (Bradley – Smith 2007); the Attic black burnished cup from Dürrnberg bei Hallein, Ld. Salzburg, gr. 44/2 is also a type – dated between 480–450 BC – whose distribution is in the main outside the Greek mainland (Pauli 1978, 227–228). Reconsideration of the Etruscan bronze *olpe* found in the famous Obří pramen at Lahošů near Duchcov (NW Bohemia), indicates as in the case of the Thames find, that exotic finds may also have formed part of a widespread ritual deposition in warery contexts (Cvrková – Jančo 2002). However this may be, what is worth emphasising is relatively how many Attic sherds, let alone ‘copies’, should have come to light in Bohemia in otherwise nondescript local settlements, in contrast with the evidence from further west and south.

We have already mentioned the existence of good parallels for the meander motif on our local cups on imported red-figure *kylikes* while, in connection with the Heuneburg, Pape’s analysis of the finds of earlier Attic and other Greek pottery north of the Alps has offered several hints as to possible models – we may note here in particular the occurrence of *Palmettenschalen* of the late 6th and early 5th century BC (Pape 2000, esp. 110–111, List 20.3). Indeed, one wonders not only why the rest of the bowls from Plzeň-Roudná and Chržín do not seem to have survived but also how many more of what we have termed here ‘local copies’ remain to be found – or recognised. While the *kylix* from Plzeň-Roudná must be seen as evidence for the transformation of classical motifs into the La Tène repertoire, it also should give food for thought concerning not only what contemporary meanings may have been assigned to individual motifs but also as to the validity of what has now become the conventional view of the aristocratic nature of La Tène art (for which see also Echt 2004) – not to mention the nature of the aristocracy which is supposed to have been its main *raison d’être*.

Our thanks are due first of all to François Maresse, Directeur, Musée royal de Mariemont, Morlanwelz who kindly afforded one of us (JVSM) the opportunity in 2006 to study the fragmentary cup when it was temporarily in his charge, thereby giving the impetus for this note. Milan Metlička, Západočeské muzeum Plzeň, supplied information and the photographs of the cup published here, and Miloslav Chytráček, Institute of Archaeology Prague, discussed it further with us.

Bibliography

- Baitinger, H. – Pinsker, B. Hrsg. 2002: Das Rätsel der Kelten vom Glauberg: Glaube – Mythos – Wirklichkeit. Stuttgart.
- Barth, F. E. – Urban, O. H. 2007: Neues zur Schwertscheide von Hallstatt. In: M. Blečić et al. eds., *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan*. Situla 44, Ljubljana, 390–403.
- Bašta, J. – Baštová, D. – Bouzek, J. 1989: Die Naachalmung einer attisch rotfigurigen Kylix aus Pilsen-Roudná, *Germania* 67, 463–476.
- Bouzek, J. – Smrž, Z. 1994: Drei Fragmente attischer Keramik aus Droužkovice in Nordwestböhmen, *Germania* 72, 581–596.
- Bradley, R. – Smith, A. C. 2007: Questions of context: a Greek cup from the River Thames. In: C. Gosden et al. eds., *Communities and connections: essays in honour of Barry Cunliffe*, Oxford, 30–42.
- Chytráček, M. 2002: Südwestböhmen im überregionalen Verkehrsnetz der Hallstatt- und Frühlatènezeit. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West und Südböhmen* 11, Rahden/Westf., 143–149.
- 2007: Časně laténské sídliště v Chržíně s napodobeninou červenofigurové keramiky, s doklady kovolictví a zpracování jantaru – Early La Tène settlement site in Chržín with the evidence of an imitation of the red-figure pottery and documentation of metal smelting and amber working, *Archeologické rozhledy* 59, 461–516.
- Cvrková, M. – Jančo, M. 2002: Etruské olpe z Obrieho prameňa v Lahošti pri Duchcove, *Pravěk NŘ* 12, 133–152.
- Echt, R. 2004: Äusserer Anstoss und innerer Wandel – drei Thesen zur Entstehung der Latènekunst. In: M. A. Guggisberg ed., *Die Hydria von Grächwil: Zur Funktion und Rezeption mediterraner Importe in Mitteleuropa*. Schriften des Bernischen Museums 5, Bern, 203–215.
- Eibner, A. 2001: Die Eberjagd als Ausdruck eines Heroentums? Zum Wandel des Bilhalts, in der Situlenkunst am Beginn der Latènezeit. In: B. Gediga et al. eds., *Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie śródkowej*. Prace Komisji Archeologicznej 14/Biskupinskije Prace Archeologiczne 2, Wrocław – Biskupin, 231–279.
- Frey, O.-H. 1995: Das Grab von Waldalgesheim: Ein Stilphase des keltischen Kunsthandwerks. In: H.-E. Joachim ed., *Waldalgesheim: Das Grab einer keltischen Fürstin*. Kataloge des Rhein. Landesmuseums Bonn 3, Bonn, 159–206.
- 2002a: Die Fürstengräber vom Glauberg: Jenseitsvorstellungen und Bestattungsbrauchtem. In: *Baitinger – Pinsker 2002*, 172–205.
- 2002b: Menschen oder Heroen? Der Statuen vom Glauberg und die frühen Grossplastik. In: *Baitinger – Pinsker 2002*, 208–218.
- 2007: Über die Ostalpen zur Keltiké: Beziehungen zwischen der Situlen-Este-Kunst und dem Latène A-Kreis. In: M. Blečić et al. eds., *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan*. Situla 44, Ljubljana, 777–788.
- von Hase, F.-W. 2000: Zur Gussform der figürlichen Henkelatlasche von der Heuneburg. In: *Kimmig et al. 2000*, 177–105.
- Jacobsthal, P. F. 1944: *Early Celtic art*. Oxford (reprinted with corrections 1969).
- Kimmig, W. et al. 2000: Import und mediterrane Einflüsse auf der Heuneburg. *Römisch-Germanische Forschungen* 59. Mainz.
- Krausse, D. 2004: Kosmos und Kottabos am Hohenasperg? Überlegung zur Funktion mediterraner Importgefässe des 6. und 5. Jahrhunderts aus Südwestdeutschland. In: M. A. Guggisberg Hrsg., *Die Hydria von Grächwil. Zur Funktion und Rezeption mediterraner Importe in Mitteleuropa im 6. und 5. Jahrhundert v. Chr.* Schriften des Bernischen Historischen Museums 5, Bern, 193–201.

- Krausse, D. 2006:* The prehistory of the Celts in south-west Germany: centralisation processes and Celtic ethnogenesis in the heart of Europe. In: D. Vitali ed., *La préhistoire des Celtes*. Collection Bibracte 12: 2, Glux-en-Glenne, 131–142.
- Kruta, V. 1975:* L'art celtique en Bohême: Les parures métalliques du Ve au IIe siècle avant notre ère. Bibliothèque de l'École des Hautes Études IVe section 324. Paris.
- *2004:* I Celti e il Mediterraneo. *Enciclopedia del Mediterraneo* 28. Milano.
- Kruta, V. et al. 2006:* *Celtes: Belges, Boïens, Rèmes, Volques*. Morlanwelz.
- Megaw, J. V. S. 1985:* Meditations on a Celtic hobby-horse. In: T. C. Champion – J. V. S. Megaw eds., *Settlement and society: aspects of West European prehistory in the first millennium BC*, Leicester, 161–192.
- Megaw, J. V. S. – Megaw, M. R. 1990:* The Basse-Yutz find: masterpieces of Celtic art. The 1927 discovery in the British Museum. *Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London* 46. London.
- *2002:* The bronze mount from Droužkovice, northwest Bohemia, *Památky archeologické* 93, 173–193.
- *2006:* Strike the lyre: some notes on an eastern Celtic motif, *Acta Archaeologica Hungarica* 57, 367–393.
- Megaw, M. R. – Megaw, J. V. S. 1993:* The swans of Radovesice reviewed. In: J. Waldhauser et al., *Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen 1–2*. *Archeologický výzkum v severních Čechách* 21, Praha, 227–234.
- *2001:* *Celtic art from its beginnings to the Book of Kells*. London (2nd ed.).
- Pape, J. 2000:* Die attische Keramik der Heuneburg und der keramische Südimport in der Zone nördliche der Alpen während der Hallstattzeit. In: *Kimmig et al. 2000*, 70–175.
- Pauli, L. 1978:* *Der Dürrnberg bei Hallein III*. *Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 18. München.
- Rapin, A. 2002:* Die Grossplastik in Südfrankreich und die keltische Kunst. In: *Baitinger – Pinsker 2002*, 223–228.
- Waldhauser, J. 2001:* *Encyklopedie Keltů v Čechách*. Praha.
- Wehgartner, I. ed. 1995:* Luxusgeschirr keltischer Fürsten. Griechische Keramik nördlich der Alpen. *Kataloge des Mainfränkischen Museums Würzburg/Mainfränkisches Heft* 93. Würzburg.

Keltské lyry na keltském kyliku? Znovu k imitaci attické červenofigurové keramiky z Plzně-Roudné

Studie znovu upozorňuje na známý příklad imitace attického kyliku, nalezeného v Plzni-Roudné r. 1978 v objektu řazeném do Ha D3/LT A, a zvláště na použití stylizovaného motivu lyry, klíčového pro výzdobu raně laténské keramiky. Autoři nevidí důvod – mj. s přihlédnutím k nedávno publikovanému, velmi podobnému zlomku poháru z Chržína – pro hledání původu nádoby z Plzně-Roudné jinde než v místním prostředí. Závěrečné poznámky zvažují úlohu dobových importů ze Středomoří.

VINCENT MEGAW, *Department of Archaeology, Flinders University, GPO Box 2100, Adelaide 5001, Australia*
Vincent.Megaw@flinders.edu.au

RUTH MEGAW, *Department of Archaeology, Flinders University, GPO Box 2100, Adelaide 5001, Australia*

Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém

Ivo Štefan

Koho zastihne na cestě tma, ten se stává tajemným.

Ivan Wernisch

Základní otázky a východiska

Vydání *Přechodových rituálů* A. van Gennepa (1909) představovalo ve společenských vědách zásadní posun v porozumění souboru akcí doprovázejících významné mezníky lidského života. Van Gennep identifikoval v kulturně různorodých obřadech obecně sdílenou strukturu a odhalil jejich psychologicky a sociálně harmonizační úlohu (*van Gennep 1997*; nově *Bowie 2000*, 161–189; etno-archeologický diskurs *Parker-Pearson 1999*, 21–44). Kulturní antropologie má od té doby tendenci chápat pohřební obřadnost jako silně konzervativní a obtížně měnitelný segment kultury. Toto pojetí bylo akcentováno zejména funkcionalisty a jejich následovníky, vycházejícími především ze synchronního studia stabilizovaných společností. Kritikové tohoto přístupu však záhy začali upozorňovat na jeho neschopnost objasnit fenomén kulturní změny, která se v posledních desetiletích stala jedním z hlavních předmětů studia tohoto oboru (srov. např. *Geertz 2000*, 165–169). Problém proměny v kultuře zajímá již dlouhá desetiletí i archeologii, která konstatuje v oblasti funerálních zvyklostí v evropském mladším pravěku a raném středověku v zásadě značně dynamický obraz: zvyky spojené se smrtí, resp. jejich odraz v archeologických pramenech podléhají relativně časté změně, někdy více, někdy méně nápadné a razantní. V čem však spočívaly příčiny tohoto pohybu?

Předmětem této práce je nejmarkantnější proměna v zacházení s mrtvým lidským tělem, která se v několika evropských oblastech uskutečnila v širokém časovém horizontu od 6. do 13. stol. – zároveň pohřbívání bylo opouštěno ve prospěch inhumace, která pak zůstala výlučnou formou pohřebního ritu evropské civilizace do konce 19. století. Negativním předznamenáním v pátrání po přesnějších konturách tohoto procesu je však téměř naprostý nezájem raně středověkého písemnictví o podobu pohřebních obřadů.

Problematika má v zásadě dvě úzce spojené roviny řešení. Cílem regionálně vymezené analýzy zpravidla bývá zasazení archeologicky identifikované proměny pohřebního ritu do rámce historických příběhů konstruovaných na základě písemných pramenů. Potíže však často činí již přesnější archeologické datování změny ritu, které ale zásadním způsobem podmiňuje správný výklad. Výstižně to nejnověji můžeme sledovat např. v oblasti osídlené v raném středověku severozápadními Slovany: nově navržené datování posouvá celý proces do zcela jiného historického kontextu, čímž se současně mění i jeho možné příčiny (*Pollex 2004*). Při pokusu o hledání životního výkladu se tedy regionální analýza nutně uchyluje k modelům, jejichž adekvátnost může znatelně posílit znalost průběhu procesu v jiných oblastech. Druhá rovina posuzování problematiky vychází ze součtu regionálních závěrů a pokouší se o abstrakci základních modelových variant. Tato snaha pak přirozeně ústí v diskuzi nad otázkou, s jakými oblastmi kultury může být pohřební ritus v raném středověku spojován a jaké společenské pohyby jeho změna reflektuje.¹

Předkládaná práce se snaží oba přístupy kombinovat. Nejde však o soustavný rozbor problému v celoevropském měřítku (převedení lokálních tradic na společného jmenovatele je zřejmě předem

¹ Problém změny pohřebního ritu byl nejčastěji analyzován v rámci širěji koncipovaných regionálních studií a jen základní výčet titulů by byl značně rozsáhlý (viz jednotlivé kapitoly). Jediný, kdo se v posledních desetiletích pokusil o celistvý pohled na problém, byla *H. Zoll-Adamikowa* (především *1988*; *1995*), která se soustředila na západoslovanské prostředí. Navzdory nesmírně fundovanému přístupu je však dnes podle mého názoru řada jejích závěrů již antikvována.

odsouzeno k neúspěchu), ale zejména o pokus o základní postižení variační širší podoby a příčin diskutované změny. K tomu mohou posloužit pouze lépe poznané oblasti. Práce je proto koncipována jako volný soubor případových studií, v nichž se přirozeně odrážejí specifické překážky, s nimiž se zodpovídání těchto otázek v jednotlivých oblastech střetává. O analytický přístup jsem se pokusil především v případě Polska a Čech. Základní tematizace problému je však u všech kapitol shodná: archeologických a písemných pramenů se pokoušíme tázat, kdy a s jakou rychlostí ke změně pohřebního ritu došlo a co se odehrává v době změny na sociálním a náboženském poli.

Úvodem: pohřební rítus a křesťanská kultura

V relativně krátkém intervalu od pol. 2. do poč. 3. století n. l. došlo v jádru Římské říše k radikální proměně pohřebních zvyků. Zatímco např. výzkumy Pompejí (zničených r. 79 n. l.) odhalily mezi několika tisíci urnovými hroby pouze jeden kostrový pohřeb (stejná bilance je platná i pro samotný Řím), byla již po roce 200 v Itálii téměř výlučnou formou zacházení s mrtvým tělem inhumace. Tuto – z pohledu archeologie zásadní – kulturní změnu nicméně provází téměř naprostý nezáměr autorů písičích v době císařství, jejichž díla se nám dochovala v nemalém počtu. Zcela lze zřejmě vyloučit vliv křesťanství, které se v tomto období teprve začínalo prosazovat. Současné bádání se přiklání k určující úloze císařských pohřbů 2. stol., počínaje pravděpodobně Hadriánem († 138). Kostrová forma pohřbu charakteristická pro východní části Římské říše vstoupila zřejmě do italského prostředí jako jedna z položek řecké helénistické kultury, jejíž přejímání a reinterpretace probíhala v největší míře právě ve 2. století. Rychlé přijetí inhumace římskou elitou pak zřejmě souvisí s imitací ceremoniality císařského dvora. Již ve 2. pol. 3. stol. inhumace vytlačila spalování zemřelých téměř ze všech evropských provincií (s rozsáhlou literaturou *Morris 1992*, 31–69).

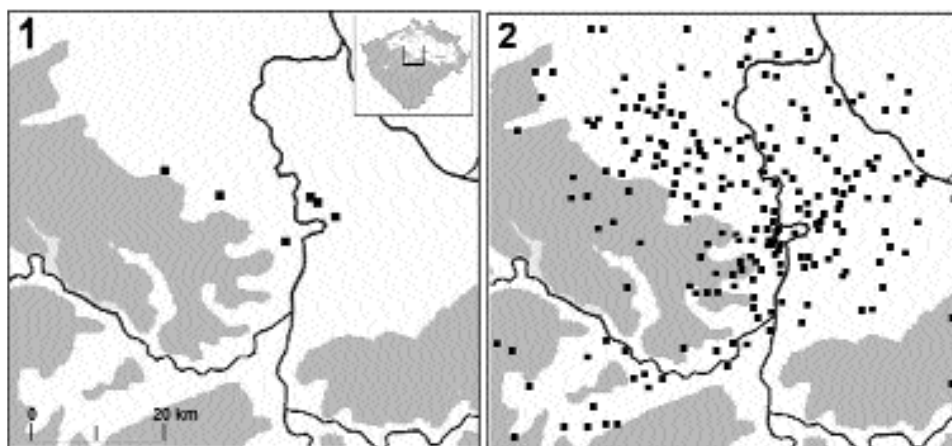
Za radikální proměnou zacházení s mrtvým tělem v římské kultuře tak nestojí ani změna náboženství a představ o zásvětí, ani dramatické proměny v mocenské a politické sféře. Současníci také zjevně nevnakládali příliš velké úsilí na reinterpretaci eschatologických představ. Inhumace má v tomto kontextu zřejmě ve velké míře status „módy“ související s kulturní orientací říše, která je přebírána napříč společenským spektrem. Pozoruhodná je ve vztahu k našemu problému poměrně rychlá recepcce nového ritu na rozsáhlém, etnicky a nábožensky heterogenním teritoriu římských provincií, kde vytlačila lokální pohřební zvyky.

Rodící se evropská křesťanská civilizace tedy dostala kostrový pohřeb v podstatě do vínku. Svou roli v přijetí aktuální podoby římského pohřbu křesťanskými komunitami však sehrál i její soulad s křesťanským konceptem zmrtvýchvstání a napodobením Kristova pohřbu. Bible však žádný zákaz kremace neobsahuje a ani raně křesťanské teologické prameny nepovažují kremaci za překážku pro dosažení věčného života, i když doporučují pohřeb nespáleného těla. Se zpopelňováním se v širším měřítku křesťanská Evropa znovu setká teprve o několik set let později jako se zvykem pohanských společností. Pozornost, která mu bude věnována, však bude překvapivě malá. Z celého raného středověku disponujeme pouze několika okrajovými poznámkami a jediným normativním pramenem, který kremaci výslovně zakazuje (*Gräslund 2001*, 45).²

1. Přechod ke kostrovému pohřbívání v raně středověkých Čechách

Rozbor problému otevíráme v raně středověkých Čechách především proto, že se zde téměř exemplárně odráží podstata nesnázi při jeho řešení. Hledání příčin změny je již dlouhá desetiletí předmětem diskuse, z níž nevzešla jednoznačná odpověď. Za tímto stavem stojí z velké části „objektivní“ důvody. Raně středověké písemné prameny narativní i normativní povahy vztahující se k našemu území o této proměně zcela mlčí (naposl. *Sommer 2001*, 40), pokusy o kontextuální výklad pak narážejí hned na několik zásadních překážek: 1) archeologické evidenci zcela uniká časové zařazení a dynamika vyznívání kremace; 2) datování nejstarších kostrových hrobů je problematické;

² Děkuji doc. Lubomíru Košnarovi za pomoc s překladem.

Obr. 1. Příklad nerovnoměrnosti archeologické evidence žárových (1) a kostrových (2) pohřebišť v regionu středních Čech. Zatímco kostrové nekropole sestávají obvykle z většího počtu hrobů, žárové jsou zpravidla tvořeny pouze jednou položkou (podle *Bubeník – Pleinerová – Profantová 1998* a *Sláma 1977*, upraveno).
 Fig. 1. Example of non-uniform archaeological evidence of cremation graves (1) and inhumation graves (2) burial sites in central Bohemia. While inhumation necropolises are usually composed of a large number of graves, cremation necropolises are as a rule formed by one only element (after *Bubeník – Pleinerová – Profantová 1998* and *Sláma 1977*, updated).

3) vytvoření adekvátního historického pozadí změny brání citelný nedostatek, či dokonce kontradikce písemných pramenů. Navzdory tomu se domnívám, že kritickou bilancí výpovědi jednotlivých typů pramenů lze za dnešního stavu vědomostí alespoň zúžit spektrum diskutovaných interpretačních variant.

Počátky praktikování inhumace na českém území jsou tradičně kladeny na přelom 8. a 9. stol. (např. *Eisner 1966*, 331; *Beranová – Váňa – Krumphanzlová 1984*, 62). Toto opakovaně přejímané datování má kořeny především v časovém zařazení technologicky nevyspělé keramiky provázející některé kostrové pohřby na plochých pohřebišťích ve středních Čechách (např. *Borkovský 1947*, 151; *Turek 1947*, 183) či ve východo- a jihočeských mohylách (*Turek 1954–1956*, 148). Jednotlivé regionální analýzy (*Zápotocký 1965*, 243; *Bubeník 1988*, 89) i tematicky zaměřené práce (*Krumphanzlová 1971*, 417) však již záhy začaly naznačovat nesoulad mezi obecnou tezí a jejími oporami. Problém absence většího množství hrobových celků prokazatelně zařaditelných do 1. pol. 9. stol. byl vysvětlován postupným a regionálně diferencovaným prosazováním inhumace, která plně převládala teprve ve 2. pol. 9. století. K obdobným závěrům dospěl před nedávnem i rozbor N. Profantové: prosazování kostrového pohřbívání zabírá podle autorky v Čechách první dvě třetiny 9. stol. (*Bubeník – Pleinerová – Profantová 1998*, 123; podobně *Smetánka 2003*, 62).³

Změna pohřebního ritu v Čechách je příběhem, z něhož známe především jeho druhou polovinu – mizivý počet dokladů žárového pohřbívání ze staro-, event. počátku středohradištního období ve většině regionů naprosto neodpovídá rekonstruované hustotě osídlení (*obr. 1*).

Konkrétnější představu nabízejí pouze jižní Čechy a část Čech východních, kde bylo alespoň zčásti pohřbívání spálených těl svázáno s navršováním povrchově identifikovatelných mohylových násypů (nejnov. s lit. *Lutovský 1998*, *obr. 1*). Archeologický výzkum v řadě lokalit odhalil obě formy

³ Z přírodních datovacích metod mohla být u nás prozatím využita pouze radiokarbonová analýza. Datovací intervaly získané v Březně u Loun (*Pleinerová 1996*, 248) i v Kozlí u Orlíka (*Lutovský 1998*) jsou bohužel příliš široké, a k řešení našich otázek nemohou přispět.

pohřebního ritu, přičemž v případech jejich společného výskytu v jednom mohylovém násypu zaujímá kostrový hrob zpravidla stratigraficky mladší pozici. Úvahy o současném praktikování kremace a inhumace (případně o dočasném návratu ke kremaci) se mohou opřít pouze o minimum dokladů, které navíc nejsou příliš průkazné.⁴ Budování mohylových násypů však bezpečně přežívá změnu pohřebního ritu a definitivně se uzavírá teprve v průběhu 10. stol. (*Lutovský – Tomková 1994*). Časové zařazení počátku inhumace je limitováno úzkým a chronologicky nevýrazným spektrem inventáře hrobů. Je dnes kladen někde do 2. pol. 9. stol. (srov. např. *Lutovský 1998, 297*) a nelze zřejmě vyloučit ani počátek století následujícího. Turkovo zařazení změny pohřebního ritu v těchto periferních oblastech na přelom 8. a 9. stol. se tedy sice na jedné straně jeví jako neodůvodněné, není jej však čím odůvodněně nahradit. Nejlépe datovatelnou položkou tak nadále zůstává mohylové pohřebiště na Holém vrchu v Prachovských skalách (okr. Jičín), které s ohledem na svou polohu i výbavu některých hrobů vykazuje vazbu na zdejší hradiště (*Turek 1946*; k podobě hradiště *Čtverák – Ulrychová 2003*).⁵ Za předpokladu, že zdejší kostrové hroby s výbavou náleží k nejstarším inhumacím v lokalitě, došlo by zde ke změně ritu při současné chronologii někdy ve 2. pol. 9., příp. na poč. 10. století.

Z ostatních částí Čech známe ze staro-, příp. středohradištního období pouze několik izolovaných plochých žárových hrobů (srov. *Bubeník – Pleinerová – Profantová 1998, 114–120, tab. 1, obr. 8*), mezi nimiž představují největší položku východočeské Hořany, zkoumané rovněž před 2. svět. válkou, se 14 hrobovými celky vyznačujícími se značnou variabilitou úpravy hrobu. Téměř naprostá absence dokladů pohřbívání ve středních (*obr. 1*) a severozáp. Čechách již sotva může být vysvětlena stavem výzkumu a vyplývá zřejmě ve velké míře z uplatňování archeologicky obtížně identifikovatelných forem pohřbu. Shodná bilance v centrálních částech Polska potvrzuje „systémovost“ úniku tohoto druhu nekropolí. Jediný (nepříliš reprezentativní) doklad návaznosti žárových a kostrových pohřbů v jedné lokalitě nacházíme ve Cvrčovicích na Kladensku (*Sláma 1977, 33–34*). Za tohoto stavu vědomostí tak není možné vyjádřit se k prostorové (dis)kontinuitě mezi žárovými a kostrovými nekropolemi, ani k otázce, zda nástup inhumace obnášel opouštění zpopelňování, či zda na úrovni komunit fungovala delší koexistence obou forem pohřebního ritu.

Při pokusu o časové zařazení nejstarších kostrových hrobů obraťme nejprve pozornost k centrálním lokalitám a jejich okolí. Datování se opírá především o exkluzivní šperky v ženských hrobech a výzbroj a výstroj v hrobech mužů. Jejich chronologie však zdaleka není bez problémů. Nejvýraznější skupinu předmětů představují šperky jednoznačně odkazující k velkomoravskému prostředí. Jak stylová (např. *Šolle 1966*), tak metalografická analýza (*Smetánka – Staňa 1996*) však přisuzují alespoň části z nich domácí původ. Bereme-li v úvahu výrazné pohyby ve velkomoravské chronologii (*Chorvátová 2004; Ungerman 2005*), skutečnost, že časové zařazení přenosu velkomoravského stylu do Čech je odvozeno především z obecných historických souvislostí (naposl. *Smetánka 2003, 38–53*), a nejistota v délce intervalu mezi výrobou předmětu a jeho vložením do hrobu, nelze tento horizont jako celek zúžit zřejmě více než na 2. pol. 9. – 1. pol. 10. století.

Klíčovou lokalitou pro stanovení počátku inhumace na českém území je bezesporu několika-generační pohřebiště na Staré Kouřimi v poloze U Libuše (*Šolle 1966; Profantová 2001, 329–335*).

⁴ Jeruzalém–Konětopy (okr. Příbram): v mohyle č. 6 byly spálené kosti údajně nalezeny u nohy kostrového pohřbu. Postrádáme bohužel podrobnější dokumentaci výzkumu (srov. *Turek 1958, 22–25*). Pňovice (okr. Příbram): v mohyle č. 1 bylo identifikováno 5 kostrových a 2 žárové pohřby, v jednom případě údajně spálené lidské kosti překrývaly nádobu u nohou kostrového pohřbu (*Turek 1939–1946, 106–110*; srov. také *Lutovský 1998, 294–295*).

⁵ Nejstarší částí nekropole s 20 prozkoumanými mohylami je pravděpodobně záp. skupina s výhradně žárovými pohřby. Ve střední části lokality zcela převažovaly kostrové pohřby. V mohyle č. 12 ležela v kamenném obložení kostra s dvěma železnými ostruhami ukončenými dlouhým bodcem. Ve dvou pod sebou situovaných hrobech v mohyle č. 15 pak skelety doprovázely hrozníčkovité náušnice; ve starším hrobě byl objeven exemplář ukončený esovitou kličkou. Identifikovaná čtvercová dřevěná konstrukce je v naprosté většině vázána na mohyly s žárovými pohřby (*Lutovský 1998; Zoll-Adamikowa 1975b*), což *R. Turek (1946, 113)* interpretoval jako reziduum nedávno opuštěné kremace, H. Preidel uvažoval o zahlobení kostrového hrobu do staršího žárového (srov. *Šolle 1966, 91*).

Do časné fáze zdejšího pohřbívání pravděpodobně spadá blíže nedatovatelný rozměrný hrob č. 152 s jedincem zpopelněným přímo uvnitř hrobky, který na našem území zůstává bez obdoby. Žádné další pozůstatky kremace již nebyly v lokalitě identifikovány. Za nejstarší signifikantně vybavené kostrové hroby jsou považovány celky č. 55 a 120, náležející mužům tvořícím zřejmě špičku zdejší moci, a hrob bojovníka za hradbami (*Šolle 1966*, obr. 11b). Jak explicitně ukázala *N. Profantová (2001*, tab. na str. 330) na příkladě hr. č. 120, je absolutní datování hrobových výbav silně podmíněno subjektivními kritérii jednotlivých autorů; bez kritické seriační revize inventáře velkomoravských pohřebišť bude stěží dosaženo smysluplného pokroku v diskusi. Otázku, zda počátky praktikování inhumace spadají na Staré Kouřimí před, nebo až za polovinu 9. stol., je tedy zřejmě prozatím nutno ponechat otevřenou.

Nejstarší hroby v rozsáhlé aglomeraci libického hradiště pocházejí s vysokou pravděpodobností teprve z 2. pol. 9. stol. (naposl. *Mařík 2005*: k absolutnímu datování se nevyjadřuje). Do tohoto intervalu jsou obecně řazeny výjimečné hrobové celky z Želének a Kolína, postrádající bohužel širší interpretační kontext (*Sklenář 1985*; *Lutovský 1994*). Mohyla v Želénkách je však hypoteticky kladena do souvislosti s nedalekým zabrušanským hradištěm (*Sláma 1973*, 17–18), existenci raně středověkého centra na území dnešního Kolína nasvědčuje narůstající koncentrace sídlištních i hrobových nálezů (*Valentová – Tvrđík 2004*). Žádné hrobové celky s přímou vazbou k centrálním lokalitám, u nichž by přicházelo v úvahu datování před polovinu 9. stol., ve vých. a severozáp. Čechách tedy mimo Starou Kouřim nejsou známy.

Obdobný závěr umožňují i poměrně dobře známé nekropole vázané na středočeská hradiště. Ke starší vrstvě opevněných lokalit nepřísluší vyjma Bohnic-Zámky (*Profantová 2002*) žádné hrobové nálezy. Jediným pohřbem situovaným v rámci opevněné plochy, který se snad nevázal k sakrální stavbě, je hrob bojovníka na III. nádvoří Pražského hradu, osídleném nejpozději od poloviny 9. století. Časové zařazení hrobu je odvozováno především z topografie lokality; není dnes možno rozhodnout, zda spadá do 9., či do 10. stol. (nověji *Frolík – Smetánka 1997*, 54–59; k osídlení *Boháčová 2001*, 279). Ke vzniku nekropolí obklopujících hradčanskou ostrožnu došlo s velkou pravděpodobností teprve v průběhu 2. pol. 9. stol. (*Tomková – Frolík 2005*, 7–9). Obdobně se situace jeví i u pohřebišť v poloze Žalov, příslušející k Levému Hradci, intenzivně osídlenému nejpozději ve 2. pol. 9. stol. (*Sláma 1977*, 134–149; *Tomková 2001*, 178–181). Nejstarší osídlení Budče spadá někam na přelom starší a střední doby hradištní, první hradba vznikla podle nové analýzy teprve ve 2. pol. 9. století. Do tohoto období vkládáme i vznik nejstarších kostrových nekropolí vázaných na hradiště (*Bartošková – Štefan 2006*, 735–738). Pohřebišť tvořící pendant budečského osídlení 1. pol. 9. stol. tedy neznáme. Jako doklad časného nástupu kostrového pohřbívání figuruje v literatuře náhodně zachráněný hrob v sousedství klučovského hradiště (*Kudrnáč 1970*, 180–183). Časové zařazení hrobu do 5.–7. stol., odvozené pouze z několika perel náhrdelníku, lze však považovat za přinejmenším problematické a naprosto nezobecnitelné.

Datování pohřebišť mimo přímý kontakt s centrálními lokalitami, kde se obvykle nevyskytuje výraznější inventář, bývá odečítáno především ze zastoupených keramických nádob. Výjimkou jsou nečetné pohřby doprovázené zbraněmi či výstrojí jezdce. Uložení několika z nich bylo v rámci poslední analýzy vročeno do 1. pol. 9. stol. (*Bubeník – Pleinerová – Profantová 1998*, 122–123). Za jeden z nejstarších kostrových hrobů v Čechách, zařazený dokonce na přelom 8. a 9. stol., je pokládán pohřeb bojovníka ze Stehelčevsi na Kladensku. Toto časné datování však nestojí na pevných oporách a hrob pravděpodobně rovněž spadá teprve do 2. pol. 9. stol. (*Bartošková – Štefan 2006*, 746). Podobné výhrady doprovázejí i vročení celku z Nymburka-Zálabí.⁶ Datování ostatních hrobů před polovinu 9. stol. (*Bubeník – Pleinerová – Profantová 1998*, 123) pak již vychází pouze z přítomnosti

⁶ *N. Profantová (1994*, 75, obr. 7: 6, 10: 12–14) datovala hrob bojovníka s kopím, sekerou (tzv. moravskou bradaticí) ostruhami zakončenými ploténkami se třemi svislými nýtky a vědrem (kompletní vyobrazení inventáře *Šolle 1966*, 57a) do závěru 1. čtvrtiny 9. stol., odvolává se však pouze na chronologii ostruh K. Wachowského. Autorka ale již nezmiňuje jejich časové zařazení *B. Dostálem (1966*, 75, obr. 16; typ IB: 2.–3. třetina 9. stol., event. poč. 10. stol.) a *D. Bialekovou (1977*, 136, Abb. 2; typ VA: 2. čtvrtina až konec 9. stol.).

štíhlých seker, které podle mého názoru jako argument rovněž nemohou sloužit,⁷ což ještě ve větší míře platí o srpech ve funkci „milodaru“ (o. c., 122).⁸

Vypovídací hodnota keramických nádob vkládaných do hrobů je k naší otázce rovněž značně omezená.⁹ Lze pouze konstatovat, že v regionech s lépe poznaným vývojem keramiky (střední a severozápad Čechy) se v kostrových hrobech vyskytuje keramika „starohradištního charakteru“ naprosto výjimečně (o. c., obr. 10), zatímco většinu stylově nejstarší produkce lze zařadit ke středohradištní keramice, která obecně předchází nástup specifických lokálních výrobních okruhů typických pro mladohradištní období (srov. *Zápotocký 1965*, 243; *Bubeník 1988*, 89; *Sláma 1977*). Odůvodněně však můžeme v tomto období předpokládat souběh několika výrobních tradic v jednom časovém řezu, což silně oslabuje datovací schopnosti jednotlivých nádob.

Je zřejmé, že z těchto „vstupních dat“ může stěžejně vzejít bezpečně podložený závěr. Oproti dosavadnímu bádání však neshledávám žádné bezpečné doklady pro názor, že by pohřbívání nespálených těl mělo být v Čechách praktikováno již před polovinou 9. století.¹⁰ Konkrétní dynamika této proměny nám však prozatím uniká. Na poč. 10. stol. ale již pravděpodobně ve většině regionů dominovala inhumace.

Složitou historickou problematiku 9. století, na jehož konci stojí raný český stát, zde účelově redukuji pouze na dva základní momenty: jaká společenská síla a za jakých okolností mohla změnu pohřebního ritu prosadit?

Představy o uspořádání moci v Čechách v tomto období se opírají o několik kusých zmínek ve francích pramenech a o mladší hagiografickou a narativní tvorbu, která ale vzniká s časovým odstupem a na zjevnou objednávku zvítězivší přemyslovské dynastie. Současná historiografie prezentuje Čechy 9. stol. jako území rozdělené na několik „neetnických“ knížectví v čele s *duces*, kteří ale na mezinárodním poli vystupují jako celek (např. *Třešník 1997*, 54–99; *Žemlička 1989*). Klíčovou otázkou je povaha a „komplexnost“ moci této elity. Deváté století je v této souvislosti prezentováno jako epocha koexistence a konfliktů tradičních „kmenových“ a progresivních autokratických forem vlády.

Ať již přisoudíme kmenovým institucím větší, či menší podíl na rozhodování, je zjevné, že reálnou reprezentací země byla nejspíše od 9. stol. vrstva knížat, jejichž stoupající nároky dynamizovaly všechny stránky společnosti, a tím nutně destabilizovaly stávající kulturní vzorce. Moc této elity byla s velkou pravděpodobností dědičná; k profilujícím rysům knížat a příslušníků jejich družin bezesporu náležely rozsáhlé mezinárodní kontakty dosvědčené různě motivovanými, častými pobytů v cizině¹¹, a zřejmě i sňatky s příslušníky nobility sousedních států. Výrazný otisk upevňování moci

⁷ Datování seker nalezených v Čechách nelze vztahovat k moravským analogiím, neboť zdejší vývoj předmětu byl zřejmě poněkud odlišný (srov. např. minimální výskyt typických moravských bradatic).

⁸ Hrobová provenience je prokázána pouze v Brandýsku (H 79: *Kytlicová 1968*) a v Praze-Stodůlkách (*Sláma 1977*, 158, obr. 39: 20). Tyto hroby neobsahují jiné chronologicky citlivé artefakty. Význam vložení srpů do hrobu může být regionálně podmíněn a jeho odvozování z avarského prostředí je pouze jednou z výkladových variant.

⁹ Problém spočívá v akutním nedostatku archeologických situací umožňujících vytvoření chronologie staro- a středohradištní keramiky (*Bubeník 1998*; *Boháčová 2001*) a v téměř úplné absenci opor nesoucích absolutní datum.

¹⁰ Základním axiómem je především zařazení tzv. velkomoravského horizontu v Čechách do 2. pol. 9. století. Nepřítomnost starších hrobových celků může u některých centrálních lokalit souviset s dobou jejich vzniku (Pražský hrad, Levý Hradec?). Hodnotu výrazné indicie má nejen naprostá absence předmětů avarsko-slovanského charakteru známých ze sídlištních situací v hrobových výbavách, ale i nepřítomnost šperků, které byly nově Š. *Ungermanem* (2005) zařazeny do staršího velkomoravského horizontu.

¹¹ Např. r. 822 konaný říšský sněm ve Frankfurtu (*Novotný 1912*, 281) a snad již předtím r. 815 v Paderbornu (o. c.); r. 845 – křest 14 knížat pravděpodobně v Řezně; r. 848 – vojenský vpád Čechů na území východofrancké říše (*Sláma 1973*, 10–11); po r. 857 – Vistrachův syn se „věrně odebral ke králi“ Ludvíku Němci (o. c.); r. 874 – účast na uzavření míru ve Forchheimu (*Novotný 1912*, 358–359). Bezpochyby intenzivní styky s Moravou neměly být kým systematičtěji evidovány: r. 872 – útek Vistrachova syna Slavitaha ke knížeti Rastislavovi (*Sláma 1973*); snad r. 883 – křest Bořivoje na Svatoplukově dvoře (*Třešník 1997*, 312–347).

a nadregionálních kontaktů této elity zaznamenáváme i v archeologických pramenech, které odkazují především do velkomoravského prostředí. Lze tedy považovat za nanejvýš pravděpodobné, že progresivní společenské změny (a mezi nimi i proměny forem pohřebního obřadu) mají svůj počátek v prostředí etablované se gentilní elity, která své formy reprezentace hledá mimo domácí prostředí u mocných sousedů. Jaké však mohly být konkrétní příčiny zásadní změny pohřebního obřadu?

Jestliže nezávislý domácí „vynález“ inhumace nepovažují za příliš pravděpodobný (viz diskuse), omezuje se paleta možností na dvě základní alternativy:

1. První zprávu o konverzi Čechů k novému náboženství nacházíme k r. 845 v análech fuldského kláštera. Autor, současník události, zaznamenal křest 14 českých knížat, který se uskutečnil pravděpodobně v Řezně. Jedním z badatelů, který spatřoval v nástupu inhumace důsledek christianizace, byla Z. Krumphanzlová (1971, 420; 1974, 28–31), jež se nicméně musela vyrovnat s tehdejšími archeologickými datováním změny ritu k roku 800. Časový rozpor mezi nástupem inhumace a křtem se pokusila vysvětlit současným pronikáním křesťanství jak na Moravu, tak do Čech, půl století před „oficiálním“ pokřtěním knížat. Její hypotéze se však dostalo opakovaného zamítnutí jak ze strany archeologů, tak ze strany historiků (naposl. Smetánka 2003, 63–64; Třeštlík 1994, 438). Pokud však datujeme nástup inhumace teprve do 2. pol. 9. stol., pak se nutně tážeme na jeho vztah k řezenským událostem r. 845. Nejednoznačný přístup historického bádání k této události (naposl. s lit. Třeštlík 1994; 1997, 79–96) vyvěrá jednak z její výjimečnosti v evropských souvislostech, z mlčení celé hagiografické tvorby 10. stol. o události v roce 845 a z konfrontace se zmínkou tzv. Kristiánovy legendy (vzniklé však o více než sto let později) o křtu Bořivoje na Svatoplukově dvoře arcibiskupem Metodějem někdy před 885. D. Třeštlík interpretuje řezenský křest pouze jako politický manévr knížat, která zastupovala celý český *gens*. Byl však podle něj pouze devatenáctiměsíční epizodou, na jejímž konci stojí opět „pohané“. Kromě Přemyslovců pak ostatní knížata nepřijala křesťanství až do doby Boleslava I. (Třeštlík 1997, 90–94, 336). Autor postavil proti širší christianizaci i koncepční důvody: křesťanství je principiálně neslučitelné s fungováním kmenové společnosti. Nemám v úmyslu do této diskuse hlouběji vstupovat, je nutno pouze zdůraznit, že přímá výpověď disponibilních pramenů je natolik nedostatečná, že každé jejich spojení nití narace bude vždy pouhou hypotézou.¹² Obdobně relativní hodnotu má podle mého názoru i argument absence adekvátní sakrální stavby mimo přemyslovskou doménu (*o. c.*, 336). Archeologický výzkum příslušných lokalit zdaleka nepřekročil práh reprezentativnosti umožňující pracovat s důkazem *ex silentio*, ostatně ani na přemyslovských hradištích není situace o mnoho lepší.¹³ Celebrování mší, které nutně provázelo život křesťana, se pravděpodobně mohlo odehrávat i v soukromých domech nebo v jednoduchých dřevěných chrámech (srov. *obr. 5; Sommer 2001*, 23, 122–125). Naopak předměty jasně svázané s křesťanskou symbolikou a liturgií obsahovaly dva nejbohatší hrobové celky raně středověkých Čech (Želénky, Kolín). Jakkoliv asi zůstane jejich výklad nejednoznačný,¹⁴ jejich přítomnost v pohřební výbavě je sotva náhodná. Vnější úprava hrobů, uspořádání nekropolí, stejně jako přítomnost hrobové výbavy

¹² Není např. možné vyloučit, že přemyslovská hagiografická tradice (v tom, který panovník byl pokřtěn jako první, je ostatně naprosto nejednotná) záměrně prezentovala Přemyslovce jako nositele nové víry. Kromě Kristiánovy historiky o kouřimském knížeti o jiných českých knížatech ostatně vůbec nehovoří. Přijetí křesťanství navíc představovalo komplexní společenskou změnu, což zdůrazňuje sám D. Třeštlík, jeho interpretace ji však redukuje na pouhý akt slibu věrnosti, z něhož může být bez problémů upuštěno. Slib věrnosti však v raném středověku v naprosté většině případů přijetí křtu nedoprovázel a nebyl v této souvislosti vyžadován. Pokud jde o rozložení moci mezi kmenové instituce a knížata, odvíjí se Třeštlíkova argumentace pouze z analogií, které zabírají široké spektrum variant (srov. např. Lúbke 1997). Vyloučit nelze ani Třeštlíkem odmítnou variantu, že 14 knížat ve skutečnosti nezastupovalo všechny Čechy, ale pouze některá z knížectví.

¹³ Po zpochybnění stáří levohradecké rotundy (naposl. Sommer 2001, 144–174) usuzujeme kromě Pražského hradu a Budče na existenci nejstarších hradních kostelů pouze z mladší tradice.

¹⁴ Obdobné interpretační obtíže tyto předměty provázejí i v západní Evropě, kde se jen málokdy vyskytují na kostelních hřbitovech. V případě křížků z drahého kovu však bývá obvykle uvažováno o prostředku vyjádření příslušnosti ke křesťanství (srov. nejnov. Brather 2004, 367–369; Schuldke 1999/2000, 101–104).

mají podstatně širší konotace, nevměstnatelné do jednoduchého kontrastního vzorce „křesťané – pohané“ (např. *Geary 1980*, 111).

2. Pohřbívání nespálených těl bylo pouze jednou z položek imitace a recepce životního stylu a symbolické komunikace francké či velkomoravské elity a bezprostředně s přijetím křesťanství nesusouvisí, resp. předchází mu. O této variantě pro některé oblasti teoreticky uvažovala již *H. Zoll-Adamikowa (1988, 185)*, která pro ni zvolila nepříliš šťastný termín „zdánlivá christianizace“. Tato alternativa konvenuje např. s výše předestřenou Třeštickovou interpretací písemných pramenů. Je však taková změna bez celkové proměny religijního a eschatologického pole alespoň části společnosti vůbec myslitelná? Nachází v raném středověku obdobu i v jiných regionech? Na tyto otázky se pokusíme zaměřit v následujícím textu.

2. Selektivní povaha mezikulturní výměny: Avari, Slované a Frankové ve středním Podunají

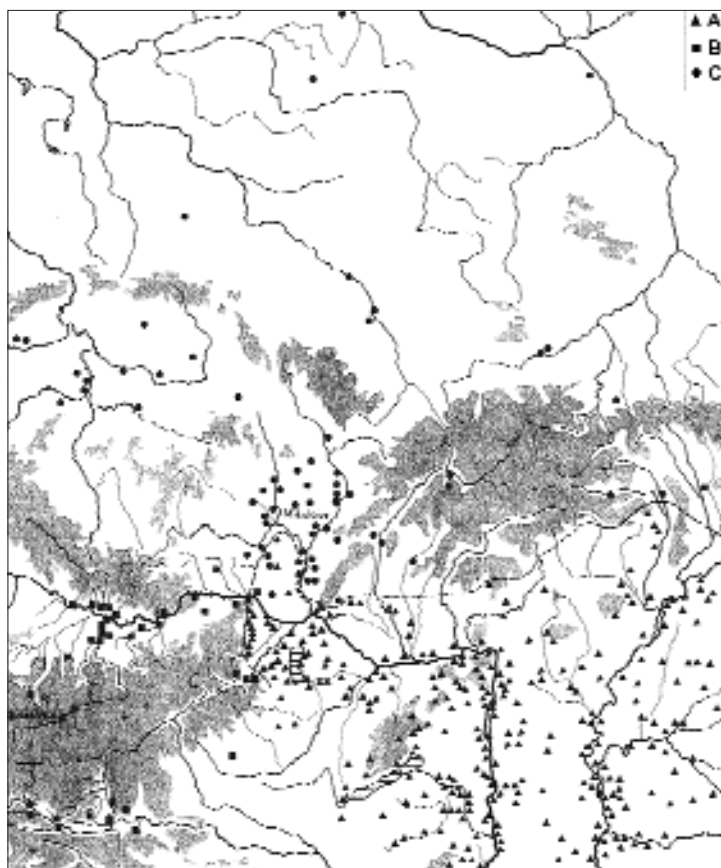
Jeden z vyhraněných příkladů kontaktu dvou výrazně odlišných typů společností v raném středověku nacházíme na územích dnešního Slovenska, jižní Moravy a vých. Rakouska, která tvořila sev. hraniční zónu mezi avarským kaganátem a slovanskými společnostmi. Pomineme-li *Fredegarovy zprávy* o povstání Slovanů proti Avarům ve 20. letech 7. stol., nevíme z písemných pramenů o lokalizaci hranice této části kaganátu téměř nic (*Pohl 1988*). Totéž platí o povaze etnické a kulturní identity, která determinovala formy vzájemného kontaktu (*Daim 1996*, 484–485). Tento stav má přirozeně za následek akcentování výpovědi archeologických pramenů. Jestliže poznání „avarských“ sídlišť je prozatím velmi fragmentární a spektrum nálezů i typů objektů zde nalézáných nevykazuje výrazné kontrastní znaky vůči „slovanským“ (*Pohl 1988*, zvl. 288–292; *Zábojník 2004b*, 72–75), je pomyslná hraniční linie (a její pohyb) vytvářena především hranicí výskytu kostrových pohřebišť s charakteristickým „avarským“ inventářem (*obr. 2*). Naši pozornost na tomto místě poutá především kontakt dvou kultur s výrazně odlišnými funerálními zvyklostmi. Kremace charakterizující celé západoslovanské prostředí se v centrální Karpatské kotlině tohoto období prakticky neuplatňuje (souhrnně např. *Tomka 1996*).¹⁵

Do doby kolem poloviny 7. stol. zřejmě hranice avarského kaganátu nepřekračovala tok Dunaje (*Ruttkay 2002; Zábojník 2004b*), nutno ale uvést, že v pásu severně od této linie o šířce přibližně 30 km dosud chybějí i doklady slovanského osídlení. Na „avarských“ pohřebišťích severně od Dunaje jsou nalézány předměty řazené až do 2. pol. 7. století. Největší rozšíření kostrových pohřebišť směrem k S je pak kladeno do doby kolem poloviny 8. stol., zatímco v jeho 2. pol. je konstatován mírný pokles signifikantních pohřbů, spojovaný s ústupem Avarů k jihu. Avarské války Karla Velikého v l. 791–796 definitivně zlikvidovaly politické struktury kaganátu, a tím zřejmě i nositele avarské identity. Vývoj i chronologie hmotné kultury v oblasti jižního Slovenska a Karpatské kotliny na přelomu 8. a 9. stol. je předmětem diskusí (např. *Ruttkay 2002*, 47–48; *Ungerma 2006*).

Zásadní otázka s dlouhou historií a odpovědí v nedohlednu zní: Leží na kostrových pohřebišťích dnešního Slovenska převážně expandující Avari, či avarizovaní Slované? Řešení nelze očekávat ani od fyzické antropologie, konstatující i na avarských kostrových pohřebišťích v Karpatské kotlině výraznou převahu jedinců s nenomádskými znaky (např. *Grefen-Peters 1996*). I v mladším období eviduje archeologie v jižní části Slovenska pouze několik žárových pohřebišť s podunajskou keramikou, indikujících snad přítomnost slovanských komunit nepřijímajících avarskou formu pohřbu.¹⁶ Pozoruhodným jevem jsou birituální pohřebišťe na sev. okraji „avarských“ kostrových pohřebišť, která jsou obecně příznačná pro okrajová území kaganátu, kde lze uvažovat o etnické a kulturně heterogenním

¹⁵ Od poloviny 7. stol. předpokládá historické bádání transformaci avarské nomádské kultury v usazenou společnost s výrazným podílem dobytkařství. V této době vznikala syntézou několika tradic i charakteristický pohřební „kód“ avarské kultury, jehož součástí byly i funerální zvyky inspirované snad merovejským a byzantským prostředím a vytvořené zřejmě až po příchodu do Karpatské kotliny (*Daim 1996*, 484). Ty pak až do pádu kaganátu neprodělaly výraznější změny.

¹⁶ Např. *Bajč (Neviazansky 1983)* či *Bešeňov (Szöke – Nemeskéri 1954, 109; Zábojník 2004a, 345)*.

Obr. 2. Střední Podunají v 2. pol. 8. století. A – kostrová pohřebiště „avarského“ charakteru, B – nálezy připisované Slovanům, C – předměty „avarského“ charakteru severně od hranice kostrových pohřebišť (podle *Daim 1996*).

Fig. 2. The Middle Danube in the second half of the 8th century. A inhumation burial site of “Avar” character, B findings ascribed to Slavs, C objects of an “Avar” character north of the boundary of inhumation burial sites (after *Daim 1996*).

prostředí (souhrnně *Zábojník 2004a; Turčan 2004*). Podíl žárových hrobů na slovenských pohřebišťích dosahuje maximálně 5 %. Současnost obou způsobů pohřbu dokládají nejen případy vzájemných superpozic, ale i birituálních hrobových celků (*Zábojník 2004a*, 341–345). Unikátním dokladem synkreze obou forem ritu je žárový jezdecký hrob 34 z Bernolákova datovaný do 2. pol. 8. století.¹⁷

Rekonstrukce avarsko-slovanského setkání na poli pohřebních zvyků se tedy podobá řešení rovnice o dvou neznámých. O náboženských a eschatologických představách (pro avarské prostředí *Pohl 1988*, 199–205), stejně jako o sociální a ideologické složce obou kultur, nevíme téměř nic. Přes-

¹⁷ V rozměrné hrobové jámě byl pohřben jedinec s kopím, šipkou a pásem s řadou nákončí, které neprošly žářem, spolu s kostrou koně, tedy s tradičním „avarským“ inventářem. Tělo pohřbeného však bylo zpopelněno. Další čtyři žárové hroby na pohřebišti byly uloženy běžným způsobem v keramických nádobách. Zbylých 95 kostrových hrobů pak plně odpovídá charakteristikám „avarských“ pohřebišť (*Kraskovská 1962*, 432–433, obr. 8).

to můžeme konstatovat, že alespoň část populace na jižním Slovensku „avarskou“ podobu pohřebního ritu nepřijímala, ve výjimečných případech pak obě formy pohřbu propojovala. Můžeme sice předpokládat, že usazení Avarů vytváří poptávku po „know-how“, kterými disponovala slovanská společnost, v ideologické a prestižní oblasti manifestované výrazně právě v rámci pohřebního rituálu je však zjevně dominantní avarská kultura. Lze se přiklonit spíše k názoru, že změna pohřebního ritu na území jižního Slovenska více než s širokou imigrací avarské populace souvisí s výměnou místních elit nebo s jejich „avarizací“.

Podstatně odlišnou situaci sledujeme v této době v sev. sousedství kaganátu na území dnešní Moravy. Charakteristická avarská pohřebiště jsou evidována pouze v její jižnější části oblasti (*Klanica* 1972). Podle archeologických dokladů se v průběhu 8. stol. v Pomoraví konstituovala elita budující jednoduše opevněné útvary (souhrnně např. *Měřínský* 2002, 222–287). Četné nálezy kovových součástí oděvu a koňské výstroje v těchto lokalitách, odkazujících do Karpatské kotliny, jasně svědčí o přejímání avarského kroje nejvyšší vrstvou moravské společnosti. Recepte avarské reprezentace se však zřejmě omezila pouze na úzké spektrum prvků. Vedle jiných kategorií (opevněné útvary, způsob ovládání koně) konstatujeme markantní rozdíly právě v oblasti pohřbívání. Obdobně jako ve většině západoslovanských regionů disponujeme na Moravě pouze žárovými (plochými i mohylovými) pohřebišti, která však zcela postrádají archeologicky identifikovatelné sociální indikace, což znesnadňuje úvahy o společenské struktuře tohoto období (*Dostál* 1957; 1985, 15–34, 89–94).

Nevýrazné terénní projevy a absence datovatelných inventářů žárových hrobů komplikuje i specifikaci jejich chronologického vztahu ke kostrovým hrobům v „birituálních“ lokalitách (Staré Město–Na Valách, Nechvalín, Prušánky).¹⁸ Ojedinelý doklad brzkého zakořenění nových pohřebních zvyklostí zřejmě poskytuje pohřebiště připisované venkovské komunitě v Čakajovicích, nedaleko významného velkomoravského centra v Nitře, tedy v oblasti na S od hranice avarských kostrových pohřebišť.¹⁹

Počátek praktikování inhumace na Moravě je tradičně kladen do doby kolem roku 800 a je vztačován ke komplexu hlubokých proměn moravské společnosti po avarských válkách Karla Velikého, ústících ve vznik státu (*Třeštík* 2001, 110–112; přehled starších názorů a nový rozbor *Ungerman* 2006). Kostrový hrob č. 2 v Prušánkách, jehož inventář má zřejmě původ v bavorském prostředí okolo poloviny 8. stol. (*Klanica* 2006, 97–99, 116), prozatím v nálezovém fondu představuje výjimku, jejíž zobecnění je problematické. Nejpravděpodobnější scénář nástupu kostrového pohřbívání akcentuje intenzivní kontakty moravské elity s frankou šlechtou spojené s přejímáním frankého životního stylu a následnou konverzí, k níž však pro toto období postrádáme jednoznačné prameny (*Kožíak* 2006). Nejistá chronologie pohřebního inventáře kostrových hrobů a nevýraznost žárových pohřbů

¹⁸ Ve Starém Městě – Na Valách bylo kostrovým pohřebištěm zničeno pravděpodobně větší množství žárových hrobů (*Hrubý* 1955, 53–54). Přímé kontinuitě mezi žárovým a kostrovým pohřbíváním může nasvědčovat pouze hrob č. 293/51 ve středohradištní popelnici (*o. c.*, tab 51: 2), ostatní žárové hroby doprovází výhradně keramika pražského typu. Uniká mi proto logika úvah kladoucích na počátek inhumace ve Starém Městě kostrové hroby č. 223/51 a 224/51 z důvodu prostorové blízkosti s žárovým hrobem 221/51 (*Klanica* 2006, 115); je zřejmě, že sousedství kostrových hrobů a nejméně o 200 let staršího žárového je čistě náhodné. Jednoznačné hodnocení neumožňují v tomto ohledu ani žárové hroby bez keramického inventáře zjištěné na kostrovém pohřebišti v Prušánkách. Nálezová situace však svědčí pro následnost obou způsobů pohřbu. Rovněž sporadické zlomky nádob doprovázející žárové hroby v Nechvalně hovoří spíše pro diskontinuitu mezi žárovým a kostrovým pohřebištěm (*Klanica* 2006, 19–24). Žádné ze jmenovaných lokalit tedy zřejmě nepřísluší označení „birituální“ (jak uvádí *Klanica* 2006, 20) – nedispонуeme z nich žádnými indiciemi současného praktikování kremace a inhumace.

¹⁹ Archeologický výzkum odkryl žárové pohřebiště datované do 7. a 8. stol., které zřejmě kontinuálně přerůstá do typické velkomoravské kostrové nekropole. Jeden z nejstarších kostrových pohřbů, těsně sousedící s žárovými, ukryval v rozměrné hrobové jámě pohřeb bojovníka se sekerou, vědrem, srpem a ostruhami s očky, které bývají řazeny na přelom 8. a 9. nebo do 1. pol. 9. stol. (*Rejholcová* 1995, 52–53, obr. 12). Radikální proměnu v pohřbívání tedy zřejmě iniciovala některá z hlav místního společenství, následovaná ostatními členy komunity. Můžeme se již pouze domnívat, že vzorem jí bylo nejvyšší společenské prostředí v nedaleké Nitře. Je otázkou, jaký vztah má uvedení inhumace do venkovského společenství ke svěcení Příbinova kostela v Nitře okolo r. 828, které zřejmě znamenalo i počátek soustavnější christianizace této oblasti.

Obr. 3. Příklad selektivní recepce cizí kultury. Portrét perského šáha Muhhamada s odznaky moci (Írán, okolo 1847). Kolem poloviny 19. stol. vrcholil evropský vliv v Persii. Šáh sedící na evropském trůnu je oděn do uniformy stejného původu, po boku mu visí perská šavle (Museum für Islamische Kunst, Berlin; foto autor).

Fig. 3. Example of selective reception of a foreign culture. Portrait of Persia's Shah Mohammad with symbols of power (Iran, around 1847). European influence in Persia was at its peak around the middle of the 19th century. The Shah, seated on a European throne, is dressed in a uniform of the same provenance, but at his side hangs a Persian sabre (Museum für Islamische Kunst, Berlin).

však nedovoluje rekonstruovat sociální a geografický rámec prosazování nové formy pohřbu. Nedomážíme např. prozatím stanovit, zda nové funerální zvyky zaváděla skupina osob pohřbených u kostelů na hradištích, nebo zda vznik nejstarších církevních staveb změnu ritu teprve následoval. Proti přímé vazbě mezi křesťanstvím a inhumací však může hovořit situace v těsném sousedství mikulčického hradiště, v poloze Klášteřisko. Známy palisádový objekt s pohřby koní, hypoteticky spojovaný s nekřesťanským kultem, respektovala skupina relativně bohatě vybavených kostrových hrobů datovaných do doby kolem poloviny 9. stol. (*Klanica 1985*). Kostrové pohřbívání pak po zániku velkomoravského státu zřejmě přežívalo i lokální návraty ke „starým bohům“, o čemž snad svědčí tzv. kultovní objekt v Pohansku u Břeclavi respektovaný hroby s povelkomoravským inventářem (*Dostál 1975*, 104–110). Od jednoznačných závěrů nás však opět poněkud vzdalují dvě nejistoty: správnost funkčního určení zmíněných objektů a průkaznost jejich současnosti s pohřbíváním.

Střední Podunají v raném středověku bylo dějištěm intenzivních mezietnických kontaktů a způsob zacházení s mrtvým tělem byl zřejmě tradičně spjat s konceptem kolektivních identit. Zatímco obyvatelé jižního Slovenska a vých. části Rakouska přejímali avarský způsob pohřbívání, snad v důsledku podmanění těchto oblastí, moravská elita vybírala z avarské kultury pouze oděv a setrvala u tradičního „slovanského“ způsobu zacházení s mrtvým. Změna pohřebního ritu na Moravě pak náleží ke komplexu zásadních změn zdejší společnosti okolo přelomu 8. a 9. stol., sestávajícího z kontaktu s francským světem, vzniku státu a christianizace. Jejich příčinné vztahy však prozatím neumíme rozplést.

3. Vznik státu a christianizace: příklad Polska

Jako nejvýstižnější střeoevropský příklad přímého vztahu mezi radikální proměnou pohřebního ritu a změnami v náboženské a politické sféře kultury bývá často uváděna situace v Polsku. Překročení tohoto obecného pozorování ale ani zde zdaleka není bez problémů.

V průběhu 1. pol. 10. stol. krystalizovalo na území pozdějšího Velkopolska z iniciativy rodu Piastovců jádro raného státního útvaru (souhrnně s lit. např. *Kurnatowska 2002*). Hlavní zásluhy na jeho prosazení přisuzuje historiografie osobnosti Měška I., který r. 966 přijal křest. Již o dva roky později byla v Poznani zřízena diecéze v čele s biskupem Jordanem (např. *Trawkowski 1993*). Otáz-

kou zůstává situace ve Slezsku a Malopolsku, anektovaných plně k piastovskému území teprve na sklonku Měškovy vlády. V prvním případě nenalézá hypotéza o politické příslušnosti k boleslavským Čechům hodnověrnou oporu v písemných ani archeologických pramenech (srov. *Moździoch 2000*), v případě Krakovska, které je výslovně zmiňováno jako součást panství Boleslava I., je posouzení českého vlivu komplikovanější (srov. např. *Poleski 2000*, 229–231). Zde nám jde především o zvažovanou předpiastovskou christianizaci Malopolska, která úzce souvisí s formou a intenzitou české nadvlády. Mlčení písemných pramenů obrací pozornost badatelů k výpovědi archeologie. Ta svůj spíše zamítavý soud opírá jednak o absenci prokazatelných pozůstatků církevní architektury, jednak o nepřítomnost kostrových hrobů datovatelných před konec 10. stol. (*Zoll-Adamikowa 1994a*, 137–139). Soustavné prosazování křesťanství tedy pravděpodobně v obou zemích spadalo teprve na sklonek 10. stol. (zřízení vatislavského a krakovského biskupství r. 1000).²⁰ Ve 30. a 40. letech 10. stol. prodělával raný polský stát krizi doprovázenou „pohanskými povstáními“. Posouzení míry a podoby návratu k předkřesťanské ideologii a ritualismu na základě disponibilních pramenů je ale značně problematické (např. *Kurnatowska 2002*, 144–164). Po překonání krize před polovinou 11. stol. znamenáváme postupnou integraci území spojenou s prohlubováním christianizace.

Ani z polského území nejsou známy žádné dobové normativní prameny vyjadřující se k vyžadované podobě pohřebního rituálu. Jediné svědectví nacházíme k r. 1018 v kronice Dětmara Merseburského: za života Měškova otce, který byl ještě pohanem, měl při pohřbu mužů pálených na hranici panovat zvyk stínání jejich manželek, které tímto způsobem odcházely na onen svět s nimi (*Kronika Thietmara VIII*, s. 217).

Obdobně jako v jiných oblastech osídlených Slovy, i na polském území byla v období před vznikem státu výlučnou formou pohřebního ritu kremace (souhrnně *Zoll-Adamikowa 1997*).²¹ Dnešní znalosti dovolují v intervalu od sklonku 7. do konce 10. stol. vydělit dvě základní oblasti. Slezsko, Malopolsko a část jižního Velkopolska charakterizují mohylová pohřebiště s žárovými hroby umístěnými zpravidla v povrchových vrstvách násypů. Počet těchto nekropolí neodpovídá ani nejnižšímu odhadu velikosti žijící populace, jiné typy pohřebišť zde ale dosud nebyly zachyceny. Nejednoznačné je i časové zařazení lokalit, které se z větší části opírá pouze o nepočetné fragmenty chronologicky nepřilíhající keramiky. Z celé intenzivně osídlené oblasti Velkopolska a Kujav pak téměř postrádáme doklady funerálních aktivit (srov. *Zoll-Adamikowa 1975b*, 219–222, ryc. 57; nověji *Kurnatowska – Łosińska 1990*, 111).²² Za současného stavu poznání regionu se zdá jediným přijatelným vysvětlením tohoto jevu užívání archeologicky obtížně identifikovatelné formy pohřbu. Zdá se, že alespoň dílčí řešení mohou představovat hroby typu Alt Käbelich, nejnověji překvapivě identifikované i v Malopolsku (*Szmoniewski – Tynieć-Kępińska 2006*).²³ Datování diskutované proměny pohřebních zvyklostí je tedy téměř výlučně odkázáno na nástup nejstarších kostrových hrobů, délku vyznávání kremace prozatím nelze pevněji stanovit.

Časové vročení nejstarších polských kostrových pohřebišť limituje v prvé řadě značná omezenost škály evidovaných artefaktů. Z polského území téměř neznáme ženské hroby vybavené náročnějším, stylově specifickým šperkem. Výzbroj a výstroj evidovaná ve více než dvou desítkách lokalit (*Kara 1993*, ryc. 1) rovněž zpravidla neumožňuje přesnější datování (viz níže). Časové zařazení příslušných

²⁰ Pomíjím na tomto místě analýzu regionu Pomoří, jehož příslušnost k polskému státu byla pouze krátkodobá (k problému *Zoll-Adamikowa 1988; 1994b*).

²¹ Pomineme-li výjimečné kostrové hroby přisuzované Maďarům v Přemyšli (*Koperski – Parczewski 1978*), evidujeme nejbližší doklady inhumace související zřejmě s velkomoravskou expanzí ve Stěbořicích u Opavy (*Kouřil 1994*, 68).

²² Výjimkou je ploché žárové pohřebiště v Konině (voj. Poznaň) s jamkovými hroby v některých případech vložení kameny. Jeho datování není bez problémů (*Zoll-Adamikowa 1975a*, 114–116).

²³ Přítomnost hrobů typu Alt Käbelich v Malopolsku (Kraków-Biezanów, Targowisko) silně zpochybňuje jejich souvislost se skandinávským kulturním okruhem (*Szmoniewski – Tynieć-Kępińska 2006*, 501–503), kterou předpokládala ještě *Zoll-Adamikowa (1988, 197–198)*. Nelze vyloučit, že podobné překvapení čeká časem i na české badatele.

lokalit do nejstaršího období (konec 10. – poč. 11. stol.) se tak ve velké míře opírá pouze o nálezy malých esovitých záušnic. Jestliže však interval jejich výskytu nelze zúžit více než na 2. pol. 10. až poč. 13. stol. (typ IIIA: *Kóčka-Krenz 1993*, 46–48), pak můžeme stěží akceptovat vyvozované úzké časové intervaly, které bez bližšího zdůvodnění nezřídka nacházíme v polské literatuře. Chronologicky nejcitlivější položkou hrobových výbav představují mince ve funkci obolu mrtvých. Z Velkopolska známe dosud ražby datované do poslední čtvrtiny 10. stol. ze dvou lokalit a několik ražeb z 1. pol. 11. stol. (*Suchodolski 1998*).²⁴ Z Malopolska a Slezska pak disponujeme téměř 80 raně středověkými hrobovými celky s mincí, z nichž menší část byla rovněž ražena v tomto období (srov. *Wachowski 1992*). Jednoznačnou výpověď mincovních nálezů k datování příslušných pohřbů ale limituje skutečnost, že domácí ražby vstupují do hrobů teprve po polovině 11. stol. a všechny starší položky jsou německé, příp. české provenience. Zásadní otázkou tak zůstává délka intervalu mezi ražbou a vložením těchto mincí do hrobu.

Počátek praktikování inhumace je v polské literatuře souhlasně kladen do souvislosti s Měško-ovou konverzí a prosazováním křesťanského ritualismu „shora“ (nejnov. *Kara – Kurnatowska 2000*). Jednou z prvních takto pohřbených osobností byl pravděpodobně sám Měšek († 992), který spočinul v hlavní lodi jím založené katedrály v Poznani. Velmi nízký počet hrobů v nejstarších sakrálních stavbách, které jsou situovány výhradně na ploše nepřilíživě rozsáhlých hradů, svědčí pro to, že chrámové interiéry byly v souladu s dobovými nařízeními vyhrazeny pouze nejvyšší složce společnosti (srov. např. *Kara 2004*, 277–279). Pohřbívání v okolí církevních staveb na polském území nabralo na intenzitě teprve od 12. stol. (s lit. *Górecki 1996*, 153). Kde tedy hledat hroby nejstarší christianizované elity svázané s knížecím prostředím?

Náš zájem se přirozeně soustředí na nekropole obklopující v okruhu několika kilometrů hlavní hrady. V tomto bodě se však při soustavnějším pohledu otevírá výrazný rozpor, který kupodivu dosud nebyl (navzdory intenzivní pozornosti) polskou literaturou zohledněn (srov. *Kara – Kurnatowska 2000*; *Zoll-Adamikowa 1971*, 139; *Wachowski 1975*, 69): akceptujeme-li současné datování, postrádáme téměř u všech raně středověkých polských center doklady pohřbívání z 2. pol. 10. a 1. pol. 11. století. Datování před polovinu 11. stol. nelze podle dosavadních názorů vyloučit u malého pohřebiště vázaného na hrad v Santoku, které bylo na konci 11. stol. překryto fortifikací (srov. *Hensel – Kurnatowska 1987*, 31–32; ryc. 6). Nově byla analyzována situace v zázemí Poznaně (především s lit. *Kara 2004*, 273, ryc. 7), kde snad obyvatelům hradu sloužila pohřebiště v polohách Solacz a Śródka. Současné bádání však žádnou větší nekropoli v okolí hradu bezpečně zařaditelnou na konec 10. a do 1. pol. 11. stol. neevduje.²⁵ Významné hradiště na Lednickém Ostrově fungovalo nesporně již od 1. pol. 10. století. Dvě církevní stavby odkryté v areálu hradiště sloužily vzhledem k velmi nízkému počtu hrobů k pohřbívání pravděpodobně pouze příslušníkům vládnoucí dynastie (srov. *Górecki 1996*) a žádná jiná místa pohřbívání nebyla na ostrově samotném zachycena. Z bezprostředního okolí hradu, resp. jezera, jsou dnes známy dvě nekropole (Dziekanowice),²⁶ jejich počátek je ale kladen teprve

²⁴ Sowinky – Otto III.; Dziekanowice – bavorský denár, tři zlomky dirhemů. Druhý případ provází diskrepance mezi numismatickým a archeologickým bádáním. Zatímco *S. Suchodolski (1998, 499–500)* počítá z uložením čtyř mincí již v poslední čtvrtině 10. stol., *J. Wrzesiński* datuje počátek pohřbívání v lokalitě teprve do 2. pol. 11. stol. (viz níže).

²⁵ Datování lokality Solacz (950–1000 AD), vzdálené 4 km od Ostrova Tumského, a polohy Komandoria (1010–1160 AD) vychází z radiokarbonové analýzy. Prezentována byla ale zřejmě pouze nekalibrovaná data (srov. především *Kara 2004*), aniž by byl uveden průběh kalibrační křivky, která zpravidla zahrnuje podstatně širší interval. Počátek pohřebiště ve Śródce, v těsné blízkosti poznaňského hradiště, byl na základě artefaktů řazen teprve do poloviny 11. stol. (především *Kóčka-Krenz – Pawlak – Sikorski 1995*, 282); v sezónách 1996–1997 se sice počet hrobů v lokalitě značně zvýšil, paleta datovatelných předmětů však nikoliv (nově pouze ražba z poslední čtvrtiny 11. stol.; především *Pawlak 1998*). Není tedy jasné, na základě jakých nálezů je počátek nekropole v novější publikaci stanoven již na přelom 10. a 11. stol. (*Pawlak 1998*, 32). Ostatní nekropole z okolí Poznaně jsou známy pouze fragmentárně a jejich chronologie není průkazná (srov. s lit. *Kurnatowska – Losińska 1990*, 148–149).

²⁶ Lokalita 2 (*Wrzesiński 1989*), lokalita 22 (naposledy *Wrzesińska – Wrzesiński 2002*). Na druhé z lokalit bylo dosud prozkoumáno 775 pohřbů, které demografické odhady připisují přibližně 140 současně žijícím jedincům.

do 2. pol. 11. století. V okruhu dvou desítek kilometrů v okolí Lednického Ostrova neznáme žádné místo pohřbívání sloužící od sklonku 10. do konce 1. pol. 11. století (srov. *Górecki 2002*, ryc 2).²⁷ Analogický obraz nabízí další významné velkopolské centrum Giecz, opevněné poprvé na sklonku 9. století. Na předrománský kostel na hradišti se vázalo opět pouze několik málo hrobů datovatelných do raného středověku. Relativně rozsáhlá nekropole severně od hradiště pak vznikla teprve po polovině 11. stol., kdy překryla podhradní sídliště, jehož zánik je přičítán vpádu Břetislava I. Žádné další raně středověké nekropole z okolí Giecze nejsou známy (*Indycka 2000; 2004*). Absenci patřičného pohřebiště pro konec 10. a 1. pol. 11. stol. konstatujeme v okolí intenzivně zkoumané Kruszwice, jejíž vznik je v současné době řazen do poslední třetiny 10. stol. (*Dzieduszyccy 2004*, fig 4: C) i v okolí Milicze (počátek rozsáhlého pohřebiště je řazen až do 12. stol.: *Wachowski 1971*, 209).

Kde byli tedy pohřbíváni obyvatelé piastovských center a jejich zázemí v době vlády Měška I. a Boleslava Chrabrého? Základní varianty výkladu jsou následující: 1) příslušné nekropole dosud nebyly nalezeny; 2) pohřebiště jsou chybně datována; 3) do poloviny 11. stol. byla i u osob vázaných na centrální místa běžně praktikována kremace a absence žárových hrobů je v souladu s výše zmíněným obecným trendem.

Specifickou kategorií památek představují hroby na území Velkopolska obsahující výzbroj a výstroj skandinávské provenience. Do dnešní doby byly nalezeny v sedmi lokalitách situovaných zpravidla několik (až několik desítek) kilometrů od důležitých center (*Kara 1993*, ryc. 1). Podoba těchto hrobů se ve většině případů nijak výrazně neodlišuje od památek přisuzovaných lokálním komunitám, do nichž byli tito bojovníci zřejmě usazeni. Výjimkou je birituální pohřebiště v Lutomiarsku (voj. Łódź) bez prokazatelného kontaktu s centrální lokalitou. Uplatnění biritualismu bylo na základě analogií interpretováno jako přenos pohřebních zvyklostí ze severského prostředí. Inventáře všech diskutovaných hrobů jsou datovány do relativně dlouhého intervalu od 2. pol. 10. do poloviny 11. století. Z toho důvodu zůstává nezodpovězena otázka, zda hrobové celky připisované cizincům vznikaly již na existujících kostrových nekropolích, nebo naopak v lokálních komunitách inhumaci iniciovaly, jak se zřejmě stalo ve zmiňovaném Lutomiarsku (s lit. *Kara 1993*, 42). Sám kostrový ritus nicméně nemusí mít přímou spojitost s piastovskou christianizací, ale může být důsledkem přenesení severské podoby pohřbu.

Na ještě nejistějších nohou stojí chronologické ukotvení počátku kostrového ritu, resp. vyznění kremace, ve venkovském prostředí. Kontinuální obraz lze sledovat pouze v periferních oblastech, kde jsou do mohyl s žárovými pohřby v některých případech zahlubovány kostrové hroby. Obrácené superpozice, tzn. překrytí kostrového hrobu žárovým, byly zaznamenány pouze ve třech lokalitách položených již za hranicí tzv. prvního polského státu.²⁸ Tato pozorování mají prozatím hodnotu indicie mohou svědčit pro definitivní prosazování inhumace bez návratu ke starší formě pohřbu. V naprosté většině posuzovatelných případů ale archeologie konstatuje mezi žárovými a kostrovými pohřebišti prostorovou diskontinuitu (*Zoll-Adamikowa 2000*).

Za těchto okolností nelze než souhlasit s konstatováním *M. Kary* a *Z. Kurnatowské* (2000, 527), že „počátky křesťanských kostrových pohřebišť v Polsku nejsou ještě dost precizně stanoveny“. Základní motiv proměny pohřebního ritu, tedy spojitost se vznikem státu, přijetím křesťanství a prosazováním křesťanského ritualismu může být sotva zpochybněn. Při pohledu do konkrétních sídelních

Navzdory bezprostřední blízkosti jednoho z lednických mostů však autoři (bez hlubšího zdůvodnění) nespojují pohřbenou populaci s obyvateli ostrova, ale s lidmi sídlícími v agrárních osadách na vých. břehu jezera (*o. c.*, 71).

²⁷ *M. Kara* a *Z. Kurnatowska* (2000, 528) považují za nejstarší pohřebiště v lednickém komplexu lokalitu Witakowice na severozáp. břehu jezera. Při výkopech v r. 1906 zde byl odkryt neznámý počet pohřbů, které měla doprovázet keramika a v jednom hrobě i společná mince Oty a Adelheid. Hodnověrnost určení již dříve ztracené ražby, a tím i datování celé lokality, je ale nízká (srov. *Suchodolski 1998*, 497).

²⁸ Výjimkou v rámci centrálního Polka je mohylové pohřebiště s vazbou na hradiště v Rochách pod Zdunami (jižní Velkopolsko), kde je v jednom případě žárový pohřeb jednoznačně porušen kostrovým hrobem (*Kosiński 1991*, 92). Žárové hroby porušující kostrové: Czarna Cerkiewna, woj. Białystok, st. 1; Kitki, woj. Warszawa; Orzeskowo, woj. Szczecin (*Zoll-Adamikowa 1975*, katalog).

souvislosti ale nemůžeme vyloučit ani dosud nezvažovanou variantu, že kremace byla v centru polského státu praktikována ještě v 1. pol. 11. stol., tedy v období, kdy se polský panovník již pevně začlenil do rodiny křesťanských vládců.

4. *Imitatio imperii?* Příklad Saska

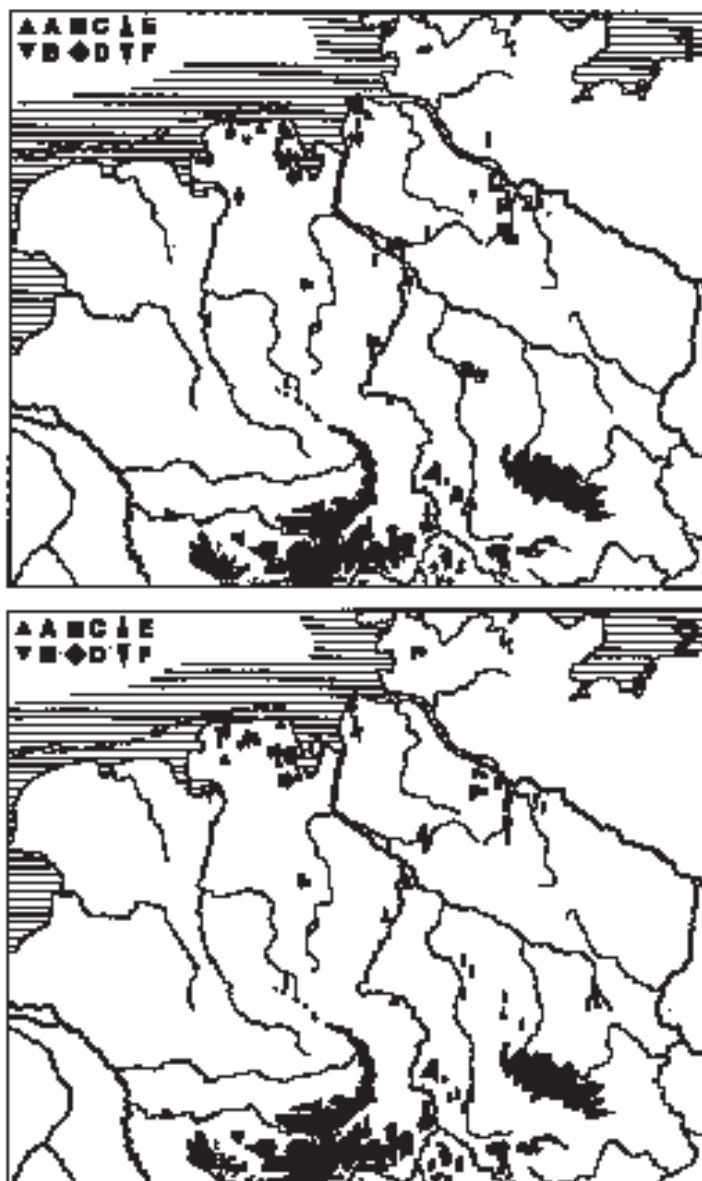
Oblast dnešního severozáp. Německa, osídlená germánskými kmeny Sasů a Frísů, byla začleněna do francké říše teprve v rámci expanze Karla Velikého v 80. letech 8. století. Rekonstrukce dějin a struktury saské a fríské společnosti v předkarolinském období naráží na citelný nedostatek písemných pramenů (např. *Last 1977*). Intenzivně diskutovaným tématem starší historiografie byla především míra její vnitřní diferenciaci a distribuce moci. Část odborníků akcentovala demokratické rysy kultury spojené s absencí dědičné elity, zatímco druhý pól diskuse zdůrazňoval vůdčí úlohu kmenové aristokracie; současné bádání se zvláště pro mladší období přiklání k druhému modelu (*Last 1978*, 449). Saská společnost sice na rozdíl od ostrovní anglosaské neznala instituci království, jak ostrovní, tak především mladší karolinské písemné prameny ale dovolují uvažovat o vyhraněné vládnoucí vrstvě s rozsáhlými mezinárodními kontakty. Téměř neznámá bohužel zůstává podoba a lokalizace sídel této elity, která zřejmě v předkarolinském období nezískala vyhraněné znaky (výraznější opevnění, specifická architektura; srov. např. *Capelle 1998*). Otázky v tomto ohledu vzbuzují především nadprůměrně vybavené hroby (jichž však z oblasti známe pouze několik: *Steuer 1982*, 404–416; *Laux 1998*). Důsledky tohoto jevu pro naše téma jsou zjevné: jednotlivé formy pohřebního ritu postrádají výraznější sociální indikace.

Klíčovým problémem při zkoumání determinant proměn pohřebních zvyků je christianizace oblasti v předkarolinském období. Nejstarší misijní aktivity směřovaly do těchto oblastí z nedlouho předtím christianizované Británie, osídlované v 5. stol. Anglosasy. Jejich původ je částečně kladen právě do kontinentálního Saska, přičemž vědomí společných kořenů přetrvalo i do mladšího období (k christianizaci s literaturou např. *Patze 1985*; *Isenberg 1978*; *Kahl 1970*). Počátky evangelizace jsou spojeny s yorským biskupem Wilfriemem, který na své cestě do Říma r. 678 strávil jeden rok na území Frísů. Ani on, ani následující dvě generace ostrovních misionářů však nezaznamenali žádné úspěchy. Rezistenci domácího prostředí vůči nové víře výmluvně ilustruje bezvýsledné vystoupení biskupa Lebuina na kmenovém shromáždění v Marklo r. 768, těsně předcházející expanzi Karla Velikého (*Hägermann 2002*, 86).

Násilná anexe Saska Karlem Velikým v l. 772–785, zakončená křtem knížete Widukinda (souhrnně např. *Last 1977*, 585–593; *Hägermann 2002*), obnášela prosazení křesťanství jako nedílnou součást integrace území do struktur francké říše; konverze byla zřejmě oběma stranami chápána jako akt kapitulace. Několik písemných svědectví nicméně naznačuje, že alespoň část saské elity musela být ještě před definitivní ztrátou samostatnosti přinejmenším dobře obeznámena s franckým prostředím. Písemné prameny pochopitelně reflektují především vojenské události. Jen v l. 718–758 uspořádali Frankové na saské území dvanáct tažení. Na hlubší kontakty upozorňují především osudy některých příslušníků saské a fríské elity. Vedle osobnosti žáka Alkuina z Yorku, misionáře Liudgera, který pocházel z přední fríské rodiny (*Isenberg 1978*, 108), je to např. saský hrabě Hessi, pokřtěný v r. 777 v Paderbornu. Hessi nedlouho před svou smrtí vstoupil do kláštera a jeho dcera již byla významnou donátorkou církevních institucí (*Hägermann 2002*, 130). Za doklad „frankizace“ jižních oblastí Saska je některými autory pokládána i dobrovolná kapitulace spojená s křtem, která se udála např. při velké francké výpravě r. 775 (*Kleemann 2002*, 374; k průběhu výpravy *Hägermann 2002*, 120).

Záhy po připojení se dobyté saské území rozdělené nově na hrabství dočkalo také právní kodifikace nově nastolených řádů v podobě zákoníku *Capitulatio de partibus Saxonie*, který vznikl pravděpodobně kolem r. 782. Naši pozornost nejvíce poutají oddíly 7 a 22, které se vyjadřují k podobě pohřebních obřadů (s lit. zejm. *von Uslar 1972*).²⁹ Oddíl 7 jasně definuje kremaci jako nepřijatelnou

²⁹ Cap. 7: *si dui corpus defuncti hominis secundum ritum paganorum flamma consumi fecerit et ossa eius cineram redierit, capitae punnietur*. Cap. 22: *iubemus ut corpora christianorum Saxonorum ad cimiteria eccllesiae deferantur, et non ad tumulus paganorum*.

Obr. 4. Prostorový aspekt výskytu jednotlivých forem pohřbu v Sasku a Frísku před připojením území Karlem Velikým. 1 – ca. 3. čtvrtina 7. stol. až polovina 8. stol.; 2 – 2. pol. 8. stol.; A – žárové hroby v urně, B – žárové hroby bez obalu, C – kremační hranice, D – propálené plochy, E – kostrové hroby orientované V-Z, F – kostrové hroby orientované S-J. Prázdné značky – nedatované nálezy (podle *Kleemann 2002*).

Fig. 4. Spatial aspect of incidence of individual forms of burial in Saxony and Frisia prior to becoming a part of Charlemagne's lands. 1 – ca. 3rd quarter of 7th century to mid-8th century; 2 – 2nd half of 8th century; A – cremation graves with urns, B – cremation graves without container, C – cremation boundary, D – burnt area, E – inhumation graves oriented E-W, F – inhumation graves oriented N-S. Empty symbols – undated (after *Kleemann 2002*).

formu pohřebního rituálu a její provádění sankcionuje smrtí. Druhý zákoník (známý jako Saský kapitulář) z r. 797 již podobě pohřbívání nevěnuje pozornost.

Archeologická charakteristika proměn pohřbívání od sklonku doby římské do konce 9. stol. se dnes může opřít o velké množství kvalitně provedených výzkumů pohřebišť, obsahujících často relativně dobře datovatelné artefakty (souhrnně s lit. např. *Last 1977; Capelle 1998; Laux 1999a; Kleemann 2002*). Dominantní formou pohřbu doby římské byla kremace (urnové, jamkové hroby, povrchové žárové hroby překryté mohylami). Rozsáhlé nekropole (nezřídka s mnoha sty až tisíci hroby) sloužily obvykle několika komunitám současně. Počátky kostrového ritu jsou v oblasti kladeny na přelom 4. a 5. stol., nicméně kremace zemřelých probíhala ve stejných lokalitách paralelně dál. Konkrétní příčiny nástupu inhumace nejsou známy, uvažuje se především o „vlivu“ římských provincií, který mohl být zprostředkován *foederaty* vracejícími se zpět z římských služeb, což pravděpodobně dokládají i některé specifické předměty (*Kleemann 1999, 259*). Inhumace tak mohla alespoň zpočátku plnit úlohu „statusového symbolu“ (*Häßler 1994, 59, 66–67*).³⁰ Ani další vývoj pohřbívání v 7.–9. stol. v oblasti však neprobíhal nijak stadiálně a lze pozorovat řadu regionálně podmíněných odlišností i návratu ke „starším“ formám pohřbívání (v některých případech dokonce narušení kostrových hrobů žárovými – např. *von Uslar 1972, 486; Laux 1999a*). Heterogenita pohřebního ritu, výskyt severojižně orientovaných kostrových hrobů a hrobů s koňmi, které se v oblasti uplatňují až do doby kolem poloviny 8. stol. (*Kleemann 2002, 134; např. Steuer 1982, Abb. 102*) apod. výrazně odlišují oblast Saska a Fríska od rozsáhlého civilizačního okruhu s tzv. řadovými pohřebišti, které přinejmenším v mladší fázi spojujeme s prosazujícím se křesťanstvím. Přes zmíněnou nejednotnost lze nicméně v regionu sledovat markantní tendenci postupu „progresivních“ forem pohřbívání z jihu oblastí směrem na sever (*obr. 3; Kleemann 2002, 372–379; Laux 1999a*). Již od poslední třetiny 7. stol. lze v v jižní části regionu pozorovat naprostou převahu kostrových hrobů, které byly ale velmi často orientovány S-J. Orientace V-Z se v těchto oblastech plně prosadila v 1. pol. 8. století. Retardaci vývoje vůči jihu lze pozorovat na dolním toku Labe, kde teprve od poč. 8. stol. začínají nad žárovými pohřby převládat kostrové hroby, orientované S-J. K definitivnímu prosazení orientace V-Z však na zdejších pohřebištech došlo teprve na sklonku 8. a na poč. 9. století. Nejsilnější tradicionalitu forem pohřbívání pak sledujeme ve Frísku, kde byla kremace zemřelých běžně prováděna ještě na přelomu 8. a 9. století. Konec „řadových“ pohřebišť a jejich přesun ke kostelním stavbám se v regionu prosazoval teprve ke konci 9. stol. a průběh tohoto procesu je archeologickými i písemnými prameny prozatím osvětlen velmi nejistě (*Kleemann 2002, 378; Patze 1985, 689–692; Laux 1999b*).

Písemné prameny 7. a 8. stol. tedy poměrně přesvědčivě hovoří o neúspěchu anglosaských misíí založených na principu individuální konverze. V literatuře se vyskytly pokusy o „konfesní“ výklad podoby pohřbu, který hroby orientované V-Z spojil s konvertovanými, zatímco v hrobech uložených S-J a v žárových hrobech spatřoval vyznavače staré víry (*Weidemann 1970; naposledy Laux 1999b; kriticky k tomu již von Uslar 1972, 484*). Zřejmě pravděpodobnější interpretaci situace nastínil naposledy *J. Kleemann (2002, 372–375; v tomto smyslu již Steuer 1982, 405)*. V hrobových inventářích saských hrobů 7.–9. stol. sledujeme výskyt řady předmětů franckého původu, kterými se reprezentovala domácí elita. Jižní Sasko pak zřejmě od svého mocného jižního souseda přešlo v rámci vnější akulturace i formální stránku pohřebního obřadu. I když nelze výjimečně soukromou konverzi některých příslušníků saské elity vyloučit, je mimo pochybnost, že tato společnost jako celek přijala křesťanství teprve v důsledku výbojů Karla Velikého, zatímco opuštění kremace a hrobová orientace

³⁰ Jako reprezentativní příklad birituálního pohřebiště může sloužit např. Issendorf u Hamburku (předevšímně *Häßler 1994*) s 6600 prozkoumanými hroby (80 z toho kostrových). Pohřebiště fungovalo od přelomu 3. a 4. stol. a pohřbívání zde ustalo okolo poloviny 6. stol.; nejmladší žárové hroby jsou pak řazeny na poč. 6. století (*Häßler 1994, 15–24*). Všechny kostrové hroby byly orientovány V-Z. Ještě delší kontinuitu – od 4. do 9. stol. – vykazuje lokalita Liebenau na střední Veseře (naposl. *Häßler 1990*). V rámci jedné lokality zde byla současně uplatňována kremace, pohřbívání nespálených těl orientovaných S-J i V-Z, na sklonku 7. stol. převládala poslední forma pohřbu.

V-Z se všeobecně prosadily podstatně dříve. Článek 7 v *Capitulatio de patribus Saxoniae* se tedy s velkou pravděpodobností vztahoval především na severní, podstatně méně „frankizované“ oblasti, setrvávající až do sklonku samostatnosti u spalování zemřelých. Prosazování „francé“ formy orientovaného kostrového hrobu orientovaného V-Z však v Sasku s ohledem na dlouhou tradici kostrového pohřbívání nemuselo představovat zlom v pohřební ritualitě, ale spíše její postupnou adaptaci. Jiná byla situace v pobřežních oblastech Fríska, kde lze výraznější uplatňování inhumace klást skutečně teprve do souvislosti s christianizací po r. 785.

5. „Mečem a křížem“: příklad Estonska

Východní Pobaltí zůstávalo až do poč. 13. stol. stranou dominantních evropských trendů. V této periferní části kontinentu se v průběhu raného středověku nevyvinuly státy západního typu, přestože např. vývoj v Litvě ke krystalizaci takových úvarů zřejmě směřoval. Celé oblasti však bylo osudné především setrvání u předkřesťanských ideologií, které se stalo argumentem pro organizaci křížových výprav majících nahradit předovýchodní rytířská dobrodružství. Vojenské akce ve 20. letech 13. stol. krvavým způsobem prosadily konverzi, zbavily region autonomie a začlenily jej rozdělený do západních mocenských struktur. Důvodem zařazení Estonska do našich úvah je na jedné straně relativně jasně daný náboženský, politický a sociální rámec vnucené transformace tamní společnosti, spolehlivě dokumentovaný písemnými prameny, na druhé straně pak soustavná pozornost, která je ze strany estonských archeologů věnována proměnám středověkých funerálních praktik.

Jakkoliv platí teze o periferním postavení Estonska na mapě raně středověké Evropy, neznamená to, že by se toto území vyvíjelo bez kontaktu s okolím a bez zájmu mocnějších sousedů o něj. Ve 2. pol. 9. stol. krátce náleželo pod vládu švédského krále Erika († 882), v 11. a 1. pol. 12. stol. pak z estonského území vybírali daně Rusové (např. *Švec a kol. 1996*, 15–19). Písemné prameny sice hovoří o přijetí křtu některými příslušníky estonské elity, nic ale nenavádí k tomu, že by před křížovými výpravami křesťanství v Estonsku zapustilo kořeny v podobě byt elementární církevní organizace (*Valk 2001b*, 215). Písemné prameny naznačují existenci relativně ploché sociální struktury založené na teritoriálním principu. Přesto je zmiňováno několik osob, které jsou z těchto struktur vyvážány a patřily zřejmě k etablovující se dědičné lokální elitě. Systematické misijní aktivity směřující do Pobaltí z německého území počínaly teprve ve 2. pol. 12. stol. a dlouho se neseťkávaly s úspěchem. Christianizace Estonska prostřednictvím řádů německých a mečových rytířů v letech 1205–1227 byla zakončena krvavě potlačeným povstáním (*Švec a kol. 1996*, 20–34). Základy farní organizace navazující na staré teritoriální uspořádání byly položeny již v 1. pol. 13. stol. (*Valk 2001a*, 18–20). Forma podmanění regionu však nepostupovala podle jednotného vzorce: zatímco v jižní části země byla lokální elita zcela zlikvidována, v severních oblastech (zvláště na odlehlém ostrově Saaremaa) vstoupila do vazalského vztahu, a podržela si tak pod německou nadvládou svou moc (*Haak 2001*, 232–234; *Valk 2001b*, 219–221).

Středověké písemné prameny nabízejí pro území Estonska tři pozoruhodné zmínky vztahující se k pohřebním praktikám (cituje *Valk 2001b*, 216). „Kronikář velké změny“ Jindřich z Livonie píše, že obyvatelé jihoestonské Sakaly spálili s velkým lamentováním a pitím své soukmenovce zabitě při útoku r. 1208. Na jiném místě hovoří v souvislosti s protiněmeckým povstáním r. 1223 o tom, že Estonci exhumovali ostatky na kostelních hřbitovech a podle starých zvyků je pálili. Třetí údaj pak pochází z encyklopedie františkána Bartoloměje Angelica vzniklé okolo r. 1245. Partie, v nichž autor s exotickým zaujetím popisuje pohřební zvyky obyvatelů Livonie, se však nutně nemusejí vztahovat na území Estonska. Popis kremace³¹ nachází přímý pendant v raně středověkém skandi-

³¹ „Těla mrtvých nepohřbívali, ale udělali velkou hranici a spálili je na popel. Po smrti oblékli své přátele do nových šatů a dali jim ovcí, dobytče a jiná zvířata jako výbavu na cestu. Kromě jiných věcí byli také doprovázeni otroky a mladými otrokyněmi. Ti pak byli spáleni společně se zemřelým a ostatními věcmi ve víře, že spálení nabudou živé podoby a získají tam společně s velkým množstvím otroků a skotu spálených pro jejich pána hojnost a věčný domov“ (latinský originál cituje *Valk 2001b*, 216, pozn. 2).

návském prostředí (srov. *Starý 2005*, 765–769). Obdobně jako z jiných oblastí, ani pro pozdě christianizované Estonsko tedy nedisponujeme normativními prameny, které by vytyčovaly mantinely pohřební obřadnosti, ale nacházíme pouze okrajové zmínky v písemnostech jiného typu. Celkové vyznění těchto nepočtených pramenů však svědčí pro dominanci kremace v období před křížovými výpravami.

Obraz vytvářený systematicky v posledních desetiletích estonskými archeology je však podstatně složitější a barvitější (srov. zejm. pozoruhodnou monografii *H. Valka 2001a*). Od doby římské do konce 10. stol. v regionu zcela převládají žárové hroby. Od konce 10. stol. se počínají ve větší míře vyskytovat kostrové pohřby, orientované zpravidla S-J, obsahující v některých případech bohatý inventář (zbraně, jezdecká výstroj, nádoby, nástroje, apod.). Nejpozději od 11. stol. vznikají především v sev. a vých. části země již výhradně kostrové nekropole, kde se postupně prosazují pohřby orientované V-Z. Ve 2. pol. 12. stol. bohaté hroby téměř všeobecně mizí a inventáře kostrových hrobů se omezují na součásti oděvu a ozdoby. Poměr spálených a inhumovaných jedinců v období před konverzí je v důsledku různého stupně zachovalosti obtížně určitelný. V jižním Estonsku byl na poč. 13. stol. zřejmě vyrovnán. Současné bádání však zdůrazňuje vysokou míru interregionální i lokální diverzity pohřebních zvyků (*Valk 2001b*, 217; *2001a*, 62–63). Chronologická citlivost archeologických dat z pohřebišť bohužel není taková, aby mohla konkrétněji osvětlit rychlost proměny zvyků po podrobení regionu ve 20. letech 13. stol., přesto i základní charakteristika jednotlivých regionů přináší velmi důležité poznatky. V zemi v průběhu středověku vznikla nepřilíh hustá síť farních kostelů, která však nebyla schopna soustředit pohřbívání. U kostelů tedy spočinula pouze malá část středověké populace, zatímco naprostá většina venkovského obyvatelstva byla až do 18. stol. pohřbívána na lokálních pohřebišťích v blízkosti sídlišť bez sakrální stavby. Tyto nekropole nazývají velmi často na raně středověké pohřební areály. Přijetí křesťanství však neprovázal ani úplný zánik kremace. Přestože procentuální zastoupení (vrcholně) středověkých žárových hrobů dosahuje v průměru jen 1 %, jsou známy i lokality se čtvrtinou zpopelněných jedinců. Kremace byla sporadicky praktikována ještě v 16. stol. (*Valk 2001a*, 63–64).

Naši pozornost poutá na prvním místě výklad časného prosazování inhumace, jednoznačně předcházející systematické christianizaci. Pro *H. Valka (2001a, 62–63)* je hlavním interpretačním kritériem orientace pohřbů a jejich geografická distribuce. V pohřbech orientovaných V-Z v jihových. části země v období 11. a 12. stol., kdy byla oblast v úzkém kontaktu s Ruskem, spatřuje doklady „křesťanských vlivů“, v pohřbech směřujících k S nebo k SV pak dosti neurčitě shledává „local pre-Christian background“. Podle mého názoru chybí zvážení varianty „vlivu“ skandinávského prostředí, které pochopitelně musí vycházet z vymezení kontaktních zón, forem kontaktu a charakteristiky pohřebního ritu eventuálního referenčního území. Je však otázkou, zda bude kdy možné hodnotit příčiny nástupu inhumace a mimořádné různorodosti pohřebních zvyklostí, nemající v jiných obdobích srovnání, konkrétněji než poukazem na pravděpodobnou tehdejší ideologickou a náboženskou diverzitu estonské společnosti (*Valk 2001b*, 217).

Mimořádně zajímavé závěry přinesla komparace dynamiky proměn pohřebních zvyků jednotlivých oblastí s podobou lokální sociální struktury známé z písemných pramenů. V jižním Estonsku, kde se inhumace prosadila již před křížovými výpravami, se sice v krátké době vytvořila standardní „křesťanská“ pohřebišť, dlouhou dobu zde však přežívalo vkládání drobných milodarů do hrobu a sporadicky i kremace. Nejrychleji pravděpodobně proběhly změny na ostrově Saaremaa, kde až do konce 12. stol. naprosto dominuje zpopelnění, a to navzdory blízkosti oblastí, kde se inhumace plně uplatnila v 11. stol. (jižní Finsko, Švédsko). Již na konci 13. stol. zde mizí jakékoliv odchylky od ideálního „křesťanského“ pohřbu (*Mägi 2004*). Vysvětlení je hledáno v sociálně-politické rovině (*Valk 2001b*, 220; *Haak 2001*, 232–234): zatímco v jižních oblastech byla na poč. 13. stol. zcela zlikvidována elita, která by v lokálních komunitách hlouběji prosazovala evropeizační tendence, ostrov Saaremaa si pod formální cizí nadvládou zachoval značnou míru autonomie v rukou místní nobility. Přestože německý *advocatus* navštěvoval ostrov pouze jednou ročně, vzala místní elita prosazování nové víry do svých rukou – zakládala kostely a zřejmě stojí i za očištěním pohřebního obřadu od tradičních zvyklostí.

Diskuse na závěr

Ze vzdáleného pohledu na vývoj pohřebních praktik v raně středověké Evropě můžeme konstatovat jednoznačnou a dobře známou tendenci: pestrý obraz lokálních zvyklostí se na prahu vrcholného středověku ve většině oblastí vytrácí a dochází k jejich pozoruhodnému sjednocování. Jednotlivé regiony ale vstupují do tohoto procesu v různých obdobích, s značně různými předpoklady a za velmi různých historických podmínek. Tomu odpovídá i odlišná délka a průběh cest, které vedly k prosazování „ideálního“ křesťanského pohřbu (např. *Kieffer-Olsen 1997*).

Jedním z prvních momentů tohoto „sjednocování evropských norem“ svázaného se vznikem státních útvarů a přijetím křesťanství bylo právě opuštění kremace, další znaky (uložení u církevní stavby, zánik zvyku vkládání předmětů do hrobu apod.) následovaly často až delší dobu poté. Uplatnění kremace se však v oblastech praktikujících tuto formu zacházení s mrtvým tělem různilo. Řada germánských společností byla již od doby římské birituální (Sasko, anglosaské části Británie, v různé míře Skandinávie). Obě formy ritu zde byly praktikovány buď přímo v rámci jednotlivých komunit, nebo v meziregionálním měřítku. V tomto případě tedy „evropeizace“ obnášela (pro širší kulturní oblast jako celek) „pouze“ opuštění jedné z forem pohřbu. U západoslovanských společností tradičně spalujících své zemřelé proběhla diskutovaná změna v horizontu maximálně několika generací. Při komparaci těchto dvou kulturních okruhů je proto třeba postupovat se značnou obezřetností. Pozoruhodný průběh proměny je možno sledovat v raně středověkém Estonsku, kde kostrové pohřbívání nastupuje za dosud blíže neznámých okolností teprve na konci 10. stol. a obě formy ritu zde koexistují více než tři staletí až do násilné christianizace.

Velká část tradičních archeologických výkladů klade způsob nakládání s mrtvým tělem do přímé souvislosti s konceptem zásvěti a formami posmrtné existence.³² Více než omezené spektrum raně středověkých písemných pramenů (de)formovaných navíc pohledem cizinců neumožňuje kritické hodnocení problému. Šťastnou výjimku nabízí staroseverská literatura vzniklá v domácí tradici. H. Uecker, který analyzoval veškeré zmínky vztahující se k posledním věcem Seveřanů, obvyklý výklad zcela relativizoval: Tentýž zvyk mohl být svázan se zcela protichůdnými představami a naopak některé specifické formy pohřbu (např. pohřeb v lodi) mají svou „kremační“ i „inhumační“ variantu, přičemž jsou chápány jako rovnocenné. Severský kulturní okruh odkazující jako celek zřejmě k obdobným religiózním konceptům byl v oblasti pohřebního ritu značně nejednotný. „Pohřební zvyky jsou proměnlivé, náleží spíše k dějinám zvyků či kulturním dějinám než k dějinám náboženství“ (*Uecker 1966*, 73; z pohledu archeologie *Gräslund 2001*, 45–46). Obdobné závěry pravděpodobně vyplývají i z raně anglosaské literatury (*Owen 1981*, 79–87) a z výše zmíněného průběhu změny pohřebního ritu v prostředí Římské říše.³³ Stejně jako jiné lidské jednání má tedy i zacházení s mrtvým tělem samo o sobě neutrální význam a specifickou sémantickou hodnotu získává až v konkrétním kulturním kontextu (obecně např. *Bourdieu 1998*, 9–21; k pohřebním zvykům *Härke 1997*, 192). Zacházení s mrtvým tělem je spíše „tradiční“, o jejíž změně nebo zachování spolurozhoduje široké spektrum faktorů.

Pohřební ritus mohl v kontaktu s jinou kulturou sehrávat roli atributu odlišné skupinové identity.³⁴ Jedním z ojedinělých příkladů, které nabízejí písemné prameny, je demonstrativní využití žárového ritu při povstání Estonců popisované Jindřichem z Livonie (viz výše). Na události překvapuje především předchozí dlouhodobá obeznámenost Estonců s kostrovým pohřbíváním. Přesto byla zřejmě kremace chápána jako tradiční kulturní prvek, odlišný od praxe dobyvatelů. Lze se ale domnívat,

³² Tradičně bývá např. kremace spojována s vírou v nehmotnou podstatu duše atd. (přehled názorů v českém prostředí např. *Lutovský 1996*, 88–96).

³³ I hinduistická kultura, často archeology využívána jako oblíbený příklad společnosti důsledně praktikující kremaci z náboženských důvodů, je ve skutečnosti birituální. O způsobu nakládání s tělem může rozhodovat příslušnost ke kastě či v některých oblastech věk zemřelého (*David – Kramer 2001*, 79).

³⁴ Problém kolektivních identit ve středoevropském prostředí v mladším pravěku a raném středověku byl nejnověji komplexně analyzován *S. Bratherem (2004)*, k definici zejm. 97–117) s bohatou literaturou.

že tento akt můžeme chápat širěji než jako pouhý protest proti křesťanskému náboženství a eschatologii. V kontextu povstání je spíše demonstrací vlastní identity obnášející nejen náboženskou, ale i politickou, sociální a kulturní oblast. V tomto smyslu je zřejmě třeba vykládat i vyznění *Capitulatio de partibus Saxoniae*, jediného raně středověkého písemného pramene kremaci vysloveně zakazujícího. Celkový obsah zákoníku hovoří pro to, že jeho úkolem nebyla jen christianizace Saska, ale celková asimilace specifické saské a fríské identity, jejíž součástí byl i odlišný pohřební ritus (*Effros 1997*). Svědectví archeologie k těmto otázkám bude ze své podstaty vždy méně adresné a jednoznačné. Jak bylo ukázáno na příkladě středního Podunají, za doklad manifestace jisté „svébytnosti“ lze pokládat jakoukoliv hranici oddělující skupiny praktikující výrazně odlišné formy pohřbu. Interpretace tohoto obrazu výhradně prostřednictvím dlouhodobě formované etnicity (jak to často implicitně činí tradiční archeologie) však může být v mnoha případech zavádějící. Např. situace na avarsko-slovanské hranici svědčí spíše o přebírání kulturních vzorců ze strany Slovanů. Produktem tohoto procesu pak mohou být i „hybridní“ formy pohřebních rituálů. Specifické svědectví o funerálních projevech soužití odlišných etnických skupin vytržených ze svého prostředí přinesl výzkum významného obchodního centra v Haithabu. Ve vazbě na hrad na hranici skandinávského, dánského, frankého a slovanského světa bylo prozkoumáno několik nekropolí s výrazně odlišnými charakteristikami, které odkazovaly do jednotlivých kulturních prostředí. Pohřebiště připisované Slovanům sestávalo z žárových mohyl, „saské“ z obou forem pohřbu. Zbylé nekropole tvořily výhradně kostrové hroby, odlišující se však inventářem. Tato pluralita zde fungovala okolo 150 let (od poč. 9. stol. do pol. 10. stol.), dokud během jedné generace nedošlo k náhlému sjednocení pohřebních praktik. Potlačení specifík interpretoval *H. Steuer (1984)* jako doklad ustavení nové identity „Haithabu Leute“ (s drobnými výhradami *Brather 2004, 277–279*). Využití pohřebního ritu pro účely demonstrace odlišné politické a kulturní orientace bývá někdy hledáno v bohatých anglosaských mohylách 7. stol. na Britských ostrovech. Obyvatelstvo přesídlující v 5. stol. z dnešního sev. Německa a Holandska si s sebou na Britské ostrovy přinášelo i birituální způsob pohřbívání; důvody různého zacházení s tělem dodnes nejsou uspokojivě objasněny (např. *Lucy 2000, 140–144*). Od poč. 7. stol. jsme však svědky rapidního vyznívání kremace a formování nových, relativně stejnorodých kostrových nekropolí s ustupující hrobovou výstavou. Tento proces je synchronní s klíčovými změnami v anglosaské společnosti – s formováním království a christianizací. Pro dobu kolem r. 600 se uvažuje rovněž o vzniku povědomí sounáležitosti *gens Anglorum (Geake 1992)*. O to větší nesnáze působí interpretace mimořádně bohatých mohylových pohřebišť přičítaných špičkám anglosaské společnosti, datovaných do 1. pol. 7. stol. (*Sutton Hoo, Asthall Barrow aj.*), které zpravidla obsahují žárové hroby. Jedním z výkladů užití kremace (a dalších specifických znaků, které na ostatních pohřebištech nemají obdobu) může být právě symbolické odmítnutí nové identity a habitu, spojených s přijetím křesťanství, a naopak signalizace jiné politické aliance, snad se severskými oblastmi (*Carver 1989, 152*).

Obecný rámec změny pohřebního ritu v raném středověku u většiny středoevropských společností praktikujících tradičně spalování zemřelých zřejmě vytváří jejich kontakt s kulturou franké říše, resp. s jejími druhotnými ohnisky, který poměrně intenzivně dokládají písemné prameny. Zcela nezávislý nástup praktikování inhumace, alespoň bez vzdáleného odkazu na zvyklosti Franků, zřejmě nelze pro většinu evropských oblastí v tomto období považovat za pravděpodobný. Synonymem franké kultury přitom nutně muselo být expandující křesťanství prostupující všechny její roviny. Při dalším kroku k pochopení mechanismu recepce se však před námi otevírá klíčová otázka: Muselo zásadní změnu zacházení s mrtvým lidským tělem nutně iniciovat přijetí nového náboženství, nebo lze připustit i variantu začlenění kostrového pohřbívání do tradiční „pohanské“ kultury – a pokud ano, z jakých příčin?

Základní podmínkou aktivního přejímání prvků frankého světa byly zřejmě systémové změny uvnitř gentilních společností, spojené s etablováním relativně nezávislé „elity“ vstupující pravidelně do kontaktu se západním prostředím. Tento proces pak v některých oblastech vyústil ve vznik raných států (Morava, Čechy, Polsko), u severozápadních Slovanů byl převrstven „pohanským“ povstáním, které na dlouhý čas pozastavilo státotvorné tendence. Komplexnost moci této „elity“ a míra její nezávislosti na kmenových institucích se však různila oblast od oblasti a její obecná charakteristika by

byla neúnosnou zkratkou (k tomu např. *Třešník 2001; Lübke 1997*). Liší se výrazně i naše schopnost její archeologické identifikace.³⁵

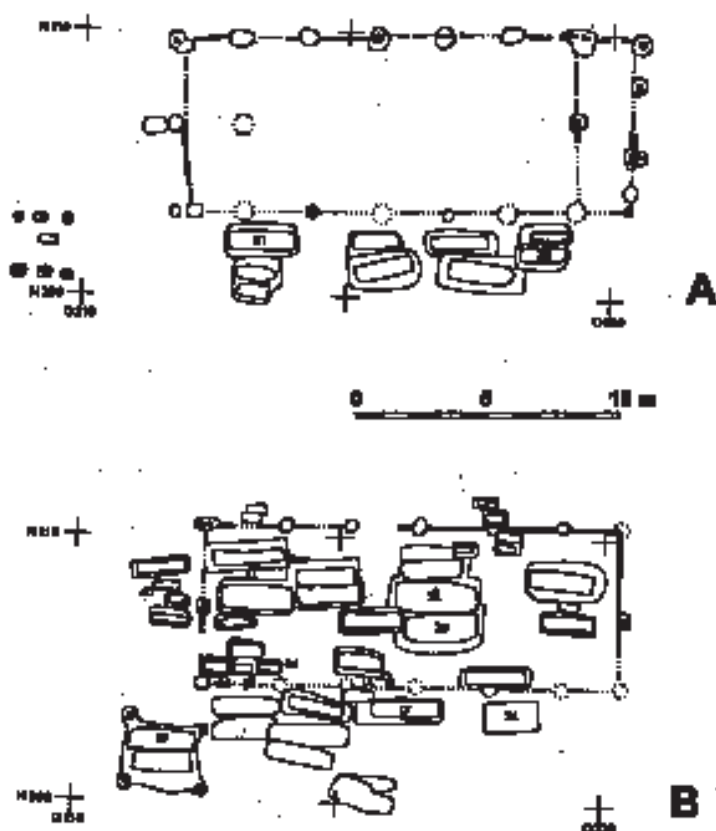
Nejpodstatnější katalyzátor společenských změn v gentilních společnostech budeme ale spatřovat právě ve vzrůstajících nárocích etablojící se společenské špičky (např. *Hodges 1982, 172*). Důležitou součástí úspěchu této skupiny musely být i odkazy na posvátný charakter její moci, zprostředkované specifickými rituály (v kontextu mimoevropských společností např. *Balandier 2000, 151–179*). Jedním z nich pak mohlo být i nastolení nové podoby pohřebního přechodového rituálu (k tomu *Smetánka 2003*).³⁶ Nástup inhumace na vrcholu společenské pyramidy je však pro většinu oblastí pouze (pravděpodobným) předpokladem, jehož nezávislému potvrzení brání především široké datovací intervaly hrobového inventáře, neumožňující vytvoření dynamického obrazu.

Jeden z možných scénářů „předstátního“ prosazování nové formy pohřebního obřadu nabízí konfrontace archeologických výzkumů a písemných pramenů k hradišti Starigard-Oldenburg v dnešním Holštýnsku, které bylo jedním z hlavních sídel gentilní elity kmene Obodritů. Podle písemných pramenů vstupovala obodritská knížata do úzkého politického kontaktu s francým prostředím již od 8. století. Snaha o koncentraci moci a etablování nového statusu autokratických vládců byla demonstrována imitací franckého životního stylu. Rozsáhlé archeologické výzkumy identifikovaly fenomén *imitatio imperii* (i k jiným společnostem na periferii franckého světa např. *Lübke 1996; Heather 1997*) např. v oblasti architektury, odívání a stolování (*Gabriel 1986*). K r. 934 se dozvídáme o dvojitém křtu dánského krále Gnupy a nejmenovaného „krále Obodritů“, jejichž kmotrem byl Jindřich I. Přijetí křtu však zřejmě nebylo výsledkem systematické misijní aktivity, ale spíše soukromou iniciativou v rámci pokusu o vytvoření „obodritské říše“ (*Gabriel 2000*). O třicet let později bylo v Oldenburgu zřízeno krátce fungující biskupství, ale snahy křesťanských knížat o obrácení „jejich“ lidu nakonec vyzněly naprázdno a ve 2. pol. 11. stol. se pokus o vytvoření vlastního státu definitivně uzavřel (*Kahl 1962, 79–84*). Archeologickým odrazem konverze je s velkou pravděpodobností jednoduchá kúlová stavba objevená při výzkumu Starigardu-Oldenburgu, k jejíž jižní stěně bylo v 1. pol. 10. stol. přiloženo 10 kostrových hrobů, které snad představují počátek praktikování inhumace u Obodritů (*obr. 5; Gabriel 1988, 61–65*). Nutno zdůraznit, že tato budova interpretovaná jako první kostel místních vládců se naprosto ničím neodlišuje od ostatní architektury na hradišti a její identifikace s křesťanským chrámem by bez přítomnosti pohřbů byla nemožná.

Podobný rámec přijetí nové formy pohřebního ritu lze důvodně předpokládat i na Moravě a v Čechách. V prvním případě lze referenční prostředí hledat v dnešním Bavorsku a Rakousku (*Ungerma 2006, 363*). I zde bylo pravděpodobně přijetí křesťanství na počátku pouze součástí komplexu imitace. Poměrně rychlé rozšíření inhumace může souviset s podstatně pevnější pozicí vládnoucí skupiny, než tomu bylo např. u Obodritů. V případě Čech podle mého názoru nelze vyloučit souvislost mezi počátkem praktikování inhumace a řezenským křtem. Nepřítomnost jednoznačně identifikovatelné sakrální stavby na českých nepřemyslovských hradištích rozhodně nemůže (mj. např. s poukazem na „kostel“ ve Starigardu) sloužit jako argument pro zamítnutí této varianty. Referenčním prostředím pro českou elitu však byla spíše Morava. Absence moravského biskupa může být jedním z vysvětlení křtu v bavorském prostředí. Navzdory jistým rozdílům (např. absence výklenkových hrobů) sledujeme v nejstarších českých nekropolích vázaných na centra silný velkomoravský vliv. Absence výraznější výbavy v nejstarších polských kostrových hrobech (srov. *Zoll-Adamikowa 1991*) zase

³⁵ Zatímco např. v Sasku nedisponujeme před karlovsou expanzí žádným s ní spojitelným vyhraněným typem sídel, ale evidujeme několik relativně bohatě vybavených hrobů, v západoslovanském prostředí naopak lokalizujeme sídla této skupiny na četná hradiště; způsob její funerální reprezentace nám však před nástupem kostrového ritu uniká.

³⁶ Z. Smetánka vyslovil tuto hypotézu v souvislosti s odkazem na partii Ságy o Inglinzích popisující Freyův pohřeb. Je nicméně nutno upozornit, že toto vyprávění je klasickým etiologickým mýtem, objasňujícím původ společenských institucí, zvyků apod. a se skutečnými příčinami změny pohřebního ritu nemusí mít mnoho společného (k tomu také *Ungerma 2006, 362–363*). Z. Smetánka akceptoval datování nástupu inhumace v Čechách již na konci 8. nebo na poč. 9. stol., z čehož vyvodil nezávislost změny na přijetí křesťanství.

Obr. 5. Starigard/Oldenburg (Holštýnsko). Kúlová stavba spojená s najstarším kostelom obodritských knížat. V prvej fázi (A) datovanej pred polovicu 10. st., bolo u južnej steny uložené deväť kostrových pohrbů. Druhá fáza stavby (B) zrejme spadá do poslednej čtvrtiny 10. st., tedy do doby historicky doloženého oldenburského biskupství. Väčšina hrobů se soustřeďuje do interiéru kostela, některé z nich doprovází křesťanské symboly. Kostel zrejme zanikl při povstání na poč. 11. st. (podle Gabriel 1988).

Fig. 5. Starigard/Oldenburg (Holstein). Circular structure associated with the oldest church of the Obrodite princes. In the first phase (A), dated to before the mid-10th century, nine inhumation graves were placed only the southern wall. The building's second phase (B) apparently falls within the final quarter of the 10th century, i.e. within the period of a historically documented Oldenburg bishopric. Most graves are concentrated within the church interior, some are accompanied by Christian symbols. The church was apparently destroyed during a revolt at the beginning of the 11th century (after Gabriel 1988).

svědčí o recepci pohřebních zvyklostí francké nobility, která zvyk vkládání milodarů opustila již téměř před 200 lety.

Lze důvodně předpokládat, že nový způsob nakládání s mrtvým tělem si vyžádal i tvorbu nového scénáře pohřebního „divadla“. V rámci pohřebního obřadu však zřejmě nedocházelo k jednoduché replikaci referenčního prostředí, ale naopak k reinterpretaci a synkretickému včlenění do místních zvyklostí. Adaptaci cizích kulturních prvků hojně dosvědčují pro raný středověk písemné prameny, kulturní antropologové pak obdobný fenomén konstatují např. při christianizaci tzv. třetího světa (např. Kaplan 1995, zejm. 15–16). Ve vztahu k našemu problému je výmluvná již sama různorodost nejstarších kostrových hrobů (pro západní prostředí Geary 1980, 111).

Počátek praktikování inhumace lze tedy ve většině společností rozložit do dvou kroků. Na počátku změny předpokládáme proměnu identity společenské špičky, kterou pravděpodobně ve většině západoslovanských oblastí doprovázelo alespoň formální přijetí křtu. Rozšíření zvyku kostrového pohřbívání v druhém kroku však nemuselo nutně souviset s přisvojením křesťanské eschatologie, ale se sestupem rituálu po společenském žebříčku. Nositeli kolektivních identit byla ve většině společností právě elita (*Daim 1996*, 481). Rychlé rozšíření zvyků nejvyšších vrstev do nižších pater společností pak zřejmě náleží k antropologickým konstantám (např. *Herskovits 1997*, 39; *Bourdieu 1998*, 12). Lze si ostatně jen těžko představit, že by v oblastech s teprve se rodícím státním (a často o delší dobu později církevním) aparátem existoval mechanismus, který by potlačení kremace dokázal systémově prosadit proti vůli většiny populace. Starší bádání (např. *Zoll-Adamikowa 1994*, 176–177) přikládalo značný význam tzv. misijní christianizaci „zdola“, nezávislé na mocenských strukturách, která obnášela i změnu eschatologických představ a pohřebních zvyklostí. Současná historiografie však takový model považuje spíše za výjimečný (např. *Třeštík 1997*, 298–300; *Kožiak 2006*, 144–145), což na rozsáhlém vzorku společností potvrzuje i kulturní antropologie (např. *Hastings 1996*, 306–310).³⁷

Úzce související otázkou je délka prosazování nového ritu, z archeologického pohledu tedy trvání „birituality“ v kultuře. *A. Pollex (2004*, 111–112) vyslovil především teoreticky zdůvodněnou hypotézu, že delší období koexistence obou forem zacházení s mrtvým tělem není s ohledem na vnitřní integritu společnosti možné. Nepřesnost archeologického datování bohužel ve většině oblastí nemožňuje problém kvalifikovaně posoudit. Pomineme-li však dlouhodobě birituální společnosti jako Sasko nebo anglosaské části Anglie, ukazuje příklad Polska (za předpokladu správného datování) a Estonska, že zcela odlišné nakládání s lidským tělem vedle sebe fungovat i několik generací, a mohlo mít dokonce sociálně signalizační význam.³⁸

Byla tedy v raném středověku změna pohřebního ritu v západoslovanských oblastech spojena s přijetím nového náboženství? V odborné literatuře dlouhou dobu figurovala výrazná výjimka v podobě území mezi Labem, Odrou a havolskou jezerní oblastí, kde ke změně pohřebního ritu mělo dojít kolem roku 1000, tedy nedlouho po velkém „pohanském povstání“ zdejších kmenů (*Zoll-Adamikowa 1988*, 228; *1994*, 181–183). Vysvětlení bylo hypoteticky vztahováno k předpokládané reorganizaci místních kmenů (především Luticů–Veletů), kteří záměrně začlenili do pohanské „demokratické“ společnosti některé prvky křesťanského náboženství, aby pohanství „učinili atraktivnějším“ (*Lowmianski 1979*, 169–171, 187–202; nově *Lübke 1995*, 78–79). Jedním z importů mělo být i kostrové pohřbívání, které údajně po delší období doprovázela kremace. *A. Pollex (2004)* však posunul datování zdejších počátků inhumace do 12. stol. a spojil se začleněním slovanských společností do rámce německé říše a s následnou christianizací. Autorův výklad se jeví pravděpodobně, potýká se však s nedostatkem absolutních dat a v některých případech argumentuje apriorními teoretickými předpoklady, které bude obtížné opřít o jednoznačné doklady.

Můžeme tedy soudit, že u většiny západoslovanských společností (u kterých disponujeme hodnotitelnými prameny) byl nástup nového pohřebního ritu spjat s přijetím křesťanství omezenou skupinou elity. Konverze se však zřejmě nutně nevázala na existenci pevněji zformovaného „státu“ (pro raný středověk ostatně vágně definovatelného: srov. *Pohl 2006*). Křesťanství mohlo být na počátku přijato pouze etabloující se elitou, spatřující v něm jednak prostředek legitimace a integrace své moci prostřednictvím popření politických a ideologických struktur kmenových, segmentárních společností artikulovaných tradičními náboženskými systémy, jednak možnost vnějšího uznání svého postavení a z toho vyplývajících výhod (např. *Kahl 1962*; *Heather 1997*, 181; *Kožiak 2006*, 144–145). Jinou otázkou je pak již systémové, institucionalizované prosazování nového náboženství (např.

³⁷ Např. při christianizaci afrických společností v průběhu novověku jednoznačně podmiňovala úspěch misijních aktivit podpora místních vládců (*Hastings 1996*, 306–310).

³⁸ Sociální konotace pohřebního ritu v mladším pravěku zřejmě sledujeme např. v exkluzivních hrobech typu Lübsow, Leuna a Haßleben. Inhumace pravděpodobně odkazuje na římskoprovinciální zvyklosti. Kostrový ritus však v germánském prostředí této doby zůstal omezen na úzký segment populace (např. *Steuer 1982*, 209–229).

Kožíak 2007). Příklad Saska před karlovsou expanzí poměrně jednoznačně ukazuje i na možnost změn pohřebních tradic prostřednictvím imitace franckých forem bez křesťanského obsahu. Velmi časté vzájemné vojenské konflikty, doložené písemnými prameny, přitom zjevně saské kultuře nebránily v přejímání franckého habitu (oděv, zbraně, pohřbívání). Studium recentních společností ukazuje, že se nejedná o nijak výjimečné chování (*Herskovits 1996*, 36). Nástup kostrového ritu pravděpodobně oprostěného od křesťanské eschatologie lze sledovat i v Estonsku od konce 10. století.

Úvahy nad příčinami a mechanismem kulturních změn jsou v archeologii, tradičně se potýkající s nedostatkem adresných pramenů, často tiše spojeny s předpokladem, že obdobné společenské situace mají podobná vyústění (a obráceně). Změna kódu v tak závazné oblasti, jakou jsou přechodové rituály, však může být dílem výjimečných osobností, jejichž motivace, charisma a vliv se vymykají možnostem zobecnění. Předchozí úvahy je proto třeba chápat především jako příspěvek do diskuse.

Literatura

- Balandier, G. 2000*: Politická antropologie. Praha.
- Bartošková, A. – Štefan, I. 2006*: Raně středověké hradiště Budeč – pramenná základna a bilance poznatků (K problematice funkcí centrální lokality), *Archeologické rozhledy* 58, 724–757.
- Beranová, M. – Váňa, Z. – Krumphanzlová, Z. 1984*: Čechy v době slovanské. Archeologie o vzniku a počátcích českého státu. Teze. Praha.
- Bialeková, D. 1977*: Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim (Typologie und Datierung), *Slovenská archeológia* 25, 103–160.
- Boháčová, I. 2001*: Pražský hrad a jeho nejstarší opeňovací systémy. In: *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá strana, Praha, 179–301.
- Borkovský, I. 1939–1946*: Hrob bojovníka z doby knížecí na Pražském hradě, *Památky archeologické* 9–16, 122–131.
- 1947: Staročeské pohřebiště poblíže Pražského hradu, *Historica Slovaca* 5, 145–152.
- Bourdieu, P. 1998*: Teorie jednání. Praha.
- Bowie, F. 2000*: The Anthropology of Religion. Oxford.
- Brather, S. 2004*: Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtliche Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen. Berlin – New York.
- Bubeník, J. 1988*: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha.
- 1998: Ein Beitrag zur Erkenntnis des Ključover Horizontes, *Památky archeologické* 89, 230–266.
- Bubeník, J. – Pleinerová, I. – Profantová, N. 1998*: Od počátků hradišť k počátkům přemyslovského státu, *Památky archeologické* 99, 104–145.
- Capelle, T. 1998*: Die Sachsen des frühen Mittelalters. Hannover.
- Carver, M. H. O. 1989*: Kingship and Material Culture in Early Anglo-Saxon East Englia. In: S. Basset ed., *The Origins of Anglo-Saxon Kingdoms*, Leicester, 141–158.
- Čtverák, V. – Ulrychová, E. 2003*: Prachovské skály na úsvitě... Prostor Prachovských skal – místo vyhledávané od pravěku po novověk, *Archeologie ve středních Čechách* 7, 475–507.
- Daim, F. 1996*: Archäologie und Ethnizität. Awaren, Karantanen, Mährer im 8. Jahrhundert, *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 7, 479–497.
- David, N. – Kamer, C. 2001*: Ethnoarchaeology in Action. Cambridge.
- Dostál, B. 1957*: Slovanský mohylník u Žlutavy (Příspěvek k problematice slovanských mohylníků na Moravě), *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* E 2, 37–74.
- 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- 1975: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec IV. Brno.
- 1985: Břeclav-Pohansko III. Časně slovanské osídlení. Brno.
- Dzieduszyccy, B. – W. 2004*: Early Medieval Kruszwica. In: P. Urbańczyk ed., *Polish State at the Turn of the First and Second Millenia*, Warszawa, 223–240.
- Effros, B. 1997*: De partibus Saxoniae and the Regulation of Mortuary Custome. A Carolingian Campaign of Christianization or Suppression of Saxon Identity?, *Revue Belge de philologie et d'histoire* 75, 268–287.
- Eisner, J. 1966*: Rukověť slovanské archeologie. Počátky Slovanů a jejich kultury. Praha.
- Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997*: Archeologie na Pražském hradě. Praha – Litomyšl.

- Gabriel, I. 1986:* „Imitatio imperii“ am slawischen Fürstenhof zu Starigard/Oldenburg (Holstein). Zur Bedeutung karolingischer Königspalzen für den Aufstieg einer „civitas magna Slavorum“, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 16, 357–367.
- 1988: Zu Innenbebauung von Starigard/Oldenburg, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 69, 55–86.
- 2000: Starigard-Oldenburg. In: A. Wiczorek – H.-M. Hinz Hrsg., *Europas Mitte um 1000*, Stuttgart, 658–661.
- Geake, H. 1992:* Burial Practice in Seventh- and Eight-Century England. In: M. H. O. Carver ed., *The Age of Sutton Hoo. The Seventh Century in North-Western Europe*, Suffolk, 83–94.
- Geary, J. P. 1980:* Zur Problematik der Interpretation archäologischer Quellen für die Geistes- und Religionsgeschichte, *Archaeologia Austriaca* 64, 111–118.
- Geertz, C. 2000:* *Interpretace kultur*. Praha.
- van Genneep, A. 1997:* *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha.
- Górecki, J. 1996:* Nekropola tzw. II kościoła na Ostrowie Lednickim. In: *Studia Lednickie* 4, Poznań – Lednica, 137–156.
- 2002: Ostrów Lednicki na tle wczesnośredniowiecznej sieci osadniczej rynny Jeziora Lednickiego. In: *Studia Lednickie* 7, Poznań – Lednica, 29–41.
- Gräslund, A.-S. 2001:* *Ideologi och Mentalitet. Om religionskiftet i Skandinavien från archeologisk horisont*. Uppsala.
- Grefen-Peters, S. 1996:* Zur Anthropologie der Awaren. In: F. Daim et al. Hrsg., *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren*, Eisenstadt, 424–428.
- Haak, A. 2001:* Society and Change. The Case of Northetrn Viljandimaa (South Estonia) during Europeanisation, *Offa* 58, 229–235.
- Hägermann, D. 2002:* *Karel Veliký. Vládce Západu*. Praha.
- Härke, H. 1997:* Final Comments: Ritual, Symbolism and Social Interference. In: C. K. Jensen – K. H. Nielsen eds., *Burial & Society. The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*, Aarhus, 191–195.
- Häßler, H.-J. 1990:* Das sächsische Gräberfeld bei Liebenau, Kreis Nienburg/Weser, Teil 4. *Studien zur Sachsenforschung* 3. Veröffentlichungen der urgeschichtlichen Sammlungen des Landesmuseums zu Hannover 31. Hildesheim.
- 1994: Neue Ausgrabungen in Issendorf, Ldkr. Stade, Niedersachsen. Ein Beitrag zur Erforschung der Kulturgeschichte des sächsischen Stammes auf dem Kontinent. *Studien zur Sachsenforschung* 9. Hannover.
- Hastings, A. 1996:* *The Church in Africa 1450–1950*. Oxford.
- Heather, P. J. 1997:* Frankish Imperialism and Slavic Society. In: P. Urbańczyk ed., *Origins of Central Europe*, Warsaw, 171–190.
- Hensel, W. – Kurnatowska, Z. 1987:* *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej VI*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Herskovits, M. J. 1997:* Akulturace: proces kulturního přenosu. In: *Cahiers du CEFRES n° 12*, Praha, 27–48.
- Hodges, R. 1982:* *Dark Age Economics*. London.
- Hrubý, V. 1955:* *Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na Valách“*. Praha.
- Chorvátová, H. 2004:* K relativnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na valách. In: *Acta historica Neosolensia* 7, Banská Bystrica, 199–236.
- Indycka, E. 2000:* Z badań nad cmentarzyskami gieckiego kompleksu osadniczego. In: *Studia Lednickie* 6, Poznań – Lednica, 69–88.
- 2004: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Gieczu, stan 4, woj. wielkopolskie – wstępne wyniki badań. In: *Studia Lednickie* 8, Poznań – Lednica, 25–48.
- Isenberg, G. 1978:* Die Christianisierung der kontinentalen Sachsen. In: *Sachsen und Angelsachsen*, Hamburg, 105–110.
- Kahl, H.-D. 1964:* Heidenisches Wendentum und christliche Stammesfürsten, *Archiv für Kulturgeschichte* 44, 73–119.
- 1970: Randbemerkungen zur Christianisierung der Sachsen. In: W. Lammers Hrsg., *Die Eingliederung der Sachsen in das Frankenreich*, Darmstadt, 389–409.
- Kandert, J. 1992:* Rané české státy (konec 9. stol. až 1. polovina 11. stol.). In: *Český lid* 79 – suplement, Praha, 443–469.

- Kaplan, S.* 1995: The Africanization of Missionary Christianity: History and Typology. In: S. Kaplan ed., *Indigenous Responses to Western Christianity*, New York, 9–28.
- Kara, M.* 1993: Siły zbrojne Mieszka I. Z badań nad składem etnicznym, organizacją i dyslokacją drużyny pierwszych Piastów. In: *Kronika Wielkopolski* NR 3 (62 1992), Poznań, 33–67.
- 2004: Archeologia o początkach państwa Piastów (wybrane zagadnienia). In: M. Fałkowski red., *Kolory i struktury średniowiecza*, Warszawa, 253–317.
- Kara, M.* – *Kurnatowska, Z.* 2000: Christliche Bestattungen. In: A. Wieczorek – H.-M. Hinz Hrsg., *Europas Mitte um 1000*, Stuttgart, 527–530.
- Kieffer-Olsen, J.* 1997: Christianity and Christian Burial. The regional background, and the transition from paganism to Christianity, from the perspective of a churchyards archaeologist. In: C. K. Jensen – K. H. Nielsen eds., *Burial & Society. The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*, Aarhus, 185–191.
- Klanica, Z.* 1972: Předvelkomoravské pohřebiště v Dolních Dunajovicích. Příspěvek k otázce vzájemných vztahů Slovanů a Avarů. Studie ARÚ ČSAV I/1. Praha.
- 1985: Mikulčice-Klášteřisko, Památky archeologické 76, 474–539.
- 2006: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště. Díl I. Brno.
- Kleemann, J.* 1999: Zur Aufkommen der Körperbestattung in Niedersachsen, Studien zur Sachsenforschung 12, 253–262.
- 2002: Sachsen und Friesen im 8. und 9. Jahrhundert. Eine archäologisch-historische Analyse der Grabfunde. Oldenburg.
- Kóčka-Krenz, H.* 1993: Bizuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu. Poznań.
- Kóčka-Krenz, H.* – *Pawlak, P.* – *Sikorski, A.* 1995: Grób kobiety z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego w Poznaniu-Śródce (przyczynki do interpretacji funkcjonalnej kaptorg). In: *Folia Praehistorica Posnaniensia* 7, Poznań, 281–294.
- Koperski, A.* – *Parczewski, M.* 1978: Das altungarische Reitergrab von Przemyśl (Südpolen), *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 30, 213–230.
- Kosiński, D.* 1991: Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy Piaski-Rochi. In: *Studia Lednickie* 2, Poznań – Lednica, 87–99.
- Kouřil, P.* 1994: Slovanské osídlení českého Slezska. Brno – Český Těšín.
- Koziak, R.* 2006: Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji: Príbeh svätcov-misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok?. In: Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I, Bratislava, 121–147.
- 2007: Conversio gentium a christianizácia vo včasnóm stredoveku. In: *Ružomberský historický zborník I*, Ružomberok, 83–100.
- Kraskovská, L.* 1962: Pohrebisko v Bernolákove, *Slovenská archeológia* 10, 425–476.
- Kronika Thietmara.* Překlad M. Z. Jedlicki. Kraków 2002.
- Krumphanzlová, Z.* 1971: Počátky křesťanství v Čechách ve světle archeologických pramenů, *Památky archeologické* 57, 406–456.
- 1974: Die Regensburger Mission und der Sieg der lateinischen Kirche in Böhmen im Licht archäologischen Quellen. In: B. Zagiba Hrsg., *Millenium Dioeceseos Pragensis 973–1973. Tausend Jahre Bistum*, Wien – Köln – Graz, 21–41.
- Kudrnáč, J.* 1970: Klučov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách. Praha.
- Kurnatowska, Z.* 2002: Początki Polski. Poznań.
- Kurnatowska, Z.* – *Łosińska, A.* 1990: Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Wielkopolsce. In: Z. Kurnatowska red., *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, Poznań, 105–153.
- Kytlicová, O.* 1968: Slovanské pohřebiště v Brandýsku, *Památky archeologické* 59, 193–248.
- Last, M.* 1977: Niedersachsen in der Merowinger- und Karolingerzeit. In: H. Patze Hrsg., *Geschichte Niedersachsens I*, Hildesheim, 543–652.
- 1978: Die Sozialordnung der Sachsen nach den Schriftquellen. In: C. Ahrens Hrsg., *Sachsen und Angelsachsen*, Hamburg, 449–455.
- Laux, F.* 1999a: Sächsische Gräberfelder zwischen Weser, Aller und Elbe. Aussagen zur Bestattungsritte und religiösem Verhalten, *Studien zur Sachsenforschung* 12, 143–171.
- 1999b: Lassen sich die Fedzüge Karls des Großen während der Sachsenkriege auf den Gräberfeld an der Niederelbe nachweisen? Ein Beitrag zu den Grenzen archäologischer Interpretation, *Studien zur Sachsenforschung* 13, 273–286.

- Lowmiański, H. 1979: Religia Słowian i jej upadek (w. VI.-XII). Warszawa.*
- Lübke, Ch. 1995: Religion und ethnisches Bewußtsein bei den Lutitzen, Światowit 40, 70–90.*
- 1996: Herrschaftsrepräsentation und -imitation im Wechselspiel zwischen Karolingern und Slawen in der Zeit Karls des Grossen und Ludwigs des Frommen. In: Z. Kurnatowska ed., *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej 1*, Wrocław, 105–113.
- 1997: Forms of Political Organisation of the Polaban Slavs (until 10th Century A.D.). In: P. Urbańczyk ed., *Origins of Central Europe*, Warsaw, 115–124.
- Lucy, S. 2000: The Anglo-Saxon Way of Death. Burial Rites in Early England. Sutton.*
- Lutovský, M. 1994: Kolínský knížecí hrob: ad fontes. Sborník Národního muzea 48 – řada A Historie. Praha.*
- 1996: Hroby předků. Sonda do života a smrti dávných Slovanů. Praha
- 1998: Mohylové pohřebiště v Kozlí u Orlika, okr. Písek. K poznání raně středověkých mohyl ve středním Povltaví, *Archeologie ve středních Čechách 2*, 277–327.
- Lutovský, M. – Tomková, K. 1994: K problematice nejmladších raně středověkých mohyl v Čechách – pohřebiště u Hlohoviček. In: Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – Supplementum 2, Praha, 86–106.*
- Mägi, M. 2004: From Stone Graves to Churchyards. Burial Traditions in the Late Prehistoric and Early Medieval Island of Saaremaa, Folklore 27, 7–28.*
- Mařík, J. 2005: Topografie pohřebiště v aglomeraci hradiště v Libici nad Cidlinou, Archeologické rozhledy 57, 331–350.*
- Měřinský, Z. 2002: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I. Praha.*
- Morris, I. 1992: Death-Ritual and Social Structure in Classical Antiquity. Cambridge.*
- Moždzioch, S. 2000: Slezsko v 10. století. In: L. Polanský – J. Sláma, J. – D. Třeštík edd., Přemyslovský stát kolem roku 1000, Praha, 215–224.*
- Nevizánsky, G. 1983: Slovanské žiarové pohrebisko v Bajči. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1982, Bratislava, 174–176.*
- Novotný, V. 1912: České dějiny I/1. Praha.*
- Owen, G. R. 1981: Rites and Religion of the Anglo-Saxons. New York.*
- Parker-Pearson, M. 1999: The Archaeology of Death and Burial. Sutton.*
- Patze, H. 1985: Mission und Kirchenorganization in Karolingischer Zeit. In: H. Patze Hrsg., Geschichte Niedersachsens I, Hildesheim, 653–712.*
- Pawlak, P. 1998: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko „szkieletowe” na Śródcie w Poznaniu. In: T. Janiak, Civitates Principales. Wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej. Katalog wystawy, Gniezno, 30–34.*
- Pleinerová, I. 1996: Otázka dvou slovanských hrobů z Března. In: Z. Kurnatowska ed., Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej 1, Wrocław, 243–250.*
- Pohl, W. 1988: Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822. München.*
- 2006: Staat und Herrschaft im Frühmittelalter: Überlegungen zum Forschungsstand. In: S. Airlie – W. Pohl – H. Reimitz Hrsg., Staat im frühen Mittelalter, Wien, 9–38.
- Poleski, J. 2000: Malopolsko v 10. století. In: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík edd., Přemyslovský stát kolem roku 1000, Praha, 225–235.*
- Pollex, A. 2004: Der Übergang zum Körperperbestattung bei den Nordwestslawen. Überlegungen zu Form und Verlauf Christianisierung zwischen Elbe, Oder und Havelseenplatte, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 32, 97–118.*
- Profantová, N. 1994: K nálezům ostruh z konce 7.–9. století v Čechách. In: Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – Suppl. 2, Praha, 60–85.*
- 2001: K průniku prvků franckého životního stylu do Čech 9. století (na základě poznatků archeologie). In: Velká Morava mezi východem a západem. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17, Brno, 327–338.
- 2002: Doklad velkomoravského vlivu z Prahy-Bohnic, *Archaeologica Pragensia 16*, 41–46.
- Rejholcová, M. 1992: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Analýza. Nitra.*
- Ruttkay, M. 2002: Vývoj osídlenia na strednom Dunaji v 6.–12. stor. In: A. Ruttkay – M. Ruttkay – P. Šalkovský edd., Slovensko vo včasnóm stredoveku, Nitra, 41–57.*
- Schüldke, A. 1999/2000: Die „Christianisierung” als Forschungsproblem der südwestdeutschen Archäologie, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 27/28, 85–117.*

- Sklenář, K.* 1985: Původní zpráva o výzkumu slovanské mohyly u Želének v roce 1850, *Časopis Národního muzea – řada historická* 154, 61–81.
- Sláma, J.* 1973: Civitas Wistrachi ducis, *Historická geografie* 11, 3–30.
- 1977: Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde. *Præhistorica* 5. Praha.
- Smetánka Z.* 2003: Archeologické etudy. Praha.
- Smetánka, Z. – Staňa, Č.* 1996: Velká Morava a Praha (Rentgenofluorescenční analýza zlatých šperků z Velké Moravy a jejich vztah k Pražskému hradu). In: Z. Kurnatowska ed., *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej* 2, Poznań, 137–142.
- Sommer, P.* 2001: Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury. Praha.
- Starý, J.* 2005: Otok a pán, archeologie a literatura: hrob Stengade II (F II), *Archeologické rozhledy* 57, 750–786.
- Steuer, H.* 1982: Frügeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Göttingen.
- 1984: Zur ethnischen Gliederung der Bevölkerung von Haithabu anhand der Gräberfelder, *Offa* 41, 189–212.
- Suchodolski, S.* 1998: Początki obola zmarłych w Wielkopolsce. In: H. Kóčka-Krenz – A. Łosińska edd., *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań, 496–504.
- Szmoniewski, B. – Tynieć-Kepińska, A.* 2006: Zum Bestattungsbrauch in Kleinpolen im Lichte der neuen Forschungsergebnisse. In: M. Dworaczek et al. edd., *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, Szczecin – Wrocław, 499–504.
- Szöke, B. – Nemeskéri, J.* 1954: Archeologické a antropologické poznatky z výskumu v Bešeňove pri Šuranoch, *Slovenská archeológia* 2, 105–135.
- Šolle, M.* 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Švec, L. a kol.* 1996: Dějiny pobaltských zemí. Praha.
- Tomka, P.* 1996: Die Bestattungsformen der Awaren. In: F. Daim et al. Hrsg., *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren*, Eisenstadt, 384–387.
- Tomková, K.* 2001: Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů I. *Castrum Pragense* 4. Praha.
- Tomková, K. – Frolík, J.* 2005: Topografie pohřbívání v areálu Pražského hradu a na jeho předpolích. In: *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích I. 1 – Textová část. Castrum Pragense* 7, Praha, 7–24.
- Trawkowski, S.* 1993: Początki Kościoła w Polsce za panowania Mieszka I. In: J. M. Piskorski ed., *Polska Mieszka I*, Poznań, 51–72.
- Třešník, D.* 1994: Křest českých knížat roku 845 a christianizace Slovanů, *Český časopis historický* 92, 423–459.
- 1997: Počátky Přemyslovců. Praha.
- 2001: Vznik Velké Moravy. Praha.
- Turčan, V.* 2004: K biritualite v pohrebnom ríte vo včasnóm stredoveku na území juhovýchodnej časti Karpatkej kotliny, *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 36, 359–361.
- Turek, R.* 1939–1946: Slovanské mohyly u Pňovic, *Památky archeologické* 42, 105–122.
- 1946: Prachovské skály na úsvitě dějin. Praha.
- 1947: Želenické pohřebiště, *Historica Slovaca* V, 163–183.
- 1954–1956: Mohyly českých Charvátů, *Slavia antiqua* 5, 103–157.
- 1958: Slawische Hügelgräber in Südböhmen. *Fontes archaeologici Pragenses* 1. Praha.
- Uecker, H.* 1966: Die altnordischen Bestattungssitten in der literarischen Überlieferung. München.
- Ungerman, Š.* 2005: Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu, *Archeologické rozhledy* 57, 707–749.
- 2006: Tzv. předkötlašský horizont a počátky velkomoravského kostrového pohřbívání, *Archaeologia historica* 31, 351–369.
- von Uslar, R.* 1972: Zu den tumuli paganorum und corpora flamma consumpta. In: E. Ennen – H. Wiegmann Hrsg., *Studien zu Volkskultur, Sprache und Landgeschichte. Festschrift für Matthias Zender*, Bonn, 481–489.
- Valentová, J. – Tvrdlík, R.* 2004: Předlokační osídlení Kolína, *Archeologie ve středních Čechách*, 547–583.
- Valk, H.* 2001a: Rural Cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD. *Visby – Tartu*.
- 2001b: The Christianisation of Estonia and Changes in Burial Customs, *Offa* 58, 215–222.
- Wachowski, K.* 1971: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Miliczu. Część III, *Silesia Antiqua* 13, 191–213.
- 1975: Cmentarzyska doby wczesnopiastowskiej na Śląsku. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- 1992: Obol zmarłych na Śląsku i w Małopolsce we wczesnym średniowieczu, *Przegląd archeologiczny* 39, 123–138.

- Weidemann, K. 1970: Die frühe Christianisierung zwischen Schelde und Elbe im Spiegel der Grabsitten des 7. bis 9. Jahrhunderts. In: W. Lammers Hrsg., Die Eingliederung der Sachsen in das Frankenreich, Darmstadt, 389–409.
- Wrzesińska, A. – Wrzesiński, J. 2002: Rekonstrukcja zjawisk demograficznych dla serii wczesnośredniowiecznej populacji użytkującej cmentarzysko w Dziekanowicach. In: Studia Lednickie 7, Poznań – Lednica, 63–75.
- Wrzesiński, J. 1989: Cmentarzysko szkieletowe w Dziekanowicach, gm. Łubowo, st. 2. In: Studia Lednickie 1, Poznań – Lednica, 103–146.
- Zábojník, J. 1996: Das Awarische Kaganat und die Slawen an seiner nördlichen Peripherie (Probleme der archäologischen Abgrenzung), Slovenská archeológia 47, 153–173.
- 2004a: Birituálne pohrebiská v severnej a západnej časti Karpatskej kotliny v období avarského kaganátu, Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 36, 339–357.
- 2004b: Slovensko a avarský kaganát. Bratislava.
- Zápotocký, M. 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku, Památky archeologické 56, 205–391.
- Zoll-Adamikowa, H. 1975a: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski I. Źródła. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- 1975b: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski II. Analiza. Wnioski. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- 1988: Przyczyny i formy recepcji rytuału szkieletowego u Słowian nadbałtyckich we wczesnym średniowieczu, Przegląd archeologiczny 35, 183–222.
- 1991: Frühmittelalterliche Bestattungen der Würdenträger in Polen (Mitte des 10. bis 12. Jh.), Przegląd archeologiczny 38, 109–136.
- 1994a: Formy konwersji Słowiańszczyzny wczesnośredniowiecznej a problem przedpiastowskiej chrystianizacji Małopolski. In: Chrystianizacja Polski południowej, Kraków, 131–140.
- 1994b: Die Einführung der Körperbestattung bei der Slawen an der Ostsee, Archäologisches Korrespondenzblatt 24, 81–93.
- 1995: Model recepcji rytuału szkieletowego z Słowian wschodnich i zachodnich, Światowit 40, 174–184.
- 1997: Stan badań nad obrzędowością pogrzebową Słowian, Slavia antiqua 38, 66–80.
- 2000: Usytuowanie cmentarzy Słowian w środowisku (doba pogańska i pierwsze wieki po przyjęciu chrześcijaństwa). In: S. Moździoch ed., Człowiek, sakrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu, Wrocław, 207–218.
- Žemlička, J. 1989: „Duces Boemanorum“ a vznik přemyslovské monarchie, Československý časopis historický 37, 697–720.

The change in burial rites in the Early Middle Ages as an issue for archaeology and cultural anthropology

If we look at burial practices in early medieval Europe from a distance, we can identify a clear and well known trend: in most regions towards the beginning of the High Middle Ages, the diverse range of local customs begins to disappear and we witness a noticeable homogenisation. Nevertheless, the individual regions participate in this process at different times, under markedly different conditions and different historical circumstances. One of the first moments of this “homogenisation of European standards”, associated with the rise of states and adoption of Christianity, was the abandonment of cremation. Other signs (burial near a church structure, disappearance of the custom of placing objects in the grave, etc.) often did not appear until some time later. However, the use of cremation differed among the regions which practiced this form of treating the dead body. Many Germanic societies had been bi-ritual since at least Roman times (Saxony, Anglo-Saxon Britain, to a different extent Scandinavia). Among West Slavic societies, which traditionally burned their dead, the change took place over several generations at most. It is thus necessary to proceed with care when comparing these two cultural groups. One negative aspect of the search for a more precise view of this process is the almost total lack of interest by early medieval literature. We know of only one legal text expressly forbidding cremation (*Capitulatio de patribus Saxoniae*).

This work does not aim to be an exhaustive analysis of the issue for all of Europe, but rather a loose collection of selected case studies. The objective is to capture the basic range of variations in the causes of (and forms taken by) the change in burial rites.

The relatively short interval from the middle of the 2nd until the beginning of the 3rd century A.D. saw the abandonment of cremation in the core of the Roman Empire in favour of inhumation. We can thus apparently rule out any fundamental influence on the part of Christianity. Contemporary research leans towards the defining role of imperial burials from the 2nd century, most likely starting with Hadrian († 138). Inhumation burials, characteristic for the eastern part of the Roman Empire, apparently entered Italy as part of Greek Hellenic culture. The rapid adoption of inhumation by the Roman elite is apparently related to its imitation of the ceremonies of the imperial court and not with a change in religion or eschatological views. By the second half of the 3rd century, inhumation had already replaced cremation in almost all European provinces. Christian culture thus will come into contact with cremation several centuries later as part of its contact with “pagans”.

1. The first case study focuses on the change in burial rites in early medieval Bohemia, a change which is not reflected in written sources. Previous research dates the start of inhumation in Bohemia to around the year 800. Through an analysis of individual sites, however, the author is able to show that in all likelihood inhumation does not appear in Bohemia until the second half of the 9th century. One problem in particular is in the determination of the time when cremation is abandoned, since cremation graves escape archaeological documentation (*fig. 1*). The oldest inhumation graves at centres show a strong Greater Moravian influence, for which there are essentially two explanations: 1) the change in burial rites is an example of imitation and was not accompanied by Christianisation; 2) the change is related to the baptism of 14 Bohemian princes in Regensburg in 845 (or another unknown event) – an event which Czech historians tend to understand only as a political act of capitulation, usually associating Christianisation with the baptism of prince Bořivoj in Moravia before 885. Available sources do not offer a definitive solution to this question. The lack of church buildings in Bohemia before this time, however, cannot be used as an argument against the second possibility. Bohemia is a perfect example of the uncertainties which we encounter in many European regions.

2. The second chapter looks at burial rites as a means for expressing collective identity, with a look at the Middle Danube area. The territory of today’s Slovakia and Austria was the site of the former boundary between the Avar khanate – characterised by archaeologically flat inhumation burial sites – and Slavic societies to the north, who traditionally cremated their dead (*fig. 2*). Although the Slavs in today’s Moravia adopted Avar clothing, burial rites were strongly conservative and thus prevented the adoption of Avar burial methods. Cultural exchange was selective (*fig. 3*). It was not until around the year 800 that we see a change in burial rites in Moravia. This change was apparently related to the “package of changes” in Moravian society (rise of the state, Christianisation, imitation of the Frankish elite) which we have not been able to precisely date.

3. The situation in early medieval Poland is usually understood as a perfect example of the inter-relationship between the change in burial rites, the rise of the state and Christianisation. The latter begins with the baptism in the year 966 of the “founder” of the Polish state, prince Mieszko, who was buried in the Cathedral in Poznań. Polish archaeology traditionally assumes that the oldest inhumation burial site arose very soon thereafter, at the close of the 10th century. By analysing burial sites around main centres of settlement, however, the author was able to show that – except for isolated burials in churches, which in all likelihood pertained only to the highest elite (members of the ruling family, church luminaries) – there is a total lack of burial sites that can be dated earlier than the second half of the 11th century. This discrepancy may be the result of poor dating, but it cannot be ruled out that cremation was practiced in the centre of the Polish state as late as the mid-11th century, i.e. at a time when Poland had definitively joined the family of Christian kingdoms.

4. Early medieval Saxony is an example of a region where the change in burial rites took place prior to the violent imposition of Christianity during the wars of Charlemagne in the 780s. Written sources clearly show that previous attempts at the region’s Christianisation had been unsuccessful. Despite the frequent wars which the Saxons had led with the Frankish empire, archaeological find-

ings show a gradual expansion of Frankish burial forms from south to north. In the southern regions, cremation was definitively abandoned as early as half a century prior to Christianisation (*fig. 4*). In comparison to West Slavic regions, however, some parts of Saxony had already been bi-ritual for a longer period, and adoption of the Frankish model thus meant “merely” the abandonment of cremation and the orientation of graves along a north-south axis. This process can probably be associated with the phenomenon of *imitatio imperii*.

5. Until the beginning of the 13th century, today’s Estonia had been located on the periphery of Europe. No state had formed here and the society had not adopted Christianity. Christianity was imposed in a bloody manner by the military actions of the 1220s, which also stripped the region of its autonomy and incorporated it, divided, into western power structures. Period written sources describe cremation as a traditional form of burial. Archaeological studies have shown, however, that the first inhumation graves appeared under unknown historical circumstances as early as the late 10th century and that, until the 13th century, the region was bi-ritual. After conversion, the new model of Christian burial first took hold in those areas where the local elite – which became the bearer of new customs – had not been eradicated.

At the opening of the concluding discussion, the author emphasises – against the traditional view – that the form of burial is not *a priori* associated with any religious concept (e.g. a material vs. immaterial conception of the soul). Like other cultural phenomena, treatment of the dead body in and of itself has a neutral meaning and only gains a specific semantic value within a specific cultural context. In contact with another culture, burial rites could play the role of separate group identity. A change in burial rites is thus often related to a change in identity, which may be the result of Christianisation but apparently may also be an expression of a certain cultural orientation (e.g. the phenomenon of *imitatio imperii*). In most cases, it is apparent that the local elite were the bearers of collective identity, and that they introduced new burial customs which the rest of the society sooner or later copied. In West Slavic societies, the change in burial rites was part of a package of changes which included the rise of states, Christianisation and an imitation of Frankish customs. Problems with archaeological chronology make it difficult to offer a more precise correlation with historical events. The examples of Saxony and Estonia, however, show that Christianisation was not necessarily the only reason for the change in burial rites.

English by *Stephan von Pohl*

AKTUALITY

MEZINÁRODNÍ PROJEKT O HISTORII EVROPSKÉ KRAJINY

V letech 2004–2007 se uskutečnil rozsáhlý projekt *European landscapes: Past, Present and Future*, do něhož se zapojilo celkem 18 vědeckých a vysokoskolských institucí z 12 zemí Evropy. Jeho cílem bylo rozvíjení mezinárodní spolupráce v oblasti nedestruktivní archeologie a především dálkového průzkumu krajiny v jejím historickém rozměru. Projekt navázal na dlouhodobě koordinované aktivity specialistů volně sdružených kolem mezinárodní společnosti pro leteckou archeologii (AARG), kteří od počátku 90. let podnikají kroky k rozvoji tohoto oboru v zemích, kde se do té doby nepraktikoval. Tato snaha se realizovala organizováním mezinárodních konferencí, workshopů a výstav, zveřejňováním výsledků výzkumných projektů v odborných časopisech, sbornících a na internetu. Za nejvýznamnější složku této kooperace lze označit letní kurzy letecké archeologie, které se v posledním desetiletí uskutečňují téměř každoročně v jedné z evropských zemí (poprvé v r. 1996 v Maďarsku) a v posledních třech letech dokonce ve třech státech najednou (letos v Itálii, Polsku a Německu).

European Landscapes byl jedním z projektů realizovaných v rámci programu Evropské unie Culture 2000. Z jeho prostředků a za finančního příspěvní zúčastněných partnerů (především britského památkového ústavu English Heritage) vzešlo několik zajímavých iniciativ a dílčích projektů. Obecně směřoval k podpoře výzkumu a ochrany archeologických památek a evropských krajín prostřednictvím analýzy družicových snímků, leteckého průzkumu, geofyzikální prospekce a cíleného archeologického odhalení. Byl rozdělen do devíti částí: 1. Zajištění speciálních kurzů, workshopů, seminářů a konferencí; 2. Letecký a pozemní průzkum ohrožených lokalit a krajín; 3. Interpretace a mapování kulturního dědictví; 4. Využití nejmodernějších postupů v oblasti letecké fotografie, laserového snímání a družicových dat; 5. Vyhledávání a studium nevyužitých souborů leteckých fotografií v Evropě; 6. Spolupráce a výměna know-how mezi jednotlivými evropskými institucemi; 7. Podpora založení *Evropského centra dálkového průzkumu a výzkumu krajín*; 8. Komunikace prostřednictvím internetu, televize/rozhlasu, filmů,

výstav a publikací; 9. Podpora výměn studentů umožňující jejich účast na odborných setkáních (více informací www.e-landscapes.com).

Českou republiku na tomto fóru zastupovala Západočeská univerzita v Plzni, resp. Katedra archeologie Fakulty filozofické. Díky participaci na projektu získala tato katedra nemalé prostředky na pořízení výkonného geofyzikálního přístroje (cesiový magnetometr nejnovější generace), který se po počátečních provozních potížích postupně začlenil do instrumentáře, s nímž katedra provádí nedestruktivní archeologické průzkumy v rozmanitých typech prostředí. Část prostředků byla využita na pokrytí nákladů spojených s letními kurzy letecké prospekce organizovaných katedrou pro studenty.

Jakým výstupem naopak obohatila Západočeská univerzita referovaný evropský projekt a jak přispěla ke zdárnému naplnění jeho cílů? Pomineme-li terénní výzkumné akce, které se z pochopitelných důvodů prolínají s trvale probíhajícími aktivitami (např. letecká archeologie a s ní spojené iniciativy při shromažďování dat prohlubujících naše znalosti o nově identifikovaných památkách), pak za výstupy připravované výlučně pro evropský projekt označíme organizaci mezinárodní výstavy *Lety do minulosti/Flights into the Past* a přípravu stejnojmenného filmového dokumentu. V něm bylo využito rozsáhlého archivu leteckých digitálních videozáznamů pořízených v posledním desetiletí ARÚ AV ČR. Filmový projekt, jehož scénář (stejně jako v případě výstavy) zpracoval autor příspěvku a jehož produkci vedl T. Petrůň (FAMU), byl dotáčen v několika partnerských zemích projektu v r. 2007. Nebudeme-li se zde zaobírat možným uplatněním tohoto filmu v současnosti, chceme věřit, že se jednou stane zajímavým dobovým svědectvím o stavu důležité oblasti evropské archeologie.

Vratme se však k výstavě. Jejím posláním bylo představit široké veřejnosti jak historii, tak především současnou podobu letecké archeologie a její potenciál pro výzkum, dokumentaci a ochranu archeologického, architektonického a urbanistického dědictví Evropy. Letecký průzkum je zde integrován do rodiny nedestruktivně založených postupů, přesněji do širšího kontextu tzv. dálkového průzkumu

(Země), který dnes slučuje většinu metod založených na bezkontaktním způsobu sběru dat (včetně např. geofyziky).

Scénář rozdělil výstavu do sedmi tematických oddílů, z nichž všechny reflektují vývoj a současnou situaci jak v Evropě, tak u nás (1. Objevy z výšky; 2. Historická krajina; 3. Odhalování neviditelného; 4. Ohlédnutí do historie: od fotografování z balónu po laserové snímání zemského povrchu; 5. Co s obrazovou informací aneb jak zpracovat data a jak jim porozumět; 6. Jak a kde se to naučit; 7. Mozaika českých a evropských projektů). V prvních čtyřech oddílech jsou představena témata vycházející z metodického instrumentáře a z široké palety dosavadních výsledků, jichž dálkový průzkum v archeologii dosáhl. Zejména poslední tři oddíly pak prezentovaly výsledky, jimiž k rozvoji oboru přispěl projekt *European Landscapes*. Součástí expozice byla vel-

koplošná projekce filmových záběrů z ČR i ze zahraničí, kinobox s trojrozměrnou projekcí záznamů z průzkumných letů a tematické prezentace na obrazovkách. Tištěným výstupem z výstavního projektu je průvodce v české a anglické mutaci – stejně jako texty a popisky v expozici.

V Národním muzeu v Praze se jednalo již o třetí výstavu tematicky zaměřenou na leteckou archeologii. První zde byla z iniciativy Francouzského institutu instalována v r. 1967, druhá v r. 1997 jako výstup tehdy prvního mezinárodního projektu k danému tématu po pádu komunismu. V této souvislosti byla poslední výstava (říjen 2007 – leden 2008) dokladem trvalého rozvíjení mezinárodní oborové spolupráce, do níž se od počátku zapojila také naše země.

Martin Gojda

POCTA IVANU BORKOVSKÉMU

V loňském roce si pracovníci Oddělení výzkumu Pražského hradu ARÚ AV ČR připomněli zároveň 110. výročí narození (8. 9. 1897 Čortovec) a 60. výročí úmrtí (17. 3. 1976 Praha) Ivana Borkovského přednáškou v rámci přednáškového cyklu expozice Příběh Pražského hradu. Při této příležitosti jsme se pokusili nejen sestavit kompletní bibliografii tohoto významného badatele, ale i zjistit něco více o jeho původu, soukromí a aktivitách mimo odbornou archeologickou sféru. Autor studie o nejstarší slovanské keramice, keramice pražského typu, výkopce III. nádvoří Pražského hradu, objevitel nejstaršího hradního kostela, kostela Panny Marie, si dávno získal pevné postavení ve dvoraně slávy české vědy. Mimo Pražský hrad patří k jeho nejvýznamnějším výzkumům hradiště Levý Hradec či klášter sv. Anežky v pražském Josefově. Byl to právě on, kdo poprvé formuloval hypotézu o větším stáří Malé Strany oproti Starému Městu, která byla výzkumy potvrzena a definitivně přijata až téměř 30 let po jeho smrti. Také třeba slavná hlava Kelta z Kamenných Žehrovců patří k jeho objevům.

Velmi zajímavé jsou i aktivity I. Borkovského mimo Československý archeologický ústav a brány Pražského hradu. Do Prahy přišel na konci 1. svět. války. Patřil k emigrantům, kteří opustili po Říjnové revoluci vlast, aby se tam už nikdy nemohli vrátit. V Praze vystudoval archeologii a stal nejdříve asistentem a později vedoucím výzkumu Pražského

hradu. V Praze byla ve 20. a 30. letech silná ukrajinská emigrace, která zde vytvářela spolky a založila exilovou univerzitu. Ivan Borkovský pracoval v těchto strukturách a za 2. svět. války se dvakrát na rok stal rektorem Ukrajinské univerzity. Vedl bohatý společenský a literární život, psal nejen osvětové texty, které posílal do ukrajinského tisku, ale i poezii.

Nejméně bylo známo o jeho soukromí, příbuzných, rodině a rodné příkarpatské obci. Z dokumentů zachovaných na Pražském hradě, vzpomínek jeho současníků, archivů, které nám zpřístupnil B. Zylinskyj, a z fotografií, které se k nám dostaly péčí P. Drdy z pozůstalosti L. Jansové, jsme věděli, že pocházel z větší rodiny, jejíž část emigrovala do USA. Z prvního manželství s Florou Beckovou měl dceru Taťánu, která později, již se svou dcerou, odjela do Kanady, druhé manželství s Libuší Jansovou bylo bezdětné. Žijící příbuzní se vypátrat nepodařilo.

Proto bylo pro nás velkým překvapením, když se loni na jaře ohlásila a záhy přijela delegace z Čortovce a Horodenky s úmyslem natočit dokument o Ivanu Borkovském, začít s námi spolupracovat a připravit konferenci a odhalení pomníku. Všechno proběhlo velmi rychle, delegace v Praze navštívila důležitá místa spojená se životem Ivana Borkovského, uspořádala panychidu nad jeho hrobem na Olšanském hřbitově a z prostoru vykopávek pod

III. nádvořím si odvezla několik kamenů, možná jim dotýkaných, do vznikajícího muzea v Čortovci.

Na konci léta přišlo pozvání na čtyřdenní oslavu 110. výročí narození Ivana Borkovského, které měly vyvrcholit 23. 9. 2007 odhalením pomníku. Hned první den se programu zúčastnila téměř zázrakem objevená neteř Ivana Borkovského, paní Zoja Hayuk, dnes žijící v USA. Vše začínalo mezinárodní konferencí o významu Ivana Borkovského uspořádanou 20. 9. 2007 Národní univerzitou Jurije Fedkoviče v Černovcích, která sídlí ve velkorysém areálu postaveném původně pro bukovinského metropolitu architektem Josefem Hlávkou. Krom zástupce České republiky se sjeli představitelé univerzit, ukrajinské akademie a zástupci oblastních správ. Konference byla zahájena mší v místním kostele, následovala série zdravic a vzpomínek na Ivana Borkovského (např. prof. Baran z Ukrajinské akademie věd), odpolední blok byl pak věnován významu objevu keramiky pražského typu a ukrajinské intelektuální elitě v pražském exilu. Následující den vedení Příkarpatské národní univerzity Vasila Stefana v Ivanofrankovsku uspořádalo setkání, na kterém se hovořilo o významu Ivana Borkovského pro Českou republiku a pro Ukrajinu a vzpomenula se i jména dalších významných archeologů, která spojují obě země, Jaroslava Pasternaka a Čeňka Chvojky. V sobotu byli účastníci konference spolu s pracovníky českého konzulátu a velvyslanectví přijati hlavou Ivanofrankovské oblasti.

Vrcholem oslav bylo v neděli 23. 9. odhalení pomníku v Čortovci a otevření muzea Ivana Borkovského v místní škole. Iniciátorem všech těchto akcí byl pan Jaroslav Levkun, který byl také organizátorem a režisérem několikahodinového impozantního programu. Po ranní mši se k pomníku před

místní školou sešla procesí z obou čortoveckých kostelů, pravoslavného a řeckokatolického. Po přivítání čestných hostů chlebem a solí byl odhalen pomník, následovala ukrajinská a česká hymna. Po projevu člena Kanceláře prezidenta Ukrajiny představení obou církví pomník vysvětili a po ukrajinské písni přišly projevy představitelů místních zastupitelstev, čestných hostů a rektorů a prorektorů obou univerzit. Kozáci využili příležitosti odhalení pomníku k udělení několika řádů a křížů za zásluhy a desítky malých kozáčat zde složily svůj slib. Program pokračoval koncertem; čestní hosté odešli do interiéru školy slavnostně otevřít muzeum, do kterého českou vlajku věnovalo velvyslanectví v Kyjevě. Materiály zde vystavené částečně pocházejí z Prahy, z archivu ARÚ AV ČR, a z Národního archivu v Kyjevě.

K nejzajímavějším událostem těchto mimořádných dnů patřilo setkání s paní Zojou Hayuk, neteří Ivana Borkovského. Z jejího vyprávění vyplynulo, že Borkovský pocházel z devíti dětí. Mladší bratr zahynul jako 14letý neznámo kde během 1. svět. války, ze sedmi sester je stále nežijí Sofie, dnes 102letá a žijící v Chicagu. Ve Vancouveru pak žije Borkovského dcera Taťána s dcerou Lindou. Rodina Borkovských opustila Čortovec, když bylo malému Ivanovi asi pět. Jeho otec pracoval pro rakousko-uherské dráhy a odešel do Jammice nedaleko tehdejší Stanislavi, dnešního Ivanofrankovska, kde absolvoval celou školní docházku. Paní Zoja přislíbila, že při nejbližší možné příležitosti přijede do Prahy, a tak se s touto zajímavou dámou budou mít příležitost setkat všichni příznivci Ivana Borkovského.

Jana Maříková-Kubková

KONFERENCE „ŽIVOT V PAMÁTKÁCH“

Konferenci (4.–5. října 2007 v Hradci Králové) uspořádalo Sdružení historických sídel Čech, Moravy a Slezska ve spolupráci s kraji Hradeckým, Libereckým a Pardubickým. Záměrem bylo zhodnotit současný (stavební) rozvoj řady našich památkových objektů a areálů a reakci na požadavky památkové péče.

Archeologické problematiky se přímo týkaly jen dva příspěvky (*J. Frolík: Archeologické památky versus potřeby obyčejného života. Poznámky k některým zahraničním a domácím zkušenostem; A. Lizner: Otázky rozvoje obce na archeologické lokalitě*), nepřímo pak několik příspěvků hodnotících revitalizaci památkového objektu, při níž nutně došlo ke zjištění archeologických situací (*P. Tušl: Přestavba pivovaru uvnitř historické struktury města Hradce Králové; J. Krejčík – I. Neumann: Hledání dialogu. Obnova jezuitské koleje v Kutné Hoře*). Teoretickým úvodem k celému jednání byl příspěvek architekta *Z. Lukeše: Památková péče na křižovatce (konkrétní problémy konkrétních památek)*. Ač jeho vystoupení přistoupilo k problematice zejména očima architekta, lze se s celkovým hodnocením památkové péče v zásadě ztotožnit. Její postup autor charakterizoval obecně jako nekoncepční (nestejný přístup k památkové ochraně podobných objektů), trpící zákonem danou dvojkolejností (stanoviska odborných orgánů nejsou závazná pro úřední rozhodnutí), vzájemnou nedůvěrou mezi stavebníkem a památkářem a nedostatečnými regulačními podmínkami či místní legislativou. Souhlasit můžeme i s malou odvahou nést odpovědnost za vlastní rozhodnutí, stejně jako s nedostatečnou výchovou

v estetických předmětech, a doplňme, že i ve výuce dějepisu. Nepřekvapí pak, že postoj památkářů je vnímán jako od počátku defenzivní, neschopný čelit extrémně pragmatickému přístupu stavebníka a jeho slovníku gründerického kapitalismu. Doložilo to např. vystoupení architekta P. Tušla, který jako diktař archeologů vyložil obtížně a až po velkém úsilí prosazený požadavek zachovat malou část výzkumem objeveného pravěkého a středověkého opevnění Hradce Králové (většina objeveného pravěkého a středověkého opevnění byla ovšem vytěžena při hloubení naddimenzovaných podzemních prostor). V argumentaci bylo účelově opominuto, že požadavek zachovat část opevnění byl vznesen již během přípravy projektu, ale architekt se jím vůbec nezabýval a podobný byl postoj investora/stavebníka.

Objevily se i příklady úspěšné obnovy zanedbaných památkových objektů v rukách samosprávy (budova pivovaru v Litomyšli, bývalá Jezuitská kolej v Kutné Hoře, barokní dům čp. 87 v Luži) nebo soukromníků (zámek v Kostelci nad Orlicí, Nové Hradky na Chrudimsku), včetně ukávek ze zahraničí. Představen byl také záměr velkorosé obnovy Kuksu.

Z výborně zorganizované konference, doplněné společenským večerem v prostorách Muzea východních Čech v Hradci Králové, jsem však odjížděl s pocitem, že při víceméně jednotné frontě úředníků krajské a místní samosprávy, architektů a projektantů, usilujících o nový památkový zákon s co možná nejmenší mírou ochrany památek, nečekají archeologii lehké časy.

Jan Frolík

PŘICHÁZÍ NEVYHNUTELNÁ BÍDA

V srpnu 2006 jsem v antikvariátu Ztichlá klika v Konviktské ulici na Starém Městě pražském zakoupil knihu Inocence Ladislava Červinky Slované na Moravě a říše Velkomoravská (Brno 1928). Kniha nesla nedatovanou autorovu dedikaci *Váženému panu Karlu Ditrichovi v přátelské úctě Dr. I. L. Červinka*. Ve vázaném svazku byl založen jako samostatný list bez obálky i dopis, datovaný 8. 7. 1952 a podepsaný I. L. Červinkou. Vzhledem k tomu, že první část dopisu obsahuje Červinkovu odpověď na otázky numismatické (I. L. Červinka je kromě své činnosti archeologické řazen mezi zakladatele moravské numismatiky, viz *Petráň – Radoměřský 2001,*

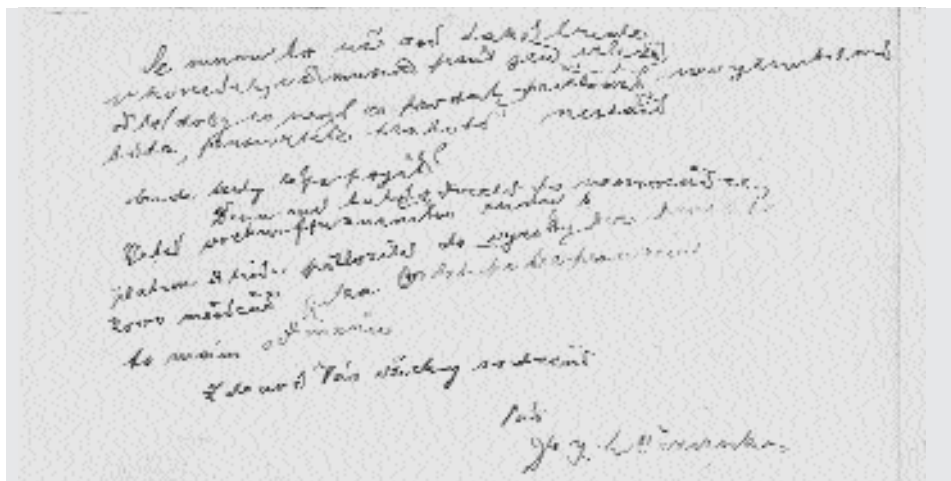
49), zdá se, že dopis byl adresován Karlu Ditrichovi, moravskému obchodníkovi s mincemi a starožitnostmi a numismatickému (*o. c.*, 60–61), který jej patrně do knihy vložil.

Nalezený dopis ovšem obsahuje ještě druhou část, z níž je zřejmá Červinkova situace v uvedeném období, nedlouho před jeho smrtí 3. 10. 1952. Nechme ale promluvit dopis samotný:

V Brně 8. 7. 52

Ctěný pane!

Děkuje Vám za laskavý dopis (s) přílohami sděluji, že dle mých zkušeností z nálezu mincí samých

a archivních zápisů jde jenom o ražby čistě jihlavské, s **IT** mezi teží (?; tato špatně čitelná partie souvisí s drobnými mincemi jihlavské provenience, které nesou v prsním štítku písmeno I – pozn. Z. D.)

Pernštejnské halře mají zcela jinou kresbu, hlavu zuba a nesměly by mít orlici mor.

Tolik penězů jihlavských neměl nikdo více v rukou jako já, z nich jsem vybral 9 variantů, které by Vám mohla paní doc. Nohejlová ukázat jak jsou rozmanité ale o zubří hlavě tam nelze mluvit.

Pojednání Castelinovo neznám!

Se mnou to už asi také bude v koncích, už musím psát jen vleže, od té doby co není co prodat, přichází nevyhnutelná bída, pense v této drahotě nestačí bude tedy lépe pojít!

Ženu mi také odvezli do nemocnice, Zeť vrchnofinančního radu s platem 8 tisíc přeložili do výroby bez pense s 2 000 měsíčně. Za 60 let práce pro národ to mám odměnu

Zdraví Vás všechny srdečně

Váš Dr. I. L. Červinka

Dopis je svědectvím o situaci v létě roku 1952 a o jejím dopadu na „nepřízpůsobivé“ badatele staré školy. Přestože v této době bylo I. L. Červinkovi již více než 83 let, nelze pochybovat o podílu komunistické diktatury na jeho strádání. Tato skutečnost pochopitelně nemohla být jednoznačně reflektována v soudobých nekrolozích, byl v tom nejjobsáhlejším nechybí obecný postesk, že „život ... – bohužel – na konci mu neukázal příliš vlídnou tvář“ (Böhm 1953, 389).

Červinkova pozůstalost je uchovávána v Ústavu archeologie a muzeologie FF MU v Brně, proto se uvedený dokument již nalézá v péči této instituce.

Zdeněk Dragoun

Literatura

Böhm, J. 1953: PhDr. I. L. Červinka. Památky archeologické 46, 389–393.

Petráň, Z. – Radoměřský, P. 2001: Ilustrovaná encyklopedie české, moravské a slezské numismatiky. Praha.

ČASOPIS SPOLEČNOSTI PŘÁTEL STAROŽITNOSTÍ – OZNÁMENÍ

Časopis Společnosti přátel starožitností, v současné době, v 115. ročníku, vycházející pod názvem Muzejní a vlastivědná práce – Časopis Společnosti přátel starožitností, představuje tradiční, mezinárodně ceněný a svou orientací na historickou vlastivědu nezastupitelný recenzovaný časopis. Spolupráce

mezi Společností přátel starožitností a Národním muzeem při jeho vydávání byla následkem administrativního zásahu tehdejší státní moci v r. 1962 a situace po r. 1990. Jak Národní muzeum, tak MK ČR však nyní výrazně změnily svůj názor a přejí si, aby vydávání tohoto periodika skončilo. Národní

muzeum jej má nahradit novým periodikem, které má být výhradně muzejním diskusním fórem. Výbor SPS pochopitelně shledává představu zániku časopisu vydáním 115. ročníku nepřijatelnou. Časopis proto bude péčí Společnosti nadále vycházet v prakticky nezměněné podobě a obsahu, pouze z jeho názvu zmizí kdysi vnučená Muzejní a vlastivědná práce. Pro členy Společnosti se předplatné časopisu stane, stejně jako tomu bylo do r. 1962, od r. 2008 součástí členských příspěvků. Ostatní zájemce a abonenty (zejména ty, kteří časopis doposud odebírali jiným způsobem) prosíme touto cestou, protože periodikum bude od 116. ročníku distribuováno Společností, aby své objednávky

adresovali na adresu Jitka Matějů, Hostýnská 13, 100 00 Praha 10, tel. 721801590, mateju@sfiga.krizovka.cz. S rukopisy se nadále lze obracet na výkonnou redaktorku Jitku Matějů, nebo na starostu SPS prof. PhDr. Tomáše Durdíka, DrSc, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i., Letenská 4, 118 01 Praha 1, tel. 257014396, durdik@arup.cas.cz.

Děkujeme za pochopení a jakoukoliv formu pomoci a doufáme, že se nám i s pomocí co nejširší čtenářské obce podaří Časopis Společnosti přátel starožitností, jako orgán historické vlastivědy a interdisciplinární fórum historických věd, zachovat.

Výbor SPS

STOLETÉ VÝROČÍ ÚMRTÍ A ZRODU

11. března uplynulo sto let od úmrtí stavitele, podnikatele, architekta, každopádně však nejvýznamnějšího novodobého mecenáše vědy, umění a vzdělanosti v českých zemích, iniciátora a finanční opory založení, posléze prvního prezidenta České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v Praze (1890), říšského poslance, doživotního člena Panské sněmovny atd. atd. Toho dne, jenž se stal letošním svátkem UNESCO (viz <http://www.hlavka-jubilejni-rok.cz>), vstoupilo v život Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, kterému Josef Hlávka odkázal svůj majetek (v dnešní měně asi dvě miliardy Kč) k podpoře nadějných studentů.

Začalo to už v r. 1882 založením Českého universitního nadání Josefa a Marie Hlávkových a přes další a další fundace pokračovalo bezplatným ubytováním pro 214 talentovaných studentů v pražské Hlávkově koleji, kterou zbudoval. Vše za usilovného jednání mezi vídeňskou a pražskou sněmovnou, u dvora a všude, kde bylo třeba. Hlávkův odkaz nás obklopuje, kam jen se podíváme. Připomeňme jeho zásluhy (coby člena Státní akademie výtvarných umění ve Vídni) na zachování původní podoby Karlova mostu po jeho protřetí v r. 1890 nebo zřízení pražské AMU. Díky Hlávkově mohl J. V. Myslbek odlít svého sv. Václava, scházet se začala Česká filharmonie, vznikl Soupis památek historických a uměleckých v království Českém, sotva dohlédnutelný je dnes význam někdejšího Národohospodářského ústavu pro emancipaci českého průmyslu.

Hlávkově Nadání určené nemajetným studentům pomáhalo od r. 1908 přes všechny politické zvraty – spojené s řadou konfiskací – skoro půlstoletí. V r. 1953 byly všechny české nadace zrušeny. Jedinou se podařilo zachránit: zásluhou bývalých obyvatel Hlávkovy koleje, úsilím prof. B. Němce, hlavně však díky původně nečekanému právnímu zabezpečení, kterým se v říjnu 1918 staly náhle zahraniční vazby. Umožněna ovšem byla jen formální existence. Nemalelou sumu ve valutách ale Strana ani vláda nevyplatily, a tak počátkem 90. let Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových vystoupilo z vnučeného zapomnění.

Ze stanov: „O nadační příspěvek mohou žádat, podle poslední vůle Josefa Hlávky, vynikající jednotlivci z pražských veřejných vysokých škol a dále z vědeckých a uměleckých oborů v působnosti Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR a Akademie věd ČR.“ Za krátkou dobu svého novodobého působení, bez potřeby a důvodu podléhat dobovým trendům či diktátu nasleplé scientometrie, si Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových (za naše vědy v něm působí prof. František Šmahel) vydobylo mezi řadou středoevropských agentur nevidaný respekt. Že by snad prostě proto, že si – pečlivě dodržujíc zakladatelovo přání – uchovává soudnost a pěstuje schopnost kvalifikovaného rozhodování?

mj

NOVÉ PUBLIKACE

Valentín Lavrent'jevič Janin: Středověký Novgorod v nápisech na březové kůře. Edice Russia Altera, sv. 4. Pavel Mervart *Červený Kostelec* 2007. ISBN 978-80-86818-47-4. 378 str. s obr., 8 bar. obr.

Odborníci i širší interesovaná veřejnost mají nyní k dispozici český překlad třetího, stále rozšiřovaného vydání (z r. 1998) vědecko-populární knihy V. L. Janina o unikátních nálezích nápisů na březové kůře ze středověkého Novgorodu, pro něž se v těchto textech objevují názvy „gramota“ nebo „beresta“. Jak autor uvádí, od první ruské edice (*Janin 1965*) vyšla kniha také v Maďarsku a v Japonsku, česká verze je však první slovanský překlad. České vydání podává také nejaktuálnější souhrn těchto nálezů a jejich problematiky, protože je autor doplnil kapitolou (str. 325–346) o objevech posledního desetiletí (1998–2006).

Soustavný archeologický výzkum městského areálu Novgorodu, který zahájil r. 1932 A. V. Archchovskij a od r. 1962 vede V. L. Janin, představuje nejstarší dodnes kontinuálně probíhající archeologickou expedici v Rusku. Již v předválečném období bylo v Novgorodu dosaženo významného pokroku při hledání optimální metodiky výzkumu městských kulturních vrstev. Šlo zvláště o odkryví větších ploch, dovolující zkoumat vcelku celé usedlosti a čtvrti, o vypracování chronologie nálezů v návaznosti na detailní stratigrafii a o analýzu nálezových souborů spjatých s jednotlivými objekty, zvláště s cílem jejich funkčního určení. Možnosti výzkumu příznivě ovlivnila přestavba Novgorodu ve 2. půli 18. stol., kdy vznikla nově vedená pravidelná síť ulic s pásy tehdejší zástavby, zatímco středověké ulice a usedlosti pak bylo možno zkoumat na dnešních dvorech, v parcích a na dalších volných plochách.

Pokud jde o absolutní chronologii nálezů, byla v Novgorodu rovněž již záhy (*Kolčin 1963*) získána významná opora v dendrologickém datování. Především s využitím vzorků z jednotlivých vrstev dlažby ulic a z dalších středověkých konstrukcí a pak i z trámů zachovaných starobylých kostelů a z nejstarších stromů se podařilo získat pro novgorodskou oblast průběžnou sekvenci letokruhů od 14. stol., umožňující velmi přesné datování dřev ve vrstvách i průvodních nálezů. Výsledky dendrologického datování a celé bohatství nálezů z organických hmot souvisejí s půdními podmínkami Novgorodu – ve velmi vlhké půdě na nepropustném podloží téměř nedocházelo ke tlení a kulturní vrstva mohutně narostla – na Něrevském konci do mocnosti 7,5 m. V jejich spodních částech, od poloviny 10. do konce 15. stol., bylo na několika starých ulicích na sebe položeno 28 vrstev dlažďení z borovicové kulatiny. Správnost dendrodát mohla být navíc ověřena podle letopisných zpráv o požárech a jejich stop ve vrstvách dlažby.

Předmluvu k českému vydání autor vhodně doplnil stručným nástinem vývoje a významu Novgorodu. Ve složitě otázce jeho počátků je přítom v duchu hypotézy V. L. Janina a M. Ch. Aleškovského (1971, 32–61) zmíněna mezeitnická pospolitost Krivičů, Slovenů a místních Ugrofinů (zvláště snad skupiny Merji), z jejichž soužití a postupné integrace vzešlo toto centrum. Podíl Merji a Krivičů je však některými autory zpochybňován. Kriviče vyvozuje autor spolu s jinými badateli ze západní větve Slovanů, nicméně formulace „přišli z jižního pobřeží Baltu“ v kontextu vzniku Novgorodu potlačuje jejich pobyt (ca 6.–8. stol.) v krajích Pskovského jezera, řeky Veliké, v sev. Bělorusku a na horním Dněpru, kde se Kriviči za účasti ugrofinských a baltských složek teprve formovali jako východoslovanská skupina (*Sedov 1982, 53–58*).

Období 11. stol., z něhož pocházejí nejstarší nápisy na březové kůře, bylo v Novgorodu již jednoznačně ve znamení upevňování vnitřních sil zformovaného města, probíhajícího v konfrontaci s knížecí mocí, jež zde byla ve srovnání s jinými oblastmi od počátku značně omezena. Důležitý předěl nastal koncem 11. stol. se zřízením úřadu posadníka, starosty, jako vrchního představitele bojarů, jehož mnohé pravomoci náležely dříve knížeti, a r. 1136, kdy povstání proti knížecí moci zajistilo bojarům převahu a vedlo ke zřízení bojarské republiky. Významným rysem tohoto systému byl trvalý význam shromáždění obyvatelstva, tzv. věče, volícího posadníka a ostatní hodnostáře. Podle vnitřní struktury byl Novgorod jakousi federací tvořenou pěti samosprávnými okrsky, tzv. kon-

ci, z nichž každý měl též vlastní věče. Tato mocenská situace trvala do r. 1478, kdy byl Novgorod se svými državami připojen k moskevskému velkoknížectví. Vnitřní zřízení však zůstalo v mnohém zachováno až do jeho zániku za Ivana Hrozného.

Od prvních deseti svitků březové kůry s nápisy, vyrývanými kostěnými nebo kovovými bodci (rovněž čteně nalézány), které byly v Novgorodu odkryty r. 1951, se tam do konce r. 2006 našlo celkem 960 „gramot“. Mezitím se takovéto nápisy našly i v dalších deseti lokalitách (7 v Rusku, 2 v Bělorusku, 1 na Ukrajině), zvláště ve Staré Russe (40 textů) a Smolensku (15 textů; jinde méně než 10), avšak tyto menší počty napsů spíše zdůrazňují vyspělost novgorodského prostředí, i když vezmeme v úvahu rozsah výzkumu. Z celkového uváděného počtu 1054 napsů klade Janin 33 do 11. stol., 438 do 12. stol., 204 do 13. stol., 286 do 14. stol. a 87 do 15. století. Tato čísla zároveň dokládají vynikající dosaženou úroveň zkoumání těchto památek, protože zřejmě jen 6 napsů nemohlo být v rámci století datováno. Pokles počtu „gramot“ v 15. stol. je dán tím, že ve vrstvách z jeho druhé půle se organické látky již téměř nezachovaly. Nápisy z Novgorodu jsou postupně publikovány spolu s podrobným historickým a lingvistickým komentářem v dosud devítisvazkové edici Novgorodskije gramoty na bereste (*Arcichovskij – Tichomirov 1952; Janin – Zaliznjak 2000*).

Svědectví novgorodských napsů, i když značnou měrou příznačné pro zvláštní postavení místa, přece jen pozměnilo pohled na kulturní poměry středověkého Ruska. Jde především o důkaz rozsáhlé gramotnosti, kdy se mezi autory a adresáty textů neobjevují jen bojaři a další vlastníci půdy, ale také jejich správci, rolníci i řemeslníci. Rozvoj vzdělanosti v Novgorodu byl vždy znám díky památkám letopiscectví, teprve „gramoty“ však ukázaly její rozšíření i v laické společnosti. Jestliže nápisy a ostatní nálezy svědčí o nepřerušném kulturním rozvoji i za mongolské nadvlády ve 13.–15. stol., je to podle Janina specifikum Novgorodu, podmíněné nejen tím, že město nebylo přímo vyplněno, ale především poměry bojarské republiky, jejíž rozkvět spadá právě do tohoto období. I když fakticky vládlo několik aristokratických rodů, věčový systém byl přesto příznivější pro tvořivou aktivitu řadového obyvatelstva než knížecí samovláda jinde.

Jazykovědec A. A. Zaliznjak, podílející se od poloviny 80. let na studiu napsů, připomíná ve svém doslovu k Janinově knize, že obsahové sepětí textů s náplní každodenního života, o němž se nepsalo ve staroruských letopisech, podmínilo výskyt dosud neznámých slov a výrazů i další morfologické a syntaktické zvláštnosti. Nápisy jako bezprostřední záznam živého jazyka, jehož odchylky od staroruské literatury byly dlouho považovány za chyby, umožnily tomuto badateli objev staronovgorodského dialektu, jemuž věnoval rozsáhlou monografii.

Nápisy jsou většinou soukromé dopisy a stručná sdělení v záležitostech několika jedinců nebo rodiny, vcelku však zahrnují různé druhy textů. Již první nalezený nápis, datovaný do počátku 15. stol., obsahoval jména vesnic a výčet jejich povinností vůči jistému Fomovi (do nálezu pocházely nejstarší záznamy o dávkách z pozemkového vlastnictví v Novgorodě až z konce 15. stol.). Jiný nápis měl podobný obsah, povinnosti tu však nebyly stanoveny v penězích a zemědělských produktech, ale v kožešinách, neboť povinní byli Karelové, více se zabývající lovem. Objevují se však i četné pracovní příkazy a záznamy, různé stížnosti, zápisy či vyúčtování zakázek řemeslníků, potvrzení o vyrovnání dlužných závazků, obtížná část dlouhé večerní modlitby, fragmenty literárních textů. Zcela mimořádné jsou výtvary dětí, zvláště soubor svitků z 1. půle 13. stol., žakovská cvičení, kde je již doložen dlouho obvyklý způsob výuky psaní po slabikách a kde písmo doprovázejí dětské kresby. Při nácviu psaní se však zřejmě používaly hlavně dřevěné destičky, mající na jedné straně zahloubenou, obvodovým rámečkem vymezenou plochu, jež se zalévala voskem. K uhlazení popsané plochy sloužila charakteristická lopatkovitá zakončení písátek. Na voskových tabulkách je ostatně napsán vůbec nejstarší novgorodský text – r. 2000 byl při výzkumu spodních vrstev usedlosti E na Ljudinském konci objeven žaltář v podobě tří dřevěných destiček (střední měla voskové plošky po obou stranách, krajní destičky pouze na vnitřní straně). Žaltář pochází pravděpodobně z prvních dvou desetiletí 11. stol., tedy z doby, z níž se nápisy dosud neobjevovaly. Je to text o půlstoletí starší než Ostromirův evangeliiář, jenž je dosud nejstarším datovaným, cyrilicí psaným rukopisem z l. 1056–1057.

Nejstarší „gramota“ se souvislým textem světského rázu pochází z 80. let 11. stol. a obsahuje v sedmi řádcích soupis dlužníků a dlužných částek. Jeden z nich, Bojan, žil v Ruse, což je nepochyb-

ně pozdější Staraja Russa, o níž je letopisná zmínka teprve k r. 1167. Jazykovědcům nápis poskytl také řadu dosud neznámých staroruských osobních jmen. Zároveň jde o konkrétní doklad významu, jaký měla pro ekonomické postavení novgorodského bojarstva v době před rozvojem votčiny ve 13. stol., dědičného pozemkového vlastnictví, lichva, v tomto případě (podle uvedených sídel dlužníků) provozovaná v oblasti o rozloze asi 200 x 250 km. V průběhu diferenciacie neprivilegovaných obyvatel Novgorodu vznikala ve 13.–14. stol. i vrstva pozemkových vlastníků nebojarského původu („žití lidé“). O jednom z nich, Mosejovi, dosti podrobně vypovídá dosud nejdelší text na dvou pruzích kůry – koncept jeho závěti z přelomu 14. a 15. století. Výrazné propojení nalezených textů s historicky známými osobnostmi přineslo několik dopisů spjatých se členy významného rodu Onciforovičů–Mišiničů v místech jejich usedlosti, k níž na Něrevském konci patřila jediná kamenná stavba, snad až dvoupatrový obytný dům („těrem“).

Za nejdůležitější objevy k ranému období 11. a 12. stol. jsou označeny výsledky výzkumů od r. 1995 na Ljudinském konci. Na ploše XII tam byla odkryta rozlohou vůbec největší usedlost s centrálním prostranstvím 130 m², vydlážděným borovicovými trámy a obklopeným stavbami s vydlážděným vstupem. Namísto nálezů obvyklých v obytných stavbách tu byla kolekce pisátek, miniaturních nožů, malých zámků a klíčů asi od truhlic a také čtyři olovené knížecí pečete. Početný soubor nápisů se týká hlavně výběru dluhů, pokut za zranění, stížností obyvatel novgorodských správních regionů – pogostů apod. Usedlost E byla ve 20. až 70. letech 12. stol. zřejmě správním centrem, kde také zasedal soud. Později odkrývané spodní vrstvy z 30. let 11. až počátku 12. stol. ukázaly opět správní ráz tohoto místa, tehdy však zvláště jako střediska výběru daní. Svědčí o tom vedle nápisů na kůře 40 dřevěných válečků se zářezy pro provaz a často rovněž s nápisy nebo s vyobrazením knížecích znaků či meče; byly identifikovány jako plomby vaků s dárkami, hlavně kožešinami. Nálezový kontext odpovídá obsahu pozdějších smluv mezi Novgorodem a knížaty (nejstarší datována r. 1246), stanovujících, že státní příjmy kontrolovala místní aristokracie a knížeti náležel pouze dar. Některé zde nalezené „beresty“, a zvláště nápisy na třech válečcích výrazně dokumentují jeden ze specifických rysů středověkého Novgorodu, že totiž byl ústředím rozsáhlého území, zahrnujícího na S Karélii a část Finska až po severových. pobřeží Botnického zálivu, povodí Dviny a Pečory a kraje až k sev. Uralu. Na dvou válečcích jsou uvedena místa výběru dávek v oblasti řeky Vagy, přítoku Sev. Dviny, v jednom případě 520 km, ve druhém 780 km na SV od Novgorodu. Na třetím válečku z 2. půle 12. stol. je údaj o výběru kožešin na dalším přítoku Severní Dviny, řece Piněze, více než 900 km od Novgorodu.

Z jiné sekce výzkumů, z Něrevského konce, pocházejí z doby po polovině 14. stol. další cenné doklady o výběru daní – texty výběřčího Grigorije, působícího ve vzdálenějších krajích Karelské šíje, mezi nimiž jsou tři soupisy povinností obsahující jména jednotlivých Karelů často spolu s jejich sídly a u každého daň, na dvou seznamech v penězích, zvláště starších jednotkách kunách a veverkách, na jednom však v loktech doma tkaného plátna. O důkladnosti výběru svědčí malá částka jedné veverky od jménem neuvedeného čeledína. Celkem osm nápisů z těže usedlosti spjatých s Karélií a vzniklých v rozpětí více než sta let nasvědčuje tomu, že úřad výběřčího daní, obvykle asi pro tutéž oblast, si některé rodiny udržovaly dědičně.

Z novgorodských výzkumů pochází mnoho nálezů importů mnohdy ze vzdálených zemí nebo výrobků z dovezených surovin (některé látky, skleněné nádoby, zlomky amfor dokládajících dovoz vína, vlašské ořechy, mandle; z kavkazského zimostrázu se vyráběly hřebeny, z baltského jantaru korálky a závěsky). Ačkoli je význam Novgorodu jako centra obchodu bohatě doložen také v psaných pramenech (od 12. stol. faktorie cizích kupců, později zvláště také napojení na hanzu), nápisů odrážejících dálkový obchod se dosud našlo jen málo. Nicméně dva takovéto texty se týkají velmi významného importu barevných kovů, jejichž rudy v oblasti zcela chybějí, a stříbra (dovoz olova, potřebného hlavně na střechy chrámů, je i archeologicky doložen nálezem kulovitého punčovaného slitku o váze 151 kg původem z Malopolska). Protihodnotou za tento rozmanitý import byly podle četných dokladů a shodných názorů kožešiny, vzácné ryby, med a vosk, export druhově omezený, ovšem zvláště pokud jde o kožešiny, mnohde v Evropě vzácné a vysoce ceněné, velice rozsáhlý.

Zvláště díky dnes již velmi bohatému souboru nápisů ukazuje Janinova kniha, vedle mnoha jiných pozoruhodných aspektů, v mnohém specifický ráz novgorodské společnosti, a přispívá tak k poznání rozmanitosti forem života a kultury ve středověku. U českého vydání je třeba ocenit pečlivý odborný překlad Jitky Komendové i grafickou podobu knihy včetně typograficky náročné věrné reprodukce nápisů v cyrilici.

L. Košnar

Literatura

- Arcichovskij, A. V. – Tichomirov, M. N. 1953: Novgorodskije gramoty na berestě. Iz raskopok 1951 g. Moskva.
 Janin, V. L. 1965: Ja poslal těbe berestu... Moskva.
 Janin, V. L. – Aleškovskij, M. Ch. 1971: Proischoždenije Novgoroda (k postanovke problemy). Istorija SSSR No. 2, Moskva, 32–61.
 Janin, V. L. – Zaliznjak, A. A. 2000: Novgorodskije gramoty na berestě. Iz raskopok 1990–1996 godov. Moskva.
 Kolčín, B. A. 1963: Dendrochronologija Novgoroda. MIA 117. Moskva.
 Sedov, V. V. 1982: Vostočnyje Slavjane v VI-XIII vv. Moskva.

František Musil: Úvod do kastelologie 1, 2. Nakladatelství Gaudeamus Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2006. ISBN 80-7041-296-8. Celkem 617 průběžně stránkovaných str. se 487 obr.

F. Musil vypracoval tolik potřebné skriptum, jež zpřístupňuje rozsáhlou problematiku sídel tzv. feudálního období (přísně vzato u nás do zrušení patrimoniálního zřízení v r. 1848). Nežůstal však u toho a dotáhl přehled do počátku 20. stol., kdy s konečnou platností přestala vznikat i sídla pozdně zámeckého typu, a navíc stručně sledoval jejich osudy a péči o ně až do naší doby. Právě proto, že se nejedná jen o mediévální, převážně opevněná sídla, jeví se titul publikace „Úvod do kastelologie“ poněkud zužující. Obvykle se totiž kastelologie (castellologie), jakožto svým způsobem jakási pomocná věda historická či optimisticky vzato samostatná mezioborová disciplína, zabývá středověkem, příp. raným novověkem. Autor se tematikou panských sídel zabývá několik desetiletí neúnavně a s potřebnou erudicí, ovšem především ze zřetele historika. Předchází oborovou tvorbu autora představují např. publikace o panských sídlech okresů Ústí n. Orl. a Rychnov n. Kn., kde se spojil s architektem L. Svobodou, ale již v 70. letech pracoval na nepříliš frekventovaných soupisech Ústředního kulturního domu železničářů v Praze pod redakcí L. Kurky (red. 1981) a převážně z jeho pera pocházejí známé Hradky a zámky na Moravě a ve Slezsku (Olympia, Praha 1987).

V recenzovaných dvou svazcích si F. Musil všímá všech kategorií panských sídel, ať jde o hrady (zříceniny), zámky, hrádky a tvrze (jež společně lze označit jako drobná středověká opevnění), nebo o řídky pojednávající o šlechtických rezidenčních dvorech (dvorce). Rovněž provází čtenáře středověkem; jedna z prvních kapitol se dokonce dotýká problematiky předchůdců vrcholně středověkých sídel (hradů) – hradisek (hradišť) a jiných objektů prehistorického a antického (raně historického) původu. Pro studenty a zájemce o hlubší poznání jsou zvláště důležité kapitoly obecně uvádějící charakter informačních zdrojů – pramenů rozličného charakteru vč. ikonografických, jež rozčleňuje a konkretizuje. Mimořádně užitečné a široké je spektrum literatury; publikace totiž není vybavena poznámkovým aparátem, a je proto čtivější pro širší okruh zájemců. Autor literaturu rozumně rozdělil podle druhů a odbornosti.

Již před těmito soupisy je na samém počátku publikace uvedena kapitola věnovaná charakteristice předmětu zkoumání a společenským, vědeckým, kongresovým a publikačním strukturám, jež se jím zabývaly a zabývají. Definuje také jednotlivé kategorie sídel, jejich úlohu v daných historických obdobích a proměny, jimiž procházely. Konstatuje významové rozpory, např. kolem termínu *hrádek*, který má jiný obsah na Moravě a na Slovensku než v Čechách. Protože na Slovensku absentuje termín *tvrz* (ale i v Polsku či v německy mluvících zemích), vnucuje se otázka, zda starší sídlo v Topoľčiankách bylo hradem (s. 457) a ne hradním kaštielem (maď. *várkastély*), byť hradem je jmenuje sám vedoucí výzkumu (Rutkay 1991).

Pátá kapitola čtenáře seznamuje s podmínkami a vývojem sídel v záp. Evropě, odkud k nám kamenné hrady „připutovaly“. Autor totiž neadoruje náš „autochtonní“ vývoj, ale se střízlivou racionální konstatací účast inspiračního působení západu – hlavně z Německa a rakouského Podunají. I na území západně a jižně od nás započal v duchu osvědčeného úsloví „Již staří Římané ...“, které má i tam svou platnost, avšak od 10. stol. se zdůrazněním nezastupitelné role Francie a poté německých (-sicilských) Štaufů. S neurčitou pochybností připomíná názor T. Durdíka, že kastely do Pobaltí přinesl Přemysl Otakar II. (kdo jiný by byl schopen tak učinit během třítýdenního zimního tažení?). Znovu si dovoluji připomenout, že ke zdrojům pravidelných hradů (kastelů) řádu německých rytířů v Pobaltí lze přiřadit integraci kastelu a konventu (dominikánského). V Itálii, sekundární vlasti kastelů (první můžeme nalézt na Blízkém východě), měl řád do r. 1309 své centrum a klášterní dispozice byla příhodná pro jakoukoliv řádovou komunitu. K literatuře u kapitoly by slušelo přidat alespoň po jedné hlavní práci W. Meyera, J. Zeuneho, T. Billera, U. Albrechta, J. Mesquiho, příp. U. Grossmanna.

Také vývoj od raně středověkých hradíšť ke kameným hradům v našich zemích pojímá F. Musil kriticky a nepodléhá vypjatým a nepřesvědčivě podloženým teoriím. Mj. i proto přinesl informace o „přechodném typu“ hradu s poněkud skeptickým komentářem. K úvaze je však prezentované tvrzení o ovlivnění nejstarších hradů dispozicí mladohradištních předchůdců. V obou fázích totiž byly predestinovány reliéfním utvářením terénu, které se střídáním epoch nemohlo změnit. Krom toho při přeměně hradiska na vrcholně středověký hrad existoval v určitém čase vždy jistý podíl nových a původních konstrukcí, prvků a objektů. I autor, nikoli jako první, oprávněně zapochyboval o královském původu hradů odvozeném z jejich trojúhelného rozvrhu (Lichnice, Osek/Riesenburg). Ten je totiž rovněž určen tvarem staveniště a regál na trojúhelní panovník vskutku neměl. Co se Znojma týče, z výzkumu B. Klímy plyne, že hradu lokálně nepřecházelo hradisko, ale hrad byl rovnou ohrazen kamennou zdí. Pocházel z přelomu 11. a 12. stol. (kníže Litold?) a do té doby může patřit i rotunda sv. Kateřiny. Přeměny na vrcholně středověký hrad mohl zahájit i úřední kníže Konrád Ota a úplnou přestavbu jádra dovršil zřejmě markrabě Vladislav Jindřich, jenž ve Znojmě trvale sídlil (srov. *Plaček 2007*, 105–108). Sňatky všech tří zmíněných osobností s ženami z významných rodů z Podunají, kde se z kamene běžně stavělo, se proto zdají být zajímavou a pozitivní indicií.

V kapitole o typických středověkých hradech a otázkách typologie se autor uvážlivě vyvaroval apodiktických přístupů a předkládá věcný pohled na potřebnost typologie pro rychlé porozumění tématice a pohyb v ní, a nikoliv jako metodologicky zásadní a nehybný způsob hodnocení. Poměrně podrobně probral též rozličné náhledy na tuto problematiku a vývoj od počátků až k dnešnímu stavu, jenž se mu oprávněně jeví jako rozpačitý. Snad proto též akceptoval zjednodušený název *palácová dispozice* místo prosazovaného a krkolomného *typ hradu, jehož jedinou obytnou a obrannou stavbou je palác*. Troufá si rovněž vkládat upřesňující slůvka, např. blokovou dispozici Lipnice navíc charakterizoval jako srostlicí, neboť se do té podoby zformovala díky postupnému dostavování objektů. Nezaujatým postojem se vyznačuje autorův text ke kastelům, kde předestírá problematiku v plné šíři, vč. mnohých sporných rysů. K pochybnostem o zásluhách Přemysla Ot. II. na vzniku tzv. středoevropského kastelu (dle T. Durdíka) mohl ještě připojit četné argumenty obsažené mj. publikaci *P. Schichta (2003)*. A již dříve byly ve vídeňském Hofburgu, úhelném kameni teorie o středoevropském kastelu, rozpoznány románské architektonické články. Na konci kapitoly jsou zkratkou zmíněny jeskynní a skalní hrady. U posledních F. Musil nerozlišuje hrady zabírající, resp. využívající skalní útvary a lokality podle definice F. Gabriela, tj. skalní útvary s temenem přístupným puklinovou chodbou.

V další hlavě je přehledně pojednán všední den na středověkém hradu a hmotná kultura jeho obyvatel. K tomu jsou poněkud neústrojně přiřazeny hradní kaple, zejména ty, jež jsou skladebně architektonickým prvkem hradního organismu. Podobně je tomu u kuchyní, které však častěji samostatný objekt tvoří.

Slušný prostor věnoval F. Musil kategorii tvrzí a vhodně uvedl a propojil jejich formy, tedy je pojednal v širších kontextech jako sídla nižší šlechty. Problém případného sjednocení tvrzí a hrádků ale spočívá v tom, že hrádky byly dřevohlinitou obdobou hradů (ve vyšinných polohách mimo osídlení a bez hospodářského zázemí), jejichž stavbou se nižší šlechta snažila přizpůsobit té vyšší a movitější

ší. Alespoň na Moravě tato sídla vesměs zanikla před průnikem do písemných pramenů, majitelé se přesunuli k osadě a jejich novější tvrze byly příhodně vázány na dvory. Teprve tam tvrze nabývaly mnohdy pozoruhodně náročné stavební podoby. Pozor by se měl dát na označování sídel jako „motte“: pouhé přisypání obytné plošiny (třeba kvůli vyrovnání a zvětšení plochy) může být zavádějící.

Především zkvalitněním opevnění sídel v 15. stol. se autor zabývá v další kapitole, jež obsahuje i zmínky o nemnohých novostavbách. Soustřeďuje se na fenomén externích fortifikací, jejich druhy a polohy, v nichž byly umístěny, a též na obléhací bašty a tábořiště. Poté již následovaly aplikace racionálních systémů obrany, u nás charakteristických především pro pernštejnské stavby. Zmínka o bratřícké stavební činnosti na Slovensku je opravdu jen dotekem, ale s odkazem na literaturu.

Druhý díl začíná kapitolou o renesančním opevňování, nejprve dělostřeleckými baštami a rondely a vznikem kategorie pevnost (bez rovnocenné obytné funkce). Nejbliže od nás vznikaly na Slovensku ohroženém tureckou expanzí, jemuž autor věnoval značnou pozornost. Podle archivních výzkumů J. Žudela však přestavba Červeného Kamene na pevnost probíhala od r. 1536 celých 21 let a také hrady v Plumlově a ve Strážnici dostaly bastionové opevnění až na počátku 17. století. Podkapitolka o renesančních sídlech na Slovensku, opevněných či výjimečně neopevněných, které se tam stavěly až přes polovinu 17. stol., je zajímavá zvláště pro mladé čtenáře, neboť kontakt se slovenskou literaturou je dnes nedostatečný. Ačkoliv se renesance v obou zemích objevila téměř současně a u nás zanechalo stopy více jejich proudů, v českých zemích dozněla zhruba o půl století dříve než na Slovensku. Objevily se i stavby pro sezónní pobyty – letohrádky – a mělo by se také dodat, že vznikaly i objekty charakteru dependencí pro samostatně žijící členy rodin (např. Kněžice).

Sídla období baroka F. Musil prezentuje ve smyslu uměnovědných publikací a typově je člení podle dispozičních schémat. Nepřináší žádné objektivní skutečnosti, přehled je však logicky uspořádán a doložen méně oblibitnými příklady. Podkapitolka Pevnosti uvádí opět řadu staveb, které se sídly elit nemají mnoho společného (bastionové fortifikace měst a militární komplexy). Podobně úvod o charakteru klasicismu má blíže k dílům o obecném vývoji architektury. K sídlům, jejich novostavbám i přestavbám či jen proměně fasád starších staveb, autor přistoupil následně, přičemž se dotkl i krajinnotvorné úlohy sídel a jejich příslušenství (parky a jejich architektonické vybavení). Další dvě kapitoly, věnované romantismu a období historických slohů, jsou pro zájemce a získání přehledu užitečné hlavně shrnutím problematiky. Uvedeny jsou i dobové způsoby počínající památkové péče (vč. úprav zřícenin).

Osudy československých šlechtických sídel ve 20. stol. publikaci uzavírají. Autor přitom využil závěrů z nové knihy (*Musil – Plaček – Úlovec 2005*) o zaniklých sídlech všech kategorií a publikace J. Úlovce (*2003; 2005*) o ohrožených sídlech v Čechách. Období do roku 1945 shrnul v úplnosti víceméně poprvé. Zajímavé je jeho nepřilíživě pozitivní, avšak nepodjaté hodnocení dění kolem historických památek po roce 1989. V zásadě lze dobře rozpoznat přístupy lidí dbalých tradic (hlavně restituentů) a převážně většiny „nových“ majitelů – privatizátorů, dosti často se spekulativními motivy. Snad pro povzbuzení jsou uvedeny i nečetné pozitivní příklady.

Publikace F. Musila je moderní už ve smyslu soustředění objemné problematiky do obsáhlého souhrnu a v rámci republiky má v tomto směru prioritu. Autor sice nepředvádí vlastní teorie, to ani nebylo účelem, ale zato se dokonale seznámil s tendencemi a představami v hodnocení vývoje našich sídel, podrobil je konfrontaci a objektivně a věcně analyzoval. Studentům tento způsob prezentace zároveň ilustruje metodologické přístupy. Vizualizovanou konfrontaci představuje třeba dvojí kresebná rekonstrukce Menštejna (Menclová – Svoboda), přičemž ta mladší je tou méně důvěryhodnou. F. Musil ovšem stručně, leč výstižně shrnul také vývoj v sousedních zemích. Jako většina pamětníků poskytl největší prostor sídlům na Slovensku, což není projevem nostalgického československého realismu uherského státu, která je pro mladší kolegy vesměs zamlžena. Hodnotná je také instruktivní grafická výprava, která prezentované vývoje dokládá a současně je činí srozumitelnějšími i pro osoby bez odborného stavební (či umělecko-) historického školení.

Recenze by jistě ztratila na zajímavosti, pokud by se nenalezly chybičky či nevznesly připomínky. Víceméně důkazem, že recenzent publikaci četl, je uvedení potřeby opravit jména Hoferek (nikoli

Hofírek – s. 83) a hradu Quingburg (ne Quinburg – s. 248), u Nitry jsou ovšem Dražovce (s. 273) a několik dalších drobností. Podobné úniky při korekturách jsou zcela běžné a potkají všechny pisatele, avšak paní Menclová ve spojení s křesťním jménem Drahoslava z textu opravdu křičí (s. 216). Pro čtenáře asi matoucí je výrok „Durdíkovy názory na spornou existenci ... kastelů v Chrudimi ...“, neboť jmenovaný o ní nepochybuje. Nepřesný je údaj o vzniku kaštiela ve Spišském Štiavniku z cisterciáckého kláštera (s. 381): konvent stál opeďál. Pozorností rovněž unikla dodatečná vestavba bergfritu na Valdeku, v první fázi hrad zřejmě nepatřil mezi bergfritové dispozice (srov. *Anderle 1998*, 403–404). Mimochodem tento fakt je jedním z dokladů proměn dispozic, a tudíž ošidnosti jednoznačné typologické klasifikace. Tak se s pokračujícími výzkumy mění i pohled na vývoj Veveří, který není zdaleka konečný (nevyřešili zatím ani *Bolina et al. 2002*, ani *Plaček 2007*, 98–99). Přesto by hrad i kniha zasloužily novější půdorys (přes to, že ten použitý pochází od recenzenta: obr. 88). Přepsáním zřejmě bude údaj o raně renesančním opevnování středověkého (v textu renesančního) hradu v Komárně (s. 349). Za nereálnost některých informací přirozeně mohou zdroje, z nichž autor vycházel a jež není v silách jednoho člověka ověřit. Příkladem může být jeskyně Axamitka u Haličoviců, která nebyla jeskynním hradem (s. 334). K obraně tu sloužila pevnůstka na skalách nad jeskyní, zatímco jeskyně byla úkrytem a místem dočasného pobytu. Stejný vztah měla jeskyně v Jasově a hrad nad ní, což uvádí i autor (s. 335).

Je škoda, že nevelký formát publikace zkomplikoval a někde téměř znečitelnil vhodně zvolenou grafickou složku (navíc vyvolal nutnost rozdělit dílo do dvou svazků). Počítačové provedení obrázků (zřejmě s nízkým rozlišením) se místy negativně projevilo na „klikatosti“ čar (třeba obr. č. 48, 49, 115, 149). Litografie se v takových případech zcela zamlžila (např. obr. 8). Přes tyto technické nedostatky a několik drobných prohřešků (možná jen názorových odlišností) svou promyšlenou systematickostí, shrnutím vývoje, instruktivností a dobře vybraným obrazovým doprovodem představují skripta nejen výtečný učební text, ale i pomoc k doplňování znalostí v dané sféře poznání.

Miroslav Plaček

Literatura

- Anderle, J. 1998:* Otázky vztahů mezi stavbami hradů Volfštejna a Valdeku. *Archaeologia historica* 23, 399–408.
- Bolina, P. – Doležel, J. – Fedor, P. – Sadílek, J. 2002:* K otázkám stavebního vývoje hradu Veveří ve středověku. In: *Castellologia bohémica* 8, Praha, 315–338.
- Kurka, L. red. 1981:* Panská sídla v Československu III. Morava a Slezsko. Praha
- Musil, F. – Plaček, M. – Úlovec, J. 2005:* Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech, Moravy a Slezska po roce 1945. Praha.
- Plaček, M. 2007:* Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Dodatky. Praha.
- Ruttkay, M. 1991:* Výskum hradu v Topoľčiankách. *Archaeologia historica* 19, 255–267.
- Schicht, P. 2003:* Österreichs Kastellburgen des 13. und 14. Jahrhundert. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich, Beiheft 5. Wien.
- Úlovec, J. 2003:* Ohrožené hrady, zámky a tvrze Čech. 1. díl, A–M. Praha.
- 2005: Ohrožené hrady, zámky a tvrze Čech. 2. díl, N–Ž. Praha.

Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayer-West- u. Südböhmen. Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy. 15. Treffen. 15. bis 18. Juni 2005 in Altdorf bei Landshut. Hg. M. Chytráček – J. Michálek – M. M. Rind – K. Schmotz; Red. J. Michálek – M. M. Rind – K. Schmotz – P. Weinzierl. *Rahden/Westf.* 2006. 270 str.

Každoročního pracovního setkání se v roce 2005 zúčastnilo 38 badatelů z Bavorska, Čech a z Rakouska. Ke zvolenému tématu „Sídliště – hospodářství – životní prostředí“ bylo předneseno 15 referátů a setkání bylo doplněno exkurzí na archeologická naleziště v okolí místa konání, Landshutu.

H. Svobodová: Human impact on the vegetation in the Šumava – Bohemian Forest Region based on the Pollen Analysis, 17–21. Na území Šumavy se nacházejí významná rašeliniště, zaujímající 15 % její plochy. Během posledních 10 let bylo analyzováno 17 pylových profilů. V pásmu Šumavy a Českého lesa nacházeny jen sporé doklady osídlení od pozdního neolitu, trvalé osídlení začíná až ve 12.–13. století. Od 14. stol. jsou zprávy o tzv. zlaté stezce, spojující dunajskou nížinu s údolím Vltavy. Lidské zásahy do lesní krajiny jsou patrné od 16. stol. v hospodaření klášterů v podhůří Šumavy. Ke zjištění dopadu lidské činnosti na specifickou horskou vegetaci je nezbytné srovnávat radiometrická datování, výsledky pylové analýzy rašeliništních profilů a výsledky archeologických průzkumů z jednoho místa a ve stejném časovém období.

L. Jiráň: Siedlungen der Hügelgräberkultur in Westböhmen. Bemerkungen zum heutigen Kenntnisstand, 22–31. Dřívější názory, že populace středobronzové mohylové kultury byli pastevci bez trvalých sídlišť, byly výsledkem nejen tehdejší nálezové situace, ale i představ o mentalitě lidí, budujících velké mohyly. Nové nálezy a intenzivní průzkumy ukázaly, že existují sídliště jak rovinná (dnes přibližně 50), tak výšinná (13). Zatím zůstává neznámá jejich celková rozloha, objevuje se jak dvorcová zástavba, tak sídliště s koncentrací objektů na menší ploše. Kritériem pro datování zůstává keramika, závislá na typologii funerální keramiky. I tak lze připustit, že středobronzová mohylová keramika sídlištní v mnohých nálezech pokračuje v mladomohylových milavečských areálech, vykazujících vývojovou kontinuitu.

A. Hoffmann – S. Müller – J. Völkel: Archäologische und bodenkundliche Untersuchungen an den spätlatènezeitlichen Viereckschanzen von Sallach, Niederbayern, 32–46. V rámci úkolu „Paleoekologické bádání a historie“ na univerzitě v Řezně proveden výzkum dvou pozdně laténských čtyřúhelní-

kových valů v Sallachu. U tzv. Malé šance se jedná o typický příklad s přibližně kvadratickým valem vně obehnaným zašpičatělým příkopem. Tzv. Velká šance je zvláštní případ, kdy se příkop rozvětňuje do vícenásobné šachty. Geomagnetickou prospekci bylo v Malé šanci zjištěno více půdorysů malých domů, které se nacházely podél stran a v rozích. Ve Velké šanci zjištěny stopy požáru velkých staveb, snad sakrálního charakteru. Podle datování ¹⁴C Malá šance osídlena mezi Ha D a LT A, užitkový prostor mezi valy LT B2 a LT D.

J. Bouzek: Dauerhafte und kurzlebige Siedlungen in den Randgebieten der Siedlungsareale. Zur Frage der Hiaten in der Bronze- und Urnenfelderzeit, 47–49. S novými sídlištními lokalitami z doby bronzové a železné v odlehlejších krajích jsou spojeny otázky jejich datování, které není jednoznačné. I v oblastech, kde jsou sídliště a pohřebiště s keramikou dobře datovatelnou, se často objevují časové hiáty, což mohla způsobit klimatická krize v druhé polovině st. Ha B1. Ta zastavila hospodářský rozvoj v pěstování obilí v této části Čech a ve fázi Ha B2-3 nacházíme v celých jižních Čechách jen ojedinělé sídlištní nálezy. Zdá se, že v těchto oblastech se střídají nestejně dlouhé doby osídlení a hiáty.

M. Chytráček – L. Šmejda: Zur Bedeutung des Vladař in der Siedlungsstruktur der Hallstatt- und La-Tène-Zeit Westböhmens, 50–67. V roce 2004 především sledováno opevnění předhradí a akropole, jehož nejstarší zbytky pocházejí již z doby bronzové a v 5. a 6. stol. bylo obnovováno a zvětšeno. Ze sev. části akropole a z areálu předhradí pocházejí indicie o jejich využití v časném latěnu. Bronzová nožka pyxidy (6.–5. stol.) ukazuje na přítomnost luxusních předmětů ze sev. Itálie nebo z jižních oblastí Alp.

N. Boenke – P. Pokorný – R. Kyseľý: Zur Rekonstruktion des Siedlungsumfeldes auf dem Burgwall Vladař. Archäobotanische und zoologische Untersuchungen aus späthallstatt-/frühlatènezeitlichem Kontext, 68–86. V roce 2004 na Vladaři prováděn též archeobotanický průzkum. Zjištěny zbytky dřev, semen, plodů, pylu a v cisterně ve vlhkém prostředí zachované zbytky kulturních rostlin a plevelů. Sledována doba jejich pěstování a využití. Z kulturních rostlin převládá ječmen; proso a olejnate rostliny se nacházejí zřídka. Kostí zachovány jen výjimečně, protože půdní podmínky jsou ve zdejší kyselé půdě nepříznivé. Převládají kosti domácích zvířat (hovězí dobytek, vepř i pes, koza/ovce), jinak jen laně. Podle zkoumání dřev a pylu byla v období 400–200 př. n. l. osídlená plocha nezalesněná.

P. Trebsche: Überlegungen zur Wirtschaftsstruktur eines hallstattzeitlichen Markortes in Ansfelden (Oberösterreich), 87–106. Na výšinném halštatském

sídlíšti Burgwiese u Ansfeldu prováděn výzkum v letech 1999–2002. Základem hospodářství bylo využití přírodních pramenů (lovná zvěř a rybolov), které hrálo nadprůměrně důležitou úlohu. Chov domácích zvířat sloužil k obchodování s dobyt看. Řemeslná výroba (textilní, zpracování bronzu) dostačovala pouze k vlastní spotřebě. Prokázáno obchodování se surovinami (grafit, jantar, bronz, železo, pískovec, krystalinické horniny) a importovanou keramikou.

P. Zavřel: Der gegenwärtige Forschungsstand zu den römer- und völkerwanderungszeitlichen Siedlungen in Westböhmen, 107–134. Souhrnná zpráva o sídlištních nálezech z období mladořímského a stěhování národů. Kromě starých nálezů (Přestovice, Zalužany, Lékařova Lhota) jsou zhodnoceny nálezy nové (Zbudov, Zliv, Sedlec, Dub-Javornice, Sedlo u Sušice, České Budějovice). Bohatý komplex z jámy ze Zbudova patří do poloviny 5. stol. a část inventáře ukazuje úzké vztahy k podunajské skupině na jižní Moravě. Nálezy představují nejmladší vlnu germánských přistěhovačů do jižních Čech.

A. Hoffmann: Eine ostbayerische Höhensiedlung und ihr Umland: Zur bronzezeitlichen Besiedlung um den Bogenberg im Landkreis Straubing-Bogen, Niederbayern, 135–144. Hradiště Bogenberg bylo důležitým centrem na dunajské linii, odkud se šířilo osídlení až k výběžkům Bavorského lesa. První opevnění pochází z Br B1 a trvalé osídlení prochází až k časné době popelnicových polí Br D a až do Ha A2-B1. Epochy halštatská a časně laténská jsou jižně a sev. od Dunaje zastoupeny sporadicky, hojněji teprve v LT A. Ukazuje se důležitost provádět vedle archeologických průzkumů také půdní analýzy, které z jiné stránky osvětlují vztahy osídlení výšinných sídlišť a jejich zázemí.

P. Hrubý: Die mittelalterliche Bergbauagglomeration am Altenberg bei Jihlava (Iglau), 145–171. Výsledky záchranného výzkumu lokality Staré Hory v blízkosti královského města Jihlavy. Lokalizace naleziště, geologické zařazení hornického revíru, výčet šachet, proces získávání stříbrné rudy, přípravy, propírání a čištění. Uvedeny kategorie nálezů, keramika užitková, technická, sídlištní, železné nástroje, kovové součásti staveb (plechy), bronzové předměty, součásti oblečení, ozdoby, sklo, závaží olovená, hornické nářadí, struska, zvířecí kosti, mince (nejstarší denár knížete Vladislava 1146–1147). Připojena kapitola o vývoji hornického rudného revíru ve 13. století.

O. Nelle – Ch. Neudert: Die Scheiterhaufen aus Eichenholz – Holzkohle aus Brandgräbern als archäologische Quelle, 172–192. Rozbory dřevěných uhlíků z žárových nekropolů z období popelnicových

polí ve vých. Bavorsku. Při analýzách rozpoznáno především dřevo listnáčů (dub, líska, olše, javor, vrba, buk) včetně ovocných stromů (hrušeň). Úvahy o rekonstrukcích spalování na pohřebních hranicích.

O. Chvojka – J. John: Urnenfelderzeitliche Siedlungen Südböhmens und die Möglichkeiten ihrer wirtschaftlichen Interpretation, 193–213. Jižní Čechy v době popelnicových polí, tj. ve stupních Br D – Ha B, tvořily součást podunajského kulturního okruhu. V tomto rámci náležely ke středočeské knovízské a následující štítarské kultuře. Osídlení je doloženo ve všech hlavních centrech, tj. na řekách Otavě, Blanici a Lužnici a v českobudějovické kotlině. Po celou dobu jsou dominantní rovinná sídlišť (150), ale známo je i 18 sídlišť výšinných. Mnoho indicií ukazuje na jejich hospodářský charakter, zvláště polní hospodářství, ale podle poloh v méně úrodných oblastech lze soudit i na pastevectví, dobývání rud a obchodní aktivity s dálkovým spojením.

J. Pechtl: Stephansposching im Landkreis Deggendorf: Eine linienbandkeramische Großsiedlung und ihr Ressourcenbedarf, 214–228. V Stephansposchingu se nachází velké sídliště z období LnK a u něho pohřebiště. Celkovou prozkoumanou plochu lze zaokrouhlit na 10 ha. Rozpoznáno asi sto částečně se překrývajících půdorysů domů. Založení osady spadá do pozdní fáze flombornského horizontu a souvisle pokračovalo až do konce bavorské LnK (přibl. 300 let). Úvahy o stavbě domů, spotřebě dřeva podle velikostí půdorysů, o druzích dřev (stavební, topné), o kamenné industrii, surovině k výrobě štípaných nástrojů (místní materiál, import severský pazourek, křemen z Čech, obsidián z V).

V. Salač: Die böhmisch-bayerische Grenzlandschaft als Modellgebiet zur Untersuchung des keltischen Handels, 229–244. Rozsáhlé spektrum úvah o archeologických nálezech, které dokládají účast na keltském obchodu mezi Čechami, Moravou a vybranými evropskými oblastmi. Autor klade otázky, jaký byl keltský obchod, jak intenzivní, jak organizován, zda existoval dálkový obchod, nebo jen výměna produktů mezi blízkými sídelními oblastmi. Uvádí jeden z modelů obchodních styků a úvahy o transportních cestách v českobavorském pohraničí a jejich tehdejší významu.

S. Codreanu-Windauer: Wasser–Segen und Problem einer mittelalterlichen Stadt am Beispiel Regensburg, 245–253. K problémovým okruhům středověkého města patří jeho infrastruktura. Životně důležitý význam pro zdraví a hygienu mělo zásobování vodou. Již v nejstarším popisu města (r. 763) jsou zmiňovány četné studny římského původu kruhového tvaru, stavěné z lomového kamene. Také

vodovodní potrubí ve vyspělém středověku bylo dokladem technické pokročilosti. Potrubí v klášteře sv. Jimrama budováno již v r. 1179. Další poznatky byly získány při výzkumech ploch původního městského jádra.

Bibliografie všech dosud vydaných svazků ze setkání pracovní skupiny (1–14) od r. 1991, 255–267.

Eva Čujanová

Archeologia technica 18 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2007. Vydává Technické muzeum v Brně. 69 str.

Z obsahu: *M. Bogašová – A. Pribulová*: Metalografická analýza bronzových predmetov z oblasti severného Potisia, s. 3–9. Metalograficky a chemicky analyzováno pět předmětů datovaných do 13.–10. stol. př. n. l. (hrot kopí, srp, sekera s tulejkou, jehlice, spirálovitý náramek). Všechny byly vyrobeny z cínového bronzu (obsah Sn 1,7–11,8 %) s různými obsahy dalších příměsí (Ni, Ag, Pb, Sn). U sekery ani u srpů nelze doložit cílené zvýšení pevnosti a tvrdosti hrany ostří tvářením za studena, pouze tulejovitá sekera zůstala v odlišném stavu bez dalších úprav. *J. Hošek – K. Malý – V. Zavalov*: Železná houba ze Žďáru nad Sázavou ve světle problematiky fosforového železa ve středověkém nožířství, 10–17. 263 g vážící houba datovaná do 2. pol. 13. stol. byla značně obohacena příměsí fosforu (lokálně až do 2,6 %). Autoři diskutují možnosti úmyslné výroby takové houby v návaznosti na prokazatelné cílené využívání fosforového železa v konstrukci středověkých nožových čepelí luxusního typu. *K. Malý – D. Zapletalová*: Železářská kovovýroba v pravobřežní části Starého Brna, 18–31. Záchraným archeologickým výzkumem v Nemocnici Milosrdných bratří (katastr Starého Brna) byl odkryt kovovýrobní areál (čtyři rozměrná složitější zařízení pracující s ohněm, menší pícky, ca 550 ks strusky o hmotnosti 57,7 kg). Na základě rozboru archeologické situace a archeometalurgické analýzy strusek lze soudit, že v lokalitě probíhala v mladší době hradištní a na poč. 13. stol. železářská kovářská výroba. *D. Janová – J. Merta – K. Stránský*: Analýza železného předmětu z lokality Melice-předhradí, 32–36. Povrchovým sběrem získaný předmět připomínal svým vzhledem fragment lité železné nádoby. Následná materiálová analýza ale prokázala, že jde o výkovek ze svářkového železa (vytaveného z fosforatých rud). *J. Merta – J. Hošek*: Železářská houba ze zaniklé středověké osady Polom (okr. Blansko), 37–44. V lokalitě byla detektoráři objevena železná houba, ale jen jeden z jejích fragmentů byl

předán do Technického muzea v Brně. Analýzami se zjistilo, že fragment houby je obohacený uhlíkem a fosforem v míře ležící za hranicí dobré kovatelności. Nález železné houby a rozporná jakost zkoumaného fragmentu podporují soud o existenci místní kovářny, která mohla být alespoň po určité období závislá i na vlastní výrobě železa. *P. Fečková – L. Mihok – P. Roth – J. Weiss*: Odlievanie funerálnej liatiny v zlievarňach rodiny Coburgovcov, 45–52. Diskuse výsledků materiálových analýz funerálních odlitků z 2. pol. 19. a poč. 20. století. *K. Stránský – D. Janová – A. Buchal – L. Stránský*: Květnice u Tišnova – po stopách těžby a složení barytu, 53–59. Již od 12. stol. se v Květnici opakovaly pokusy doložit drahé kovy. K úspěšnému rozvoji těžby však nikdy nedošlo, neboť tamější barytové a karbonátové žíly jsou na drahé kovy příliš chudé. Rozbory barytu, nejdůležitějšího z květnických minerálů, prokázaly nevelká, mikroskopicky rozptýlená množství prvků (Pb, Ag, Cu apod.), avšak ani v mikroskopických objemech nebylo zjištěno v literatuře občas zmiňované zlato a zinek. *J. Večeřa – V. Večeřová*: Hornická osada ve Zlatohorském rudním revíru – „Erlitz“ nebo Altenberg?, 60–63. Shrnutí dosavadních poznatků o oblasti Starohoří (Altenberg) rozkládající se na Zlatohorské vrchovině prokazuje, že v oblasti starého důlního revíru Altenberg se ve středověku nacházela hornická osada. *A. Zúbek*: Novověká pec z Mojžírova náměstí 15a v Brně, 64–65. Z pece zachycené záchraným výzkumem (r. 2004) se zachovala pouze spodní část o oválném půdorysu (rozměry 1,3 × 1 m) a část asymetricky situované předpeční jámy (1,8 × 1 m), podle nalezené keramiky ze 17. století. *P. Holub – D. Merta – L. Sedláčková*: Hrnčířská pec ze 16. století z Moravských Budějovic, 66–69. Záchraným výzkumem byla zachycena hrnčířská pec s obdélnou nístějí vypalovací komory (3 × 1,4 m) zahloubenou do starších kulturních vrstev a do podloží. Čelo pece vyzděné z kamenů oddělovalo na východní straně nístěje vyzděný prostor předpecí (2,85 × 2,5 m) s výrazně zahloubenou předpeční jámou. V blízkosti pece se nacházelo rozsáhlé střeptišťe z nekvalitních či rozbitých výrobků.

Ve sbornících *Archeologia technica* často převažují články spjaté s problematikou starého hutnictví, hornictví a kovozpracovatelských oborů. Ani předložený svazek není výjimkou. Pestrost a počet příspěvků s archeometalurgickou tematikou silně kontrastuje s dvojicí drobnějších staří o pecích nespojovaných s metalurgickou činností. Přítom skladba referátů přednesených na 25. semináři *Archeologia technica* byla velmi rozmanitá. Celá polovina referujících informovala o výsledcích studia neko-

vových archeologických artefaktů, nebo o souvisejících výrobních technologiích. Bohužel řada z těchto příspěvků nebyla autory předána k tisku.

Jiří Hošek

Martin Dohnal: Vesnická sídla a kulturní krajina na Tábořsku v 15.–19. století. Národopisná knižnice 41. Etnologický ústav AV ČR Praha 2006. 351 str.

Zkoumají-li historici či etnografové detailním způsobem sídelní obraz konkrétních vsí či úzce vymezených mikroregionů, pak je daný badatelský počín primárně motivován vesměs zájmem o poznání lokalit drahých jejich srdci. Nejinak tomu tak je i v osobě M. Dohnala, jenž před časem zveřejnil výjimečnou příkladovou studii (původně diplomovou práci) o jihočeských Borovanech, obci ležící mezi Milevskem a Bechyní (*Dohnal 2003*), která se mu stala útočištěm při únicích z neosobní Prahy. Jmenovaný výrazně překročil rámec čistě vlastivědné práce nejen tím, že široce zohlednil dosavadní výsledky sídelněhistorického bádání, ale především tím, že vývoj uvedené vsi nově zasadil do regionálních souvislostí. Jako vzorek mu posloužily čtyři blízké vsi, které vzájemně pojí podobné historické osudy v raném novověku: byly výrazně devastovány v průběhu třicetileté války a jejich následnou obnovu více či méně přímo ovlivňovali správci jezuitských velkostatků. Tyto okolnosti nejenže dovolují posuzovat míru dopadu válečných událostí na podobu vsí a jejich katastrů, ale díky tomu, že se byrokracie církevních dominií důkladně zhostila dohlížitelské role nad poddanými, máme dnes k dispozici celou řadu dokumentů se značným výpovědním potenciálem. Důležitou oporou se také staly raabizační mapy ze 70. let 18. století.

M. Dohnal si zvolil ambiciózní koncepci studia, již pojal doslova jako totální výzkum všech relevantních písemných a kartografických pramenů (zčásti doplněný o poznatky terénního průzkumu), které mohou vypovídat o sídelním vývoji jak intravilánu, tak celého katastru. Tento záměr kladl obtížně představitelné časové nároky na vyhledávání a excerpci pramenů, což je patrně také jeden z důvodů, proč je takový badatelský pokus ojedinělý. Snaha s předem nejistým výsledkem se však bohatě vyplatila, což vyplývá z širší problémových okruhů, k nimž se autor mohl konkrétně vyjádřit.

Archeolog v prvé řadě prolistuje kapitoly týkající se vývoje zástavby jader vsí. V mnohém poučné závěry jsou velkou měrou vystavěny na svědectví pozemkových knih, dosud nedoceneného druhu pramenů. Příklady některých z pojednávaných vsí se

značně vzdalují předpokladu o málo proměnlivém, kontinuálním vývoji. Pro období mezi závěrem 16. a počátkem 19. stol. byla konstatována jednak stabilita vzájemného prostorového uspořádání jednotlivých gruntů, jednak – v případech jiných lokalit – naopak výrazné změny sídelní osnovy, jejíž podoba, zachycená na mapách ze závěru 18. stol., patrně nemá mnoho společného s předbělohorskou situací. Provedené analýzy tak přinášejí další upozornění na limity, které vyvstávají při nekritickém retrospektivním využívání map stabilního katastru a o něco starších raabizačních plánů. Jen obtížně jsme tímto způsobem schopni rekonstruovat půdorysy vsí v časném novověku, nemluvě o středověku, což si počíná uvědomovat i archeologické bádání, které svědectví prvních katastrálních map obecně spíše důvěřuje (kriticky např. *Klápšišť 1999*).

Zajímavé poznatky rovněž vyplývají ze srovnání údajů o počtech osedlých, jež na jedné straně poskytují soupisy berní ruly a pozemkové knihy, na druhé pak středověké a časně novověké urbáře či obdobné dokumenty. U všech čtyř zkoumaných vsí lze takto doložit větší či menší úbytek gruntů během 15. a 16. století. V tomto ohledu je velmi výmluvná rovněž okolnost, že katastr jedné ze zkoumaných obcí se rozrostl o zázemí vsi zaniklé patrně v pohusitském období. Jak se procesy částečného pustnutí pozdně středověkých gruntů mohly promítnout v uspořádání zástavby, nelze prostřednictvím psaných pramenů zodpovědět. Naděje nelze upínat ani k výsledkům archeologických výzkumů jader „žijících“ vsí, které k poznání daného tématu přispěly zatím jen nepatrně.

Nemálo závažných poznatků obsahují také pasáže věnované možnostem rekonstrukce rozsahu a rozčlenění plužin a hranic katastrů. Jednotlivé příklady opět vypovídají, jak problematické může být promítání mapových podkladů z 19. stol. hlouběji do minulosti. Setkáváme se nejen s výrazným přeměňováním polností, ale i s markantními změnami při vytyčování celých katastrů. Neobyčejně podrobný vhled na podobu a vývoji extravilánů v raném novověku umožnily detailní zápisy vrchnostenských úředníků, vyhotovené při tzv. visitacích polí a porostlin v 70. a 80. letech 18. století.

Asi není třeba zdůrazňovat, že pozoruhodné závěry by mohly vyplynout ze součinnosti mezi drobnohledným sídelněhistorickým bádáním a vyhodnocením archeologických výzkumů. V současnosti snad jedinou příležitostí k takto komplexnímu záběru by v rámci českých zemí mohly skýtat severočeské Libkovic (pokud ovšem existuje dostatek písemných pramenů). Jiné řešení by při nedostatku a limitech záchranných výzkumů vesnických jader

nabízely pouze cílené odkryvy částí vybraných lokalit, v jejichž zástavbě se uplatňují větší volné plochy, které by mohly indikovat polohy zaniklých statků. Takový záměr je ale dnes patrně nerealizovatelný.

Jan Kypča

Literatura

Dohmal, M. 2003: Historická kulturní krajina v novověku. Vývoj vsí a pluziny v Borovanech u Bechyně. Praha.

Klápště, J. 1999: Hnojnice u Loun a otázka vzniku jejich půdorysného uspořádání. In: P. Čech ed., Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997, Most, 151–157.

Hana Havlůjová: Okouzlení Egyptem. Ludmila Matiegková (1889–1960). SET-OUT Praha 2005. ISBN 80-86277-46-1. 272 str. se 33 obr.

Publikace přispívající k poznání počátků české egyptologie by nemusela být v AR referována, kdyby ovšem Ludmila Matiegková, jejímuž občanskému životu a odbornému působení je věnována, nebyla dcerou lékaře, archeologa a později zakladatele moderní české antropologie, prof. Jindřicha Matiegky, jenž byl přátelstvím, vzájemným respektem i konkrétní spoluprací spojen s osobou L. Niederla. Matiegkovo jméno, jak známo, sledujeme v jedné řadě s L. Niederlem a K. Buchtelou mezi autory nevelké knížky tak zásadního významu, jako byla „Rukojeť české archeologie“ (Praha 1910), která uceleně představila pohled „univerzitní školy“ na pravěký vývoj Čech a stala se výchozím bodem perspektivního vývoje české prehistorie. Vzhledem k přátelství Jindřicha Matiegky a Lubora Niederla bohaté písemné prameny, jež autorka užila, umožnily i několik zajímavých postřehů o soukromém vztahu obou mužů, hlavně však náhled na kulturně-sociální kontext, v němž obě osobnosti společně i vedle sebe působily.

Zdá se, že přátelství obou mužů se rozvinulo při spolupráci na přípravě „Národopisné výstavy československé“ v r. 1895. K půvabným drobnostem v této souvislosti jistě patří vzpomínka na úsilí L. Niederla zajistit v Uherském Hradišti lidový dětský kroj pro malou Ludmilu, která v něm na národopisné výstavě s rodiči strávila po jejím otevření ne jeden den. Z vážnějších skutečností připomeňme třeba první publikovanou samostatnou odbornou práci studentky L. Matiegkové, nazvanou „Nová bádání o kamenné době egyptské“ (Pravěk 7/5–6, 1911, s. 113–118), vzniklou z podnětu L. Niederla. Ten se o odborné snažení nadané a jazykově výteč-

ně připravené studentky a krátce i své posluchačky trvale zajímal, i když se ona sama jako badatelka později vydala za jiným cílem, než směřoval on. Ale když v r. 1914 po vykonání rigorózních zkoušek na pražské Filosofické fakultě, tehdy jako jen jedna z mála žen, dospěla L. Matiegková až k promoci a požádala, aby L. Niederle byl jejím promotorem, neváhal spolu s rektorem univerzity a děkanem fakulty obléknout talár.

S Luborem Niederlem se však ve vztahu k J. Matiegkovi setkáváme ještě v důležitějších rolích. Ten vedle svých povinností lékaře a mimořádné péče o intelektuální rozvoj své dcery Ludmily s velkou houževnatostí od přelomu 19. a 20. stol. budoval téměř „na koleně“, někdy na podlaze svého bytu, základy české antropologie a L. Niederle, který měl v pražské akademické obci již pevnou pozici, jeho snažení podporoval. V r. 1897, kdy se J. Matiegka habilitoval a začal přednášet, nebyl L. Niederle ještě mimořádným profesorem, a proto jeho možnost podpořit úsilí J. Matiegky asi nemohla být nějak významnější. Je však možno předpokládat, že jako tehdy na pražské fakultě od r. 1891 jediný docent antropologie a prehistorické archeologie nemohl stát při habilitačním řízení Matiegkové pasivně stranou. Stejně tak záhy po vzniku Československa při otevření Přírodovědecké fakulty podporoval spolu s americkým antropologem prof. Alešem Hrdličkou r. 1920 založení Antropologického ústavu UK a jmenování prof. J. Matiegky jeho ředitelem. Mnohé nám ze vzájemného vztahu a styků obou badatelů a jejich snažení zatím uniká, ale lze si představit, že vzhledem k bližšímu vztahu L. Niederla k prof. T. G. Masarykovi nebylo asi toto založení nového vědeckého ústavu bez vlivu, nebo alespoň bez sympatií prezidenta. Stejně jako r. 1919 při zakládání Státního archeologického ústavu, jehož ředitelem se stal L. Niederle, v r. 1922 u Slovanského ústavu, nebo v r. 1925 při zřízení Archeologického výzkumu Pražského hradu, o němž mohl prezident rozhodnout přímo. Zdá se, jakoby zde vznikala zárodek něčeho, čemu sociologie vědy říká „invisible college“.

V publikaci vypravené fotografiemi, pocházejícími z různých pečlivě shromážděných zdrojů, je jeden portrét (str. 74) nalezený v pozůstalosti J. Matiegky, uložený ve Státním okresním archivu v Benešově, podepsán jménem docenta Niederla. Je logické, že vzhledem k přátelským vztahům obou učenců bylo možno považovat tuto fotografii za dosud neznámý portrét L. Niederla z doby, kdy byl ještě docentem, tedy z let 1891–1898. Bohužel, sbírku ikonografických dokladů L. Niederla nerozšiřuje. Srovnávacím studiem jsme spolu s Ji-

řím Slámou dospěli k závěru, že je to vyobrazení jiné osoby. Sám podpis připojený pod obrázkem, přes jistou variabilitu různých podpisů L. Niederla, vykazuje více rozdílů než shod oproti jeho známým signacím. Máme tedy před sebou kabinetní portrét jiného z členů niederlovské rodiny, a to nejspíš chirurga doc. MUDr. Bohuslava Niederla, nejmladšího bratra Lubora Niederla. Tuto atribuci potvrzuje i nádherný vzpomínkový esej prof. Josefa Kouteckého, dotýkající se intelektuálně silné větve rodiny Niederlů, jejíž hlavou se po předčasné smrti otce Jindřicha jeho nejstarší syn Lubor postupně stal (J. Koutecký: Devět zastavení – vyznání obdivu a úcty; pouze vyhledávač Google *sine* www: PELIKÁN – září 2000 – mimořádné číslo Ročník č. 9). Tvář uveřejněná zde na obr. 2 se shoduje s tvář z fotografie uložené v benešovském archivu.

Dobře napsaná biografie zapomínané osobnosti L. Matiegkové vznikala na základě diplomové a disertační práce na Katedře dějin a didaktiky dějepisu pražské Pedagogické fakulty UK ve spolupráci s Českým egyptologickým ústavem FF UK a byla v r. 2003 odměněna cenou Nadace Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových. Konsultativně autorce přispěli E. Strouhal a M. Stloukal; předmluvu (s. 7–8) napsal vedoucí práce P. Charvát. Těžko si při tvorbě této zajímavé kulturně-historické studie, přímo i nepřímo se týkající historie české archeologie, představit kompetentnější odborné průvodce. Leč to samo o sobě by nestačilo. V té knížce je totiž něco navíc, co zatím my archeologové neumíme a co dlužíme jiné pozoruhodné ženě z našeho vlastního oboru – Libuši Jansové.

Z. S.

Ladislav Hrdlička: Praha – podrobná mapa archeologických dokumentačních bodů na území pražské památkové rezervace. ARÚ AV ČR Praha 2005. ISBN 80-86124-10-X. 529 str., mapa jako příloha.

Obsáhla publikace L. Hrdličky uvádějící v neobyčejně koncentrované katalogové podobě 3640 stručných záznamů užitečných k archeologickému a historickému poznávání středověké Prahy, vychází z díla badatele, který pražské archeologické problematice a jímú vlastnímu terénnímu výzkumu zasvětil podstatnou část svého odborného i osobního života. Z názvu publikace vyplývá, že jednou z výchozích částí autorova badatelského úsilí je archeologická mikrotopografie. Je třeba zdůraznit, že autor právě ze soustavného a detailního sledování sítě pražských archeologických dokumentačních bodů (s ohledem na geomorfologický a hydrologický

kontext) vytvořil pracovní nástroj nové kvality, který se dotýká poznávání intenzity, rozsahu a chronologie osídlení, původnosti uložení vrstev a bezpečnosti jednotlivých lokalit před záplavami v období středověku.

Publikace a v ní uplatněné dokumentační a evidenční zásady se opírají o autorovu dlouhodobou zkušenost s terénní výzkumnou prací v historickém jádru Prahy. V mimořádně komplikovaném pražském prostředí L. Hrdlička uplatnil svůj talent k terénní práci a dokumentaci, jejíž techniku na mnohovrstevných stratigrafiích ve své době rozvinul tvůrčím způsobem, který mu umožnil napojit do seznamu dokumentačních bodů i výsledky dosažené dalšími institucemi a vytvořit tak dílo trvale užitečné pro poznávání středověké Prahy. Poskytl svou publikaci rovněž příklad způsobu, jak může archeolog napomoci prvnímu zjišťování základních informací pro potřeby památkové ochrany významné archeologické části národního kulturního dědictví, neboť z hlediska památkové praxe může referovaná publikace usnadnit predikci a rozhodování o pravděpodobné povaze zamýšlených záchranných akcí, o stupni jejich naléhavosti, o jejich rozsahu a pravděpodobném charakteru archeologického zásahu, někdy dokonce až o správném rozmístění archeologických sond v ohrožené lokalitě a konečně i o možném předpokládaném přínosu. Taktéž se může někdy stát užitečnou pomůckou k předběžnému orientačnímu odhadu časové a ekonomické náročnosti některých výzkumných projektů, což má přirozeně rovněž význam z hlediska památkové ochrany archeologických lokalit.

Je třeba zdůraznit, že kromě kontaktu archeologie s historií a s památkovou péčí respektuje kniha L. Hrdličky detailně geologické, zejména geomorfologické informace, sblíží archeologii s těmito přírodními vědami a společně s nimi upřesňuje podobu přírodní matrice, na níž vznikalo osídlení Prahy. Bez znalostí podoby a pochopení smyslu takové matrice nelze hlouběji porozumět zdejšímu sídelnímu postupu, neboť tato matrice poukazuje někdy více, jindy méně zřetelně na primární předpoklady osídlení, jež v pražském jádru podmiňují i chronologii sídelního procesu, a tím zčásti i poznání chronologie archeologických artefaktů, především keramiky. Fakta registrovaná v publikaci, jejichž uzávěrka proběhla k 31. 12. 2000, zakládají otevřený dlouhodobě budovaný systém, který ale bude třeba dále průběžně doplňovat a nové výsledky periodicky zveřejňovat.

Dílo L. Hrdličky představuje ve všech svých složkách, včetně této referované publikace, kvalitativní přelom v archeologickém studiu středověké Prahy. Současné dvě mladší generace pražských ba-

datelů, z nichž ti starší se ostatně po stránce výzkumu a interpretace složitých archeologických situací od L. Hrdličky ledacos přiučili, mohou nyní bezpečně pokračovat na základech, které položil. A těm, kteří neměli přímo tu možnost, bude jistě dobrou pomůckou v jejich úsilí neobyčejně obsáhlá bibliografie na s. 434–530 i stručný text „Průvodní zpráva“ na s. 7–31, zvláště pak dva příkladové, podrobně komentované profily na obrázcích č. 5 a 7.

Z. S.

Rudolf Krajíc – Jiří Chvojka: Tábořský poklad. Archeologický výzkum domu čp. 308. Tábor 2007. 339 str.

Je nepochybné, že pouze ve vzácných případech se poštěstí zajistit nově objevené mincovní depoty tak, aby se staly předmětem odborného posouzení. Můžeme se jen neurčitě dohadovat, jaké množství – rozhodně však nemalé – jich bylo v poslední době rozchváčeno. Alespoň námátkou připomeňme nedávny nápadně zvýšený výskyt dosud neznámých typů moravských denárových ražeb v nabídkových aukčních seznamech. Dávají něco tušit o charakteru rozptýleného velkého depotu, jehož historický význam musel být mimořádný. Jednu z mála výjimek, která tuto smutnou skutečnost o trochu zmírňuje, představuje nález dvou džbánek, ukrytých blízko sebe pod podlahu komory jednoho z tábořských měšťanských domů a naplněných dohromady 3959 stříbrnými mincemi, z nichž nejmladší přesně datovatelná nese letopočet 1524. Poklad v r. 2001 náhodně objevili stavební dělníci, jejichž vedoucí neprodleně informoval pracovníky tábořského muzea, kteří mohli zdokumentovat nálezové okolnosti a shromáždit patrně veškeré mince. Opět vytane na mysl, kolik asi jiných objevitelů (by) se zachovalo zcela odlišně. Rádost z nové muzejní akvizice navíc umocňuje kvantita ražeb, jež řadí nález mezi největší známé depoty jagellonského období.

Středověká cihelná dlažba nad nádobkami byla výrazně poznamenána působením ohně, který lze s ohledem na dobu uložení depotu takřka bez pochybností spojit s událostí zachycenou písemnými prameny – s ničivým požárem, jenž v r. 1525 proměnil dotčený dům v ruinu. Vypočtená hodnota mincí dosahuje přibližně 46 kop gr. pr., což není v cenových poměrech jagellonské epochy částka nijak závratně vysoká, přesto představovala výraznou hotovost, jak ukazují autory shromážděné početné příklady dobových údajů o cenách různých nemovitostí a komodit. Pokud se podaří ztotožnit dávného majitele depotu s konkrétní osobou, s jejímž jménem se setkáme v písemných pramenech, nabývají naše interpretační

soudy podstatným způsobem na konkrétnosti. V daném případě se pohybujeme v rovině dohadů. Jedním z majitelů domu nedlouho před ničivým požárem byl Mikuláš Vlaský ze Sionu, nobilitovaný měšťan a významný člen tábořské samosprávy. Jeho sociální status tedy dobře odpovídá hodnotě shromážděných mincí, což autoři poprávu zdůrazňují. Nápadnou indicií je rovněž skutečnost, že jeho jméno se v písemnostech městské agendy vyskytne naposledy právě k r. 1525. Víme ovšem, že krátce před tímto datem s nemovitostí nakládaly (nebo mohly nakládat) také dvě jiné osoby. Ty se do dějin Tábora nijak výrazně nezapsaly, což však rozhodně není důvodem, abychom v našich soudech upřednostnili jako možného majitele zmíněného Mikuláše. Pro období časného novověku je dostatečně známo, že mnozí významní měšťtí úředníci a v neposlední řadě také šlechtici trpěli chronickým nedostatkem hotových peněz, neboť ty pravidelně utráceli, aby si upevnili a udrželi svou sociální prestiž. Hotovými penězi naopak nezřídka disponovali „nenápadní“ měšťané nebo i venkované, z nichž někteří byli schopni překvapivě vysoké částky vkládat do nemovitého majetku nebo třeba půjčovat za účelem zisku.

Náplní monografie se stal především katalog jednotlivých mincí, standardně klasifikovaných a výběrově dokumentovaných kvalitními fotografiemi. Mezi shromážděnými nominály naprosto dominují pražské groše (mezi nimi v počtu 2423 kusů převažují emise vlády Vladislava II. Jagellonského), podstatně méně jsou zastoupeny domácí drobné mince a jen výjimečně různé druhy zahraničních ražeb. Specialisty zaujmou kontramarky, kvalitní padělky nebo dosud nepopsané varianty. Numismatické zhodnocení se velkou měrou soustředilo na typologické zařazování jednotlivých ražeb, což je stále oblíbenou činností odborníků příslušného oboru. Detailní popisy variant neúměrně zatěžují nejen předkládanou studii, ale i celou řadu obdobných textů. Naopak důležité otázky ohledně nominálního a provenienčního složení zkoumaného mincovního souboru a jeho širší komparace s jinými popsávanými soudobými depoty zůstaly pouze v rovině námětů budoucího bádání. Tyto kroky ale mohou být účinně později, neboť pečlivé rozřídění a deskripce mincí dovoluje komukoli využívat prezentovaný soubor k historickým závěrům. Je proto s podivem, že jméno numismatika Jiřího Chvojky, z jehož pera vzešel uctyhodný katalog ražeb s podrobným komentářem, se v pořadí autorů ocitlo až na druhém místě, navzdory abecednímu sledu počátečních písmen.

Rudolf Krajíc podrobně popisuje nálezový kontext pokladu, v několika bodech rovněž nastiňuje stavební vývoj domu a stručně charakterizuje dva

soubory artefaktů nalezené při jeho rekonstrukci. V kolekci již před časem podrobněji publikovaných pozdně středověkých kachlů vynikají unikátní exempláře s kombinovanou výzdobou, jejichž přítomnost je rovněž opatrně kladena do souvislosti s osobou Mikuláše Vlaského ze Sionu. Na adekvátní zveřejnění zatím čeká ohromný náleзовý celek z odpadní jímky z přelomu 16. a 17. stol., v němž jsou mj. zastoupeny malované skleněné nádoby se znázorněnými erby, zkratkami jmen a cechovními znaky, které umožňují identifikovat konkrétní uživatele. Společný výskyt několika těchto reprezentativních skel patrně leccos napovídá o lokálních přátelských vazbách významných členů městské obce.

Náležitě zdůraznění si zaslouží nejen poměrně brzká a důkladná publikace některých z unikátních objevů v domě čp. 308, ale v neposlední řadě i jejich prezentace široké veřejnosti v podobě dlouhodobé expozice instalované v areálu táborského hradu. Její kvality rozhodně splňují nejpřísnější kritéria moderního muzejnictví. Návštěvník je ohromen kompletně vystaveným mincovním depotem a zároveň díky souboru artefaktů každodenní potřeby, náležitě popsaných a doplněných dobovou ikonografií, získá základní představu o vybavení pozdně středověké a raně novověké měšťanské domácnosti. Škoda, že obdobných expozic, které tímto způsobem kultivují vztah širší veřejnosti k archeologickým památkám, není v České republice více.

Jan Kypča

Michal Lutovský: Po stopách prvních Přemyslovců I. Zrození státu (872–972). Od Bořivoje I. po Boleslava I. Nakladatelství Libri Praha 2006. 267 str.

V prvním svazku „Po stopách prvních Přemyslovců“, stejně jako v připravovaném druhém a třetím svazku, představuje autor postupně všechny podstatné lokality, které byly v období raného středověku úzce spjaty s přítomností vládnoucích i nevládnoucích členů přemyslovského rodu. Zatímco první svazek „přemyslovského místopisu“ zahrnuje dobu panování Bořivoje I., Spytihněva I., Vratislava I., Václava a Boleslava I., druhý svazek se zaměří na lokality spojené s vládou Boleslava II., Boleslava III., Jaromíra a Oldřicha, třetí svazek pak obsáhne dobu vlády Břetislava I.

Knížka, která je určena zejména široké laické veřejnosti, pojednává o velmi různorodých historických objektech. Každému z nich je v knize proto věnována různá pozornost – některý objekt, např. Pražský hrad, je pojednán vícekrát, tak jak se postupně zapsal do dějin prvních Přemyslovců. Cel-

kově jsou jednotlivé lokality představeny v rámci autorem zvolených tématických okruhů: Úvodem k přemyslovskému místopisu – z počátků mytologických i archeologických (Stadice, Turské pole, Šárka); První Přemyslovec (Levý Hradec, Staré Město a Mikulčice, Pražský hrad); První stát (Řezno, Budeč, Libušín, Lštěň, Mělník, Pražský hrad); První mučedníci (Tetín, Stará Kouřim, Přistoupim, Stará Boleslav); Potýkání s králem (Švédské šance u Zabrušan a u Mladé Boleslavi, Žatec, Lešské pole); Boleslavova říše (Praha, Olomouc, Krakov). Zvláštní pozornost je pak věnována Hrobu sv. Václava a Boleslava I. na Pražském hradě. Popis každé z uvedených lokalit, doprovázený fotografiemi a pérovkami, které jsou zčásti převzaté a zčásti dílem autora, obsahuje základní shrnutí dosavadních poznatků s podrobnějším zaměřením na autorem vybraná významná místa lokality, dále popis přístupu na lokalitu (pokud nejde o rozsáhlou městskou aglomeraci) a příp. i návrh směru prohlídky. Knížku uzavírá stručný Časový sled událostí spjatých s Přemyslovci v letech 872–972, Slovníček Přemyslovců, Slovníček použitých archeologických termínů a Seznam použité literatury.

V prvním svazku „přemyslovského místopisu“ autor znovu zúročil (navíc ovšem doplnil, příp. opravil) informace, které shromáždil pro Encyklopedii slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (2001), příp. pro Encyklopedii hradů v Čechách (2003). Základní informace o lokalitě jsou většinou převzaté ze shrnujících, mnohdy populárně zaměřených publikací, které ne vždy poskytují argumentačně podložené závěry. K poznatkům publikovaným s detailním rozbohem původní dokumentace v dílčích analytických studiích autor příliš nepřihlíží. Týká se to i tak zásadních lokalit, jako jsou Pražský hrad či Levý Hradec. Navíc se v knížce objevují, byť ve výjimečných případech, nedoložené, a tím zavádějící, nebo dokonce chybně převzaté informace. Zejména to platí v případě Budče. Jde o autorovo tvrzení, že k budečské akropoli přimykající se rozlehlé předhradí bylo na S a SV doplněno dvěma dalšími, po celém obvodu opevněnými menšími předhradími. Díky nim je pak Budčiči připsána rozloha 23 ha, a tím je zařazena k velkým hradům, považovaným v rámci středočeské přemyslovské domény za vývojově starší. Tato dvě menší „předhradí“ však nebyla zatím archeologicky prokázána (navíc severní z nich se jako předhradí nejeví ani svou terénní konfigurací). Bez těchto „předhradí“ má budečský opevněný areál zhruba stejnou rozlohu jako např. přemyslovský Libušín, tj. okolo 12 ha. Chybná je informace, že na Budčiči „výzkum odkryl pozůstatky knížecího dvorce s rozlehlými, patrně i patrovými

stavbami na kamenných podezdívkách“. Ve zkoumaném prostoru knížecího dvorce, jehož pozůstatky jsou z velké části překryty dnešním hřbitovem, byly zachyceny jen velmi skromné stopy osídlení, sestávající z několika nejisté datovaných kúlových objektů a sídlištních jam, jedné pece, polozemnice a jedné větší, žlábků vymezené stavby.

Pro příští popularizační práci lze autorovi doporučit k jednotlivým zvoleným tématům (či k vybraným historickým objektům) shromáždit veškerou podstatnou literaturu a její závěry si prostudovat a následně korektně zpracovat. Nicméně přes výtky ke způsobu získávání a prezentování převzatých informací je třeba vyzdvihnout přehledné uspořádání knížky, názorné obrázky a dobře strukturovaný a čtivý text, který snad leckterého laického čtenáře přiměje některá místa spjatá s nejstarší českou minulostí i navštívit.

Andrea Bartošková

Mirosław Masojć: The Mesolithic in Lower Silesia in the Light of Settlement Phenomena of the Kaczawa River Basin. Studia Archeologiczne XXXV. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004. ISSN 0239-661, ISSN 0520-9250, ISBN 83-229-2541-7. 216 str.

Autor shrnuje výsledky svých průzkumů a výzkumů v povodí Kaczawy včetně říčky Czarna Woda, levobřežního přítoku Odry záp. od Wrocławu. Celkem se jedná o 58 lokalit mezolitu zjištěných povrchovými sběry, v řadě z nich byly prováděny výzkumy, nebo alespoň sondáže. Industrie obsahují typické mikrolity i ostatní nástroje a jádra. Jako surovina byl téměř výhradně používán ve dvou variétách eratický silicit z blízkých ledovcových morén. Ojedinele se vyskytuje chalcedon, kvarcit, křišťál a snad i čokoládový a jurský krakovský silicit. Podobně jako v nížinách jsou sídliště vázána na blízkost říčních toků, na rozdíl od nížinných písčinyých stanovišť se však vyskytují na těžkých půdách. Chronologicky nepochází žádná industrie z preboreálu, nejstarší je z boreálu, zato některé vykazují velmi mladá data a spadají až do subboreálu. Současnost pozdních mezolitických sídlišť s okupací neolitickou a dokonce doby bronzové považuje autor za prokázanou. Z hlediska kulturní příslušnosti mezolitických industrií je pravděpodobné, že studované kolekce patří do okruhu Beuron-Coincy, podobně jako industrie na přilehlém českém území. Pro poznání pozdní fáze lovecko-sběračských populací v sev. podhůří Sudet přináší tato kniha řadu nových poznatků.

kv

Andreas Motschi: Das spätrömisch-frühmittelalterliche Gräberfeld von Oberbuchsiten (SO).

Collectio Archaeologica 5, hrsg. vom Schweizerischen Landesmuseum Zürich. Chronos Verlag Zürich 2007. ISBN 978-3-0340-0811-2. 219 str. se 110 obr. (též tabely, mapy, plány), 55 tab.

Publikace podává dosažitelnou dokumentaci a vyhodnocení nálezů ze starého výzkumu pohřebiště v Oberbuchsitenu (na JJV od Basileje, kanton Solothurn) z konce pozdně římského období a z rané doby merovejské. Tyto nálezy, stejně jako fond ze soudobého, již publikovaného pohřebiště v Kaiseraugstu (*M. Martin*: Das spätrömisch-frühmittelalterliche Gräberfeld von Kaiseraugst, Kt. Aargau. Basler Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte 5A, 5B. Derendingen 1976, Solothurn 1991), chová Schweizerisches Landesmuseum v Curychu a oba soubory patří ve Švýcarsku k nejvýznamnějším dokladům uvedeného přechodného období. Práce A. Motschiho je částečně přepracovanou disertací (vedl ji právě prof. M. Martin), přijatou r. 2004 na univerzitě v Basileji.

Pohřebiště se nalézalo na jihových. svahu táhlé terasy v předpolí hlavního hřebene pohoří Jura. Většinu hrobů odkryl v l. 1895–1900 místní obyvatel, býv. kantonální rada K. Fey, takže dokumentace je velmi vzdálena dnešním požadavkům. Hrobové celky zůstaly v podstatě pohromadě a seznamy nálezů mohly být zčásti korigovány podle původních fotografií 49 hrobových inventářů. Jinak se zachoval neúplný plán pohřebiště, a dále detailní skici (jen) 9 hrobů. Výzkum sledoval od r. 1898 R. Ulrich, kustod archeologické sbírky curyšského muzea (známý zvláště dílem o pohřebištích doby železné v okolí Bellinzony), který též zhotovil zmíněný celkový plán se 105 hroby, na který však už nebylo zaneseno dalších 41 hrobů odkrytých do r. 1900. Přes Ulrichův dohled se po celou dobu výzkumu nedokumentovaly hroby bez milodarů – není známa jejich poloha ani počet. Podle analogií je třeba takové hroby předpokládat již na pozdně římském pohřebišti v Oberbuchsitenu; pokud se nekropole užívala kontinuálně do merovejského období, bylo by v jinak nedoloženém mezidobí třeba počítat právě jen s hroby bez milodarů. Tuto reálnou možnost by naznačovaly hroby z horizontu B (400/420–510/530) na pohřebišti u kastelu v Kaiseraugstu, vyznačující se téměř úplnou absencí přídavků. Podle srovnání s pohřebištem v Bülachu mohl být podíl takových hrobů značný i v počátcích raně středověkého pohřebiště, ve 2. půli 6. stol., a také v závěrečné fázi na sklonku 7. stol. a v době kolem r. 700, z níž pochází nejmladší skupina 9 ženských hrobů. V Bülachu měly pouze v 1. třetině 7. stol. téměř všechny hroby výbavu, jejíž poměrné bohatství charakterizuje i sou-

době hroby v Oberbuchsitenu. Jak naznačují podoba zjištění, byla hrobová výbava v merovejské době nejen odrazem sociálního postavení zemřelých, ale zvláště pohřebních zvyklostí, měnících se někdy i v nepřilíh dlouhých časových úsecích. Autor konstatuje, že pro přesnější odhad počtu hrobů bez milodarů nejsou dostatečné opory a považuje jen za pravděpodobné, že na pohřebišti bylo celkem několik set hrobů. Spolehlivé srovnání poskytuje 7 hrobů zkoumaných r. 1996 na sev. okraji plochy starého výzkumu, kde pohřebiště asi ještě dále pokračovalo.

Pro uspořádání hrobů není zachovaný plán vždy směrodatný, výrazné řady na omezené ploše považuje autor za schematicizované zakreslení. Na jižním svahu hroby spíše vytvářejí skupiny situované na stejné úrovni. Osm lépe dokumentovaných pozdně římských hrobů vykazovalo častěji se vyskytující protilehlé uložení těla ve stejně orientovaných jámách, a sice JZ (hlava) – SV (4 x) a SV (hlava) – JZ (též 4 x). Hroby merovejského období ze 6. a 7. stol. byly orientovány výhradně JZ (hlava) – SV; odchylka od běžné orientace Z–V byla snad způsobena krajinným reliéfem a průběhem návrší.

Podle starých záznamů byly hrobové jámy 1,50–2 m dlouhé a 0,50–0,80 m široké, obložené nebo i překryté středně velkými neopracovanými vápencovými kameny. Obložení kamennými plotnami není doloženo. U jednoho z hrobů starého výzkumu se uvádí hloubka 1,5 m, u hrobů zkoumaných r. 1996 nepřesáhla hloubka 1 m. Pohřbený byl někdy uložen na prkně nebo prknem překryt, v jednom hrobě se objevily zbytky rakve zhotovené bez použití hřebů. Těla spočívala v natažené poloze na zádech s rukama podél těla, jen u dvou pozdně římských hrobů byla vložena jednou levá, podruhé pravá ruka (vždy s náramkem) pod hlavu. Vícekrát se objevily druhotné pohřby, někdy výše v hrobové jámě, odděleny od původního pohřbu 30–40 cm silnou vrstvou hlíny, jindy byla hrobová jáma uvolněna pro jejich uložení shrnutím kostí. Dvě hrobové jámy obsahovaly podle Feyových údajů pozůstatky až 12 koster; jedna z nich (hrob 39) má na plánu délku 5 m, šířku 2,5 m a je označena jako masový hrob. Nálezy inventarizované pod č. 39 pocházely skutečně z výbavy několika pohřbů obou pohlaví, na interpretaci však autor vzhledem k nedostatečným údajům rezignuje. O tom, že při ukládání hrobů merovejského období byly někdy porušeny hroby pozdně římské, svědčí inventáře tří hrobů, obsahující promíšené předměty z obou období. O vylupování hrobů by mohly nepřímo svědčit některé zřejmě neúplné nálezové celky, jinak o něm není ze starého výzkumu nic známo. Možná to v této lokalitě nebyl příliš častý jev: 7 odborně prozkoumaných

hrobů bylo nevyloupených. Z hrobových inventářů starého výzkumu se jeví 13 jako konfušní (některé celky nezůstaly asi pohromadě a při opožděné dokumentaci byly nesprávně poskládány).

V pozdně římských hrobech z období od ca 390/400 do 2. čtvrtiny 5. stol. byly hlavním přídavkem nádoby s pokrmem a nápojem, většinou po dvou tvarově odpovídajících oběma účelům. Projevuje se tak redukce počtu nádob v hrobové výbavě, obecněji patrná v průběhu 4. století. Dostí rovnoměrně je zastoupena keramika s hladkým i drsným povrchem, vzácná je na vnitřku glazovaná miska, ojediněle je v tomto pozdním období miskovitě keramické vykuřovadlo. Ve srovnání s keramikou a třemi skleněnými nádobami jsou další přídavky (ozdoby, přezka, nůž) počtem i zpracováním značně nevyrazné. Ve dvou pozdně římských hrobech se našlo celkem 5 mincí z konce 4. století.

Ve vývoji raně středověkého pohřebiště stanovil autor odděleně 5 fázi u ženských a 4 fáze u mužských hrobů. Z doby od poloviny do sklonku 6. stol. pochází 9 mužských a 3 ženské hroby, časově navazujících 53 ženských a 46 mužských hrobů dokládá průběžné užívání pohřebiště v 7. století. Nejobvyklejším přídavkem v mužských hrobech byl opasek (v 8 hrobech po dvou), trvale se vyskytujícím nástrojem nůž. Poměrně vzácně se vyskytly hřebeny (ve 2 mužských a 1 ženském hrobě), ve 4 mužských hrobech byly římské mince. Stejně jako na jiných pohřebištích Švýcarské plošiny (Bern-Bümpliz, Büllach, Elgg) byl nejčastější zbraní sax. Vcelku se však zbraně více ukládaly až ve druhé fázi (570/580–630/640), kdy se poprvé objevují také úplné soubory (spatha, sax, kopí, štít), i když většina hrobů se zbraněmi obsahovala pouze sax nebo sax a šípky. Autor to uvádí do souvislosti s celkovým zesílením obyčeje ukládání milodarů, patrným ve zkoumané oblasti kolem r. 600. Od navazující 3. fáze se však přídavky zbraní redukují opět jen na sax, zavěšený spolu s nožem na opasku a tvořící s ním ustálenou výbavu.

Ženské pohřby obsahovaly po celé trvání pohřebiště téměř vždy alespoň jednu ozdobu, nejčastěji korálový náhrdelník, jinak též náušnice a prsteny. Přibližně ve třetině hrobů byly dva druhy ozdob a jen u 2 pohřbených tři druhy. Z nástrojů se pravidelně objevoval pouze nůž; různé drobné náčiní a další předměty, zavěšené někdy ve váčku u pasu, se vyskytovaly hlavně ve 2.–3. fázi ženských hrobů (600–650). Podobné mnohotvárnější inventáře jsou již ve 3. fázi vystřídávány značně standardní výbavou (hlavně s náhrdelníky, náušnicemi, prostými přezkami a noži), příznačnou pro 4. fázi (650–680). Inventář ženských hrobů hodnotí autor v širším kontextu procentuálním srovnáním hlavních nálezových

kategorií v hrobech ze 7. stol. na sedmi pohřebištích z území Alamanie, Burgundie a vých. části území Franků. Rozdílly vůči jižnějším a západnějším oblastem (pohřebiště Bern-Bümpliz, Doubs, Lavoye) jsou patrné např. v absenci tam běžných jednoduchých a dvoudílných opaskových souprav románského typu, vůči franským oblastem v absenci keramiky. Dokladem vlivů z románského prostředí západně od Rýna by mohl být výskyt prstenů v 8 hrobech, z toho třikrát příznačně po dvou prstenech.

Podle polohy pozdně římských a nejstarších raně středověkých hrobů, podle některých zvyklostí při ukládání milodarů (málo zbraní v nejstarším období), součástí oděvu (některé soupravy kování ženských opasků, bronzové kroužky) i podle předgermánského místního jména (Buchsiten z Buxetum, „místo porostlé zimostrázem“) považuje autor za pravděpodobnou kontinuitu osídlení překlenující dobu zániku západořímské říše a 1. půli 6. století. Spolehlivěji by ji ovšem doložily předpokládané hroby Románů z 5. a 6. stol. neobsahující milodary. Otázky sídlištní kontinuity jsou aktuálně diskutovány také u dalších okolních nalezišť v okruhu kastelu Olten (na soutoku Aary a Dünnern), kde se ještě kolem půle 5. stol. počítá s přítomností římských oddílů. Tato oblast byla, jak je patrné zvláště v 7. stol., kontaktní zónou mezi východnějším územím spjatým s alamanským prostředím a převážně románskou kulturou merovejské Burgundie na západě.

Několik hrobových inventářů ze 6. stol. nasvědčuje kontaktům s franským územím mezi Seinou a Rýnem. Souvisí to asi s rozšířením moci merovejské říše na toto území v l. 536–537, není však jasné, zda došlo k migraci obyvatelstva z těchto oblastí, která mohla vést k akulturaci místních Románů, projeví se i v ukládání milodarů. Původ z Porýní je nepochybný pouze u muže pohřbeného kolem r. 600 v hrobě 35 s vybíjenými kováními opasku a úzkým saxem. Hroby ze 7. stol. vykazující souvislosti se severových. Švýcarskem a jižním Německem svědčí o příchodu přistěhovalců z těchto alamanských oblastí a ukazují na jejich podíl na pozměněném kulturním rázu a způsobu ukládání milodarů. Zvláště ve 2. pol. 7. stol. se tyto nové rysy projevovaly v dosti jednotných formách hrobové výbavy.

Motschihho práce je cenným příspěvkem ke studiu vývojových souvislostí na přechodu od pozdní antiky k merovejskému období v oblastech, kde do prostředí románské kultury, působící ještě dlouho v širším okruhu, zasáhly různé germánské skupiny. Zároveň je příkladem úsilí o optimální využití vypovídací schopnosti nedostatečně dokumentovaného nálevoého souboru.

Lubomír Košnar

M. Murphy Eileen: Iron Age Archaeology and Trauma from Aymyryng, South Siberia. BAR Internationals Series 1152. Archeopress Oxford 2003. ISBN 1 84171 522 0. 231 str. s 38 tab., 10 obr., 61 foto.

Studie irské autorky se zabývá jedním z aspektů její obsáhlé disertační práce *An Osteological and Paleopathological study of the Scythian and Hunno-Sarmatian period populations from the cemetery complex of Aymyryng, Tuva, South Siberia*, jejímž hlavním cílem bylo osvětlit způsob života, zdravotní stav a stravovací návyky dvou asijských kočovných populací doby železné – skythské a huno-sarmatské – pohřbívajících na rozsáhlém pohřebištním komplexu Aymyryng v autonomní republice Tuva na jižní Sibiři. Multidisciplinární přístup zahrnuje osteologické a paleopatologické vyhodnocení kostrového materiálu v součinnosti s archeologickými, písemnými a environmentálními daty. Současný text, jenž je jedním z mnoha dílčích, které autorka na toto téma publikovala, přináší detailní přehled traumat zjištěných na kostrovém materiálu a vyhodnocených v archeologickém kontextu. Traumatické léze a různá zranění evidovaná na lidských pozůstatcích představují mnohdy jediné doklady, z nichž můžeme usuzovat na každodenní aktivity, zaměstnání či bojové praktiky pravěkých populací. Archeologický výzkum v Aymyryngu probíhal v letech 1968–1984 a vyzvednuté kostrové pozůstatky byly uloženy v Muzeu antropologie a etnografie Petra Velikého v Petrohradě. Začátkem 90. let provedli ruští vědci kranio-metrickou a osteologickou analýzu pozůstatků a od 2. pol. 90. let se bádání věnuje autorka. Zhodnocení skeletů 809 jedinců je první obsáhlou antropologickou a paleopatologickou studií archeologické populace z jižní Sibiře.

Jak známo, tvořily populaci Skythů nomádské kmeny iránského původu a přibližně v 8.–3. stol. př. n. l. obývaly značnou část vých. Evropy a Asie. Pronikly až ke Karpatům a do Sedmihradska. Asi ve 3. stol. př. n. l. podlehly sarmatským kmenům a ovládaly již jen menší území skythského království na sev. Krymu a při dolním Dněpru. Asi ve 2.–3. stol. n. l. nám Skythové mizí.

Předkládaná monografie je členěna do 8 kapitol a dvou appendixů. V první kapitole se blíže seznámíme s materiálem, který byl předmětem bádání. Na základě odlišných funerálních památek a materiální kultury byl rozdělen do dvou skupin – skythské (datované do 8.–2. stol. př. n. l.) a huno-sarmatské (vyvíjela se v průběhu 3.–1. stol. př. n. l.). Většina kostrových pozůstatků ze skythské periody je ze 3. a 2. stol. př. n. l. V té době se v této oblasti začal šířit vliv hunské říše (národa Hsiung-nu), na-

stále změny měly za následek konec skytské kultury a vznik kultur nových. Předpokládá se, že pohřby z huno-sarmatské periody v Aymyryngu zahrnují elementy jak staré, tak nové kultury.

Antropologicky tvořila skytská populace heterogenní skupinu kombinující kavkazoidní a mongoloidní charakteristiky. Sociální organizace byla založena na klanové a kmenové struktuře. Na pohřebišti byly nalezeny bohaté i chudé hroby, nicméně rozdíl mezi výbavou nebyly výrazné, což vedlo badatele k představě skytské rovnostářské společnosti. Populace z Tuvy praktikovala semi-nomádské pastevectví, zahrnující extenzivní pastevectví a druhotné zemědělství. Pokud přímo sama nekultivovala půdu a nesklízela plodiny, musela mít přinejmenším ekonomický vztah k zemědělským populacím, protože obiloviny tvořily významnou složku stravy skytských kočovníků. Skythové věřili v posmrtný život, o čemž svědčí bohatá a různorodá hrobová výbava. Mrtvým byly dávány do hrobu četné keramické a dřevěné nádoby, zimní oblečení, jídlo a pití, součásti koňských postrojů atd. Těla byla ukládána do rodové hrobky, na boku, s pokrčenými končetinami.

Huno-sarmatské období je v Tuvě reprezentováno třemi kategoriemi archeologických nálezů. První a druhá skupina, obsahující prvky charakteristické pro původní tuvskou populaci a pro nově vznikající hunskou kulturu národa Hsiung-nu, jsou datovány do rané fáze huno-sarmatské periody (3.–1. stol. př. n. l.). Třetí skupina reprezentuje již plně rozvinutou pozdní fázi tohoto období (1. stol. př. n. l. – 5. stol. n. l.). Nepočtené kraniometrické studie charakterizují huno-sarmatské lebky jako kombinaci mongoloidních a evropských znaků. Dokladem významu vojenské organizace je značný výskyt zbraní v hrobech a nálezy koster se známkami bojových traumat. Existence kmenových pohřebišť dokládá cyklickou migraci, kdy se kmény pohybovaly podél předem stanovených cest a přezimovaly na tradičních zimovištích. Nálezy cereálií jsou dokladem zemědělských aktivit, které probíhaly v blízkosti zimovišť, takže část populace zde pravděpodobně zůstávala po celý rok. Většina pohřebišť je tvořena malým počtem mohyl nebo jednou mohylou s oscilujícím počtem jednotlivých pohřbů. Typickým znakem funerálních památek jsou různé typy hrobových konstrukcí a rituálních struktur spojených s pohřebním ritem.

Charakteristiky obou kultur jsou dále rozvedeny ve 3. kapitole, která se týká přímo naleziště Aymyryng, pohřebního ritu a hrobové výbavy zde pohřbívacích populací. Skythští zemřelí byli uklá-

dáni do společných hrobek nebo do samostatných kamenných dutin většinou na levém boku s pokrčenými končetinami, orientovaní na Z s mírnými odchylkami. Dokladem složitějšího systému sociálního chování populace je odlišná orientace jedinců uložených v hrobkách obložených dřevěnými kmeny a jedinců z hrobů obložených kameny, rovněž lokalizace a orientace nedospělých jedinců v rámci jedné skupiny hrobů. U rozvinuté huno-sarmatské společnosti se již setkáváme s uložením na zádech, zatímco pro její ranou fázi je typické množství různých pozic (na boku s pokrčenými končetinami, na zádech s ohnutými koleny směřujícími vzhůru, na zádech v natažené poloze), což dokládá postupné splývání obou kultur. Nejčastější byly pohřby v dřevěných rakvích, hroby byly obloženy dřevem nebo kameny.

Čtvrtá kapitola je věnována metodologickým přístupům antropologického a paleopatologického vyhodnocení. Autorka vycházela z mezinárodně platných metodik. Oceňuji, že nehodnotila pohlaví u nedospělých jedinců, o což se mnoho antropologů v současné době snaží s cílem získat co nejvíce dat, ovšem na úkor objektivitu a přesnosti. Není možné spolehlivě určit pohlaví subadultních skeletů před dokončením puberty. Při hodnocení věku autorka použila poněkud odlišnou klasifikaci, než je běžné u nás. Nedospělé jedince rozdělila do čtyř kategorií (infant 0–2 roky, dítě 2–6 let, nedospělý 6–12, dospívající 12–17 let), stejně tak i dospělé (mladý dospělý 17–25 let, dospělý 25–35 let, dospělý 35–45 let a plně dospělý nad 45 let). Je patrné, že se snažila o co neobjektivnější hodnocení, protože ve vyšším věku může být stav kostry výrazně ovlivněn degenerativními procesy, takže chronologický a biologický věk se mohou značně lišit. Tomuto problému se autorka vyhnula tím, že hraniční věk, který ještě stanovila, byl 45 let. Pro hodnocení tělesné výšky vycházela z tabulek Trotterové a Gleserové, což je metodika u nás známá, nicméně málo používaná.

V ústřední části publikace (5. a 6. kap.) autorka rozdělila traumata do dvou skupin na základě jejich „etiologie“: jednak zranění a úrazy, k nimž mohlo dojít při každodenních činnostech a aktivitách, jednak traumata způsobená zbraněmi a jako důsledek chirurgických procedur – amputace a trepanace. Nejasné případy, u nichž nebylo možno jednoznačně stanovit jejich původ, byly zařazeny do první skupiny. Do této skupiny patří hlavně různé typy fraktur a hematomy. Autorka sem rovněž – poněkud překvapivě – zařadila i spondylolýzu na obratlích, která bývá nejčastěji interpretována jako vývojová odchyl-

ka. Jako další možnou etiologii zde autorka uvádí buď opakované trauma v průběhu dětského věku a dospívání v důsledku ohýbání a zvedání se ve svisele poloze, jehož důsledkem je únavová zlomenina obratle, nebo jednorázové trauma na obratlovém oblouku. Mezi bojová zranění patřily rány sekerou nebo mečem, příp. šípem, objevily se i indicie dekapitace. K nálezům, na našem kostrovém materiálu prakticky neznámým, patří sečné rány na krčních obratlích se zkosenými okraji dokládajícími směr útoku zdola nahoru. Byly interpretovány jako závažná zranění v oblasti krku, jakési symbolické dekapitace z rituálních či jiných důvodů. Kruhově uspořádané řezné rány na lebce svědčí o skalpování. Diskutabilní jsou známky mnohočetných zranění mečem na lebce huno-sarmatského muže, které autorka dává do souvislosti s úmyslnou extrakcí mozku, zřejmě z „válečných“ rituálních důvodů. Jakékoli spekulace o symbolických či rituálních důvodech jsou čistě hypotetické, pokud nejsou podloženy písemnými prameny o tehdejších praktikách. U skythské populace byly rovněž zaznamenány dva nálezy trepanace a jeden doklad amputace ruky, zatímco u sarmatské populace nebylo evidováno ani jedno zranění tohoto typu.

Jednotlivá traumata jsou v publikaci velmi detailně vyhodnocena pro každou kulturu zvlášť. Jsou posuzována z hlediska druhu kosti a jejich výskyt je procentuálně vyjádřen vzhledem k zachovalosti kostrového materiálu. Údaje o zachovalosti všech kostí jsou uvedeny v příloze.

Na závěr autorka shrnuje výsledky paleopatologické analýzy a konfrontuje je s materiální kulturou Aymyrlingu, s historickými prameny týkajícími se Skythů a Sarmatů a s etnografickými studii sibiřských populací. Kapitola je velmi přehledně členěna dle jednotlivých typů zranění a jejich možných příčin. Autorka se v interpretacích nepohybuje pouze na poli hypotéz, odkazuje na celou řadu vědeckých studií, a věrohodně tak předkládá obraz života a zvyků tehdejší společnosti.

Jedinou slabinou publikace jsou často nepřilíš kvalitní a pouze černobílé fotografie, nicméně celkový dojem je velmi dobrý. Práce obsahuje množství nových údajů, které nás mohou inspirovat při interpretacích různých nálezů na našem kostrovém materiálu. Neméně zajímavé je i to, že nám poskytuje hlubší pohled na každodenní život geograficky i chronologicky vzdálených populací Skythů a Sarmatů. Zbývá jen dodat, že druhý appendix obsahuje seznam se základními údaji o kostrách s evidovaným traumatem, které byly do této studie zařazeny.

Petra Stránská

Na prahu českých dějin. Sborník prací Jiřího Slámy. Studia mediaevalia Pragensia 6. Praha 2006. 233 str.

Sborník tvoří výběr studií prof. J. Slámy z let 1967 až 2004 doplněný autorovou bibliografií. Vzhledem k tomu, že informování o obsahu textů by bylo nošením sov do Athén a jejich zevrubnější rozbor by naopak překročil rámec recenze, dovoluji si jednotlivé texty pouze krátce glosovat.

Příspěvek k vnitřní koloniaci raně středověkých Čech, 9–20. Nástin vývoje osídlení raně středověkých Čech dle stavu poznání archeologické nálezové základny kolem poloviny 60. let doplněný rámcovým srovnáním s doklady osad v diplomatických textech do sklonku 12. století. Za 40 let, které uplynuly od vydání studie, se nálezová základna dílem rozšířila, dílem se měnily názory na zařazení některých památek. Do jaké míry tyto změny mají či nemají vliv na globální pohled na vývoj osídlení na našem území vytvořený v 60. letech, nemůžeme v současnosti zcela posoudit. Máme sice k dispozici aktualizované mapy hradišť, dosud však chybějí aktualizované mapy ostatních typů lokalit (!). *Příspěvek k dějinám českého hrnčířství 9. a 10. století, 21–32.* V pozitivním smyslu nestandardní využití studia značek na dně k poznání raně středověkého hrnčířství bylo umožněno tím, že se autor v rámci přípravy katalogu pohřebišť ze středních Čech seznámil s rozsáhlým souborem keramiky tohoto regionu. I když se tyto nádoby jen zřídka vyskytují s dalším inventářem, který by přispěl k jejich detailnějšímu časovému zařazení, domnívám se, že tento soubor může ještě poskytnout další cenné informace o raně středověkém hrnčířství, byť nikoliv chronologického rázu. *Civitas Wistrachi ducis, 33–46.* Předmětem studie není pouze hledání Wistrachova hradu a autorova hypotéza, že tímto hradem mohlo být hradiště zabrušanské, ale zasazení události r. 857 do širšího kontextu dalších vojenských tažení 40.–50. let 9. stol. a kontaktů se srbským a velkomoravským územím. *Svatojiřské kostely na raně středověkých hradištích v Čechách, 47–60.* Projevy svatojiřského kultu, jehož nejstarším dokladem je bazilika založená knížetem Vratislavem na Pražském hradě, jsou podrobně sledovány v kontextu výskytu kostelů zasvěcených sv. Jiří na hradištích. Závěr, že svatojiřské patrocinium lze považovat za doklad pronikání bavorského církevního vlivu, je třeba brát v potaz při studiu česko-bavorských vztahů. *K některým ekonomickým a politickým projevům raně středověkého přemyslovského státu, 61–70.* Přesídlenecké osady, ač písemnými prameny, toponomastikou a archeologickými nálezy doložené velmi torzovitě, představují vý-

znamný dobový fenomén, zasahující do sféry politického, ekonomického i kulturního života. Příspěvek nevelkého rozsahu, ale velkého dosahu, neboť rozrušuje představu poměrně statického obrazu raně středověkého osídlení. *Raně středověké Čechy a rurikovská Rus*, 71–80. Shrnutí nečetných dokladů písemných i archeologických pramenů o kontaktech Čech s Kyjevskou Rusí doplňuje podrobnější pasáž o přeslenech z ovručské břidlice.

Následující blok příspěvků (*Přemyslovci a Morava*, 81–94; *Slavníkovci – významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?*, 95–148; *Český kníže Boleslav II.*, 149–176; *Ekonomické proměny v přemyslovském státi za panování nástupců Boleslava II.*, 177–186; *K problému historické interpretace archeologických výzkumů staroslovanských hradišť v Čechách*, 187–206; *Kosmovy záměrné omyly*, 207–212; *Několik poznámek k hrobům přemyslovských knížat na Pražském hradě*, 213–222) zahrnuje texty zaměřené převážně na historickou problematiku Přemyslovců a Slavníkovců. Také základní úhel pohledu na archeologickou problematiku je v těchto příspěvcích až na výjimky spíše historický. K hlavním tématům patří významné postavy českých raně středověkých dějin, centra jejich vlády, ekonomika raně středověkého státu. Při bližším studiu těchto i výše uvedených textů však najdeme i další tematické linie, jako např. vývoj hradecké soustavy, kontakty Čech s Moravou, Polskem, srbskými sousedy či s Bavorskem. Budeme-li v těchto příspěvcích hledat odpověď na otázku, kde lze spatřovat nejpodstatnější změnu v obrazu raně středověkých Čech, pak je třeba zdůraznit zvláště zásadní proměnu „slavníkovského příběhu“. Ať již k němu další generace badatelů zaujmou jakékoliv stanovisko, nezmění to nic na tom, že nově koncipovaná představa o vztahu Přemyslovců a Slavníkovců výrazně ovlivnila hned několik oborů najednou – historii, archeologii a numismatiku – a vytvořila prostor pro nové pohledy na problematiku 2. pol. 10. století.

Uvedené příspěvky nutně vedou k zamyšlení nad vztahem archeologie a historie v českém raně středověkém bádání. Spolužití těchto oborů provází řada problémů. K omylům a nepochopením může snadno dojít zvláště tehdy, když používáme prameny druhého oboru (a nemusí to být jen historie) pouze jako ilustrace. Zdrojem dalších je stav pramenů základny. Zatímco základní fond písemných pramenů je fakticky uzavřen, archeologické prameny stále přibývají, což logicky vede k četnějším názorovým proměnám. A v neposlední řadě je to vědomá i podvědomá snaha, aby archeologie (spolu) vytvářela onen základní historický příběh. Řekne-

me-li – samozřejmě s nadsázkou –, že příběhy pří-
náší historie, zatímco archeologie (a nezapomeňme také na numismatiku) poskytuje kulisy, kostýmy a rekvizity, není to rezignace na „účást“ v příběhu, ale spíše upozornění na to, co je hlavním předmětem našeho oboru. Ostatně právě detailní analýza těchto kulis atd., jejíž možnosti v posledních letech výrazně rozšířily analýzy přírodovědné, může onen základní historický příběh potvrdit, doplnit, rozšířit, či třeba naznačit, že se nemohl udát tak, jak je podáván. V těch obdobích, pro která nedisponujeme písemnými prameny či tyto nejsou dostatečně „příběhotvorné“, nemohou archeologické prameny zaujmout jejich místo. Jinou stránku problému představuje reflexe historických příběhů v archeologii a ony známé snahy propojit data historická a archeologická. Problém ale leží nikoliv v aplikaci poznatků historie jako takových, ale ve volbě rovin, ve které je tato aplikace možná.

Výběr textů v tomto sborníku akcentuje práce zaměřené na historickou problematiku a na interpretaci archeologických pramenů v historických souvislostech. Představuje tak prof. Slámu především v roli určitého *mostu* mezi poznáním archeologickým a historickým. Tím bezpochyby je. Současně si je však třeba uvědomit, že je to pohled poněkud zkreslující v tom smyslu, že není dostatečně zohledněn – např. v podobě úvodního slova – autorův přínos pro samotnou archeologii, ať už máme na mysli položení základů moderního studia hradišť, vytvoření základní platformy pro studium středočeských pohřebišť, či rozvinutí metody kritické analýzy v raně středověké archeologii. Přes tuto dílčí připomínku sborník nejen představuje užitečnou pomůcku pro studenty, ale bude přínosem i pro další badatele, jimž mj. usnadní studium publikovaných textů ve vzájemných souvislostech.

Kateřina Tomková

Věra Němečková – Jiří Sejbal: Nález mincí a slitkového stříbra z Černožic. Peníze posledních Přemyslovců a počátky české grošové měny. Vydala Olga Čermáková Hradec Králové 2006. ISBN 80-86703-14-2. 302 str.

V r. 1979 byl vybagrován a se zeminou vyvezen hrnc plný mincí, uložený na někdejší poli či louce (prvotně zajištěný soubor byl o dva roky později doplněn; nedozvídáme se odkud). Do muzea dospělo 193 brakteátů, 29 jejich zlomků, 24 brakteátových svitků, 59 slitků stříbra (1 opatřen puncem) o celkové váze 1636 g a 1052 pražských grošů Václava II.

Autoři (z pera prof. Sejbala ovšem mohl vzéjít jen rozbor brakteátů a brakteátových svitků) odha-

dují, že jde o přibližně 97 % nálezů. Brakteáty pocházejí z Čech, Slezska, obou Lužic a Saska, mezi pražskými groši se objevují dosud nepopsané varianty i nedbalé ražby. Celková hodnota depotu, uloženého patrně patrně kolem poloviny 1. desetiletí 14. stol., odpovídala podle přepočtu autorů přibližně 1520 gr. pr., tedy teoreticky zhruba ceně menší vesnické usedlosti, lehčí zbroje, nebo také třeba naději na vyplacení z trestu stětím.

Zdařilou publikací pečlivě zpracovaného souboru (podtitul knihy je sice efektní, leč poněkud matoucí) značně poškodila ambice zařadit jej do širších souvislostí. Odloučí-li se od precizního popisu nalezených kusů, je čtenář nucen probíjet se horami banalit a frází, v nevidaném rozsahu překládaných do němčiny i angličtiny. V moři triviálních úvah, opíraných o povrchní zacházení se zdroji nejruznější hodnoty, se často rozplývá věcné jádro, a závěry vyjádřené jinak než v metrologických tabulkách je třeba brát nanejvýš rezervovaně.

mj

Harald von der Osten: Geophysikalische Prospektion archäologischer Denkmale unter besonderer Berücksichtigung der kombinierten Anwendung geoelektrischer Kartierung, sowie der Verfahren der elektromagnetischen Induktion und des Bodenradars. Berichte aus der Geowissenschaft. Shaker Verlag *Aachen* 2003. 184 str. se 156 obr. v textu a 6 tab.

Autor náleží mezi zkušené specialisty zabývající se aplikací geofyzikálních metod v archeologii. Jeho hlavní pracovní náplní v rámci Landesdenkmalamt Baden-Württemberg ve Stuttgartu začala být geofyzika v archeologii v roce 1991. Na první pohled útlá, ale svým obsahem a bezpočtem příloh velice obsáhlá publikace tvoří jeden z hlavních výstupů (disertační práce na mnichovském Department für Geo- und Umweltwissenschaften der Ludwig-Maximilians-Universität) v rámci dlouhodobě realizovaného projektu „Geophysikalische Prospektion archäologischer Denkmale“. Ačkoli v ní jsou podrobně popisovány principy používaných geofyzikálních metod i způsobů práce s daty, širokou řadou vybraných výsledků a příkladů průzkumů různých archeologických lokalit může rovněž dobře informovat samotné archeology. Knihu autor rozčlenil do osmi kapitol.

Úvodní kapitola (Einleitung), sepsaná v poněkud stručné formě, je věnována hlavním cílům archeogeofyzikální prospekce. Vedle předností nestruktivní metody jsou zde při sledovaném měnícím se rozsahu vhodných ploch archeologických lokalit

také některá omezení metod, resp. nutnost kombinací více způsobů průzkumu. Druhá kapitola (Feldpraxis geophysikalischer Verfahren, Instrumentarium, Daten-Processing und Darstellung der Ergebnisse) je již dle nadpisu mnohem obsažnější a tvoří více geofyzikální a teoretický základ publikace. V rozsahu kolem třetiny publikace jsou zde popsány teoretické i praktické základy geomagnetometrického, geoelektrického měření, měření elektromagnetické indukce i zemního radaru včetně příkladů přístrojového vybavení, ale i úprav dat až po zobrazení výsledků. V podobných publikacích běžně nezdůrazňované, a přitom z více důvodů zajímavé, je v samostatných podkapitolách diskutované téma hranic, resp. limitů jednotlivých geofyzikálních metod. V následné kapitole (Zur Wahl des geeigneten Verfahrens) pak autor opět shrnujícím způsobem rozebírá vhodnost příslušné geofyzikální metody pro sledování konkrétních archeologických situací a s tím spojenou nákladnost terénního průzkumu.

Čtvrtá kapitola (Zur Klassifikation archäologisch bedingter Anomalien und Möglichkeiten der Fehlinterpretation) již směřuje pozornost čtenáře více ke způsobům zobrazení a rozlišení naměřených anomálií a s tím spojenými možnostmi reálné (tudíž vždy také dle podmínek nějakým způsobem omezené) interpretace. Příklady výsledků s rušivými projevy podpovrchových nearcheologických situací vhodně doplňují diskusi možných rizik interpretace dat v méně příznivých podmínkách průzkumu. Kapitola „Fallbeispiele zur Verifikation von Messergebnissen durch Grabungen“ autor pak věnuje archeologicky snad nejzajímavějšímu tématu porovnání výsledků geofyzikálních metod s výsledky archeologických výzkumů. Možné problémy výkladu samostatných dat průzkumu vůči realitě archeologického výzkumu byly dokumentovány na příkladech průzkumu merovejského pohřebiště Rheinausen-Oberhausen a areálu jezuitské koleje Rottenburg.

Kapitola „Kombination von Geomagnetik, Geoelektrik, elektromagnetischer Induktion und Bodenradar“ pak na řadě příkladů dokládá efektivní způsoby kombinovaných archeogeofyzikálních měření. Autor názorně prezentuje různé postupy úprav i zobrazení dat i jejich kombinace s dalšími podklady pro bližší a podrobnější možnost rozlišení i interpretaci dat. V kapitole „Numerische Kombination von Ergebnissen verschiedener geophysikalischer Verfahren“ pak jsou na zajímavém příkladu komplexního velkoplošného geofyzikálního průzkumu osídlení v turecké lokalitě Kerkenes, německého hradu Schwabsberg nebo kastelu Rainau-Buch demonstrovány výhody vzájemné kombinace různých dat. Závěrečná kapitola již bez jiného obsaž-

nějšiho shrnutí jen stroze nastiňuje některé možné trendy budoucí archeogeofyziky.

Publikace H. von der Osten je jednou ze stále nemnohých prací plně věnovaných archeogeofyzikální problematice. Přes kolísavé strukturování knihy do poněkud nevyvážených kapitol zůstává hlavní devizou hustota a rozsah čtenáři předkládaných informací, včetně řady nejen pouze doprovodných příloh. Při mnohaletých nashromážděných geofyzikálních výsledcích často s archeologickou reflexí tento soubor vybraných příkladů skutečně obsahuje více unikátních výsledků z pestré škály rozličných a různými metodami zkoumaných lokalit. Snad právě proto zamrzí menší formát knížky, a především vůči často několikahektarovým prozkoumaným plochám neadekvátně malé a vesměs černobílé přílohy. Je to překvapivé i proto, že více pozoruhodných a kvalitně prezentovaných i zpracovaných geofyzikálních výsledků (i stejných lokalit) existuje a jsou velkoryse zpřístupněny na stránkách autora (www.archaeogeophysics.info). Zájemci o problematiku může kniha dát dobrý obrázek, na jakém stupni rozvoje a v jakých podmínkách se dnešní německá geofyzika v archeologii nachází.

R. Křivánek

Václav Smrčka: Trace elements in bone tissue. Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum *Praha 2005*. ISBN 80-246-1033-7. 213 str. s 50 obr. a 11 tab.

Autor ve své knize shrnuje poznatky o stopových prvcích nejen z hlediska jejich procentuálního výskytu u rostlin a živočichů (včetně člověka), ale i jejich biologické funkce a možnosti rekonstrukce stravovacích zvyků historických populací.

Knihy je poskládána do deseti vzájemně se doplňujících kapitol. Po krátké charakteristice stopových prvků a přehledu metod umožňujících je analyzovat a stanovit jejich obsah přichází kapitola, která se zabývá podílem prvků u rostlin a živočichů, rozdíly mezi nimi a důsledky nedostatku jódu a selenu. Další tři kapitoly jsou spíše teoretické, ale dodávají knize na celistvosti: jedná se o kapitoly „Dostupnost prvků z jídla“, „Uložení prvků do kostní tkáně“ a „Základní stavební prvky kostí“. V druhé z nich jsou popsány všechny možné cesty vstupu prvků do těla člověka, jejich vstřebávání, faktory působící na vstřebávání či na vyloučení prvků z těla. Největší část této kapitoly se zabývá pronikáním prvků skrz placentu. Zdravotní stav a stravovací zvyky matky hrají důležitou roli při intrauterinním vývoji dítěte. Rtuť, kadmium a titan působí na vývoj plodu jako toxiny. Naopak dosta-

tečný příjem železa a mědi do těla matky, odkud se prvky dostávají placentou do těla dítěte, je nezbytný pro správný růst dítěte. Nedostatek železa může vyvolávat krvácení a následná ztráta krve má pak vážné důsledky pro anemické matky.

Šestá kapitola nazvaná „Stopové prvky v ontogenezi a fylogenezi kostní tkáně“ se věnuje rozdílným hodnotám některých stopových prvků u člověka v závislosti na věku. Autor v této části knihy uvádí výsledky vlastních výzkumů: rozdíly ve stopových prvcích mezi pravou a levou stranou dlouhých kostí, jejich poměrem mezi distálními konci a středy diafýz u plodů nebo mezi epifýzami a středy diafýz u dospělých. V prvním případě byly v nemocnici odebrány vzorky z pravého i levého femuru mrtvě narozených dětí ke sledování rozdílu v obsahu cínu. Pouze u 2 vzorků z 19 se koncentrace cínu lišila. Otázka možného obsahu cínu v kostech před porodem a po něm je rozebírána mnoha autory; na jeho množství v kostech dětí má rozhodující vliv matka. Cín se objevuje v kostech předčasně narozených dětí, u některých naopak schází. Autor proto s kolegy provedl další výzkum. Pro porovnání koncentrací cínu a dalších stopových prvků byly použity kosterní pozůstatky historických populací ze střední Evropy (113 skeletů) a z Afriky (Núbie – 36 skeletů). Vyšší koncentrace cínu byly nalezeny u recentní populace, což je vysvětlováno zvyšujícím se znečištěním životního prostředí v posledních dekadách. Dále bylo zjištěno, že obsah cínu se liší v jednotlivých věkových kategoriích a jsou rozdíly mezi pravým a levým femurem. Obsah dalších stopových prvků se liší v různých částech kostí. Prvky jako zinek, vanad, nikl, chrom, olovo, mangan, kobalt a cín jsou kumulovány v epifýzách dlouhých kostí. Vápník, stroncium, sodík a draslík převládají ve středních částech diafýz dlouhých kostí.

Poslední tři kapitoly zabírají skoro polovinu knihy. Tato část je z hlediska praktického přínosu velice důležitá pro antropologii, archeologii a další příbuzné obory. Na základě zjištěných hodnot stopových prvků v kostech a v okolní půdě lze podle autora usuzovat na potravní zvyky historických populací. Pro rekonstrukci skladby potravy historických populací je nezbytné odebrat i vzorky půdy, a to nejen v místě nálezů kosterních pozůstatků, ale i 25 cm od nálezů každého hrobu, vhodné je odebrat další vzorek půdy z jakéhokoliv místa pohřebiště pro vertikální stratigrafii uložených prvků. Za nejdůležitější prvek při rekonstrukci potravních zvyků je považováno stroncium. Pro porozumění důležitosti stroncia jako prvku, který nám umožňuje nahlédnout do života v minulosti, je popsán jeho cyklus v biosféře. Není opomíjen ani význam rostlin jako významného zdroje stroncia pro býložravce,

odkud se přes další potravní cesty dostává do těla člověka. Jídlo živočišného původu vykazuje vyšší koncentrace zinku a železa než jídlo rostlinného původu. Naopak vyšší hladina stroncia, magnézia, manganu nebo vápníku ukazuje na rostlinné zdroje. Z hlediska rekonstrukce potravních zvyků je výhodné analyzovat množství zinku a stroncia dohromady; při analýze samotného stroncia mohou být výsledky zavádějící. Koncentrace stroncia v kostní tkáni se snižuje v pořadí od býložravců, všežravců až k masožravcům, zatímco hladina zinku vzrůstá ve stejném pořadí.

Předposlední, nejobsáhlejší kapitola pojednává o některých potravních vzorcích v Evropě. Autor uvádí historické, archeologické a biologické (na základě analýzy stopových prvků) doklady potravních zvyků od mezolitu až do současnosti, s prognózou potravních vzorců v budoucnosti. Změna skladby potravy odráží klimatické podmínky, které měly za následek zvyšování produkce biomasy. Jednalo se především o změny týkající se rostlinných zdrojů. Z hlediska složení potravy je k době bronzové zmiňována možnost kanibalismu. Podle autora může být jedna z příčin hledána v onemocněních, kterými tehdejší lidé trpěli. Nejvíce se uvažuje o anémii, která zanechává na kosterních pozůstatcích stopy v podobě *cribra orbitalia*. Na základě analýzy stroncia a zinku ze 161 kosterních pozůstatků z 9 pohřebišť doby laténské byly odlišeny dvě zóny – česká a francouzská. V české byly naměřeny koncentrace zinku a stroncia o něco vyšší než ve francouzské. Autor se také zabývá otázkami koncentrace olova a jejich možných zdrojů v kostní tkáni, přičemž hledá souvislost se sociálním postavením jednotlivců a sleduje rozdíly na jednotlivých pohřebištích.

Publikace je jedinečnou knihou nejenom na českém, ale i mezinárodním trhu. Podává ucelené informace týkající se stopových prvků v kostní tkáni, včetně výsledků vlastních výzkumů. Hlavní přínos spatřuji v autorově snaze o interpretaci výsledků na základě naměřených hodnot v kosterním materiálu různých historických populací.

Michaela Křivanová

Studia archaeologica Slovaca mediaevalia V, 2006. Zborník príspevkov zo sympózia Človek – sacrum – prostredie, Kláštorisko 12.–27. augusta 2005. Sestavili M. Slivka – M. Homza. Levoča 2006. ISBN 80-89187-15-3. 416 str.

Pátý sborník (resp. čtvrtý, neboť 3. a 4. byly sloučeny do jednoho svazku) pozoruhodné ediční řady úplně neodpovídá jejímu názvu. Drtivě totiž převažují historické, uměleckohistorické a religio-

nistické příspěvky; jediná plně archeologicky pojatá stať se dotýká lokality Sitno. Sborník vydala nezisková organizace Kláštorisko vlastními prostředky a z jiných (soukromých a grantových) zdrojů, to však nijak nepoznamenalo ani jednotný vzhled řady, ani kvalitu obsahu.

Tematické zaměření prezentované v podtitulu publikace vysvětlují editoři v úvodu, po němž D. Bevilacqua přibližuje přírodní milieu Spiše, jeho utváření a ochranu především území NP Slovenský raj vč. návrhu na vyhlášení nové kategorie Světového dědictví UNESCO – „Kulturní krajina“.

Dva zajímavé příspěvky k dějinám Spiše na konci 14. stol. přináší M. Marek (Neugeri na Spiši) a V. Rábik (Spišský župan Bald[uin]...). Neugery (Neugary) se rozumí etnické skupiny východního původu, které vojensky působily jak proti uherskému státu (Tataři), tak v zájmu krále (Kumáni). Známe je i z Otakarovy rakouské rýmované kroniky jako *Niugaere*. Kumány pro upevnění moci využil Ladislav IV., jenž se opíral i o jiná usídlená etnika (Sasy, Latiny – Valony), což vedlo ke vzpourám domácí nobility (spišský župan Roland). Při potlačování odporu církve Kumáni vyrabovali Spišskou kapitolu. Soužití národnostních skupin usnadnila jejich samostatná správa (též provincie *Scavorum*). Na Rolanda, jenž v odboji padl, ve funkci navázal Balduin z florentského rodu Cipriani, jehož županství skončilo v r. 1301 s předáním Spišského hradu exponentovi Ladislava V. (Václava III.).

Příspěvky P. Olexáka (Kult reliquií a svätcov) a P. Zubka (Dies natalis pro coelis – dies sacrum pro Ecclesia) již podle titulů mají religionistický charakter. Představují úvod k podstatě a koncepci křesťanského kultu, též v souvislosti se symbolikou úmrtního dne. Obdobně se tváří název rozsáhlé studie M. Slivky (Uctivanie svätých na Slovensku), avšak její podtitul (K problematike výskumu patrocinií) prozrazuje, že její podstatou je zásluhový příspěvek k tématice zasvěcení kostelů. Na rozdíl od publikace P. Hudáka z r. 1984 (Patrocinia na Slovensku. Bratislava) jde o evropskou literaturou přebohatě podložený přehled hlavních kultů a patrocinii na Slovensku. Dislokace některých je doložena i kartografickými, žel místy nepřilíhají dobře reprodukovány přílohami. Cenné jsou příklady půdorysů rozvrhů svatyní rozličného zasvěcení, převážně zjištěných archeologicky. Pozoruhodné je sledování patrocinia sv. Svorada a Benedikta (např. čtyřapsidová rotunda na Trenčianském hradě). Autor dle svého zvyku dodržuje věcný vědecký skepticismus, takže nadále a zřejmě oprávněně popírá datování rotundy v Michalovicích do velkomoravského období. Rovněž proto se nepřipojil k přiřazení kostelíka sv. Mar-

gity v Kopčanech do téže doby, ač některé okolnosti jsou z pohledu recenzenta lákavé či nadějné. Mnoha hodnotnými postřehy a souvislostmi (např. ke konkrétním neutralizace pohanských kultovních míst) představuje Slivkova studie impuls a zásadní zdroj informací pro specialisty jak z oboru religionistiky, tak historické geografie a topografie.

Pozoruhodný je též příspěvek *J. Bencové* (Prototyp Božího hrobu na Zemi), jehož obsah vystihuje podtitul K fenomenologii baldachýnu. Pokud bude autorka práci rozšiřovat, neměla by opomenout ideovou vazbu architektonicky pravého baldachýnu v křížení lodí baziliky San Pietro al Monte u Civate (prov. Lecco, Itálie) a symbolického v podobě miniaturního klenby s vyobrazením nebeského Jeruzaléma nad vstupem tamtéž. Uplatnění ikonologie ve specifické architektuře kapucínů pojednal *A. Botek* (Ikonologické riešenie historických kapucínských kostolov na Slovensku), i když se jedná o vybočení ze středověku do raného baroku. Autor v několika případech podstatně doplnil poznatky uvedené v již letitých, ale dosud nenahrazených Umeleckých pamiatkách Slovenska (připravovaný *Ars-lexikon* bude mít pouze digitální formu). Cenná je i soupisová práce *M. Kvasnicové* (Kláštory a reholné domy na Slovensku) s orientací na 16. a 17. století. Nelze pochybovat o tom, že jde o jednu z přípravných partií chystaného encyklopedického díla o slovenských kláštorech. Situování pojednaných domů františkánů, jezuitů a piaristů zachycují tři mapky. Praktickou dokumentací archeologicky odkrytých architektur kartuziánského komplexu na Kláštorisku k památkově-prezentačním účelům se zabývají *J. Maron* a *A. Matyšáková*.

Jak už bylo řečeno, jediným archeologickým, zato rozsáhlým příspěvkem je studie *M. Hladíka* („Veľeba Sitna“ – ako ho dnes poznáme) podávající základní poznatky o produktech lidské činnosti na Sitně, jež vyplývají z analýzy materiálu shromážděného v Slovenském banském muzeu v Banské Štiavnici. Přestože předměty materiální kultury nepocházejí ze stratifikovaných zdrojů, vyhodnocení poskytlo doklady o středověkém využití lokality na poč. 13. stol. (mince) a opevnění vrcholu kopce kamennou zdí po jeho polovině. Táhla se po vrcholu pravěkého valu a uzavírala refugiálně využitý prostor jako u jiných míst stejného účelu (např. Kláštorisko, Tisovec-Hradová, St. Zvolen – Pustý hrad, Zniev). Otázkou zůstává nejistý vznik kamenného hradu na vých. konci lokality už na přelomu 13. a 14. stol., neboť písemně doložen je až před polovinou 16. století.

Zajímavý příspěvek k otázce církevních synod na příkladu provinciální synody v Dvorech n. Žita-

vou z r. 1307 předložila *M. Malovecká* (K uhorským církevním synodám v stredoveku). Z textu usnesení mj. vyplynuly jednak příklon církve ke Karlu Robertovi, jednak základ pro rozšíření dodnes aktuální modlitby Anděl Páně. Církevními osobami a dějinnými kontexty se obírají pozoruhodné články *M. Hlavačkové* (Bratislavský prepošt Juraj zo Schönbergu a jeho doba) a z pozůstalosti *J. Kútніка* (O Mojšiši Uhrínovi). První pojednal o Jiřím ze Schönbergu, kancléři a rádci Fridricha III. a diplomatovi Ladislava Pohrobka, jenž spolukonstituoval Akademii Istropolitana a jako vicekancléř trpce sledoval její úpadek. Druhý se vztahuje k východní (kyjevské) církvi a jednomu ze tří bratrů sloužících rostovskému knížeti Borisovi (+1015) původem ze slovanské elity severových. Uher. Z Polykarpova hagiografického spisku vyplývá, že zatímco Jiřího zavraždili spolu s Borisem, Mojšiš odešel do Polska a po vypuzení východních křesťanů se stal mnichem v Kyjevě; v r. 1108 (?) byl kanonizován. Také příspěvek *V. Kucharské* (Mecenát Hedvivy Zápoľskej) je věnován osobnosti světské, ale s církví spjaté. Kněžna těšínská se vedle podpory ambicí syna Jana na uherský trůn věnovala mecenátu řádu kartuziánů.

Pojednání *M. Hanuše* (Stolovanie v mníšskom spoločenstve) využívá dílem archeologické zdroje a patří k současně oblíbenému tématu kultury každodenního života. Obsahuje též úvahy o refektářích a kuchyních několika klášterů a specifikuje kategorie kuchyňského inventáře. *M. Kořšová* věnovala pozornost písemné dokumentaci středověkých pouťí z Uher do Itálie a *J. Nemeš* tematice úpadku nižšího kléru, k němuž docházelo už po r. 1480, tedy nikoliv až v důsledku reformace („Klerikerproletariat“ Uhorska v 16. století: problém desakralizace nižšího duchovenstva). Ostatně tento projev krize církve a společnosti byl jeden z motivů reformace. Církev v Uhrách to pochopila a s podporou Habsburků vytýčila zásady „reformy“ sama sebe, a to ještě před komplexními programy z Tridentu.

Koncepčně polemickým článkem (Slovenské medievalistické stredisko – perspektíva alebo utópia?) míří *I. Varšo* do terče, který sdílí i naše medievalistika. Nedostatek prostředků, minimální zájem politiků, roztříštěnost bádání a neřešené otázky efektivní organizace a řízení jsou problémem i u nás (CMS, ústavy AV ČR, univerzity).

Nepopíratelné zásluhy editorů nespočívají pouze v přípravě symposia a hodnotného sborníku. V podstatě svépomocné zabezpečení potřebných prostředků je natolik nezvyklé, že zasluhuje ocenění samo o sobě.

Miroslav Plaček

Andrej A. Sinicyn red.: Osobnosti razvitija verchného paleolita Vostočnoj Evropy. Kostěnki v kontekstě paleolita Jevraziji. Trudy kostěnkovskoj ekspedicii IIMK RAN. Vyp. 1. Institut Istorií Material'noj Kultury Ross. Akad. Nauk *Sankt-Petěrburg 2006*. ISBN 5-201-1226-4. 255 str.

První svazek nové řady prací o výzkumech v Kostěnkách na Donu (z níž sv. 2 se netýkal Kostěnek a sv. 3 a 4 viz AR 59 2007, 409–410 a 653–654). Řada je redigována vedoucími obou týmů, které dnes provádějí v Kostěnkách výzkumy se širokou zahraniční spoluprací. Tento první svazek obsahuje materiály z mezinárodní konference, pořádané v r. 1999 k příležitosti 120. výročí objevu paleolitu v Kostěnkách.

Obsah: A. A. *Sinicyn*: Ot redaktora, V–VI. A. A. *Sinicyn* – V. Ja. *Sergin* – Dž. F. *Choffeker*: 120 let issledovanij paleolita Kostěnok: Tradiciji i tendenciji, 1–9. Zejména historická schémata chronologie lokalit podle P. P. Jefimenka, P. I. Boriskovského, A. N. Rogačeva a A. A. Velička ve srovnání s novými schémata M. V. Anikoviče. S. A. *Vasil'jev*: Problemy kul'tur verchného paleolita v Rossijskoj archeologii, 10–17. Historický souhrn. I. V. *Sapožnikov*: Paleolitičeskije karstovyje peščery severo-zapadnogo Pričernomor'ja, 18–24. Výkopy pleistocenní fauny v krasových útvech v oblasti Oděsy v průběhu 19. století. M. V. *Aleksandrova*: Ideologija raskopok v „Novoj metodike“ P. P. Jefimenko, 25–32. Pozitivní hodnocení teoretických prací P. P. Jefimenka. B. I. *Beljajeva* – V. G. *Majsejev* – G. A. *Chlopačov* – D. Ju. *Arsen'jeva*: Někotoryje prijomy analiza archeologičeskich dannyh na primere issledovanija puškarevskich stojanok, 33–41. Podle dokumentace dřívějších výzkumů skupiny lokalit (Puškari I, Pogon, Bugorok) na středním toku Desny jsou provedeny počítačové rekonstrukce reliéfů náleзовé vrstvy a statistické analýzy inventáře Puškari I. V. Ja. *Sergin*: Razmeščenie kul'turnych ostatkov v komplexe I verchného sloja Kostěnok 1, 42–52. Do plánek (m²) sídelního objektu I ve svrchní vrstvě lokality Kostěnki 1 jsou rozmístěny kamenné artefakty celkem (obr. 1), barevný silicit a kvarcit (obr. 2), kousky slínovce či křídové horniny (obr. 3), výrobky z kostí a slínovce (obr. 4), figurky z těchto materiálů (obr. 5), přívěsky ze slínovce (obr. 6), lidské figurky (obr. 7), kostěné předměty (obr. 8). Z toho je vyvozováno uspořádání obývaného prostoru. F. *Djindjian*: Ruptures et continuités dans les industries du maximum glaciaire en Europe centrale et orientale : La question de l'Épigravettien, 53–62. Gravettien končí v Evropě okolo 22 ka BP, facie s vrubovými hroty, jež v té době opouští střední Evropu, která asi zůstává nadále ne-

obydlená, je však rozšířená po celé východoevropské nížině. Vzhledem k novým datům AMS je možno uvažovat o tom, že vých. gravettien (kostěnkien) je zčásti (mezi 24 a 22 ka BP) současný se středoevropským willendorfiem. Pro následující období (22–16,5 ka) autor odmítá termín „epigravettien“, protože neexistuje kontinuita gravettienského osídlení do této doby. Aurignacienskou tradici, která se objevuje kolem 21 ka, navrhuje nazývat regionálními jmény: muralovkien (pro stepní oblast černo-mořskou), langmannersdorfiem pro Dolní Rakousy a Moravu a kašovien pro Slovensko. Doplněk tvoří rozsáhlý soupis dat ¹⁴C z celé pojednávané oblasti. G. V. *Grigor'jva*: K voprosu o suščestvovanii Dněpro-Donskoj istoriko-kul'turnoj oblasti, 63–67. Upozorňuje na svébytnou oblast gravettoidních industrií na Desně, odlišujících se od kostěnkovsko-avdějevské kultury. A. A. *Krotova*: Svjazi pozdněpaleolitičeskogo naselenija bassejna Severskogo Donca i centra Vostočno-jevropějskoj ravniny, 68–80. Zdroje surovin několika dílenských lokalit gravettoidních industrií, z nichž zejména stanice Jamy vyniká kolekcí otupených čepelků. A. E. *Matjučin*: O rannej pore i genezice pozdného paleolita bassejna nižného Dona, 81–101. V povodí Severského Donce jižně od Kostěnek se nachází významná skupina lokalit Birjuč'ja Balka 1a, 1b, 2 s vrstvami středního i mladého paleolitu. Mladý paleolit vrstvy 3 (34–32 ka BP) obsahuje dokonale oboustranně opracované protáhlé trojúhelníkovité hroty převážně s konkávní bází. Tendence k plošnému opracování vykazují i industrie z Kalitvěnky 1b. V. N. *Stepančuk* – V. Ju. *Koen*: Industrija tret'jego sloja stojanki Kuličivka, zapadnaja Ukrajina, 102–115. Inventář třetí vrstvy spadá do iničiální fáze mladého paleolitu a bývá mnoha badateli řazen k bohunicienu, autoři industrii analyzují, ale nakonec neklasifikují. J. *Sarel* – A. *Ronen*: The “Transitional” and Levantine Aurignacian Industries in Raqefet Cave (Northern Israel), 116–122. Porovnávání jader z přechodních vrstev VIII–V s jádry aurignacienských vrstev IV a III. Nelevalloiská úštěpová jádra dosahují v aurignacienu až 40 %; je konstatována zcela odlišná organizace výroby nástrojů oproti starším vrstvám. D. Y. *Nuzhnyi*: Assemblages of three Epigravettian Sites in the Middle Dnieper Basin: A case of variability of residential patterns of mammoth hunters during the warm season, 123–137. Výzkumy v lokalitách Seminivka 1–3 poskytly pozdně gravettoidní industrie s malou koncentrací mamutích kostí a kostmi hnědého medvěda v lokalitě 1; lokalita 2 poskytla datum 14 200 ± 180 BP. V kolekcích z lokalit 2 a 3 se nachází větší počet mořských mušliček, dominují otupené čepelky a hrůtky. Autor se domnívá, že v tep-

lejších fázích vedli lovci mobilnější způsob života a vyhledávali místa „přirozeného skonu“ zvířat i zdroje přírodních surovin. *S. P. Smol'janinova*: O fragmentaci plastin v pozdněm paleolitu (po daným trasologií, remontaža i planigrafii) na stojance Ivaškovo VI, 138–143. Studie zlomků čepelí z hlediska jejich případného druhotného funkčního použití i jako skládanek. *S. Ju. Lev*: O klasifikaci rezcov Zarázskoj stojanky v kontextě kostěnkovsko-avdějevskoj kul'tury, 144–150. Návrh na klasifikaci rydel – dvouhranná (klínová), retušovaná (hranová), na hraně lomu polotovarů (na zlomu) – nepřinesl v podstatě nic nového. *A. V. Trusov*: Kul'turnyj sloj Zarázskoj paleolitičeskoj stojanky (morfoložija, – stratigrafičeskoj aspekt), 151–159. V lokalitě bylo prozkoumáno plocha asi 18 000 m², kulturní vrstva se nachází bezprostředně pod fosilní půdou, jež je datována 17 900 ± 200 BP vzorkem humusu. *N. D. Praslov – A. A. Sinicyn – E. A. Spiridonova – L. D. Suleržickij*: Karačarovskaja paleolitičeskoj stojanka: značenije, istorija i perspektivy issledovanija, 160–166. Karačarovo, objevené r. 1877 a ležící na 55°35' sev. šíře, poskytl mladopaleolitickou industrii, datovanou čtyřmi vzorky různých mamutích kostí mezi 15 a 16 tis. let BP. Ze sedimentů byla provedena pylová analýza. *Z. A. Abramova – A. A. Sinicyn*: Iskusstvo v kontextě problému periodizacii verchněgo paleolita Kostěnok, 167–177. Nejstarší je hrubě vyřezaná lidská hlavička (polotovar?) z mamutoviny z Markiny Gory (K 14) z vrstvy IVb (35–37 ka), z níž pochází také tyčinka se zářezy a provrtaná mořská ulita. Do této nejstarší fáze patří také spodní vrstva z K 17 (Spicyna) s řadou přívěšků z různých materiálů. V druhé skupině (32–27 ka) jsou různotvaré ornamentované předměty z lokalit K 1/III, 8/II, 14/II, 15. Do střední fáze (26–20 ka) patří ženské a zvířecí figurky z K 1/I, K 4 vrchní vrstva, K 11/II, K 21/III (jediná rytina zvířete), dále Avdějevo a Chotylevo 2. Z pozdní fáze jsou pouze drobné ozdoby z K 2 a z Borščeva 2. *L. A. Jakovleva*: Poselenija pod skalistymi navesami s nastěnnym i mobil'nym iskusstvom sredněgo madlena Francii, 178–189. Reliéfy z Cap Blanc, Chaire–Calvin a Angle sur Anglin, z této lokality koňský zub s rytým trojúhelníkem. *J. F. Hoffecker*: Cold adaptation and the Early Upper Palaeolithic of the East European Plain, 190–195. Autor konstatuje rozdíly v adaptaci na drsné glaciální podmínky mezi neandertálci a moderními lidmi. *N. D. Burova*: Osoběnost' formirovanija kostnogo skoplenija ostatkov mlekopitajuščich na verchněpaleolitičeskom poselenii Judinovo, 196–205. Autorka provádí tafonomickou i archeozoologickou analýzu osteologického materiálu. Konstatuje, že kosti byly ulo-

ženy činností lidí, byly poměrně rychle pohřbeny sedimenty, jejich fragmentace byla převážně způsobena přirozenými pochody, pouze kosti sobů a pižmoňů byly tříštěny za účelem získání dřevě. *I. E. Kuz'mina*: Geografičeskoj izmenčivost' i polovoj dimorfizm mamontov v pozdněm plejstoceně, 206–212. Metrická studie mamutích kostí. *M. V. Sablin*: Fauna krupnych mlekopitajuščich centra Russkoj ravniny v pozdněm plejstoceně, sredněm goloceně, 213–217. Změny fauny v pojednáváných obdobích. *A. A. Sinicyn*: Nižnije kul'turnyje sloji Kostěnok 14 (Markina Gora) (Raskopki 1998–2001 gg.), 219–236. Kresba a popis stratigrafie obsahující 28 vrstev, 8 kulturních horizontů a 1 polohu se zbytky mamutí kostry. Novinkou posledních výzkumů je zjištění industrie a ozdobjích předmětů v poloze vulkanického popelu, nejstarší vrstvy IVb (35–36 ka) s mladopaleolitickou, dosud neklasifikovanou industrií, obsahující také parohové artefakty, tyčinku z mamutoviny s rýhami a lidskou hlavičku z mamutoviny. K této vrstvě patří asi i „horizont ohništ'“, poskytnuvší malou kolekci kamenné industrie. *E. A. Spiridonova*: Palinologičeskoje obsledovanije vozrasta otloženijs stratigrafičeskoj kolonki stojanky Kostěniki 14 (Markina Gora), 237–246. Výsledky pylových analýz všech vrstev a jejich vřazení do chronologického sledu. *V. V. Gernik – E. G. Gus'kova*: Paleomagnitnyje charakteristiky otloženijs razreza st. Kostěniki 14 (Markina Gora), 247–249. Paleomagnetická měření zjistila existenci výkyvů mono (26–28 ka) a kargopolovo (39–40 ka). *A. A. Sinicyn – P. Haesaerts – F. Dambon – J. van der Plicht – S. L. Forman*: New absolute dates in radiocarbon sequences of Kostenki 14 (Markina Gora), 250–254. Radiokarbonová data pro jednotlivé vrstvy, od 22 ka pro vrstvu I až po 37 ka pro „horizont ohništ'“. *A. A. Sinitsyn – M. Otte – R. E. M. Hedges*: New AMS Radiocarbon dates: Oxford series (brief communication), 255. Čtyři nová data pro vrstvy III, IVa, IVb lok. K 14. *A. A. Sinicyn*: Kostěniki 14 (Markina Gora). Absolutnyje daty, 255. Souhrn dat pro všechny vrstvy.

kv

Vít Vokolek: Katalog sbírky Oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea II. Nálezy do roku 1913 (neolit a eneolit) – Katalog der Sammlung der Abteilung für Ur- und Frühgeschichte des Nationalmuseums II. Funde bis 1913 (Neolithikum und Äneolithikum). Fontes archaeologici Pragenses – Kataloge der archäologischen Sammlungen des Nationalmuseums in Prag 32. Praha 2007. 291 str. (113 str. text, 175 tab.).

Necelé tři roky od vydání prvního svazku (2004) z řady katalogů pravěké sbírky Národního muzea vychází opět z pera – a tužky – Víta Vokolka svazek druhý. Autor v něm tentokrát zveřejňuje část první – ze souvislé řady celkem více než třiceti základních inventárních knih uložených v Odd. prehistorie a protohistorie NM. Tato řada byla založena v roce 1913 a jejím vedením byl pověřen nově jmenovaný správce muzejních sbírek – Albín Stocký. Protože všechny dosud inventované předměty archeologické sbírky k tomuto datu dosáhly čísla 17 850, pokračoval A. Stocký původně číslem 17 851. Teprve po válce v r. 1919 přečísloval dosud inventované předměty zpět od čísla 1 a po zaplnění první knihy došel v r. 1921 k inv. č. 9938 (nešlo jen o jednotlivé předměty, pod jedním číslem mohl být veden i celý soubor). Nutno připomenout, že A. Stocký nálezy nejen inventoval, ale ve značné míře i publikoval formou dokonalých fotografií, a to ve svém, co se množství zobrazeného materiálu a na tehdejší dobu i kvalitního vyhodnocení neolitického vývoje týče, dosud nepřekonaném díle – *Pravěk země české I. Věk kamenný* (1926).

V. Vokolek se při přípravě publikace této první z řady inventárních knih rozhodl, vzhledem k rozsáhlosti nálezů, rozdělit celé dílo do tří částí. Do první, zde referované, zařadil nálezy neolitické a eneolitické, ve druhé, již připravené, budou zveřejněny artefakty z mladších pravěkých období a třetí část obsáhne nálezy kamenných nástrojů. Předměty uvedené v první inventární knize pocházejí částečně ještě z tzv. Staré sbírky (získané do r. 1893), ale hlavně z darů tehdejších spolupracovníků a přátel muzea i J. L. Piče, menší část z vlastních výzkumů muzea.

V předloženém Katalogu II je nejvíce předmětů datováno do období neolitu (kultura s LnK je zastoupena 43 lokalitami, s VK 41), menší počet pak do období eneolitu (jordanovská keramika – 8 lok., kultura nálevkovitých pohárů – 22, řívnáčská kultura – 14, kulovité amfory pouze z jedné /Kostelec n. L./, šňůrová keramika ze 7 a zvoncovité poháry z 12). V rejstříku dob a kultur (str. 104–106) jsou vedle lokalit uvedena i inventární čísla a odkazy na tabulky.

Generace českých archeologů nastupující po druhé světové válce v těchto olbřímích knihách pilně studovala, vyhledávala nálezy a vypisovala sporé údaje o nich, aby pak v depozitářích trávil hodiny a dny jejich dokumentací. Mnozí, nejen zaměstnanci NM, ale i studenti prehistorie jako brigádníci, do stále narůstajících svazků pak starší neinventované nálezy léta zařazovali, popisovali a zakreslovali. Dnes počet inventovaných sbírkových předmětů

přesáhl již půl milionu. Dnešní generace mladých archeologů tyto knihy ani nezná, první část nálezů (od r. 1913 až do 60. let 20. stol., tj. k inv. č. 140018) je již k dispozici ve formě databáze na webových stránkách NM (<http://katalogy.nm.cz>).

Na materiálu, který je v Katalogu II vyobrazen, a samozřejmě i na nálezech z dalších inventárních knih vypracovávala generace studentů 50. a 60. let 20. stol. první chronologická třídění jednotlivých kultur, zadávaná jim jejich profesorem J. Filipem jako seminární a diplomní práce. Většinu z nich pak J. Filip v *Archeologických rozhledech* v oddílu „Ze současné problematiky evropského pravěku“ také zveřejnil. Z období neolitu např. materiál z Chodouně u Zdic (Katalog II: tab. 43–45) posloužil E. Neustupnému jako jediná lokalita v Čechách, na níž bylo možné doložit nejstarší stupeň kultury s LnK, s nálezy z Chrasti (tab. 46–50) i z Prahy-Šárky (tab. 105–107) pracoval S. Vencel při rozboru šareckého stupně LnK, při třídění vypíchané keramiky jsem vycházela z nálezů z Černého Vola (tab. 143–149), Řeporyj (tab. 101–103) a Chab (tab. 110–125). Podobně v této době E. Štiková pokládala základy k třídění eneolitu jako epochy i jednotlivých eneolitických kultur. Ve svém soupisu jordanovské skupiny uváděl B. Novotný nálezy např. z Prahy-Ďáblic (tab. 95), Bylan (tab. 2–3) či Prahy-Šárky (tab. 106). Kulturou s nálevkovitými poháry se zabývalo hned několik studentů (E. Janská, N. Mašek, E. Neustupný, M. Zápotocký); také v tomto případě k odlišení jednotlivých fází značnou měrou přispěly nálezy uložené v NM (Brázdím – tab. 1, Plaňany – tab. 93, Radim – tab. 130–132). Stejně tak M. Buchvaldek se při třídění kultury se šňůrovou keramikou opíral i o materiály vyobrazené v referovaném katalogu.

Ve jmenovaných pracích nalezneme většinou pouze odkazy na inventární čísla NM a jen ojediněle kresebnou dokumentaci. Zásluhou V. Vokolka (a zčásti i díla A. Stockého) jsou dnes v dobré kvalitě zpřístupněny všechny zachované neolitické a eneolitické artefakty z první inventární knihy. Vedle několika málo hrobových celků jde vesměs o sběry nebo o špatně dokumentované výkopy. Jejich hlavní význam pro dnešní úroveň badání zhodnotil již K. Sklenář v recenzi na první svazek Katalogů. Dodala bych jen, že tyto katalogy podstatně ulehčují práci všem příštím zájemcům o regionální soupisy či o podrobná zpracování jednotlivých kultur. Místo pracného vyhledávání, popisování a kreslení v depozitářích jsou zde nálezy již takřka naservírované. Zbývá už jen správně je pochopit, zařadit a vyhodnotit.

Marie Zápotocká

OBSAH ARCHEOLOGICKÝCH ROZHLEDŮ LIX–2007

- Bartošková, A.*, **Výpověď keramiky z polohy Žabník k vývoji pohřbívání a sídlení v mikulčickém podhradí** – The testimony of pottery from the site of Žabník on the development of burial and settlement activities in the outer bailey of Mikulčice 675–712
- Doláková, N.*: viz Macháček, J. – Doláková, N. – Dresler, P. – Havlíček, P. – Hladilová, Š. – Přichystal, A. – Roszková, A. – Smolíková, L.
- Dresler, P.*: viz Macháček, J. – Doláková, N. – Dresler, P. – Havlíček, P. – Hladilová, Š. – Přichystal, A. – Roszková, A. – Smolíková, L.
- Havlíček, P.*: viz Macháček, J. – Doláková, N. – Dresler, P. – Havlíček, P. – Hladilová, Š. – Přichystal, A. – Roszková, A. – Smolíková, L.
- Hladilová, Š.*: viz Macháček, J. – Doláková, N. – Dresler, P. – Havlíček, P. – Hladilová, Š. – Přichystal, A. – Roszková, A. – Smolíková, L.
- Hlušník, A.*: viz Smrž, Z. – Hlušník, A.
- Hrnčířová, M. – Jarošová, I.*, **Raně středověké obyvatelstvo Dolních Věstonic: komparační paleodemografická studie** – The Early Medieval population of Dolní Věstonice: a comparative palaeodemographic study 29–52
- Chytráček, M.*, **Časně laténské sídliště v Chržíně (okr. Kladno) s napodobeninou červenofigurové keramiky a s doklady kovolitectví a zpracování jantaru** – The early La Tène settlement site in Chržín (Central Bohemia) with the imitation red-figure pottery and documentation of metal smelting and amber working 461–516
- Jarošová, I.*: viz Hrnčířová, M. – Jarošová, I.
- Ježek, M.*, **Jaroměřsko v raném středověku** – The Jaroměř region in the Early Middle Ages 523–570
- Květina, P.*, **Analýza nekeramického odpadu neolitického sídliště v Bylanech** – The analysis of non-ceramic refuse from the Neolithic site at Bylany 3–28
- Macháček, J. – Doláková, N. – Dresler, P. – Havlíček, P. – Hladilová, Š. – Přichystal, A. – Roszková, A. – Smolíková, L.*, **Raně středověké centrum na Pohansku u Břeclavi a jeho přírodní prostředí** – Early Medieval centre at Pohansko near Břeclav and its natural environment 278–314
- Oliva, M.*, **K otázce regionálních projevů a teritoriality v mladém paleolitu Moravy** – Question du phénomène régional et le concept du territoire dans le Paléolithique supérieur morave 203–218
- Prostředník, J.*: viz Šída, P. – Prostředník, J.
- Přichystal, A.*: viz Macháček, J. – Doláková, N. – Dresler, P. – Havlíček, P. – Hladilová, Š. – Přichystal, A. – Roszková, A. – Smolíková, L.

- Rozzková, A.: viz Macháček, J. – Doláková, N. – Dresler, P. – Havlíček, P. – Hladilová, Š. – Přichystal, A. – Rozzková, A. – Smolíková, L.
- Smolíková, L.: viz Macháček, J. – Doláková, N. – Dresler, P. – Havlíček, P. – Hladilová, Š. – Přichystal, A. – Rozzková, A. – Smolíková, L.
- Šmrž, Z. – Hlušítk, A., **Polní opevnění z roku 1813 mezi Postoloprty a Budyně nad Ohří: výsledky letecké prospekce a historického bádání** – Field fortifications dating from 1813 between Postoloprty and Budyně nad Ohří: results of aerial prospecting and historical research 713–746
- Šída, P. – Proštrněník, J., **Pozdní paleolit a mezolit Českého ráje: perspektivy poznání regionu** – The Late Palaeolithic and Mesolithic in the Bohemian Paradise: Perspectives for a study of the region 443–460
- Varadzin, L., **Značky na dnech keramických nádob ze Staré Boleslavi** – Bodenmarken auf den Keramikgefäßen aus Stará Boleslav 53–79
- Zápotocká, M., **Osídlení okresu Rakovník v době kultury s vypíchanou keramikou** – Die Besiedlung des Kreises Rakovník in der Zeit der Stichbandkeramik 219–277

MATERIALIA

- Bolina, P. – Klimek, T., **Úsek dálkové komunikace na Kosmově hoře Osek (Povrchový průzkum zaniklých cest v trati „Humenská“ na k. ú. Jíloviště, okr. Praha-západ)** – A leg of a trunk road on the Cosmas' Hill Osec (The surface research of former roads in the Humenská tract in the cadastre area of Jíloviště, dist. Prague-West) 103–115
- Čulíková, V., **Zpráva o prvním archeobotanickém nálezů líčidla amerického (*Phytolacca americana* L.) ve střední Evropě a o dalších druzích užitkových rostlin z Prahy-Hradčan** – Report about the first archeobotanical find of poke weed (*Phytolacca americana* L.) in the Middle Europe and other species of utility plants from Prague-Hradčany 353–370
- Dobeš, M., **Raně eneolitický objekt ze Svárova, okr. Kladno** – Ein früheneolithisches Objekt bei Svárov, Mittelböhmen 95–102
- Dreslerová, D.: viz Světlík, I. – Dreslerová, D. – Limburský, P. – Tomášková, L.
- Gentizon, A.-L.: viz Haller, M. – Gentizon, A.-L. – Kuna, M.
- Haller, M. – Gentizon, A.-L. – Kuna, M., **Mazanice z pozdní doby bronzové z Roztok** – Les fragments de torchis de l'Age du Bronze final de Roztoky (Tchéquie) 765–778
- Hošek, J. – Šmrž, Z. – Šilhová, A., **Sekera s raménky z vrchu Ostrý (k. ú. Březno, okr. Litoměřice) v Českém středohoří** – Ein Ärmchenbeil vom Gipfel Ostrý (Katastergemeinde Březno, Kr. Litoměřice) im Böhmischem Mittelgebirge 336–352
- Klimek, T.: viz Bolina, P. – Klimek, T.
- Kovačiková, L., **Exkurz: Osteologický rozbor zvířecích kostí z Pšovky** 128–129
- Kuna, M.: viz Haller, M. – Gentizon, A.-L. – Kuna, M.
- Limburský, P.: viz Světlík, I. – Dreslerová, D. – Limburský, P. – Tomášková, L.
- Malkovský, M., **Tvary křemenců na Písečném vrchu u Bečova jako potenciální úkryty v době kamenné** – Quartzite formations on Písečný vrch near Bečov as potential Stone Age shelters 571–577
- Novák, J., **Antrakologická analýza vybraných objektů časně laténského sídliště v Chržíně** – Anthracological analysis of selected features from the early La Tène settlement of Chržín 517–522

- Pavelka, J. – Šmejda, L.*, **Archeogenetika domestikovaných zvířat – The archaeogenetics of domesticated animals** 315–335
Přichystal, A.: viz Šebela, L. – Přichystal, A.
Smrž, Z.: viz Hošek, J. – Smrž, Z. – Šilhová, A.
- Snítily, P.*, **Fragment neolitické zoomorfní nádoby z Květnice – Fragment of the Neolithic zoomorphic vessel from Květnice (Central Bohemia)** 762–764
- Světlik, I. – Dreslerová, D. – Limburský, P. – Tomášková, L.*, **Radiouhlík v přírodě a jeho využití pro datovací účely – Radiocarbon in nature, and its use for dating** 80–94
- Šebela, L. – Přichystal, A.*, **Nález silicítové sekery z Veselíčka na Přerovsku – Fund eines Feuersteinbeils aus Veselíčko (Region von Přerov, Mähren)** 578–580
- Šilhová, A.*: viz Hošek, J. – Smrž, Z. – Šilhová, A.
Šmejda, L.: viz Pavelka, J. – Šmejda, L.
Štefan, I.: viz Varadzin, L. – Štefan, I.
Šumberová, R.: viz Valentová, J. – Šumberová, R.
Tomášková, L.: viz Světlik, I. – Dreslerová, D. – Limburský, P. – Tomášková, L.
- Varadzin, L. – Štefan, I.*, **Raně středověká podhradní osada v Pšovce u Mělníka. Příspěvek k datování mladohradištní keramiky středočeského Polabí – The St Lawrence's Basilica site of the Early Medieval settlement beneath the walls at Pšovka near Mělník: A contribution to the dating of Late 'Hillfort' period ceramics of the Labe (Elbe) valley in Central Bohemia** 116–127
- Vašíček, Z.*, **Z pravěku prehistorie. Obrázky z dějin archeologie – Aus der Urzeit der Vorgeschichte. Eine kleine Bildergeschichte der Archäologie** 747–761
- Valentová, J. – Šumberová, R.*, **Nález spony typu Almgren 43 na sídlišti v Chotusicích a osídlení dolního Podoubraví v době římské – Find of an Almgren Type 43 fibula at Chotusice and settlement of the lower Doubrava river during Roman period** 779–792

DISKUSE

- Adovasio, J.*: viz Soffer, O. – Adovasio, J.
- Belcredi, L.*, **K názorům Jana Kypty o knize „Bystřec“** 625–626
- Fridrich, J. – Fridrichová-Sýkorová, I. – Novák, M. – Svoboda, J. – Škrdla, P.*, **Odpověď na článek Martina Olivy: Mladý paleolit v českých zemích: výzkumy, názory a publikace v letech 2001–2005 – Response to M. Oliva's paper "Le Paléolithique supérieur dans les pays tchèques : fouilles, opinions et publications dans les années 2001–2005"** 130–142
- Fridrichová-Sýkorová, I.*: viz Fridrich, J. – Fridrichová-Sýkorová, I. – Novák, M. – Svoboda, J. – Škrdla, P.
- Kypta, J.*, **Domy a usedlosti zaniklé středověké vsi Bystřece (Úvahy o výpovědních schopnostech nálezových situací a způsobu prezentace dokumentace)** 592–624
- Megaw, R. – Megaw, V.*, **Celtic lyres on a Celtic kylix? A further note on the copy of an Attic red figure two-handled cup from Plzeň-Roudná – Keltské lyry na keltském kyliku? Znovu k imitaci attické červenofigurové keramiky z Plzně-Roudné** 799–804
- Megaw, V.*: viz Megaw, R. – Megaw, V.
- Nerudová, Z.*, **Bečovské křemence a listovité hroty – Bečov quartzite and leaf points** 793–798

- Novák, M.*: viz Fridrich, J. – Fridrichová-Sýkorová, I. – Novák, M. – Svoboda, J. – Škrdla, P.
Přichystal, M., **Slatinský typ? K problematice kulturního zařazení několika nádob z pohřebiště kultury lužických popelnicových polí ve Slatinkách-„Nivkách“** – Slatinky type? More on the question of the cultural classification of several urns from the Lusatian culture burial site in Slatinky-“Nivky” (Central Moravia) 375–401
- Soffer, O.* – *Adovasio, J.*, **Textiles as well as ceramics in the Upper Paleolithic: Like it or not!** – Textil i keramika v mladém paleolitu: ať se to líbí, nebo ne! 581–591
- Svoboda, J.*: viz Fridrich, J. – Fridrichová-Sýkorová, I. – Novák, M. – Svoboda, J. – Škrdla, P.
- Škrdla, P.*: viz Fridrich, J. – Fridrichová-Sýkorová, I. – Novák, M. – Svoboda, J. – Škrdla, P.
Štefan, I., **Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém** – The change in burial rites in the Early Middle Ages as an issue for archaeology and cultural anthropology 805–836
- Valoch, K.*, **Textile in the Upper Palaeolithic? Some notes on the matter** – Textil v mladém paleolitu? Několik poznámek k problematice 143–154
- Zeman, J.*, **Ještě jednou k otázce kulturního zařazení některých keramických tvarů z pohřebiště Slatinky-Nivky** – Noch einmal zur kulturellen Einordnung einiger Keramikformen vom Gräberfeld Slatinky-Nivky 371–374

AKTUALITY

- Beljak, J.*, Medzinárodné sympóziium o strednej Európe v období Marobuda 155
- Bouzek, J.*, † Jiří Frel 157
- Budinský, P.*, Výročí PhDr. Alexandry Rusó. Bibliografie PhDr. Alexandry Rusó 636–637
- Dragoun, Z.*, Přichází nevyhnutelná bída 840–841
- Drašnarová, M.*, Bibliografie doc. PhDr. Slavomila Vencla, DrSc., za léta 1997–2006 159–160
- Drašnarová, M.* – *Ochrana, F.*, Dodatky k osobním bibliografiím jubilantů: PhDr. Ladislav Hrdlička, doc. PhDr. Miroslav Richter, DrSc., doc. PhDr. Zdeněk Smetánka, CSc. 634–635
- Frolík, J.*, Konference „Život v památkách“ 840
- Gojda, M.*, Mezinárodní projekt o historii evropské krajiny 837–838
- Chvojka, O.*, Životní jubileum Jana Michálka. Výběrová bibliografie PhDr. Jana Michálka 637–646
- Chytráček, M.* – *Chvojka, O.*, 17. setkání Archeologické pracovní skupiny východní Bavorsko/západní a jižní Čechy ve Freistadtu 631–632
- Klápště, J.* – *Sommer, P.*, Tři významná jubilea české archeologie středověku 633–634
- Kostrhun, P.*, Konference „The history of archaeology and archaeological thought in the 20th century“ 627–629
- Maříková-Kubková, J.*, Pocta Ivanu Borkovskému 838–839
- Metličková, J.*, Vzpomínka na Marii Doubovou-Andrlovou 632–633
- mj.*, Stoleté výročí úmrtí a zrodu 842
- Šída, P.*, Výstava Lovci mamutů v Národním muzeu 156
- Vích, D.*, Konference Detektory kovů v archeologii 629–631
- Výbor SPS*, Časopis Společnosti přátel starožitností – oznámení 841–842
- Z.S.*, Slavomil Vencl – sedmdesátka, které nemohu uvěřit 157–158

NOVÉ PUBLIKACE (podle autorů recenzí a referátů)

- Bartošková, A., Michal Lutovský: Po stopách prvních Přemyslovců I. Zrození státu (872–972). Od Bořivoje I. po Boleslava I. (Praha 2006)* 857–858
- Čížmář, I., Daniela Lange: Frühmittelalter in Nordwestsachsen. Siedlungsgrabungen in Delitzsch, Lissa und Glesien (Dresden 2003)* 424–425
- Čujanová, E., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy. 14. Treffen. 23. bis 26. Juni 2004 in Heřmaň bei Písek (Rahden/Westf. 2005)* 173–174
- Čujanová, E., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- u. Südböhmen. Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy. 15. Treffen. 15. bis 18. Juni 2005 in Altdorf bei Landshut (Rahden/Westf. 2006)* 850–852
- Danielisová, A., Stephen D. Jones: Deconstructing the Celts. A sceptic's guide to the archaeology of the Auvergne (Oxford 2001)* 161–163
- Hájek, Z., Valeri Jotov: Vyoryzhenieto i snariazhenieto ot bylgarskoto srednovekovie VII–XI vek (Varna 2004)* 421–423
- Halama, J., Eduard Droberjar – Michal Lutovský edd.: Archeologie barbarů 2005. Sborník příspěvků z I. protohistorické konference „Pozdně keltské, germánské a časné slovanské osídlení“ (Kounice, 20.–22. září 2005) (Praha 2006)* 414–418
- Holík, L., „Utmark“. The Outfield as Industry and Ideology in the Iron Age and the Middle Ages (Bergen 2005)* 432–435
- Hošek, J., Archeologia technica 18 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2007* 852–853
- Humlová, B., Z. Kurnatowska ed.: Mosty traktu gnieźnieńskiego (Lednica – Toruń 2000)* 190–191
- Chvojka, O., Jiří Fröhlich: Zlato na Prácheňsku. Kapitoly z historie těžby a zpracování zlata (Písek 2006)* 660–661
- Chvojka, O., Pravěk Nová řada 13/2003* 195–196
- Chvojka, O., Pravěk Nová řada 14/2004* 425–427
- Jílek, J., R. Sedláček – J. Sigl – S. Vencel edd.: Vita archaeologica. Sborník Vita Vokolka (Hradec Králové – Pardubice 2006)* 667–668
- jk, Sebastian Brather: Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen (Berlin – New York 2004)* 402–404
- jk, Libor Jan: Václav II. a struktury panovnické moci (Brno 2006)* 661–663
- jk, Numismatický sborník 20, 2005* 191–192
- jk, Zdeněk Vašíček: Archeologie, historie, minulost (Praha 2006)* 199
- Klír, T., Martin Dohnal: Vesnická sídla a kulturní krajina na Táborsku v 15.–19. století (Praha 2006)* 404–408
- Košnar, L., Valentin Lavrent'jevič Janin: Středověký Novgorod v nápisech na březové kůře (Červený Kostelec 2007)* 843–846
- Košnar, L., Andreas Motschi: Das spätrömisch-frühmittelalterliche Gräberfeld von Oberbuchsiten (SO) (Zürich 2007)* 858–860
- Košnar, L., Claudia Theune: Germanen und Romanen in der Alamannia. Strukturveränderungen aufgrund der archäologischen Quellen vom 3. bis zum 7. Jahrhundert (Berlin – New York 2004)* 430–432
- Košnar, L., Egon Wamers: Die Macht des Silbers. Karolingische Schätze im Norden (Regensburg 2005)* 649–652

<i>Kovář, J., – Valášková, L.,</i> Borders, Barriers, and Ethnogenesis. <i>Frontiers in Late Antiquity and the Middle Ages</i> (Turnhout 2005)	410–411
<i>Křivánek, R.,</i> Harald von der Osten: Geophysikalische Prospektion archäologischer Denkmale unter besonderer Berücksichtigung der kombinierten Anwendung geoelektrischer Kartierung, sowie der Verfahren der elektromagnetischen Induktion und des Bodenradars (Aachen 2003)	864–865
<i>Křivanová, M.,</i> Václav Smrčka: Trace elements in bone tissue (Praha 2005)	865–866
<i>kv, M. V. Anikovič</i> red.: Problemy rannej pory verchněho paleolita kostjonkovsko-borščovskogo rajona i sopredělných territorij (Sankt-Petěrburg 2005)	409–410
<i>kv, M. V. Anikovič</i> red.: Rannjaja pora verchněho paleolita Jevraziji: Oščjeje i lokal'noje (Sankt-Petěrburg 2006)	653–654
<i>kv, Miroslaw Masojć:</i> The Mesolithic in Lower Silesia in the Light of Settlement Phenomena of the Kaczawa River Basin (Wrocław 2004)	858
<i>kv, Andrej A. Sinicyan</i> red.: Osoběnnosti razvitija verchněho paleolita Vostočnoj Evropy. Kostěnkij v kontekstě paleolita Jevraziji. Trudy kostěnkovskoj expedicii IIMK RAN. Vyp. 1. (Sankt-Petěrburg 2006)	868–869
<i>kv, Maria Teschler-Nicola</i> ed.: Early Modern Humans at the Moravian Gate. The Mladeč Caves and their Remains (Wien 2006)	196–199
<i>Kvěšina, P.,</i> W. A. Parkinson ed.: The Archaeology of Tribal Societies (Ann Arbor 2002)	192–195
<i>Kypta, J.,</i> Archäologie unter dem Straßenpflaster. 15 Jahre Stadtkernarchäologie in Mecklenburg-Vorpommern (Schwerin 2005)	654–656
<i>Kypta, J.,</i> Felix Biermann – Günter Mangelsdorf Hrsg.: Die bäuerliche Ostsiedlung des Mittelalters in Nordostdeutschland. Untersuchungen zum Landesausbau des 12. bis 14. Jahrhunderts im ländlichen Raum. Beiträge einer interdisziplinären Tagung des Lehrstuhls für Ur- und Frühgeschichte der Universität Greifswald, 16. und 17. April 2004 (Frankfurt am Main 2005)	168–172
<i>Kypta, J.,</i> Dějiny staveb 2006. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtinech konané ve dnech 31. 3. – 2. 4. 2006 (Plzeň 2006)	658–659
<i>Kypta, J.,</i> Martin Dohnal: Vesnická sídla a kulturní krajina na Táborsku v 15.–19. století (Praha 2006)	853–854
<i>Kypta, J.,</i> Rudolf Krajic – Jiří Chvojka: Táborský poklad. Archeologický výzkum domu čp. 308 (Tábor 2007)	856–857
<i>Kypta, J.,</i> Pavel Vařeka a kolektiv: Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I (Plzeň 2006)	670–671
<i>Kypta, J.,</i> Olaf Wagener – Heiko Laß Hrsg.: ...wurfen hin in steine/größe und niht kleine... Belagerungen und Belagerungsanlagen im Mittelalter (Frankfurt am Main 2006)	435–437
<i>Laval, F.,</i> Daniel de Raemy et al.: Châteaux, donjons et grandes tours dans les Etats de Savoie (1230–1330). Un modèle : le château d'Yverdon. Vol. 1 (Lausanne 2004)	427–429
<i>Macháček, J.,</i> Peter Stadler: Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren I. (Wien 2005)	163–168
<i>Matějková, K.,</i> Helena Hamerow: Early Medieval Settlements. The Archaeology of Rural Communities in North – West Europe, 400–900 (Oxford 2002)	184–185
<i>mj, Jan Klápště:</i> Proměna českých zemí ve středověku (Praha 2005)	664–666
<i>mj, Věra Němečková – Jiří Sejbal:</i> Nález mincí a slitkového stříbra z Černožic. Peníze posledních Přemyslovců a počátky české grošové měny (Hradec Králové 2006)	863–864
<i>Motýková, K.,</i> Magdalena Beranová: Jídlo a pití v pravěku a ve středověku (Praha 2005)	177
<i>Motýková, K.,</i> Petr Holodňák: Labyrintem žateckého pravěku (Žatec 2006)	661

- Moucha, V., M. Lička – M. Lutovský:* Vepřek und Nová Ves (Bezirk Mělník, Mittelböhmen). Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen zur urgeschichtlichen Besiedlung in den Jahren 1992–1995 (Pragae 2006) 666–667
- Navrátil, A., Rostislav V. Terpilovskij:* Slavjanie Podnieprovja v piervoj polovinie pier-vogo tysjačieletija (Lublin 2004) 429–430
- Odler, M., Svante Fischer:* Roman Imperialism and Runic Literacy (Uppsala 2005) 181–184
- Plaček, M., František Musil:* Úvod do kastelologie 1, 2 (Hradec Králové 2006) 846–849
- Plaček, M.,* Studia archaeologica Slovaca mediaevalia V, 2006. Zborník príspevkov zo sympózia Človek – sacrum – prostredie, Kláštorisko 12.–27. augusta 2005 (Levoča 2006) 866–867
- Pokorný, P., Jan Jelínek:* Střecha nad hlavou. Kořeny nejstarší architektury a bydlení (Brno 2006) 663–664
- Pokorný, P., Maria Lityńska-Zajac:* Chwasty w uprawach roślinnych w pradziejach i wczesnym średniowieczu (Kraków 2005) 647–649
- Sedláčková, Z. – Vitošová, L., Florin Curta ed.:* East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages (The University of Michigan Press 2005) 178–181
- Sommer, P., Andrzej M. Wyrwa:* Pietas ecclesiae et fides plebis. Skice z dziejów religijności i wierzeń na ziemi łekneńskiej od średniowiecza do czasów nowożytnych (Poznań 2006) 437–438
- Stránská, P., M. Murphy Eileen:* Iron Age Archaeology and Trauma from Aymyrlyng, South Siberia (Oxford 2003) 860–862
- Svobodová, E., Hajnalka Herold:* Die frühmittelalterliche Siedlung von Örménykút 54 (Budapest 2004) 420–421
- Šumberová, R., J. Lüning – Ch. Frirdich – A. Zimmermann Hrg.:* Die Bandkeramik im 21. Jahrhundert (Rahden/Westf. 2005) 187–190
- Tencer, T., Andrzej Buko:* Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej: Odkrycia – Hipotezy – Interpretacje (Warszawa 2005) 413–414
- Tkáč, P., Peter Ettel:* Karlburg – Rosstal – Oberammerthal. Studien zum frühmittelalterlichen Burgenbau in Nordbayern (Rahden/Westf. 2001) 418–420
- Tomková, K.,* Na prahu českých dějin. Sborník prací Jiřího Slámy (Praha 2006) 862–863
- Tomková, K.,* Nomine Liudmilam. Sborník prací k počtě svatě Ludmily (Mělník 2006) 423–424
- Trampota, F., Paul M. Barford:* The Early Slavs (New York 2001) 174–177
- Válek, D., Eyla Hassenpflug:* Das Laienbegräbnis in der Kirche. Historisch-archäologische Studien zu Alemannien im frühen Mittelalter (Rahden/Westf. 1999) 186–187
- Vašíček, Z., Ivo T. Budil:* Mýtus, jazyk a kulturní antropologie (Praha 2003) 411–412
- Venci, Sl., Romuald Schild ed.:* The Killing Fields of Zwolęń. A Middle Paleolithic Kill-Butchery-Site in Central Poland (Warsaw 2005) 668–670
- Venclová, N., H. Dobrzańska – V. Megaw – P. Poleska eds.:* Celts on the margin. Studies in European cultural interaction, 7th century BC – 1st century AD. Dedicated to Zenon Woźniak (Kraków 2005) 659–660
- Veselá, M., Béatrice Cauuet:* L'or des Celtes du Limousin (Limousin 2004) 656–658
- Wolf, O., Zdeněk Vašíček:* Archeologie, historie, minulost (Praha 2006) 671–672
- Zápotocká, M., Vít Vokolek:* Katalog sbírky Oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea II. Nálezy do roku 1913 (neolit a eneolit) (Praha 2007) 869–870
- Z. S., Hana Havlůjová:* Okouzlení Egyptem. Ludmila Matiegková (1889–1960) (Praha 2005) 854–855
- Z. S., Ladislav Hrdlička:* Praha – podrobná mapa archeologických dokumentačních bodů na území pražské památkové rezervace (Praha 2005) 855–856

NOVÉ PUBLIKACE (podle publikací)

- Anikovič, M. V. red.: Problemy rannej pory verchněho paleolita kostjonkovsko-borščovskogo rajona i sopredělnych territorij. Sankt-Petěrburg 2005 (*kv*) 409–410
- Anikovič, M. V. red.: Rannjaja pora verchněho paleolita Jevraziji: Oščeje i lokal'noje. Sankt-Petěrburg 2006 (*kv*) 653–654
- Archäologie unter dem Straßenpflaster. 15 Jahre Stadtkernarchäologie in Mecklenburg-Vorpommern. Schwerin 2005 (*J. Kypta*) 654–656
- Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy. 14. Treffen. 23. bis 26. Juni 2004 in Heřmaň bei Písek. Rahden/Westf. 2005 (*E. Čujanová*) 173–174
- Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- u. Südböhmen. Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy. 15. Treffen. 15. bis 18. Juni 2005 in Altdorf bei Landshut. Rahden/Westf. 2006 (*E. Čujanová*) 850–852
- Archeologia technica 18 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2007 (*J. Hošek*) 852–853
- Barford, P. M.: The Early Slavs. New York 2001 (*F. Trampota*) 174–177
- Beranová, M.: Jídlo a pití v pravěku a ve středověku. Praha 2005 (*K. Motyková*) 177
- Biermann, F. – Mangelsdorf, G. Hrsg.: Die bäuerliche Ostsiedlung des Mittelalters in Nordostdeutschland. Untersuchungen zum Landesausbau des 12. bis 14. Jahrhunderts im ländlichen Raum. Beiträge einer interdisziplinären Tagung des Lehrstuhls für Ur- und Frühgeschichte der Universität Greifswald, 16. und 17. April 2004. Frankfurt am Main 2005 (*J. Kypta*) 168–172
- Borders, Barriers, and Ethnogenesis. Frontiers in Late Antiquity and the Middle Ages. Turnhout 2005 (*J. Kovář – L. Valášková*) 410–411
- Brather, S.: Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen. Berlin – New York 2004 (*jk*) 402–404
- Budil, I. T.: Mýtus, jazyk a kulturní antropologie. Praha 2003 (*Z. Vašíček*) 411–412
- Buko, A.: Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej: Odkrycia – Hipotezy – Interpretacje. Warszawa 2005 (*T. Tencer*) 413–414
- Cauuet, B.: L'or des Celtes du Limousin. Limousin 2004 (*M. Veselá*) 656–658
- Curta, F. ed.: East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages. The University of Michigan Press 2005 (*Z. Sedláčková – L. Vitošová*) 178–181
- Dějiny staveb 2006. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtinech konané ve dnech 31. 3. – 2. 4. 2006. Plzeň 2006 (*J. Kypta*) 658–659
- Dobrzańska, H. – Megaw, V. – Poleska, P. eds.: Celts on the margin. Studies in European cultural interaction, 7th century BC – 1st century AD. Dedicated to Zenon Woźniak. Kraków 2005 (*N. Venclová*) 659–660
- Dohnal, M.: Vesnická sídla a kulturní krajina na Táborsku v 15.–19. století. Praha 2006 (*T. Klír*) 404–408
- Dohnal, M.: Vesnická sídla a kulturní krajina na Táborsku v 15.–19. století. Praha 2006 (*J. Kypta*) 853–854
- Droberjar, E. – Lutovský, M. edd.: Archeologie barbarů 2005. Sborník příspěvků z I. protohistorické konference „Pozdně keltské, germánské a časně slovanské osídlení“ (Kounice, 20.–22. září 2005). Praha 2006 (*J. Halama*) 414–418
- Eileen, M. M.: Iron Age Archaeology and Trauma from Aymyrlyng, South Siberia. Oxford 2003 (*P. Stránská*) 860–862

Ettel, P.: Karlburg – Rosstal – Oberammerthal. Studien zum frühmittelalterlichen Burgenbau in Nordbayern. Rahden/Westf. 2001 (<i>P. Tkáč</i>)	418–420
Fischer, S.: Roman Imperialism and Runic Literacy. Uppsala 2005 (<i>M. Odler</i>)	181–184
Fröhlich, J.: Zlato na Prácheňsku. Kapitoly z historie těžby a zpracování zlata. Písek 2006 (<i>O. Chvojka</i>)	660–661
Hamerow, H.: Early Medieval Settlements. The Archaeology of Rural Communities in North – West Europe, 400–900. Oxford 2002 (<i>K. Matějková</i>)	184–185
Hassenpflug, E.: Das Laienbegräbnis in der Kirche. Historisch-archäologische Studien zu Alemannien im frühen Mittelalter. Rahden/Westf. 1999 (<i>D. Válek</i>)	186–187
Havlůjová, H.: Okouzlení Egyptem. Ludmila Matiegková (1889–1960). Praha 2005 (<i>Z. S.</i>)	854–855
Herold, H.: Die frühmittelalterliche Siedlung von Örménykút 54. Budapest 2004 (<i>E. Svobodová</i>)	420–421
Holodňák, P.: Labyrintem žateckého pravěku. Žatec 2006 (<i>K. Motyková</i>)	661
Hrdlička, L.: Praha – podrobná mapa archeologických dokumentačních bodů na území pražské památkové rezervace. Praha 2005 (<i>Z. S.</i>)	855–856
Jan, L.: Václav II. a struktury panovnické moci. Brno 2006 (<i>jk</i>)	661–663
Janin, V. L.: Středověký Novgorod v nápisech na březové kůře. Červený Kostelec 2007 (<i>L. Košnar</i>)	843–846
Jelínek, J.: Střecha nad hlavou. Kořeny nejstarší architektury a bydlení. Brno 2006 (<i>P. Pokorný</i>)	663–664
Jones, S. D.: Deconstructing the Celts. A sceptic's guide to the archaeology of the Auvergne. Oxford 2001 (<i>A. Danielisová</i>)	161–163
Jotov, V.: Vyoryzhenieto i snariazhenieto ot bylgarskoto srednovekovie VII–XI vek. Varna 2004 (<i>Z. Hájek</i>)	421–423
Klápště, J.: Proměna českých zemí ve středověku. Praha 2005 (<i>mj</i>)	664–666
Krajíc, R. – Chvojka, J.: Tábořský poklad. Archeologický výzkum domu čp. 308. Tábor 2007 (<i>Jan Kypia</i>)	856–857
Kurnatowska, Z. ed.: Mosty traktu gnieźnieńskiego. Lednica – Toruń 2000 (<i>B. Humlová</i>)	190–191
Lange, D.: Frühmittelalter in Nordwestsachsen. Siedlungsgrabungen in Delitzsch, Lissa und Glesien. Dresden 2003 (<i>I. Čížmář</i>)	424–425
Lička, M. – Lutovský, M.: Vepřek und Nová Ves (Bezirk Mělník, Mittelböhmen). Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen zur urgeschichtlichen Besiedlung in den Jahren 1992–1995. Pragae 2006 (<i>V. Moucha</i>)	666–667
Lityńska-Zajęc, M.: Chwasty w uprawach roślinnych w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Kraków 2005 (<i>P. Pokorný</i>)	647–649
Lüning, J. – Frirdich, Ch. – Zimmermann, A. Hrsg.: Die Bandkeramik im 21. Jahrhundert. Rahden/Westf. 2005 (<i>R. Šumberová</i>)	187–190
Lutovský, M.: Po stopách prvých Přemyslovců I. Zrození státu (872–972). Od Bořivoje I. po Boleslava I. Praha 2006 (<i>A. Bartošková</i>)	857–858
Masojć, M.: The Mesolithic in Lower Silesia in the Light of Settlement Phenomena of the Kaczawa River Basin. Wrocław 2004 (<i>kv</i>)	858
Motschi, A.: Das spätrömisch-frühmittelalterliche Gräberfeld von Oberbuchsiten (SO). Zürich 2007 (<i>L. Košnar</i>)	858–860
Musil, F.: Úvod do kastelologie 1, 2. Hradec Králové 2006 (<i>M. Plaček</i>)	846–849

Na prahu českých dějin. Sborník prací Jiřího Slámy. Praha 2006 (<i>K. Tomková</i>)	862–863
Němečková, V. – Sejbal, J.: Nález mincí a slitkového stříbra z Černožic. Peníze posledních Přemyslovců a počátky české grošové měny. Hradec Králové 2006 (<i>mj</i>)	863–864
Nomine Ludmilam. Sborník prací k poctě svatě Ludmily. Mělník 2006 (<i>K. Tomková</i>)	423–424
Numismatický sborník 20, 2005 (<i>jk</i>)	191–192
von der Osten, H.: Geophysikalische Prospektion archäologischer Denkmale unter besonderer Berücksichtigung der kombinierten Anwendung geoelektrischer Kartierung, sowie der Verfahren der elektromagnetischen Induktion und des Bodenradars. Aachen 2003 (<i>R. Křivánek</i>)	864–865
Parkinson, W. A. ed.: The Archaeology of Tribal Societies. Ann Arbor 2002 (<i>P. Květina</i>)	192–195
Pravěk Nová řada 13/2003 (<i>O. Chvojka</i>)	195–196
Pravěk Nová řada 14/2004 (<i>O. Chvojka</i>)	425–427
de Raemy, D. et al.: Châteaux, donjons et grandes tours dans les Etats de Savoie (1230–1330). Un modèle : le château d'Yverdon. Vol. 1. Lausanne 2004 (<i>F. Laval</i>)	427–429
Sedláček, R. – Sigl, J. – Vencel, S. edd.: Vita archaeologica. Sborník Víta Vokolka. Hradec Králové – Pardubice 2006 (<i>J. Jílek</i>)	667–668
Schild, R. ed.: The Killing Fields of Zwoleń. A Middle Paleolithic Kill-Butchery-Site in Central Poland. Warsaw 2005 (<i>Sl. Vencel</i>)	668–670
Sinicyn, A. A. red.: Osoběnnosti razvitija verchněgo paleolita Vostočnoj Evropy. Kostěnki v kontekstě paleolita Jevraziji. Trudy kostěnkovskoj expedicii IIMK RAN. Vyp. 1. Sankt-Petěrburg 2006 (<i>kv</i>)	868–869
Smrčka, V.: Trace elements in bone tissue. Praha 2005 (<i>M. Křivanová</i>)	865–866
Stadler, P.: Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren I. Wien 2005 (<i>J. Macháček</i>)	163–168
Studia archaeologica Slovaca mediaevalia V, 2006. Zborník príspevkov zo sympózia Človek – sacrum – prostredie, Kláštorisko 12.–27. augusta 2005. Levoča 2006 (<i>M. Plaček</i>)	866–867
Terpilovskij, R. V.: Slavjanie Podnieprovja v piervoj polovininie piervogo tysjačieletija. Lublin 2004 (<i>A. Navrátil</i>)	429–430
Teschler-Nicola, M. ed.: Early Modern Humans at the Moravian Gate. The Mladeč Caves and their Remains. Wien 2006 (<i>kv</i>)	196–199
Theune, C.: Germanen und Romanen in der Alamannia. Strukturveränderungen aufgrund der archäologischen Quellen vom 3. bis zum 7. Jahrhundert. Berlin – New York 2004 (<i>L. Košnar</i>)	430–432
„Utmark“. The Outfield as Industry and Ideology in the Iron Age and the Middle Ages. Bergen 2005 (<i>L. Holík</i>)	432–435
Vařeka, P. a kolektiv: Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I. Plzeň 2006 (<i>J. Kypsta</i>)	670–671
Vašíček, Z.: Archeologie, historie, minulost. Praha 2006 (<i>jk</i>)	199
Vašíček, Z.: Archeologie, historie, minulost. Praha 2006 (<i>O. Wolf</i>)	671–672
Vokolek, V.: Katalog sbírky Oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea II. Nálezy do roku 1913 (neolit a eneolit). Praha 2007 (<i>M. Zápotocká</i>)	869–870
Wagener, O. – Laß, H. Hrsg.: ...wurfen hin in steine/gröze und niht kleine... Belagerungen und Belagerungsanlagen im Mittelalter. Frankfurt am Main 2006 (<i>J. Kypsta</i>)	435–437
Wamers, E.: Die Macht des Silbers. Karolingische Schätze im Norden. Regensburg 2005 (<i>L. Košnar</i>)	649–652
Wyrwa, A. M.: Pietas ecclesiae et fides plebis. Skice z dziejów religijności i wierzeń na ziemi fekneńskiej od średniowiecza do czasów nowożytnych. Poznań 2006 (<i>P. Sommer</i>)	437–438